

Koenraad Ouwens

**Gallicaanse brevieruitgaven in de diocesen van
Frankrijk
gedurende de achttiende eeuw**

2009

versie 2.4

Onderwijsgerelateerd onderzoek bij het
Oud-Katholiek Seminarie te Utrecht

Inleiding

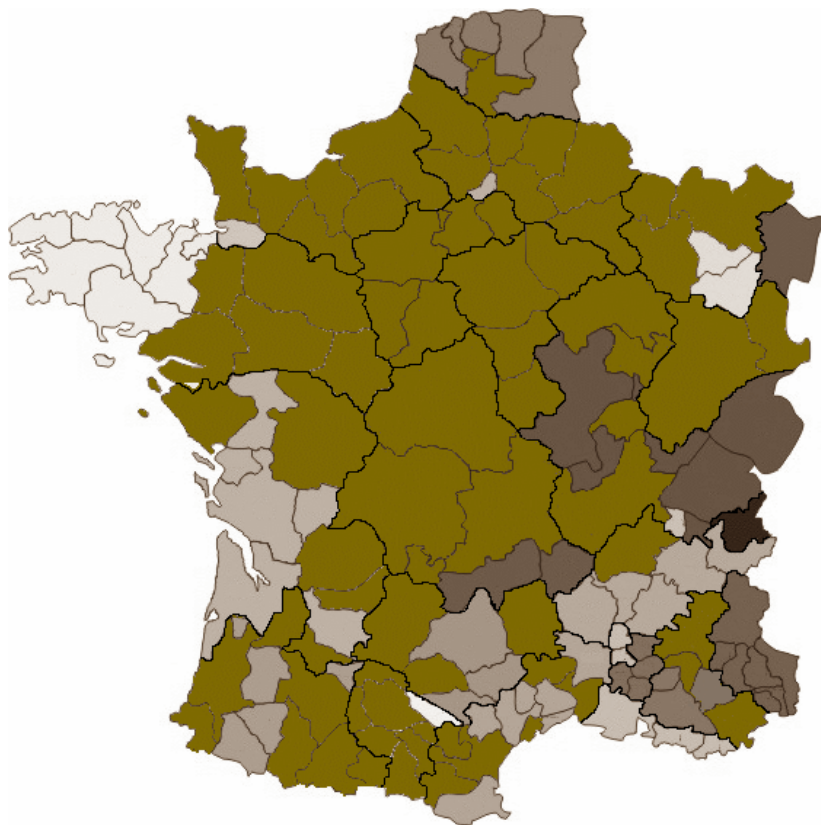
Bij de bestudering van de gallicaanse liturgie, die in de zeventiende en de achttiende eeuw in Frankrijk tot stand kwam en die, zij het in beperkte mate, ook in Nederland haar sporen heeft nagelaten, ziet men zich met vijf problemen geconfronteerd:

1. De ontwikkelingsgeschiedenis van de liturgische boeken die in de loop van ongeveer 100 jaar zijn samengesteld en geaccepteerd in de Franse bisdommen is uiterst complex en ondanks de publicaties die erover verschenen zijn nog altijd niet voldoende geanalyseerd.
2. Deze geschiedenis is nauw verweven met een roerige en soms zelfs onverkwikkelijke periode in de historie van de katholieke kerk in Frankrijk en ook daarbuiten. Het gallicanisme en het Jansenisme hebben zich in de literatuur geen goede naam verworven. Zij zijn in de geschiedschrijving zodanig met elkaar verbonden geraakt dat er in het oordeel van vele auteurs een zekere vermenging is opgetreden, zodat men de liturgievernieuwing die in de achttiende eeuw heeft plaats gevonden dikwijls, maar ten onrechte als een activiteit van 'Jansenisten' of 'anti-Romeinse', bijna ketterse of tenminste zo goed als afvallige katholieken heeft beschouwd.
3. De geschiedenis van deze liturgievernieuwing, of althans van de pogingen daartoe, is voornamelijk in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw geschreven door auteurs die in het algemeen weliswaar goed ingelicht waren en hun bronnen nauwkeurig hebben gedocumenteerd, maar ook van diepe afkeer van het liturgische gallicanisme vervuld waren. De *Institutions liturgiques* van Dom Prosper Guéranger, de eerste abt van Solesmes, zijn door het daarin beschreven materiaal een belangrijke informatiebron geworden voor wat zich in het Frankrijk van de 17de en de 18de eeuw heeft ontwikkeld, maar zijn ook – en volgens sommigen zelfs voornamelijk – een strijdschrift tegen degenen die hij niet als vernieuwers van de liturgie van de lokale kerk maar als vernielers van die van de kerk van Rome beschouwt. Bij alle informatie die Guéranger verstrekt moet men zich telkens weer rekenschap geven van zijn opvattingen omtrent kerk en liturgie en bij vrijwel alles wat hij mededeelt ideaal en werkelijkheid onderscheiden. Daarbij wekt Guéranger zelfs bij de meest goedwillende lezer geen sympathieke indruk. In bijna ieder hoofdstuk wordt wel een persoon postuum in diskrediet gebracht en de auteur heeft weinig tot geen consideratie met de kerkelijke en maatschappelijke omstandigheden waarin de door hem uiterst fel bekritiseerden moesten leven, werken en hun geloof trachten te behouden.
4. Niet te ontkennen valt dat in de katholieke kerk in Frankrijk in de late zeventiende en tijdens de gehele achttiende eeuw een partijstrijd woedde. Deze was echter geen strijd tussen twee partijen, Jansenisten en anti-Jansenisten. De verhoudingen in de kerk waren uitermate gecompliceerd, de grenzen tussen de partijen bij tijd en wijle zeer diffuus, de belangen, die soms snel konden wisselen, bijzonder verstrengeld en de opvattingen aan alle zijden meer dan eens uiterst eigenaardig. Daarbij komt dat wij ons in de gesecculariseerde maatschappij van de postmoderne tijd nauwelijks een beeld kunnen vormen van het leven in een staatskerk die deel uitmaakt van een standensamenleving. Edellieden die op 18-jarige leeftijd tot bisschop werden gewijd van een diocees waar zij maar hoogst zelden verbleven, abten die geen enkele relatie met een kloosterorde hadden, nauwelijks wisten waar hun abdij wel gesitueerd was en in Parijs doorgaans aan het hof te vinden waren, dynastieën van vijf generaties bisschoppen in dezelfde stad, die weliswaar geen vaders en zonen, maar wel ooms en neven waren, zijn ons even vreemd als het leven van de bas-clergé, die in veel dorpen bestond uit straatarme priesters, die als de tijd van het werk op het land het toeliet, de biecht hoorden en de mis lazen voor een fractie van het honorarium dat voor de eigenlijke pastoor, een edelman of een gezeten bourgeois, tot wie zij in de betrekking van een soort achterleenman stonden, moest worden opgebracht door de boeren wier leven zij deelden.
5. De geschiedenis van de Franse diocesane liturgieën is er een van boeken en met name boeken die voor de geestelijkheid bestemd waren, zoals brevieren, missaals, ritualen en wat dies meer zij. Daarmee is zij een soort literatuurgeschiedenis, te meer daar het brevier, dat het onderwerp van deze studie is, ook als literatuur beschouwd werd. Dit gold voor het missale in veel mindere mate. Een boek is echter niet alleen

literatuur, het is ook een gebruiksvoorwerp. Wanneer het versleten of verouderd is, wordt het afgedankt. Dat is ook het lot geweest van veel brevieruitgaven. Wat ervan over is, staat in geen enkele verhouding tot de oorspronkelijke oplagen, die in uitgestrekte of dichtbevolkte diocesen enorm moeten zijn geweest. Wanneer een brevier op last van de bisschop door een nieuwe editie moest worden vervangen of wanneer mijnheer pastoor het stukgelezen had, belandde het op zolder of misschien wel ten lange leste, in de negentiende eeuw toen men de diocesane brevieren begon te verafschuwen, in de door Guéranger opgestookte haard. Juist die uitgaven die het interessantst zijn omdat zij ergens als afwijkend van een andere worden beschreven, zijn soms niet of nauwelijks te raadplegen. Meer dan eens kan men van een uitgave in bibliotheekcatalogi één exemplaar achterhalen, dat zich dan zou bevinden in de bibliothèque municipale van een kleine Franse plaats of in het depot van een diocesane of parochiële bibliotheek. Veel materiaal is nagenoeg onvindbaar of eenvoudig verdwenen bij de opheffing van een diocees aan het begin van de negentiende eeuw, toen de kerkelijke kaart van Frankrijk grondig veranderde.

In deze studie zal aandacht worden besteed aan die uitgaven van diocesane brevieruitgaven, op één uitzondering na van Franse origine, die werkelijk als onafhankelijk van het **Breviarium Romanum** van 1568 te beschouwen zijn. De nadruk zal derhalve vallen op die welke ontstaan zijn na het verschijnen van de eerste systematische en technische 'handleiding' voor de compositie van een dergelijk boek. Dat dit ooit is gepubliceerd is al een aanwijzing dat een brevier niet alleen als instrument voor het als plicht met de geestelijke stand verbonden gebed of als een bron van spiritualiteit, maar ook als een literair genre werd beschouwd.

Het missaal zal, hoewel dit wellicht voor de liturgiegeschiedenis belangrijker is, vrijwel buiten beschouwing blijven. Het **Missale Parisiense** van 1738 is in facsimile beschikbaar ¹. Uitstekende studies over de missalia van Troyes (1736) en Poitiers (1767) zijn aan het einde van de vorige eeuw verschenen ². De missalia die deze liturgie-vernieuwing heeft voortgebracht zijn wijdverspreid geweest, wat op de verspreidingskaart, die met behulp van de inventarisatie van Fontaine en de inleiding daarop van Pierre Jounel ³ kan worden samengesteld, ook al zijn de gegevens waarschijnlijk nog incompleet, blijkt. Ook hieruit blijkt dat het de Franse liturgici die zich voor de uitgaven van boeken als die welke hier worden beschreven moeite getroostten werkelijk ging om

¹ C. Johnson en A. Ward (ed.), *Missale Parisiense anno 1738 publici iuris factum*, Roma 1993.

² Het overzicht dat Gaston Fontaine, *Présentation des missels diocésains français du 17e au 19e siècle*, in: *La Maison Dieu* 141 (1980), p. 97-166 biedt, is zeer instructief, hoewel het waarschijnlijk onvolledig is. Franco Brovelli, *Per uno studio dei messali francesi del XVIII secolo. Saggi di analisi*, in: *Ephemerides Liturgicæ* 96 (1982) p. 279-406; 97 (1983), p. 482-549; J. M. Pommarès: *L'évolution du Missel Parisien de 1481 à 1738*, in: *Ephemerides Liturgicæ* 112 (1998) p. 149-173; Michael Arthur Kwatera, *Marian Feasts in the Roman, Troyes and Paris Missals and Breviaries and the Critique of Dom Prosper Guéranger*, Notre Dame 1993.

³ Pierre Jounel, *Les missels diocésains français du 18e siècle*, in: *La Maison Dieu* 141 (1980), p. 91-101.

liturgievernieuwing, waarbij men echter trachtte recht te doen aan de Franse liturgische tradities door het bestaan daarvan te bewijzen en deze in de vernieuwing te incorporeren. Dit zal worden geïllustreerd aan de hand van de propria van de tweede zondag van de Veertigdagentijd, die zichtbaar maken dat een oudere ordening van het kerkelijk jaar dan die van het post-tridentijnse brevier en missaal in Frankrijk bestaan heeft en in de gallicaanse liturgische beweging is voortgezet.

Juist daarom is de term 'neo-gallicaans', die nog altijd gebruikt wordt om deze beweging aan te duiden, dan ook minder gelukkig gekozen. Het voorvoegsel 'neo-' lijkt, hoewel het niets anders dan 'nieuw' betekent, te suggereren dat het gaat om het kopiëren van een stijl uit het verleden, zoals de 'neogotiek' uit de negentiende eeuw. Dat is nimmer de bedoeling geweest van Claude de Vert, Nicolas le Tourneux, Le Brun Desmarettes, Foinard, Grancolas, Vigier, Jacob en alle anderen die aan deze liturgische beweging hun namen hebben verbonden. Wij zullen hun beweging en hun liturgie de *gallicaanse* noemen en ter onderscheiding daarvan de gallicaanse ritus van de vroege middeleeuwen de *Gallische*, zoals de liturgie van de kerk van Engeland de anglicaanse heet en die van dezelfde periode in dat land de Angelsaksische. De ten onrechte zo genoemde neo-gallicaanse liturgie idealiseert namelijk geen verleden, zoals Guéranger de middeleeuwen zoals zij er in werkelijkheid nooit geweest zijn in de negentiende eeuw als een vorm van neogotiek idealiseerde. Zij schiepen iets nieuws, waarmee zij, met de beperkte middelen die hun ten dienste stonden, blijvend binnen de kaders van de overgeleverde structuren en in die zin trouw aan de traditie, trachtten de kerkelijke eredienst voor de moderniteit van hun dagen actueel te doen blijven. Of zij daarin een altijd even gelukkige hand hebben gehad is moeilijk, zo niet onmogelijk te beoordelen, want hun moderniteit is de onze niet meer. Maar dat zij niet allen hoorden – en zelfs onmogelijk kunnen hebben behoord – tot een georganiseerde ketterse sekte van doelbewust kwaadwillende, antiliturgische en door het Jansenistische venijn geïnfecteerde kerkverwoesters, zoals de liturgische lessen van de vrome en nochtans vuurspuwende abt ons willen doen geloven, kan al een eerste conclusie zijn.

1. De totstandkoming van het *Breviarium Romanum*

Voor een volledige introductie in de ontstaansgeschiedenis van het Romeinse brevier, dat immers achtergrond en uitgangspunt is van de herzieningen en vernieuwingen hiervan die zich in de zeventiende en de achttiende eeuw in Frankrijk hebben voltrokken, moet worden verwezen naar verschillende standaardwerken die dienaangaande in de loop van de tijd verschenen zijn ⁴. Hier wordt thans volstaan met een zeer beknopt overzicht, dat evenwel aanvankelijk reeds dienen kan om de gallicaanse liturgische beweging, voor zover die zich over het getijdengebed uitstrekt, te kunnen verstaan en haar in een liturgiehistorisch perspectief te plaatsen.

De benaming '*breviarium*' is zonder twijfel afkomstig van het Latijnse *brevis*, dat 'kort' betekent. In het ongewisse is nog steeds of hier sprake is van een verkort – *abbreviatum* – getijdengebed of van het feit dat de teksten hiervan voorafgegaan werden door een rubriekenverzameling die als zodanig werd aangeduid en waarvan de naam op het geheel is overgegaan. Het laatste is niet onwaarschijnlijk, want vanaf de achtste eeuw was *breviarium* de naam van een dergelijke rubriekencollectie voor de regeling van de eucharistieviering en het getijdengebed, zoals bij de **Ordo Romanus XVII** het geval is. Meestal omvatten deze rubrieken slechts enkele bladzijden, want zij verwezen naar de afzonderlijke onderdelen, die uit een groter geheel zoals het psalterium moesten worden genomen. Dergelijke breviaria in de oorspronkelijke zin van het woord werden toegevoegd aan het psalterium, uiteraard aan het begin daarvan. De psalteria bevatten niet alleen de psalmen, maar ook de ingevoegde psalmcollectæ, waarbij de gebruikelijke bijbelse cantica kwamen en later ook hymnen als het *Te Deum laudamus*. Ook de geloofsbelijdenis van Athanasius, het *Quicumque vult*, en andere losse elementen gingen deel uitmaken van het psalterium, waarin de psalmen hun oorspronkelijke numerieke volgorde behielden. Het naar deze volgorde reciteren van de psalmen in de loop van één week had immers zijn oorsprong in de praktijk van de anachoreten, die als ascetische oefening het gehele psalmboek soms zelfs meermalen op één dag plachten te lezen en daarbij de *lectio continua* aanhielden.

Toen men het psalterium op deze wijze over één week verdeelde, zoals onder anderen Benedictus van Nursia dat wilde, was het vrij eenvoudig om door middel van opschriften of initialen de psalmen van de betreffende dag en van de afzonderlijke gebedsuren daarvan te markeren, zodat een *psalterium feriatum* ontstond. Daaraan werden antifonen, invitatoria, verzen, cantica en eventueel hymnen toegevoegd. Toen ook sprake was van een georganiseerd geheel van lezingen en responsoriale gezangen die daarop volgden, ontstonden in de elfde en de twaalfde eeuw de *libri nocturnales* of *matutinales* voor de tijden van de nacht en de vroege morgen. Dat zo een omvangrijk geheel werd geschapen, alleen nog geschikt voor gemeenschappelijk, stationair gebruik in een kerk en dat dit zich niet meer goed leende voor privégebruik, waartoe de geestelijken vanaf de twaalfde eeuw meer en meer verplicht werden, is begrijpelijk. Daaruit is ook de behoefte aan compilatie te verklaren, die vooral noodzakelijk werd door de opkomst van orden als de Franciscanen en de Dominicanen, voor wie de *stabilitas loci*, eigen aan de oudere monastieke orden, eerder een belemmering dan een instrument voor hun activiteit was. De snelle verbreiding van de bedel- en predikorden leidde dan ook tot het ontstaan van een gesystematiseerd officie met de daarbij behorende, eveneens gesystematiseerde boeken, die de naam *breviarium* kregen. Dat het hier eerder ging om een systematisering dan om een verkorting is af te leiden uit de nog altijd aanzienlijke omvang van de delen van het psalterium en van de overige onderdelen die elk gebedsuur uitmaakten.

Een dergelijk gesystematiseerd officie was dat van paus Innocentius III, die dit regelde bij gelegenheid van het vierde Concilie van Lateranen in 1215. Hoewel het oorspronkelijk bestemd was voor de pauselijke curie,

⁴ Wij noemen hier slechts enkele uit de grote hoeveelheid ervan: Suitbert Bäumer en Reginald Biron, *Histoire du bréviaire*, 2 dln., Paris 1905; Pierre Battifol, *Histoire du Bréviaire Romain*, Paris 1911³; Joseph Pascher, *Das Stundengebet der römischen Kirche*, München 1954; Josef A. Jungmann (ed.), *Brevierstudien*, Trier 1958; Pierre Salmon, *L'office divin*, Paris 1959; Robert Taft, *The Liturgy of the Hours in East and West*, Collegeville (Minnesota) 1985; Stanislaus Campbell, *From Breviary to Liturgy of the Hours*, Collegeville (Minnesota) 1995 en voor het Nederlandse taalgebied verschillende artikelen in: L. Brinkhoff e.a. (red.), *Liturgisch Woordenboek*, Roermond/Maaseik 1958-1962.

die inmiddels aan vele reizen gewend geraakt was, werd het door de Franciscanen verspreid, die eveneens in kleine groepen door geheel Europa reisden. Volgens hun regel uit 1233 dienden zij het getijdengebed te verrichten volgens de richtlijnen van de kerk van Rome, waarmee het curiale officie, met uitzondering van de regeling voor het reciteren van de psalmen bedoeld was. Na de herziening in 1243/1244 door de generaal-overste van de Franciscanen, Haymo van Faversham, had zich het basistype van het brevier ontwikkeld, dat **Breviarium secundum consuetudinem Romanæ curiæ** genoemd werd.

Tot aan de herziening onder paus Pius V in 1568 was dit, zij het met zeer veel locale varianten, in gebruik in de westerse katholieke kerk. Het bevat de volgende onderdelen:

- de kalender en de paastabellen;
- het *psalterium*, dat om praktische redenen soms in het midden van de boeken werd geplaatst, in dat geval tussen het *proprium de tempore* en het *proprium sanctorum* ⁵;
- het tijdeigen of *proprium de tempore*, dat de antifonen, lezingen, responsoria en oraties voor de eerste zondag van de Advent tot en met de laatste na Pinksteren omvat;
- het *proprium sanctorum* of *sanctorale*, waarin de feestofficies te vinden zijn, waarvan het aantal in de middeleeuwen sterk toenam;
- het *commune sanctorum*, de gemeenschappelijke gedeelten voor groepen van heiligenfeesten;
- de incidentele officies, zoals dat van de H. Maagd Maria, dat behoudens op hoge feestdagen dikwijls elke dag gebeden werd, zodat alle getijden zich verdubbelden;
- toegevoegde gebeden, die vooral de veertigdagentijd sterk overbelastten met boetepsalmen e.d., alsook de wekdagen met uitvoerige *preces feriales*;
- de algemene rubrieken, *rubricæ generales* of *rubrica major* geheten, die teruggaan op die van Haymo van Faversham en waaraan die van de pauselijke sacrista Petrus Amelius (gest. 1401) werden toegevoegd als *rubricæ novæ*.

Het **Breviarium Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentinum restitutum, Pii V Pont. Max. jussu editum** van 1568, waarvan het ontstaan in een afzonderlijke paragraaf hierna nog nader zal worden behandeld, wijkt voor wat betreft de structuur niet belangrijk af van dit Romeinse curiebrevier.

De oude ordening van de psalmen is grotendeels behouden. Ondanks de nadruk die gelegd werd op het wekelijks bidden van het gehele psalterium en op het behoud van het *proprium de tempore*, dat in de loop van de middeleeuwen nagenoeg was overwoekerd door het *sanctorale*, kwam hiervan in werkelijkheid niet veel terecht. De ordening van de schriftlezingen in het tijdeigen werd hersteld, zodat althans theoretisch grote delen van de heilige Schrift volgens de traditioneel geworden jaarorde werden gelezen. Minder betrouwbare patristische lezingen, waaronder die van de als ketter beschouwde Origenes, werden door andere vervangen. Op ongeveer dertig feestdagen en de octaven hiervan werden lezingen geplaatst die ontleend waren aan het hierna te bespreken brevier van kardinaal Quiñonez. De toevoeging van het Maria-officie werd tot de zaterdag gereduceerd, zodat het *Officium de B.M.V. in sabbato* ontstond. Ook de boetepsalmen en de *preces feriales* werden verminderd.

⁵ Dit was ook het geval met de Ordo Missæ in het missale. Een boekband heeft namelijk minder te lijden door het veelvuldig omslaan van de bladzijden wanneer de meest gebruikte gedeelten zich in het midden van het boek bevinden. De Ordo Missæ kwam zodoende terecht na de teksten voor de viering van het paasfeest, aan welke plaatsing, toen deze niet meer als een praktische maatregel werd verstaan, allerhande symbolische betekenissen werden gehecht.

Het **Breviarium Romanum** werd verscheidene malen herzien, zoals onder Clemens VIII in 1602 en onder Urbanus VIII in 1632. Vóór de invoering van de hedendaagse *Liturgia Horarum* en de daarvan afgeleide uitgaven na het tweede Vaticaanse Concilie vond een ingrijpende wijziging plaats onder paus Pius X voorbereid vanaf 1911, met als resultaat het Romeinse brevier van 1914, gevolgd door de edities van 1949, waarin het traditionele *Psalterium Gallicanum* van Hiëronymus vervangen werd door een nieuwe vertaling, die van de zogenaamde Neo-Vulgaat door het pauselijke Bijbelinstituut, en die van 1956, waarin de vereenvoudiging van de rubrieken die in 1955 had plaats gevonden gedeeltelijk werden opgenomen.

Het Romeinse brevier zoals dat in de zeventiende en achttiende eeuw, waarover zich deze studie uitstrekt, bekend was en gebruikt werd, is dus in zijn historische ontwikkeling gezien geenszins een statisch en nog minder sacrosanct geheel, maar is, zoals alle liturgische boeken van alle tijden en plaatsen, niet anders dan als in voortgaande ontwikkeling te beschouwen, wat ook het uitgangspunt van de in genoemde eeuwen uitgevoerde revisies en nieuwe composities is geweest.

2. De tweede zondag van de Veertigdagentijd

Daar de tweede zondag van de Veertigdagentijd of *Quadragesima*, naar het eerste woord van de Introitus in het **Missale Romanum** van 1570 en eerdere varianten daarvan bijgenaamd *Reminiscere*⁶, als voorbeeld van de concrete inhoud van de besproken brevieruitgaven zal worden genomen, is het noodzakelijk in het kort het karakter en het ontstaan van het proprium van de eucharistieviering op deze zondag in de westerse kerk uiteen te zetten. Dit proprium zal immers het uitgangspunt blijken te zijn voor de invulling van de lezingen en gebeden in het brevier, aangezien in de meeste gevallen brevier en missaal onderlinge overeenkomsten en verbindingen vertonen, niet het minst in de evangeliëlezing en de *collecta* van de *propria*.

In de oude sacramentaria⁷ komt geen proprium voor de mis van deze zondag voor, maar wordt steeds vermeld: *Dominica vacat*. Dit houdt verband met de lange nachtwake, die in de Romeinse liturgie op de Quatertemperdagen gehouden werd vanaf de vroege zaterdagnacht tot de vroege zondagmorgen. Deze dagen zijn typerend voor de stadromeinse eredienst en hebben elders geen pendanten gehad. De vigilie begon met een lichtritus, het *lucernarium*, waarop de eigenlijke wake met psalmen, lezingen en gebeden volgde. Daarbij kwamen vaak (priester)wijdingen. Dit maakte een viering op de latere zondagmorgen overbodig en zelfs ongewenst. In de dienst van de Paaswake en in de liturgie van de Quatertemperzaterdag vindt men verscheidene elementen van een dergelijke nachtwake terug.

Toen evenwel de vigilieviering op de Quatertemperzaterdag werd gereduceerd en, zoals ook bij de Paaswake, naar de zaterdagmorgen werd verplaatst, waarop tot in de moderne tijd ook de wijdingen plaats vonden, ontstond de behoefte aan een proprium voor de eucharistie op de zondagmorgen die daarop volgde. Men nam daarvoor onderdelen uit die van de Quatertemperwoensdag en -zaterdag van de Veertigdagentijd. Getuige de **Comes van Würzburg** moet dit proces al in de achtste eeuw zijn voltooid, maar niet op uniforme wijze, zeker niet ten Noorden van de Alpen. Tot in de late middeleeuwen vindt men in missalia nog het, toen al vaak onbegrepen opschrift: *Dominica vacat*.

In deze streken ontwikkelde het proprium van deze zondag zich dan ook anders dan in Rome. Daar was het centrale thema van de Quatertemperzaterdag de verheerlijking op de berg. In de Romeinse perikopenlijsten

⁶ Psalm 24 (25), 6. De genoemde psalmen in deze studie worden in principe eerst met de telling volgens de *Septuaginta* en de *Vulgata* aangeduid en vervolgens tussen haken met de thans meer gebruikelijke Hebreeuwse. Een uitzondering hierop vormen de tabellen van de dispositie van het psalter in de diverse brevieruitgaven, waarin alleen de eerstgenoemde is gegeven.

⁷ Zie o.a. K. Mohlberg, A. Baumstark, *Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der römischen Kirche*, Münster 1927 (Sacramentarium Gregorianum); K. Mohlberg, L. Eisenhöfer, P. Siffrin, *Sacramentarium Veronense*, Rome 1956; idd., *Liber Sacramentorum Romanæ Ecclesiæ Ordinis Anni Circuli* (Sacramentarium Gelasianum), Roma 1968; K. Mohlberg, *Missale Gallicanum Vetus*, Rome 1958.

komt het in de zevende en achtste eeuw als zodanig voor, waarbij de perikoop van de daarop volgende zondag Matteüs 17, 10-23 is ⁸, die handelt over de wederkomst van Elia en de genezing van de maanzieke en die volgt op die van de gedaanteverandering, Matteüs 17, 1-9. Elders echter, waar zich perikopen-ordeningen hadden ontwikkeld waarop de invloed van de Romeinse Quatertemper minder sterk was, werd Matteüs 15, 21-28 gelezen: het gesprek dat Jezus voert met de Kanaänitische vrouw, wier dochter Hij geneest. De perikoop omtrent de Transfiguratie was daar toegewezen aan de zesde zondag na Epifanie. Het epistel is vrijwel steeds 1 Tessalonicenzen 4, 1-7, in latere tradities uitgebreid met vers 8. Inhoudelijk heeft dit gedeelte geen betrekking met een van beide evangeliëperikopen maar alleen op de veertigdaagse vasten.

Het **Missale Romanum** van 1570 schrijft Matteüs 17 voor, maar in verscheidene kerkprovincies was Matteüs 15 de lezing van deze zondag. Deze lezing is tot in de moderne tijd in vele kerken van de Anglicaanse kerkgemeenschap en in Lutherse kerken gehandhaafd.

1 Tessalonicenzen 4, 1-7

Broeders en zusters, in naam van de Heer Jezus vragen we u met klem te leven zoals wij het u hebben geleerd, dus zo dat het God behaagt. U doet dat al, maar wij sporen u aan het nog veel meer te doen. U kent de voorschriften die wij u op gezag van de Heer Jezus hebben gegeven. Het is de wil van God dat u een heilig leven leidt: dat u zich onthoudt van ontucht, dat ieder van u zijn lichaam heiligt en in eerbaarheid weet te beheersen en dat u niet zoals de ongelovigen, die God niet kennen, toegeeft aan uw hartstocht en begeerte. Schaad of bedrieg uw broeder of zuster in dit opzicht niet, want de Heer vergeldt dit alles, zoals wij u vroeger al nadrukkelijk hebben voorgehouden. God heeft ons niet geroepen tot zedeloosheid, maar tot een heilig leven.
vs. 8: Dus wie deze voorschriften verwerpt, verwerpt niet een mens, maar God, die u zijn heilige Geest geeft.

⁸ Th. Klauser, *Das römische Capitulare Evangeliorum*, Bd. I, Münster 1935, noemt deze perikoop onder de typen Pi en Lambda.

En weer vertrok Jezus; hij week uit naar het gebied van Tyrus en Sidon. Plotseling klonk de roep van een Kanaänitische vrouw die uit die streek afkomstig was: Heb medelijden met mij, Heer, Zoon van David! Mijn dochter wordt vreselijk gekweld door een demon. Maar Hij keurde haar geen woord waardig. Zijn leerlingen kwamen naar hem toe en vroegen hem dringend: Stuur haar toch weg, anders blijft ze maar achter ons aan schreeuwen. Hij antwoordde: Ik ben alleen gezonden naar de verloren schapen van het volk van Israël. Maar zij kwam dichterbij, wierp zich voor Hem neer en zei: Heer, help mij! Hij antwoordde: Het is niet goed om de kinderen hun brood af te nemen en het aan de honden te voeren. Ze zei: Zeker, Heer, maar de honden eten toch de kruimels op die van de tafel van hun baas vallen. Toen antwoordde Jezus haar: U hebt een groot geloof! Wat u verlangt, zal ook gebeuren. En vanaf dat moment was haar dochter genezen.

Zes dagen later nam Jezus Petrus, Jakobus en diens broer Johannes met zich mee een hoge berg op, waar ze alleen waren. Voor hun ogen veranderde Hij van gedaante, zijn gezicht straalde als de zon en Zijn kleren werden wit als het licht. Plotseling verschenen aan hen Mozes en Elia, die met Jezus in gesprek waren. Petrus nam het woord en zei tegen Jezus: Heer, het is goed dat wij hier zijn. Als U wilt zal ik hier drie tenten opslaan, een voor U, een voor Mozes en een voor Elia. Hij was nog niet uitgesproken of de schaduw van een stralende wolk gleed over hen heen, en uit de wolk klonk een stem: Dit is Mijn geliefde Zoon, in hem vind ik vreugde. Luister naar Hem! Toen de leerlingen dit hoorden, wierpen ze zich neer en verborgen uit angst hun gezicht. Jezus kwam dichterbij, raakte hen aan en zei: Sta op, jullie hoeven niet bang te zijn. Ze keken op en zagen niemand meer, Jezus was alleen. Toen ze van de berg afdaalden, gebod Jezus hun: Praat met niemand over wat jullie hebben gezien voordat de Mensenzoon uit de dood is opgewekt.

Gezien de hier te behandelen brevieren moeten beide ordeningen naast elkaar in Franse bisdommen tot in de negentiende eeuw hebben bestaan. In de kerkprovincie Parijs en elders werd de door het **Missale Romanum** voorgeschreven evangelielezing gevolgd, terwijl in de aangrenzende provincie Sens de oude ordening gehandhaafd werd, wat voor de evangelielezing van de metten in de brevieren die in de achttiende eeuw in beide provincies in gebruik genomen werden eveneens gold.

3. Het Romeinse brevier van 1568 en zijn directe bronnen

Dat het Romeinse brevier van Pius V het curiebrevier beoogde te vervangen en daarop voor wat betreft vorm en inhoud ook steunde, is zonder meer duidelijk. Of deze vervanging ook een geslaagde onderneming te noemen is, blijft echter een vraag. Aan beide waren verschillende problemen verbonden, die voor een deel van praktische en voor een ander van literaire aard waren.

De overwoekering van het tijdeigen door invallende heiligenfeesten en de grote hoeveelheid bijkomende devoties zijn reeds genoemd. Daarbij komt dat vooral de ochtendgetijden van aanzienlijke lengte waren en dat daarbij ook de dagelijkse eucharistieviering kwam, die wegens de verplichting van het eucharistische vasten, welke neerkwam op onthouding van spijs en drank vanaf middernacht, niet anders dan in de morgenuren kon worden gehouden. Voor de praktijk van de zielzorg werd deze overlading, waaraan niet anders te ontkomen viel dan door de metten en de lauden op de voorafgaande dag te anticiperen, als een bezwaar beschouwd, vooral door diegenen die de oorspronkelijke functie van deze getijden in meer of mindere mate nog zagen.

Daarbij kwam ook een literaire afkeer van de hymnen uit de christelijke oudheid, althans van het door vele intellectuelen als barbaars beschouwde Latijn waarin zij zijn gesteld.

3. 1. *Zaccaria Ferreri en de herziening van het hymnarium*

Al in de zestiende eeuw werd een eerste poging gedaan om tot een nieuw hymnarium te komen door Zaccaria Ferreri, (ca. 1479-1524) in opdracht van paus Leo X (1513-1521). In 1523 stond Clemens VII (1523-1534) het privégebruik van de herziene hymnen toe⁹ en in 1525 verscheen een gecorrigeerde editie onder de veelzeggende titel **Hymni novi ecclesiastici juxta veram metri et latinitatis normam**. Verscheidene anderen hielden zich eveneens met een verbetering van de oude hymnen naar classicistische smaak bezig maar geen van hun producten kon de traditionele teksten uit het brevier verdringen. Terecht legt Jean Evenou¹⁰ een verband tussen de gallicaanse hymnen en deze herzieningen, door te wijzen op het gemeenschappelijke ideaal dat tot beide soorten hymnen leidde: dat van het klassieke Latijn, waarbij de wetten van de klassieke metriek in acht genomen zouden worden. In de latere gallicaanse scheppingen zouden de auteurs de weg die in de zestiende eeuw gebaad en door Urbanus VIII ingeslagen was nog veel verder afleggen.

Ferreri, die zich tot doel had gesteld te komen tot een compleet brevier in deze geest, zag zijn verdere pogingen niet met succes bekroond: de Sacco di Roma, de bezetting en plundering van Rome door de Duitse en Spaanse troepen van Karel V in mei 1527 en de verdrijving van de Medici's uit Florence maakten voorlopig een einde aan humanistisch geïnspireerde initiatieven. Ferreri had ongetwijfeld materiaal voorbereid voor zijn brevieruitgave, maar dit is in de troebelen van 1527 geheel verdwenen, zodat niet is vast te stellen, of zijn werk van invloed is geweest op een volgende belangrijke poging tot herziening van het kerkelijke getijdengebed.

⁹ Zie o.a. Raphael Molitor, *Die nachtridentinische Choralreform zu Rom, Een Beitrag zur Musikgeschichte des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Leipzig 1901 (reprint Hildesheim 1967), deel I, p. 7 vv. met nadere literatuur.

¹⁰ Jean Evenou, *La poésie néo-gallicane*, in: H. Becker en R. Kaczynski (red.), *Liturgie und Dichtung. Ein interdisziplinäres Kompendium*, Sankt Ottilien 1983, deel 1, p. 821-854.

3. 2. *Het Kruisbrevier van Quiñonez*

Francisco de los Angeles de Quiñonez ¹¹ (1475-1540), geboren uit een Spaans adellijk geslacht, was al op jonge leeftijd in de orde van Sint Franciscus ingetreden. Na zijn studie in Salamanca bekleedde hij met succes verscheidene functies in zijn orde. In 1517 werd hij definitor-generaal en van 1523 tot 1527 was hij minister-generaal van de minderbroeders-observanten. In 1527 werd hij door paus Clemens VII (1523-1534) benoemd tot kardinaal-priester. Van deze paus kreeg hij ook het verzoek een herzien brevier samen te stellen, waaraan hij samen met onder anderen Diego Neyla, kanunnik van Salamanca en classicus, Gasparo de Castro en Genesio de Sepulveda, eveneens Spaanse intellectuelen, werkte tot de verschijning ervan in 1535. Het zou de geschiedenis ingaan als het '**Kruisbrevier**', naar de Romeinse basiliek van Sante Croce in Gerusalemme, de titelkerk die aan Quiñonez bij zijn kardinaalsbenoeming toegewezen was. Dit nieuwe brevier, dat de goedkeuring van paus Paulus III (1534-1539) kreeg, werd binnen anderhalf jaar tenminste acht maal herdrukt ¹², hetgeen getuigt van de grote belangstelling die ervoor bestond. Tegelijkertijd kwam er ook kritiek, die Quiñonez voor een deel verwerkte in de tweede editie van zijn brevier, reeds in juli 1536 ¹³. Hij ging uit van enige ervaringsfeiten, namelijk dat het **Breviarium secundum consuetudinem Romanæ Curiaë**, waarvan verscheidene varianten algemeen in gebruik waren, te veel tijd vergde van geestelijken die met zielzorg belast waren, dat de rubrieken te gecompliceerd waren geworden, dat de doorgaande lezing van de Schriften nauwelijks meer aan bod kwam doordat zij door hagiografische teksten verdrongen werd en dat er door dezelfde oorzaak, de geleidelijk tot stand gekomen overvloed van feestofficies ter ere van heiligen en de octaven daarvan, zo goed als geen afwisseling meer was in het psalterium, waarvan slechts een klein deel zeer frequent gelezen werd. Dit zijn exact dezelfde ervaringsgegevens die aan het einde van de zeventiende eeuw en aan het begin van de achttiende zullen leiden tot de ontwikkeling van de Franse diocesane brevieruitgaven.

De wijze waarop Quiñonez deze en enige andere daarmee samenhangende problemen dacht te kunnen oplossen, lijkt eveneens sterk op de methoden die aan deze edities ten grondslag liggen. De kritiek die hierop zal blijven volgen, is dan ook vrijwel dezelfde als die in later tijd op de gallicaanse boeken zal worden uitgeoefend. Ook al beweerde Quiñonez, ten dele terecht, dat hij op oude tradities had teruggegrepen, werden zijn radicale en enigszins rationalistische ingrepen in de structuur en de vormgeving van de getijden ervaren als ernstige breuken met de traditie.

In het Kruisbrevier werd eenmaal per week het gehele psalterium gebeden, waarbij aan elk van de getijden drie psalmen werden toegewezen. De wijze waarop deze verdeling gestalte kreeg, was al een indicatie voor de objectivistische inzichten van de makers: niet de inhoud van de psalmen, maar de lengte ervan was de norm voor de verdeling ervan over het officie. Geen van de psalmen, met uitzondering van 118 (119), werd gesplitst, de langste waren gereserveerd voor de metten en de overgebleven psalmen werden in min of meer gelijke porties over de daguren verdeeld, zodat deze toch nog van soms aanzienlijke lengte bleven. De metten omvatten slechts één nocturne. De complete ten hebben alleen op zondag drie van de vier psalmen van het Romeinse systeem; voor de wekdagen is een wisselend drietal aangegeven. Het systeem is weergegeven in de volgende tabel:

¹¹ De naam wordt ook geschreven als Quignonez, Quiñones en Quignon.

¹² Tweemaal te Rome, eenmaal in Venetië en Lyon, driemaal in Parijs en eenmaal in Antwerpen. Zeer waarschijnlijk is het nog vaker en ook elders herdrukt.

¹³ Van beide edities is een tekstkritische uitgave voorhanden: J. Wickham Legg, *Breviarium Romanum a Francisco Cardinali Quiñonio Editum et Recognitum*, Cambridge 1888 (reprint 1970) en: idem, *The Second Recension of the Quignon Breviary*, vol. I (Text), London 1908 (HBS 35); vol. II (Liturgical introduction with life of Quignon, Appendices, notes and indices), London 1911 (HBS 42).

		Quiñonez
		Breviarium Sanctæ Crucis 1536
zo	Metten I	1 9 17
	II	
	III	
	Lauden	65 95 Dan3
	Prime	53 118a 118b
	Terts	118c 118d 188e
	Sext	118f 118g 118h
	None	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 113
	Completen	4 30 90

ma	Metten I	30 34 104
	II	
	III	
	Lauden	97 103 Jes12
	Prime	22 23 24
	Terts	13 18 19
	Sext	38 61 114
	None	79 98 125
	Vespers	76 115 142
	Completen	7 114 124

di	Metten I	39 43 108
	II	
	III	
	Lauden	94 144 Jes38
	Prime	5 16 25
	Terts	20 28 31
	Sext	51 71 120
	None	89 96 126
	Vespers	33 40 112
	Completen	10 15 29

wo	Metten I	48 58 77
	II	
	III	
	Lauden	80 134 1Sam2
	Prime	6 117 130
	Terts	42 44 59
	Sext	41 64 121
	None	81 84 89
	Vespers	12 83 111
	Completen	39 119 133

do	Metten I	67 72 88
	II	
	III	
	Lauden	99 102 Ex15
	Prime	8 26 27
	Terts	91 92 107
	Sext	49 74 122
	None	35 82 100
	Vespers	131 136 145
	Completen	45 46 47

vr	Metten I	21 68 70
	II	
	III	
	Lauden	148 149 Hab3
	Prime	2 11 50
	Terts	3 37 55
	Sext	56 65 139
	None	60 69 73
	Vespers	137 138 141
	Completen	12 85 140

za	Metten I	54 105 106
	II	
	III	
	Lauden	116 150 Deut32
	Prime	62 66 135
	Terts	51 57 87
	Sext	75 78 123
	None	101 127 132
	Vespers	143 146 147
	Completen	84 128 129

Als reactie op de reeds genoemde overwoekering van de doorlopende recitatie van het psalter door invallende officies van heiligen en van de schriftlezing door soms tamelijk dubieuze *acta* en *vitæ* van heiligen kwam het accent nu zeer sterk op de lezing van de heilige Schrift te liggen. Om deze nog meer plaats te geven schraptten de samenstellers alle *responsoria*, *preces*, *capitula* en dergelijke. In de uitgave van 1535 zijn zelfs de antifonen bij de psalmen vervallen.

Hierin openbaart zich een van de zwakheden van het **Kruisbrevier** en van de opvattingen die aan de totstandkoming ervan hebben bijgedragen. Quiñonez en de zijnen zagen, zoals de overgrote meerderheid van hun tijdgenoten, het reciteren van het officie in de eerste plaats als een persoonlijke verplichting van clerici, zodat zij, daar de lengte en de complexiteit ervan op praktische gronden moet worden teruggebracht, allereerst die elementen verwijderden die van belang zijn voor de vormgeving van een gemeenschappelijke viering van de getijden, zoals voorbeden en responsoriale gezangen.

Uit de hymnen werd ook nu geselecteerd volgens dezelfde principes als die welke aan het werk van Ferreri ten grondslag hadden gelegen. De hymnen die de toets der kritiek konden doorstaan werden aan het begin

van alle getijden geplaatst¹⁴, doch ook hier wordt iets duidelijk omtrent de onvermijdelijke beperkingen in de visie van de samenstellers door het ontbreken van voldoende liturgiehistorische informatie. Zij zagen niet de lauden en de vespers als de bevoorrechte gebedsuren van het kathedrale officie en de historische kern daarvan, maar vanuit een monastiek-ascetische visie, van de uitwerking waarvan zij zich weliswaar distantieerden, maar waarop zij nog geenszins adequaat konden reflecteren, beschouwden zij metten en lauden als één geheel, dat de kern van het officie zou vormen, zodat de lauden geen eigen hymne behielden.

3.3. *Het Breviarium Romanum van 1568 en het Concilie van Trente*

Het Kruisbrevier, door tijdgenoten meestal eenvoudig aangeduid als **Novum Breviarium**, werd tegelijkertijd met heftige kritiek en grote populariteit ontvangen. Reeds bij de eerste uitgave richtte de Sorbonne een protestbrief aan de paus, waarin het voornaamste argument de veronderstelde breuk met de traditie was¹⁵.

Het geschrift had weinig succes. Paulus III trok zijn goedkeuring niet in en in de herziene uitgave van 1536 werd weliswaar de reeks schriftlezingen gewijzigd en zag men geëlimineerde bestanddelen zoals verschillende octaven en de antifonen bij de psalmen weer terugkeren, maar de principes waarop het **Kruisbrevier** berustte, bleven ongewijzigd. Ook het traktaat waarmee de Spaanse theoloog Juan de Arze zich in 1551 tot het Concilie van Trente richtte, leidde niet tot een verbod op het gebruik van het **Kruisbrevier**¹⁶. Pas in 1555 werd het door paus Paulus IV (1555-1559) verboden.

Paulus IV

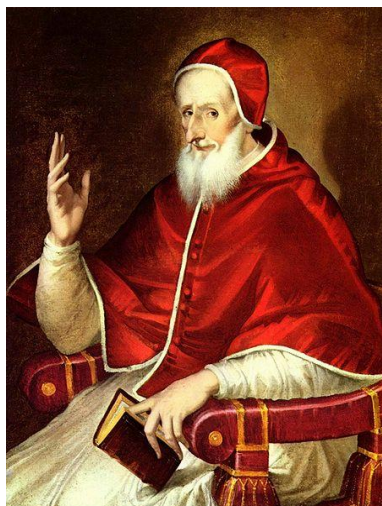
Als Gian Pietro Caraffa was deze in 1524 een van de oprichters van de orde der Theatijnen. Als zodanig was hij nauw betrokken bij een revisie van het brevier voor deze reguliere clerici, waartoe hij in 1529, hetzelfde jaar als waarin Quiñonez zijn werk begonnen was, van dezelfde paus Clemens VII de opdracht had ontvangen. Deze herziening, waarvan nog altijd betrekkelijk weinig bekend is, ging veel minder ver dan die van Quiñonez. Ondanks het gebrek aan gedetailleerde informatie en reflectie daarop is duidelijk, dat Caraffa voor dit werk over aanzienlijk minder talent beschikte dan zijn rivaal. De goedkeuring van het **Theatijnerbrevier** bleef dan ook uit, maar toen de maker zelf de Heilige Stoel bezette, vaardigde hij een verbod op het **Kruisbrevier** uit¹⁷.

¹⁴ In dit opzicht was Quiñonez zijn tijd vooruit. Hetzelfde verschijnsel is ook waar te nemen in de uitgaven van de hedendaagse *Liturgia Horarum*. De reden waarom de hymnen in de lauden en de vespers aan het begin van het officie werden geplaatst, zoals in de zgn. kleine uren, was de overweging dat de hymne het karakter van het feest of van de afzonderlijke getijden zou samenvatten.

¹⁵ Molitor, o.c., p. 9-10, legt de nadruk op het eveneens door de Sorbonne gebruikte argument, dat het gebruik van het nieuwe brevier, dat immers privégebruik door individuele clerici als normatief beschouwt, op de plechtige en openbare koordienst in kathedralen en collegiale kerken een zeer ongunstige werking zal hebben.

¹⁶ Molitor, o.c., p. 10; voor nader inzicht in de gebruikte argumenten en in de oorzaken van de uiteindelijke teloorgang van het Kruisbrevier is van groot belang: J.A. Jungmann, *Warum ist das Reformbrevier des Kardinalen Quinonez gescheitert?*, in: *Zeitschrift für katholische Theologie* 78 (1956), p. 98-107. Hetzelfde artikel is ook verschenen in: id., *Liturgische Erbe und pastorale Gegenwart*, Innsbruck 1960, p. 196. Ook dient vermeld te worden: P. Salmon, *L'office divin au Moyen Âge: Histoire de la formation du bréviaire du IXe au XVIe siècle* (Lex orandi 43), Paris 1967, p. 178-184.

¹⁷ Het decreet, gericht aan de kerkelijke overheden te Rome en aan de pauselijke nuntii, dateert van 10 augustus 1558; het verbiedt het verlenen van toekomstige privileges op de druk van het Kruisbrevier en het verbiedt de geadresseerden expliciet het gebruik ervan aan hun onderhorige geestelijken in de toekomst toe te staan. Voor een deel zal bij deze

Zijn opvolger, Pius IV¹⁸ zou dit verbod weer herroepen. De populariteit van het **Kruisbrevier** was toen echter al tanende. De tegenstanders, die het rationele, bijna cerebrale karakter, dat tegelijkertijd de kracht en de zwakte ervan was, bleven benadrukken als de discontinuering van een eeuwenoude, massieve en eerbiedwaardige traditie, die bovendien met de centrale positie van Rome en het pauselijke gezag verbonden was, zagen op 9 juli 1568 het pleit in hun voordeel beslecht: bij de invoering van het **Breviarium Romanum** maakt paus Pius V (1566-1572) in de bulle *Quod a nobis* duidelijk, dat niet het brevier van Quiñonez het model geweest is voor de herziening waartoe het Concilie van Trente had besloten, maar dat van Paulus IV:

Pius V naar een schilderij van El Greco

Hanc nimirum orandi varietatem gravissime ferens, felicitis memoriæ Paulus Papa quartus emendare constituerat. Itaque provisione adhibita, ne ulla in posterum novi Breviarii licentia permitteretur, totam rationem dicendi ac psallendi Horas Canonicas ad pristinum morem et institutum redigendam suscepit. Sed eo postea, nondum iis quæ egregie inchoaverat perfectis, de vita decedente, cum a piæ memoriæ pio Papa quarta Tridentinum Concilium, antea varie intermissum, revocatum esset, Patres in illa salutari reformatione ab eodem Concilio constituta, Breviarium ex ipsius Pauli Papæ ratione cogitarunt.

In dezelfde bulle wordt het gebruik van het **Kruisbrevier** definitief verboden:

Itaque ut divini hujus operis effectus re ipsa consequatur, auctoritate præsentium tollimus in primis et abolemus Breviarium novum a Francisco Cardinale prædicto editum, et in quacumque Ecclesia, Monasterio, Conventu, Ordine, Militia, et loco virorum et mulierum, etiam exempto, tam a primæva institutione, quam aliter ab hac Sede permissum.

Het gebruik van geen enkel ander brevier wordt meer toegestaan, behalve daar waar een eigen liturgie in gebruik was die ouder was dan tweehonderd jaar of bij de stichting de goedkeuring van de Heilige Stoel had verkregen:

... illis tamen exceptis, quæ ab ipsa prima institutione, a Sede Apostolica approbata, vel consuetudine, quæ, vel ipsa institutio, ducentos annos antecedit, aliis certis Breviariis usa fuisse constiterit: quibus ut inveteratum

maatregel wellicht enige persoonlijke rancune een rol hebben gespeeld, maar Paulus IV stond ook bekend om zijn extreme anti-Spaanse gevoelens, waardoor hij in oorlog geraakt met Philips II en daarin een nederlaag lijdt, wanneer de Spaanse troepen in 1557 de Kerkelijke staat binnentrekken en de hertog van Alva hem in september van dat jaar de Vrede van Cave afdwingt. De paus krijgt de Kerkelijke staat terug, maar moest zijn verbond met Frankrijk beëindigen, dat zich uit Italië zou terugtrekken. Mede hierdoor werd het mogelijk, dat de Nederlanden in 1559 bij de bulle *Super universas*, geheel volgens de wens van Filips II een nieuwe kerkelijke indeling kregen.

¹⁸ Pius V, geboren als Michele Ghislieri op 17 januari 1504 te Bosco bij Alessandria, trad al op 14-jarige leeftijd toe tot de orde van de Dominicanen. Hij werd in 1528 tot priester gewijd. In 1556 benoemde Paulus IV hem tot bisschop van de Italiaanse diocesen Nepi en Sutri, nadat hij Ghislieri in 1551 had benoemd in de leiding van de Romeinse inquisitie. Dezelfde paus verhief hem in 1557 tot kardinaal. Na zijn verkiezing tot paus heeft Pius V zich ingezet voor de uitvoering van de bepalingen van het Concilie van Trente (1545 - 1563). In 1566 liet hij de *Catechismus Romanus* verschijnen, gevolgd door het brevier van 1568 en het missaal van 1570. Pius V sprak in 1570 de excommunicatie uit over koningin Elizabeth I van Engeland. Zijn politiek tegen de oprukkende Turken, die het Italiaanse schiereiland bedreigden, vond haar bekroning in de Slag bij Lepanto van 1571. In 1567 verhief hij Thomas van Aquino tot kerkleeraar. Pius V voerde de gewoonte in dat pausen een wit gewaad dragen, oorspronkelijk het witte dominicaanse habijt, echter zonder de bijbehorende zwarte mantel. Hij overleed op 1 mei 1572. In 1672 werd hij door Clemens X zalig verklaard en in 1712 volgde zijn heiligverklaring door Clemens XI.

illud ius dicendi et psallendi suum Officium non adimimus, sic eisdem, si forte hoc Nostrum, quod modo pervulgatum est, magis placeat, dummodo Episcopus et universum Capitulum in eo consentiant, ut in Choro dicere et psallere possint, permittimus.

Ondanks de formele verboden heeft het Kruisbrevier tenminste invloed uitgeoefend op twee belangrijke initiatieven op liturgisch gebied. Het eerste is de compositie van **The Book of Common Prayer** van 1549 door Thomas Cranmer op basis van eerdere ontwerpen, die deze al kort na de verschijning van de eerste editie van het werk van Quiñonez had gemaakt¹⁹. Voorts zal een zekere mate van doorwerking van vooral de tweede editie van het **Kruisbrevier** te zien zijn in de hierna te behandelen Franse brevieruitgaven in de zeventiende en achttiende eeuw.

4. De receptie van het brevier van Pius V

De receptie van het nieuwe **Breviarium Romanum** in Frankrijk is door Dom Prosper Guéranger²⁰ en zijn navolgers, Cabrol²¹, Leclercq²², tot op bepaalde hoogte ook King²³, in recenter tijd en in mindere mate Jounel²⁴ en Hermans²⁵, en in zekere zin zelfs Ellen F. Weaver²⁶, voorgesteld als een soort zegetocht, waarbij de terugkeer tot de onvervalste Romeinse traditie in scherp contrast wordt gezien met de latere revolutionaire, schismatieke en door de Jansenistische ketterijen diepgaand bedorven pogingen om weer tot diocesane liturgieën te komen, die in de negentiende eeuw weer alle geëlimineerd zijn. Door kritisch onderzoek is komen vast te staan, dat de denkbeelden van Guéranger ten aanzien van de liturgie geworteld zijn in een romantische visie op de veronderstelde middeleeuwen en een even romantisch verlangen naar herleving daarvan²⁷. Dit verbindt hem en de kring om hem heen dan ook met Paulus IV en wat deze beschouwde als een poging tot herstel van de zuiver Romeinse traditie: zijn brevierherziening die in wezen voorbijging aan de klachten die door Quiñonez wel serieus genomen werden, maar door gebrek aan kennis niet adequaat beantwoord konden worden.

¹⁹ C.H. Smyth, *Cranmer and the Reformation under Edward VI*, Cambridge 1926, p. 74-77 toont aan, dat Cranmers schemata al in 1538 gereed waren. Hendrik VIII was toen in onderhandeling met de Lutheranen en in deze context is de reductie van het officie tot twee diensten te verstaan. Het was overigens vrij algemene praktijk om op een dag alle canonieke uren in twee groepen daarvan te bidden. Op grond hiervan voegt Cranmer delen van de metten, de lauden en de prime samen in de morgendienst, respectievelijk elementen van de vespers en de complete ten in de avonddienst. Voor de invloeden van Quiñonez op de getijdendiensten in de Anglicaanse kerk zie o.a.: E.C. Ratcliffe, *The Choir Offices*, in: W.K. Lowther Clarke en C. Harris (red.), *Liturgy and Worship*, London 1932, p. 257-295; G.J. Cuming, *The Office in the Church of England*, in: Cheslyn Jones e.a. (red.), *The Study of Liturgy*, London 1978, p. 390-395; R.C.D. Jasper en P.F. Bradshaw, *A Companion to the Alternative Service Book*, London 1989³, p. 88 vv.

²⁰ P. Guéranger, *Institutions liturgiques*, Paris 1878-1885. Vooral het tweede deel is hier van groot belang.

²¹ Dom F.C. Cabrol OSB was medeoprichter van de *Dictionnaire d'archéologie et de liturgie* (DACL). Zie ook: F. Cabrol, *Le livre de la prière antique*, Paris 1900; id., *Les origines liturgiques*, Paris 1906. Zie ook: id., *Liturgies néo-gallicanes*, in: *Liturgia: Encyclopédie populaire des connaissances liturgiques*, Paris 1930, p. 864-872.

²² Zie vooral: H. Leclercq, *Liturgies néo-gallicanes*, in: DAACL deel 9/2, k. 1636-1729.

²³ Archdale A. King, *Liturgies of the Primatial Sees*, London/New York/Toronto 1957.

²⁴ Jounel, o.c., p. 91-96.

²⁵ J. Hermans, *Benedictus XIV en de liturgie*, Brugge/Boxtel 1979.

²⁶ F. Ellen Weaver, *The Neo-Gallican Liturgies Revisited*, in: *Studia Liturgica* 3/4 (1986-1987), p. 54-72.

²⁷ Van belang is hier: P.G.J.M. Raedts, *De katholieken en de Middeleeuwen: Prosper Guéranger OSB (1805-1875) en de eenheid van de liturgie*, in: R.E.V. Stuip en C. Vellekoop (red.), *De Middeleeuwen in de negentiende eeuw*, Hilversum 1996, p. 87-109.

Over het algemeen voltrok de receptie van het nieuwe Romeinse missaal en brevier, die in wezen niet zuiver Romeins zijn, maar een Frankisch-Romeins karakter dragen, zich langs de weg van de geleidelijkheid. Vanaf 1571 worden op diocesane synoden besluiten genomen die de overgang naar de Romeinse liturgie regelen. Meestal brachten deze geen volledige receptie van de Romeinse boeken teweeg, maar een verbetering van de diocesane liturgieën naar het voorbeeld van de Romeinse. De verklaring hiervan kan worden gezocht in minstens drie omstandigheden.

4. 1. *Structuur en inhoud van het brevier*

In de meeste Franse bisdommen bediende de geestelijkheid zich van varianten van het oorspronkelijk Gallo-Romeinse curiebrevier, waarop ook dat van Paulus IV berust. Fundamentele of structurele discrepanties waren er dus niet of nauwelijks en de verschillen die konden worden aangewezen rechtvaardigden in eerste instantie niet een volledige herdruk van het **Breviarium Romanum** met terzijdestelling van het aanwezige materiaal. Daar waar wel van fundamentele verschillen sprake was, namelijk in het aartsdiocees Lyon²⁸, berustten deze op zodanig oude gebruiken, dat de tweehonderd-jaren-norm van de bulle *Quod a nobis* van toepassing was, waardoor niet tot correctie werd overgegaan.

De invoering van het nieuwe brevier loste dus evenmin als de handhaving van de oude boeken het probleem op waarvoor het **Kruisbrevier** wel een remedie zou zijn geweest, namelijk dat van de grote lengte van de ochtendgetijden. Hoewel de prime van de zondag werd ingekort door de psalmen 21 (22) tot en met 25 (26) over de overige wekdagen te verdelen, bleef de hoeveelheid psalmverzen die men in het brevier van Pius V te lezen of te reciteren kreeg aanzienlijk. De dispositie van de psalmen in het **Breviarium Romanum** tot aan de herziening onder Pius X in 1914 was de volgende. Ter vergelijking is die van de laatstgenoemde herziening in de rechterkolom toegevoegd.

		Breviarium Romanum 1568	Breviarium Romanum 1914
zo	Metten I	1 2 3 6 7 8 9 10 11 12 13 14	1 2 3
	II	15 16 17	8 9a 9b
	III	18 19 20	9c 9d 10
	Lauden	92 99 62 66 Dan3 148 149 150	92 99 62 Dan3 148
	Prime	53 117 118a 118b Athan	117 118a 118b
	Terts	118c 118d 118e	118c 118d 118e
	Sext	118f 118g 118h	118e 118g 118h
	None	118i 118j 118k	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113	109 110 111 112 113
	Completen	4 30 90 133	4 90 133

ma	Metten I	26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37	13 14 16
	II		17a 17b 17c
	III		19 20 29
	Lauden	50 5 62 66 Jes12 148 149 150	46 5 28 1Kr29 116
	Prime	53 23 118a 118b	23 18a 18b
	Terts	118c 118d 118e	26a. 26b 27
	Sext	118f 118g 118h	30a 30b 30c
	None	118i 118j 118k	31 32 32b
	Vespers	114 115 116 119 120	114 115 119 120 121
	Completen	4 30 90 133	6 7a 7b

²⁸ Denys Buenner OSB, *L'ancienne liturgie romaine: Le rite lyonnais*, Paris 1934.

di	Metten I	38 39 40 41 43 44 45 46 47 48 49 51	34a 34b 34c
	II		36a 36b 36c
	III		37a 37b 38
	Lauden	50 42 62 66 Jes38 148 149 150	95 42 66 Tob4 134
	Prime	53 24 118a 118b	24a 24b 24c
	Terts	118c 118d 118e	39a 39b 39c
	Sext	118f 118g 118h	40 41a 41b
	None	118i 118j 118k	43a 43b 43c
	Vespers	121 122 123 124 125	122 123 124 125 126
	Completen	4 30 90 133	11 12 15

wo	Metten I	52 54 55 56 57 58 59 60 61 63 65 67	44a 44b. 45
	II		47 48a 48b
	III		49a 49b 50
	Lauden	50 64 62 66 1Sam2 148 149 150	96 64 100 Jud16 145
	Prime	53 25 118a 118b	25 51 52
	Terts	118c 118d 118e	53 54a 54b
	Sext	118f 118g 118h	55 56 57
	None	118i 118j 118k	58a 58b 59
	Vespers	126 127 128 129 130	127 128 129 130 131
	Completen	4 30 90 133	33a 33b 60

do	Metten I	68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79	61 65a 65b
	II		67a 67b 67c
	III		68a 68b 68c
	Lauden	50 89 62 66 Ex15 148 149 150	97 89 35 Jer31 146
	Prime	53 22 118a 118b	22 71a 71b
	Terts	118c 118d 118e	72a 72b 72c
	Sext	118f 118g 118h	73a 73b 73c
	None	118i 118j 118k	74 75a 75b
	Vespers	131 133 134 135 136	132 135a 135b 136 137
	Completen	4 30 90 133	68 70a 70b

vr	Metten I	80 81 82 83 84 85 86 87 88 93 95 96	77a 77b 77c
	II		77d 77e 77f
	III		78 80 82
	Lauden	50 142 62 66 Hab3 148 149 150	98 142 84 Jes 45 147
	Prime	53 21 118a 118b	21a 21b 21c
	Terts	118c 118d 118e	79a 79b 81
	Sext	118f 118g 118h	83a 83b 86
	None	118i 118j 118k	88a 88b 88c
	Vespers	137 138 139 140 141	138a 138b 139 140 141
	Completen	4 30 90 133	76a 76b 85

za	Metten I	97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108	104a 104b 104c
	II		105a 105b 105c
	III		106a 106b 106c
	Lauden	50 91 62 66 Deut32 148 149 150	149 91 63 Sir36 150
	Prime	53 118a 118b	93a 93b 107
	Terts	118c 118d 118e	101a 101b 101c
	Sext	118f 118g 118h	103a 103b 103c
	None	118i 118j 118k	108a 108b 108c
	Vespers	143 144 145 146 147	143a 143b 144a 144b 144c
	Completen	4 30 90 133	87 102a 102b

Om een indruk te krijgen van de omvang van dit probleem voor geestelijken die in de zielzorg werkzaam waren kan men het aantal psalmverzen van alle officies van de gehele week, wanneer de weekdays inderdaad *feriæ* zijn en geen (heiligen)feesten met een eigen officie, berekenen:

	zo		ma		di		wo		do		vr		za	
	1568	1914	1568	1914	1568	1914	1568	1914	1568	1914	1568	1914	1568	1914
Metten	287	87	262	127	213	115	199	109	308	110	215	125	306	134
Lauden	76	56	86	45	85	59	94	56	105	65	110	65	144	58
Prime	112	103	51	26	64	23	53	29	50	29	75	34	39	37
Terts	48	48	48	32	48	24	48	34	48	28	48	28	48	29
Sext	48	48	48	31	48	30	48	38	48	24	48	20	48	36
None	48	48	48	36	48	28	48	33	48	26	48	50	48	30
Vespers	62	62	33	40	35	32	33	46	83	52	67	58	70	40
Completen	38	30	38	28	38	26	38	30	38	33	38	36	38	41
totaal	719	482	614	365	579	337	561	375	728	367	649	416	741	403

Het gemiddelde aantal psalmverzen per dag bedroeg tussen 1568 en 1914 niet minder dan 656. Na de herziening daalde het tot 392. De daling in de hierna te behandelen gallicaanse breviaria is hiermee alleszins vergelijkbaar. De cijfers van het **Kruisbrevier** zijn nog lager.

Tabula Horarum in quibus sacra Rituum Congregatio facultatem concedit Matutinum recitandi pro die sequenti, ad Horas Horologii gallici accommodata.

20	Januar.	horà secundà cum quadr.
13	Februarii,	horà sesquisecondà.
1	Martii,	horà secundà cum 3 quadr.
18	Martii,	horà tertià.
4	Aprilis,	horà tertià cum quadr.
20	Aprilis,	horà sesquitertià.
10	Maii,	horà tertià cum 3 quadr.
8	Junii,	horà quartà.
30	Julii,	horà tertià cum 3 quadr.
28	Augusti,	horà sesquitertià.
7	Sept.	horà tertià cum quadr.
24	Septembris,	horà tertià.
13	Octob.	horà secundà cum 3 quadr.
20	Octobris,	horà sesquisecondà.
18	Novemb.	horà secundà cum quadr.
15	Decembris,	horà secundà.

Tabel voor de anticipatie van de metten uit het Breviarium Claromontense 1820

Zelfs wanneer de metten en de lauden geanticipeerd werden in de middag of de avond van de voorafgaande dag, wat bij privégebruik van het brevier zo normaal was dat de meeste Franse diocesane brevieren aanwijzingen bevatten voor het tijdstip waarna anticipatie volgens de voorschriften van de Romeinse Ritencongregatie was toegestaan, blijft de ochtendagenda, waarin voor priesters niet alleen het breviergebed maar ook de misviering waren opgenomen, nog tamelijk overbelast.

4. 2. Herzieningen van het Breviarium Romanum tijdens het receptieproces

Een tweede verklaring voor de relatief langzame receptie van de Romeinse liturgische boeken ligt mogelijkwijze daarin, dat deze in de jaren waarin de situatie in Frankrijk op politiek en religieus gebied tamelijk onrustig, zo niet instabiel was, ook zelf nog verscheidene malen aan revisie onderhevig zijn geweest. Het **Breviarium Romanum** werd al in 1573 gewijzigd, door de instelling van het feest van de Rozenkrans op de eerste zondag van oktober door Gregorius XIII (1572-1585), waardoor de continuïteit in de zondagen na Pinksteren structureel en niet alleen door incidenteel met een zondag samenvallende hogere feestdagen werd doorbroken. In 1584 herstelt hij het feest van de H. Anna en de commemoratie van de H. Joachim. In het jaar daarop doet Sixtus V (1585-1590), die zich tegelijkertijd nadrukkelijk met de Franse troonopvolgingskwesie inlaat, hetzelfde met het feest van de Presentatie van Maria en enige heiligendagen, hetgeen hij in 1586 en 1588 opnieuw zal doen, o.a. met de feestdagen van Antonius van Padua en Bonaventura ingesteld. In 1592 stelt Clemens VIII (1592-1605) een bijzondere congregatie in, die onder leiding van de Oratoriaan en kardinaal Caesar Baronius (1538-1607) tot een herzien brevier kwam, dat op 10 mei 1602 bij de bulle *Cum in Ecclesia* werd gepromulgeerd en waarin verscheidene heiligenfeesten opnieuw ingesteld en andere in rang verhoogd werden, zodat het temporale weer minder vertegenwoordigd zou zijn in de dagelijkse gebedsuren.

In 1615 voert Paulus V (1605-1621) het feest van de stigmata van Sint-Franciscus weer in en hij verhoogt enkele andere heiligenfeesten in rang. De edities van 1568 en 1602 hebben onderwijl zoveel gezag verworven, dat hiermee rekening is gehouden bij de invoering van een h5terzien brevier voor de Benedictijnen op 24 januari 1616. In 1629 stelt Urbanus VIII (1623-1644) een congregatie in om nu voor de achtste maal inhoudelijk in het **Breviarium Romanum** in te grijpen. Deze komt frequent bijeen en uit de acta is gebleken, dat de voornaamste zorg is geweest de tekst van het brevier in overeenstemming met de onder het pontificaat van Clemens VIII verschenen edities van de *Vulgata* te brengen, waarmee bij de brevierherziening die in 1592 op gang was gebracht nog geen rekening was gehouden. De revisoren beperkten zich aanvankelijk tot kleinere correcties in de lezingen, met name die van de tweede en derde

nocturne van de metten en de invoering van de asterisk na elk halfvers van de psalmen, waardoor deze gemakkelijker te reciteren werden. De herziening van de hymnen, die na meer dan een eeuw opnieuw ter hand genomen werd en ten tweede male beoogde deze met de regels van de klassieke metrie in overeenstemming te brengen, zou echter van groter belang zijn en zal bij de behandeling van de hymnen in de gallicaanse breviaria nog nader worden behandeld.

4. 3. Politieke en sociale omstandigheden in Frankrijk

Een tweede verklaring voor de langzame en weinig spectaculaire receptie van het Romeinse brevier ligt in de hierboven reeds genoemde politieke en sociale omstandigheden waarin Frankrijk in deze periode van de geschiedenis verkeerde. Van 1559, het jaar van de vrede met Spanje en dat van de dood van koning Hendrik II, tot 1598 waarin het Edict van Nantes werd uitgevaardigd, woedde in Frankrijk een serie gruwelijke godsdienstoorlogen, waarvan de Bartolomeüsnacht van 1572 een van de beruchtste excessen was. Onder dergelijke omstandigheden is de verhouding tussen kerk en staat vanzelfsprekend een delicate en dikwijls zeer ambivalente kwestie. Enige gebeurtenissen in 1582 en 1583 geven hiervan een treffende illustratie, die bovendien relevant is voor de betekenis van liturgie als identiteitsbepalende factor, vooral wanneer men zich de uitspraak van Gregory Dix herinnert:

*It is one thing to have a knowledge of the course of liturgical history – of when this custom was introduced and where, of how such-and- such a prayer was given a new turn and by whom. It is quite another and a more difficult thing to understand the real motive forces which often underlie such changes.*²⁹

In de bulle *Inter gravissimas* van 24 februari 1582 kondigt paus Gregorius XIII de invoering van de verbetering van de Juliaanse kalender aan door het effectueren van een onmiddellijke overgang van 4 op 15 oktober van dat jaar. Dit geschiedde slechts punctueel in Spanje, Portugal en delen van Italië, maar in geheel Frankrijk werd het pauselijk besluit al kort daarna van kracht, doordat men op 9 december 1582 de twintigste van die maand liet volgen. Daarmee was dit land, ondanks de politieke en religieuze verdeeldheid die er op dat moment heerste, een van de eerste grote, aaneengesloten gebieden in Europa waarin de nieuwe kalender gevolgd werd. Het jaar daarop echter werden het brevier van 1568 en het missaal van 1570 wel in de Chapelle Royale in Parijs ingevoerd, maar niet in de Notre-Dame, waarvan het kapittel zich hevig verzet tegen voorstellen dienaangaande van de kant van de aartsbisschop, Pierre de Gondy. Dat het ene pauselijke initiatief binnen enkele maanden wordt gevolgd en het andere nog niet na vijftien jaar, hangt samen met de intrinsieke kracht van de liturgie om groepsidentiteit te profileren en van het steeds veranderende krachtenveld waarin de liturgie in het Frankrijk van de zeventiende en de achttiende eeuw diverse gestalten aannam: de spanning tussen de drie componenten hiervan: de wereldlijke overheid, het centrale en het lokale kerkelijke gezag zal, zoals hierna nog nader zal blijken, de rode draad zijn die door de geschiedenis van de gallicaanse liturgie loopt.

5. Het gallicanisme als achtergrond van een liturgische beweging

Niet alleen de geestelijkheid maar ook het Parlement van Parijs³⁰ gaven aan het einde van de zestiende eeuw blijk van enige reserves tegenover over de Romeinse boeken, maar vanuit een geheel andere gedachte. Het **Missale Romanum** van Pius V, dat evenals het brevier in veel opzichten teruggaat op de liturgie van de Romeinse curie in de dertiende eeuw, laat als regel niet de naam van de regerende vorst noemen vóór het algemene *memento* van de levenden, waar wel die van de paus en de bisschop een plaats krijgen. In sommige

²⁹ Gregory Dix, *The Shape of the Liturgy*, London 1945 (reprint 1986), p. 303.

³⁰ De parlementen, die zich in grote steden bevonden en waarvan dat van Parijs het belangrijkste was, waren geen parlementen in de moderne zin van het woord, maar rechtsinstanties, waarvan de competenties zich over zeer uiteenlopende gebieden uitstrekten.

landen werd het noemen van de – mits katholieke – vorst langs de weg van het privilege geregeld³¹. In Frankrijk verbood het Parlement van Parijs in 1580 alle uitgaven van het missaal waarin de toevoeging *pro rege nostro* in de canon zou ontbreken.

De reden hiervan was uiteraard de onafhankelijke status die de Franse kerk al in de vijftiende eeuw voor zich opeiste in samenhang met de vorming van een Franse nationale staat. De oorsprong van dit zogenaamde gallicanisme ligt vermoedelijk in het werk *Somnium viridarii*, dat omstreeks 1376, dus kort vóór het uitbreken van het Grote Schisma (1378-1417) anoniem werd gepubliceerd en dat een dialoog bevat tussen een ridder en een geestelijke omtrent de verhouding tussen staat en kerk, koningschap en priesterschap³².

Aan het begin van de vijftiende eeuw nemen de hierin neergelegde denkbeelden omtrent de positie van de Franse koning en de kerk ten opzichte van de paus al tamelijk uitgewerkte vormen aan. In 1406 besloot het Concilie van Parijs tot terugkeer naar wat zij als de oude vrijheden van de Franse kerk beschouwde en in het volgende jaar werd vastgesteld, dat de provinciale synoden van de gallicaanse kerk ook inzake de rechtspraak de taken en bevoegdheden van de paus zouden overnemen.

Deze besluiten zouden bijdragen aan het Concilie van Pisa in 1409, waarop de bekende Parijse hoogleraren Pierre d'Ailly (1350-1420) en Jean Gerson (1363-1429), die in de strijd die na de moord op Lodewijk van Orléans in 1407 ontbrand was tussen de Armagnacs, de aanhangers van de hertog van Orléans, en de Bourguignons, die aan de kant stonden van de hertog van Bourgondië, de zijde van de eerstgenoemden hadden gekozen, zich duidelijk uitspraken voor de grondleggende idee van het conciliarisme, dat het gezag van de paus aan dat van een algemeen concilie ondergeschikt is, hetgeen in de situatie waarin er twee pausen aanspraak maakten op het primaatschap en er dus geen algemeen erkende paus is die een concilie bijeen kan roepen uiteraard zeer plausibel is. Dit conciliarisme, dat de drijvende kracht tot het in 1431 bijeengeroepen Concilie van Basel zou zijn en dat tot 1437, wanneer dit door paus Eugenius IV naar Ferrara wordt verplaatst, hoogtij zou vieren, leidde in Frankrijk, waar door het optreden van Jeanne d'Arc en de kroning van Karel VII te Reims in 1429 het nationale bewustzijn krachtig herleefd was, tot de Pragmatieke Sanctie van Bourges, die op 7 juni 1438 door de koning werd uitgevaardigd en die in drieëntwintig artikelen de doorvoering van de hervormingsdecreten van Basel trachtte te effectueren. Deze rijkswet zou het principe van het gallicanisme bezegelen:

... qu'en France, la puissance absolue et infinie du pape, n'a point lieu...

Na de slag bij Marignano in 1515, waarin de op 1 januari van dat jaar tot koning van Frankrijk gekroonde François I, die aan het begin van zijn regering al direct klinkende militaire en diplomatieke successen behaalde, het Zwitserse huurlingenleger van de hertog van Milaan en de pauselijke troepen versloeg, waarop de Fransen Milaan konden innemen, kwam de koning in de gelegenheid om op voor hem zeer gunstige voorwaarden een einde te maken aan het conflict met de paus inzake de Pragmatieke Sanctie. Leo X ondertekende op 18 augustus 1516 het Concordaat van Bologna, waardoor de sanctie van 1438 formeel wordt opgeheven, maar inhoudelijk versterkt en waarbij de invloed van de koning op de Franse kerk nog aanmerkelijk wordt vergroot.

Het expliciet noemen van de naam van de koning in de canon van de Mis was hiervan een niet meer dan logisch uitvloeisel, maar het zou ook een andere betekenis hebben, namelijk die van de bevestiging van het

³¹ Met name in Spanje en in Oostenrijk, waar de keizer tot 1918 in de canon werd genoemd. zie ook: Guéranger, o.c., I, p. 454 vv.; Josef A. Jungmann, *Missarum Sollemnia*, Wien 1952, deel 2, p. 198-199.

³² Zie o.a. F. Merzbacher, *Das Somnium Viridarii von 1376 als Spiegel des gallikanischen Staatskirchenrechts*, in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, 42 (1956), p. 55-72; E.H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, Princeton 1957, p. 465-467; M. Wilks, *The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages*, Cambridge 1963, p. 615 en passim.

katholieke karakter van de Franse natie en van de noodzakelijkheid dat de koning als *defensor fidei* zelf de katholieke religie aanhing. In 1589 werd in de strijd van de "trois Henris" Hendrik III, de laatste koning uit de dynastie van Valois, door de Dominicaan Jacques Clément, met de bedoeling de herovering van Parijs op de Ligue Catholique te verijdelen, te Saint-Cloud vermoord. Een deel van het leger riep Hendrik van Navarra, de naaste bloedverwant van de koning, als Hendrik IV tot zijn opvolger uit. Onmiddellijk kwam de Ligue Catholique, die onder leiding stond van de hoge adel en voornamelijk gesteund werd door de bovenlaag van de bevolking, hiertegen in opstand: de beoogde troonopvolger, de zoon van Antoine de Bourbon, die nu eens de kant van de Reformatie koos en dan weer deelnam aan de vervolging ervan, was immers door zijn moeder Jeanne d'Albret, een overtuigde calviniste, protestants opgevoed en hij was de voorman van de Hugenoten. Uit het hierop volgende conflict kwam Hendrik IV als overwinnaar te voorschijn, maar hij zag zich wel genoodzaakt om in 1593 tot hetatholicisme over te gaan, voordat hij op 27 februari 1594 in de kathedraal van Chartres tot koning kon worden gezalfd en gekroond en in de maand daarop zijn intrek in Parijs kon nemen. Met Hendrik IV krijgt het kerkpolitieke gallicanisme een nieuwe dimensie, wanneer op 13 april 1598 het Edict van Nantes van kracht wordt, waardoor Frankrijk het eerste land wordt waarin vrijheid van godsdienst is toegestaan. In deze periode lijkt het godsdienstig klimaat inderdaad te zijn verbeterd, niet alleen wanneer het gaat om de houding van de kerk tegenover andersdenkenden, maar ook intern voor wat betreft de receptie van de Romeinse liturgie.

In 1600 wilde de bisschop van Angers, de weinig tactvolle Charles Miron³³, het **Breviarium Romanum** in zijn diocees introduceren, maar de meerderheid van zijn kapittel verzette zich hiertegen en deed een beroep op het Parlement van Parijs. Dit verklaarde in 1603 het besluit van de bisschop onwettig en kende, geheel in de lijn van de maatregel van 1580, aan de koning ook de zeggenschap over de liturgie van de kerk toe. De Assemblée du Clergé van 1605/1606 koos voor een soort compromis. In plaats van dwangmiddelen te overwegen, stelde zij subsidies beschikbaar voor de invoering van de Romeinse boeken en zij tekende formeel verzet aan tegen het parlamentsbesluit. Anderzijds bepaalde de vergadering dat de naam van de koning in de canon van het missaal vermeld moest blijven.

De koning, die zich in toenemende populariteit bij het volk mocht verheugen, werd in 1610 door een katholieke fanaticus, François Ravallac, om het leven gebracht. Lodewijk XIII, dan nog minderjarig, volgt hem op en zal de regering grotendeels overlaten aan kardinaal Richelieu, die vastbesloten was drie idealen te verwezenlijken: de politieke en de militaire macht van de Hugenoten breken, de hoge adel aan het gezag van de kroon onderwerpen en de Franse monarchie tot de leidende macht in Europa maken. Het eerste doel heeft hij vrijwel geheel bereikt: na de val van La Rochelle in 1628 raakten de Hugenoten hun politieke en militaire privileges kwijt en viel hun alleen nog de tolerantie ten deel die het Edict van Alès van 1629 hun garandeerde. Richelieu was zoveel staatsman, dat hij wel de vernieuwingstendensen in het Franse catholicisme steunde maar zich tegenover Rome niet compromitteerde door de verdediging van uitgesproken gallicaanse denkbeelden, terwijl hij zich evenmin identificeerde met "catholiques zélés" of fanatieke Jezuïeten, die het gezag van Rome in aangelegenheden van de nationale kerken en de seculiere politiek benadrukten.

Dit alles maakte dat onder de regering van Lodewijk XIII nog nauwelijks sprake is van een liturgische beweging binnen het gallicanisme. Deze zal pas tot ontwikkeling komen onder het bewind van Lodewijk XIV (1643-1715), vooral na de dood van kardinaal Mazarin in 1661. De opkomst van het liturgische gallicanisme valt samen met het verschijnsel dat de absolutistische visie op het koningschap zich van de gallicaanse visie op de kerk meester maakt, wat het liturgische gallicanisme in wezen in een kwalijker daglicht heeft gesteld dan alleen het door Guéranger en zijn geestverwanten gemaakte verwijt dat het zich in toenemende mate verwijderde van eeuwenoude kerkelijke tradities, vooral belichaamd door het centrale gezag van de Heilige Stoel.

³³ Charles Miron (1569-1628) werd al in 1587, dus op achttienjarige leeftijd, door koning Hendrik III tot bisschop van Angers benoemd. Voortdurende onenigheden met zijn kapittel brachten hem in 1615 ertoe zijn zetel af te staan aan Guillaume Fouquet de la Varenne. Na diens dood eiste hij zijn vroegere plaats weer op en kreeg deze op 23 april 1622. Vanaf dat ogenblik begonnen de problemen die hij al eerder met zijn geestelijkheid had gehad opnieuw. Op 2 december 1626 werd hij tot aartsbisschop van Lyon benoemd, waar hij binnen twee jaar, op 6 augustus 1628, is gestorven.

In 1663 verklaarde de Sorbonne dat de paus geen gezag kon hebben in het Franse koninkrijk wanneer het om seculiere zaken ging, dat van een superioriteit van de paus boven een algemeen concilie geen sprake kon zijn en dat elke vorm van pauselijke onfeilbaarheid, wanneer deze in zijn uitspraken niet de opvatting van de ene en ongedeelde kerk vertegenwoordigde, ondenkbaar was. Deze mening zou in 1682 bevestigd worden door een bijeenkomst van de geestelijkheid van Frankrijk, vertegenwoordigd door zesendertig bisschoppen en vierendertig gedeputeerden van de Tweede Stand, die op 19 maart van dat jaar een verklaring uitgaf, waarin de gallicaanse visie op de relatie tussen kerk en staat was samengevat. De redactie van de verklaring was voornamelijk in handen van Jacques-Bénigne Bossuet, de bisschop van Meaux ³⁴.

Jacques-Bénigne Bossuet, bisschop van Meaux

De tekst van de verklaring luidt als volgt ³⁵:

Déclaration du Clergé de France touchant la puissance ecclésiastique

du 19 Mars 1682.

Plusieurs personnes s'efforcent de ruiner les décrets de l'Eglise Gallicane, et ses libertés, que nos ancêtres ont soutenus avec tant de zèle, et de renverser leurs fondemens, qui sont appuyés sur les saints Canons et sur la tradition des Pères: d'autres, sous prétexte de les défendre, ont la hardiesse de donner atteinte à la primauté de saint Pierre et des Pontifes Romains ses successeurs, instituée par Jésus-Christ; d'empêcher qu'on ne leur rende l'obéissance que tout le monde leur doit, et de diminuer la majesté du Saint-Siège apostolique, qui est

³⁴ Jacques-Bénigne Bossuet werd op 27 september 1627 geboren in Dijon, waar zijn familie al geruime tijd hoge posities in de juridische wereld had ingenomen. Zijn ouders, Bénigne Bossuet, rechter van het Parlement de Dijon, Marguerite Mouchet, beslisten dat hun vijfde zoon een kerkelijke loopbaan zou volgen, zodat hij al op tienjarige leeftijd de tonsuur ontving. De invloedrijke positie van zijn vader bezorgde hem al binnen drie jaar een zetel in het kapittel van de kathedraal van Metz. In 1649 werd hij diaken en hield hij de eerste van zijn predikaties waarom hij later zeer bekend zou worden. In 1652 ontving hij de priesterwijding en het doctoraat in de godgeleerdheid. Vincentius à Paolo, die enige tijd zijn geestelijk leidsman was geweest, haalde hem over naar Parijs te komen en zich daar geheel aan de prediking te wijden. Gedurende elf jaar was hij de leraar van de Grand Dauphin, de oudste zoon van Lodewijk XIV. In 1681 werd hij benoemd tot bisschop van Meaux. Nog voordat hij de zetel kon innemen raakte hij verwickeld in de onenigheden tussen de koning en de paus, waarbij hij aanvankelijk erin slaagde voor geen van beiden expliciet partij te kiezen. Doordat hij gevraagd werd het document van de vier artikelen te redigeren, kwam hij aan de kant van het gallicanisme te staan, waarvoor hij een zeer omvangrijk verdedigingsgeschrift, de *Defensio Cleri Gallicani*, samenstelde, dat pas na zijn dood werd gepubliceerd. In tegenstelling tot velen onder de Franse bisschoppen van zijn tijd verbleef hij voornamelijk in zijn diocees en was hij zeer actief in het besturen daarvan. In de laatste jaren van zijn leven had hij met ernstige fysieke moeilijkheden te kampen; desondanks trok hij zich niet als bisschop terug. Hij stierf op 12 april 1704 en werd te Meaux begraven. Hoewel hij zeker niet bijzonder op de Societas Jesu gesteld was, werd zijn lijkrede door een Jezuïet, Charles de la Rue, uitgesproken.

³⁵ Met andere documenten dienaangaande is zij opgenomen in: *Déclaration du Clergé de France, faite dans l'Assemblée de 1682 sur les libertés de l'Eglise Gallicane et l'autorité ecclésiastique*, Paris 1811.

respectable à toutes les nations où l'on enseigne la vraie foi de l'Eglise, et qui conservent son unité. Les hérétiques, de leur côté, mettent tout en œuvre pour faire paroître cette puissance, qui maintient la paix de l'Eglise, insupportable aux rois et aux peuples; et ils se servent de cet artifice, afin de séparer les âmes simples de la communion de l'Eglise. Voulant donc remédier à ces inconvéniens, nous Archevêques et Evêques assemblés à Paris, par ordre du Roi, avec les autres Ecclésiastiques députés, qui représentons l'Eglise Gallicane, avons jugé convenable, après une mûre délibération, de faire les réglemens et la déclaration qui suivent:

I

Que saint Pierre et ses successeurs, Vicaires de Jésus-Christ, et que toute l'Eglise même n'ont reçu de puissance de Dieu que sur les choses spirituelles, et qui concernent le salut, et non point sur les choses temporelles et civiles; Jésus-Christ nous apprenant lui-même: *Que son royaume n'est point de ce monde*; et en autre endroit: *Qu'il faut rendre à César ce qui est à César, et à Dieu ce qui est à Dieu*, et qu'ainsi ce précepte de l'apôtre saint Paul, ne peut en rien être altéré ou ébranlé: *Que toute personne soit soumise aux puissances supérieures; car il n'y a point de puissance qui ne vienne de Dieu, et c'est lui qui ordonne celles qui sont sur la terre. Celui donc qui s'oppose aux puissances, résiste à l'ordre de Dieu*. Nous déclarons en conséquence, que les Rois et les Souverains ne sont soumis à aucune puissance ecclésiastique par l'ordre de Dieu, dans les choses temporelles; qu'ils ne peuvent être déposés directement ni indirectement, par l'autorité des clés de l'Eglise; que leurs sujets ne peuvent être dispensés de la soumission et de l'obéissance qu'ils leur doivent, ou absous du serment de fidélité; et que cette doctrine, nécessaire pour la tranquillité publique, et non moins avantageuse à l'Eglise qu'à l'Etat, doit être inviolablement suivie, comme conforme à la parole de Dieu, à la tradition des saints Pères, et aux exemples des Saints.

II

Que la plénitude de puissance que le Saint-Siège apostolique et les successeurs de saint Pierre, Vicaire de Jésus-Christ, ont sur les choses spirituelles, est telle, que néanmoins les décrets du saint Concile œcuménique de Constance, contenus dans les sessions IV et V, approuvés par le Saint-Siège apostolique, confirmés par la pratique de toute l'Eglise et des Pontifes Romains, et observés religieusement dans tous les tems par l'Eglise Gallicane, demeurent dans leur force et vertu; et que l'Eglise de France n'approuve pas l'opinion de ceux qui donnent atteinte à ces décrets, ou qui les affoiblissent en disant que leur autorité n'est pas bien établie; qu'ils ne sont point approuvés, où qu'ils ne regardent que le tems du schisme.

III

Qu'ainsi il faut régler l'usage de la puissance apostolique, en suivant les canons faits par l'Esprit de Dieu, et consacrés par le respect général de tout le monde; que les règles, les mœurs et les constitutions reçues dans le royaume et dans l'Eglise Gallicane, doivent avoir leur force et vertu, et les usages de nos pères demeurer inébranlables; qu'il est même de la grandeur du Saint-Siège apostolique, que les lois et coutumes établies du consentement de ce Siège respectable et des Eglises, subsistent invariablement.

IV

Que quoique le Pape ait la principale part dans les questions de foi, et que ses décrets regardent toutes les Eglises, et chaque Eglise en particulier, son jugement n'est pourtant pas irréformable, à moins que le consentement de l'Eglise n'intervienne.

Nous avons arrêté d'envoyer à toutes les Eglises de France et aux Evêques qui y président par l'autorité du Saint-Esprit, ces maximes que nous avons reçues de nos pères, afin que nous disions tous la même chose, que nous soyons tous dans les mêmes sentimens, et que nous suivions tous la même doctrine.

Dit document, dat het karakter van een principeverklaring draagt, zou in de rechtspraktijk consequenties hebben. Meestal worden deze aldus samengevat, waarbij telkens een kort commentaar bij elke concrete toepassing is gegeven.

1. De koning heeft het recht kerkvergaderingen in zijn rijk bijeen te roepen.

De assemblée van 1682 was immers door Lodewijk XIV geconvoceerd.

2. De koning is gerechtigd tot het uitvaardigen van wetten die kerkelijke zaken betreffen

Wanneer men de koning als beschermer van de kerk, als *defensor fidei* beschouwt, moet hij ook de macht en het recht hebben om met het instrument van de wetgeving deze taak uit te voeren.

3. De paus behoeft de toestemming van de koning om pauselijke legaten naar Frankrijk te zenden.

Dit betrof iedere vreemde mogendheid. Wanneer de paus ook als wereldlijk vorst optreedt, dient hij de gedragslijn die voor andere wereldlijke vorsten ook geldt te volgen.

4. De pauselijke legaten behoeven de toestemming van de koning om hun opdrachten in Frankrijk uit te voeren.

Dit geldt voor alle vertegenwoordigers van buitenlandse mogendheden, dus *per analogiam* met het vorige ook voor pauselijke legaten, die ten deze aan ambassadeurs gelijk gesteld zijn.

5. Bisschoppen mogen zonder toestemming van de koning het rijk niet verlaten, ook wanneer zij door de paus naar Rome zijn geroepen.

Dat men zich bij het uitreizen uit het koninkrijk van een paspoort moest voorzien, gold ook toen al voor alle ingezetenen van Frankrijk. Wie een geldige en wettige reden had om buitenslands te gaan werd een paspoort gewoonlijk niet geweigerd.

6. Beambten van de koning kunnen niet worden geëxcommuniceerd wegens handelingen die zij ambtshalve verrichten.

Zij verrichten hun werkzaamheden immers in opdracht van de koning, zodat een dergelijke excommunicatie degene zou treffen namens wie zij handelen.

7. De paus is niet bevoegd toestemming voor de vervreemding van onroerende kerkelijke goederen te geven of veranderingen in bestaande inkomensbronnen aan te brengen.

Dit gold voor iedere vreemde mogendheid. Transacties met onroerend goed werden ook toen al van overheidswege geregistreerd. Hoewel een centraal kadaster in Frankrijk pas in 1807 werd ingesteld, deden Karel VII, Lodewijk XIV en Lodewijk XV moeite voor een dergelijke instelling, die, zij het plaatselijk georganiseerd, zeker bestond.

8. Pauselijke geschriften behoeven een zogenaamde Lettre de Pareatis ³⁶ van de koning of van zijn bevoegde beambten voordat zij binnen het rijk van kracht kunnen worden.

Als dit niet het geval zou zijn, zou de paus een tweede wetgevende macht in het koninkrijk zijn.

9. De paus kan geen dispensaties geven ten nadele van de gebruiken en bepalingen van de Franse kathedrale kerken en de bisdommen.

³⁶ Een Lettre de Pareatis was een mandement dat noodzakelijk was om een juridische beslissing van kracht te doen zijn buiten de jurisdictie waarbinnen zij genomen was. Deze brieven gingen uit van de Grande Chancellerie en golden voor het gehele koninkrijk. De Juges des Foires in Lyon, de Connétable de France, de bestuurders van de universiteiten en nog enkele andere instellingen behoeften geen Lettres de Pareatis. Het spreekt vanzelf dat buitenlandse mogendheden hiervan niet vrijgesteld konden zijn.

Indien dit wel het geval zou zijn, zou de situatie kunnen voorkomen dat verschillend recht zou gelden in en voor sommige bisdommen en zelfs voor parochies, die daarmee een status van exemptie zouden verkrijgen.

10. Het is wettig om van pauselijke beslissingen in beroep te gaan bij een toekomstig concilie of, wanneer men door maatregelen vanwege het kerkelijk gezag schade lijdt, bij de vorst.

Dit is de zogenaamde *recursus ad principem*. Zouden burgers dit recht niet hebben, dan zou de kerk de uiteindelijke rechtsinstantie zijn. Indien geestelijken dit recht zou zijn ontzegd, zou bij een inquisitoir kerkelijk proces de kerk tegelijk aanklager en rechter zijn. Bij het tuchtrecht is dit inderdaad het geval, maar dat kan zonder beroepsinstantie niet rechtvaardig worden uitgeoefend.

Drie dagen na het afgeven van deze verklaring verordende de koning dat zij in alle theologische onderwijsinstellingen diende te worden geregistreerd, dat niemand tot het verkrijgen van een graad in de theologie kon worden toegelaten zonder in tenminste één stelling de inhoud ervan te hebben verdedigd en dat geschriften die de verklaring bestreden verboden zouden zijn. De Sorbonne voerde deze verordening onder protest uit.

Paus Innocentius XI was uiteraard met de verklaring niet ingenomen en getuigde hiervan al in een rescript op 11 april 1682. Alles wat de assemblée had ondernomen met betrekking tot de koninklijke rechten werden nietig verklaard. Ondanks het feit dat verscheidene bisschoppen zich korte of langere tijd later van de verklaring distantieerden, bleef zij de weerspiegeling van de principes van het gallicanisme. Het derde artikel, dat handelde over ... *les règles, les mœurs et les constitutions reçues dans le royaume et dans l'Eglise Gallicane* ... zou een liturgische beweging die onafhankelijk van Rome werkte mogelijk maken.

Daarvoor waren een systematisering en een historische onderbouwing noodzakelijk. Daarvoor zouden aan het begin van de achttiende eeuw twee geschriften dienen, die de beweging in drie hoofdfasen onderscheiden. Het zijn de **Voyages liturgiques** van Le Brun Desmarettes uit 1718 en het **Projet d'un nouveau breviare** van Foinard uit 1720, die hierna zullen worden behandeld. De eerste fase is die welke voorafgaat aan de assemblée van 1682, de tweede is die tussen dit jaar en de verschijning van deze publicaties en de derde is die welke daarop volgt.

6. De eerste ontwikkelingsfase: van het Rituale van Alet tot 1682

Aangezien in deze fase nog slechts sprake is van een herziening van het brevier, kan zij hier in het kort behandeld worden, daar wij ons beperken tot werkelijk zelfstandige brevieruitgaven. Dat het breviergebed pas aan het einde van deze ontwikkelingsfase een plaats gaat innemen in de ontluikende gallicaanse liturgische beweging, is te verklaren uit de omstandigheid dat de gelovigen hiervan weinig merkten. Het brevier werd gebruikt door geestelijken en religieuzen en voor de vespers op zon- en feestdagen hadden de geestelijken en de koorzangers in de eerste plaats het *Antiphonarium* nodig. Voor de Goede Week, waarin in grotere kerken ook andere delen van het officie, zoals de *Tenebræ* of Donkere Metten werden gezongen, bestonden speciale uitgaven.

De 'gewone gelovigen' participeerden over het algemeen niet actief in de liturgie: men 'hoorde de mis', die immers in een voor velen vreemde taal, het Latijn, werd opgedragen en dan ook nog voor een deel in stilte, die onder de Canon in acht genomen werd. Dit was verscheidene Franse liturgisten al in de zeventiende eeuw een doorn in het oog. Ofschoon het Concilie van Trente de zielzorgers erop wijst, dat zij van tijd tot tijd de liturgie van de mis aan de gelovigen moeten verklaren,³⁷ waren zij van mening, dat dit onvoldoende was en dat de gelovigen gediend zouden zijn met liturgische teksten en vertalingen daarvan.

De vertaling van het *Missale Romanum* door Joseph de Voisin (ca. 1610-1685), afkomstig uit Bordeaux en werkzaam aan de Sorbonne, deed bijzonder veel stof opwaaien. De Assemblée du Clergé van 1660 veroordeelde het werk in een brief aan de Franse bisschoppen, waarin wel zeer klerikale overwegingen meespreken:

*... Nous avons tâché d'empêcher par une délibération unanime de toutes les provinces, que ce poison ne se portât plus avant, de crainte que les âmes innocentes ne fussent trompées en suivant ces faux prétextes d'instruction et ces ombres dangereuses de piété, en voulant pénétrer, par la lecture de ces Livres sacrés, dans des mystères qui ne doivent être traités que par les prêtres et les pasteurs de l'Eglise, et non par des laïques, moins encore par des ignorants et des femmes. C'est pourquoi l'Eglise, pour s'acquitter dignement de ce divin sacrifice, a reçu par tradition apostolique les ordres et les formulaires des Consécrations qu'elle fait en ses Messes et Liturgies; et ces Livres saints, qui contiennent ses ordres et ses sacrées cérémonies, sont toujours demeuré en la possession des prêtres ...*³⁸

Ofschoon het boek eerder goedkeuring had ontvangen van de vicarissen van Parijs, had niemand minder dan kardinaal Jules Mazarin (1602-1661) de zaak in Rome aanhangig gemaakt. De vertaling zou Jansenistische elementen bevatten en de opname van een vertaling van de vaste misteksten, in het bijzonder van de *canon missæ*, zou in strijd zijn met de geest der kerk. Bij breve van 12 januari 1661 veroordeelde paus Alexander VII deze en tegelijk alle andere vertalingen van het Romeins missaal. Het Parlement van Parijs echter registreerde de breve niet; zij verkreeg dus geen kracht van wet, waardoor de verspreiding van Voisins werk verder kon gaan en ook andere vertalingen van Romeinse liturgische boeken konden verschijnen.

³⁷ Decreet 22ste zitting, 17 september 1562, cap. 8: *Etsi Missa magnam contineat populi fidelis eruditionem, non tamen expedire visum est Patribus, ut vulgari passim lingua celebretur. Quamobrem, retento ubique cuiusque ecclesiae antiquo et a sancta Romana Ecclesia, omnium ecclesiarum matre et magistra, probato ritu, ne oves Christi esuriant, neve parvuli panem petant et non sit, qui frangat eis: mandat sancta Synodus pastoribus et singulis curam animarum gerentibus, ut frequenter inter Missarum celebrationem vel per se vel per alios, ex his, quæ in Missa leguntur, exponant atque inter cetera sanctissimi huius sacrificii mysterium aliquod declarent, diebus præsertim Dominicis et festis.*

³⁸ Guéranger, o.c., III, p. 174 vv. Zie ook: King, o.c., p. 141.

Een van de bekendste hiervan is *L' Année chrétienne*, dat vanaf 1677 door de port-royalist Nicolas Le Tourneux³⁹ werd uitgegeven en later door Ernest Ruth d'Ans, de secretaris van Antoine Arnauld, werd voortgezet.⁴⁰ De delen van dit verschillende malen herdrukte werk bevatten de volledige tekst met vertaling van de *ordo missæ*, inclusief de *canon*, met overwegingen bij de schriftlezingen voor elke dag van het kerkelijk jaar. In 1695 werd het boek op de Index geplaatst, doch het zal verscheidene malen worden herdrukt gedurende de achttiende eeuw.

Ondanks de afkeuring van Romeinse zijde ging men in Frankrijk verder met dergelijke uitgaven, die namen dragen als *L' Année évangélique* (1693 tot 1740 en mogelijk ook nog daarna) en *L' Année ecclésiastique* (1734), waarbij het onderscheid tussen een bijbels-liturgisch commentaar en een prekenbundel steeds meer vervaagt. Ook voor bepaalde onderdelen van het kerkelijk jaar, zoals de Goede Week of de Paastijd verschenen dergelijke boeken met vertaling, waarin soms ook de van de Romeinse gebruiken afwijkende rituelen van Parijs worden beschreven, zoals in *L'Office de la Semaine Sainte* van Le Tourneux, dat in Parijs met koninklijk privilege en een approbatie van de Sorbonne in 1684 verscheen. Dit werk wordt op de titelpagina "... tres-utile pour les Nouveaux Convertis.." genoemd. In 1676 was, eveneens met koninklijke bekrachtiging en goedkeuring door enige Franse bisschoppen een tweetalig missaal gedrukt, dat met andere liturgische uitgaven in grote oplagen verspreid werd, vooral na de opheffing van het Edict van Nantes in 1685. Vooral Jacques-Bénigne Bossuet, de reeds genoemde bisschop van Meaux meende, dat het dienstig zou zijn aan protestanten met het oog op hun eventuele bekering een vertaling van de *ordo missæ* in handen te geven.

In de Nederlanden werd het Franse voorbeeld van missaals met vertaling en stichtelijke bemerkingen nagevolgd. In 1717 verscheen bij Moretus te Antwerpen de eerste editie van *Het Roomsche Misboek*, dat in de jaren rondom 1750 in Amsterdam bij verschillende drukkers in delen zal worden heruitgegeven, waarbij ook commentaren op het epistel en evangelie zijn gevoegd. Deze blijken duidelijk te zijn geïnspireerd op *L' Année chrétienne*. Volgens L. Brinkhoff werd

... bij de katholieken, die onder de jurisdictie vielen van de Vice-Superior van de Hollandsche Zending ... bij gelegenheid van visitatie er op gelet dat zij geen boeken in bezit hadden, waarin de canon in het Nederlands stond afgedrukt. Was dit het geval, dan moesten die bladzijden verwijderd of dichtgeplakt worden!⁴¹

³⁹ Nicolas le Tourneux werd op 30 april 1640 te Rouen in een arm en onaanzienlijk gezin geboren. Daar zijn ouders hun zoon onmogelijk konden laten studeren, bewerkstelligde een gefortuneerd ingezetene van Rouen dat hij met een beurs het college van de Jezuïeten in Parijs kon bezoeken. Hij maakte daar snel voortgang met de studie en kon deze voortzetten aan het Collège des Grassins. Hij werd na zijn priesterwijding kapelaan van de parochie van Saint-Etienne des Tonneliers in Roen. In 1675, nadat hij naar Parijs was teruggekeerd, kreeg hij de prijs van de Académie Française. Hij werd kanunnik van de Sainte Chapelle en de aartsbisschop van Rouen benoemde hem tot prior van Villers. Ook de koning schonk hem een aanzienlijke toelage. Hij overleed plotseling op 28 november 1686, nadat zijn verknochtheid aan de abdij van Port-Royal hem in enige conflicten had gebracht. Le Tourneux was de auteur van verscheidene werken op het gebied van Bijbel en liturgie. Naast *L' Année chrétienne* publiceerde hij een Franse vertaling van het Romeinse brevier, die door Arnauld tegenover de officiaal van Parijs verdedigd werd, een *Explication littérale et morale* bij de Romeinenbrief, het officie van de H. Maagd in het Frans, *L'Office de la Semaine Sainte* en een *Catéchisme de la Pénitence*.

⁴⁰ Zie o.m. X. Janne d'Othée, *Ernest Ruth d'Ans., secrétaire du grand Arnauld*, Verviers 1949.

⁴¹ Cf. L. Brinkhoff, *Volksmisssaal*, in: Liturgisch Woordenboek, deel 2, k. 2837.

LES
INSTRUCTIONS
DU
RITUEL
DU DIOCESE
D'ALET.

QUATRIÈME ÉDITION.

A PARIS.

Chez GUILLAUME DESPREZ, rue Saint
Jacques à S. Prosper, & aux trois Vertus.

M. DC. LXXVIII.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE.

Tot dusverre ging het nog om boeken waarin de tekst van de mis voor de gelovigen vertaald en verklaard werd. In 1667 was door de bisschop van Alet, Nicolas Pavillon, het **Rituale Romanum** zodanig bewerkt, dat de instructies en rubrieken in het Frans en de uit te spreken teksten in het Latijn werden gegeven. Daarbij werden zoveel uitleggingen, verklaringen en bemerkingsen geplaatst dat de eigenlijke inhoud van het **Rituale Romanum** min of meer ondergeschikt werd. De primaire gebruikers van dit boek waren uiteraard niet de leken maar de priesters. In 1668 werd het door Clemens IX veroordeeld, niet in de eerste plaats wegens het gebruik van het Frans, maar op grond van onjuiste theologische opvattingen die men erin meende te vinden.⁴² Desondanks werd het **Rituel d'Alet** verschillende malen met bisschoppelijke approbaties herdrukt en waren er bisdommen die een rituale van soortgelijke opzet invoerden. In 1678 was er al een vierde druk van de instructieve gedeelten van het rituale verschenen in Parijs.

Hiermee was de eerste stap gezet naar de ontwikkeling van een Franse ritus. Voordien had men slechts de Romeinse boeken vertaald en soms de lokale gebruiken vermeld; nu ging men door aanvullingen en verbeteringen, aanvankelijk alleen in de rubrieken, de gestandaardiseerde boeken aanpassen.

⁴² King, o.c., p. 141: "... The outbreak of the liturgical war was caused by the publication in 1667 of the ritual of Alet ..."

De latere commentatoren, onder de invloed van Dom Guéranger, herhalen elkaars vooroordelen bij voortduring. De breve van 1668 is weliswaar uiterst rigoreus (het boek dient zelfs te worden verbrand), maar uit zich nauwelijks over de inhoud van deze opvattingen:

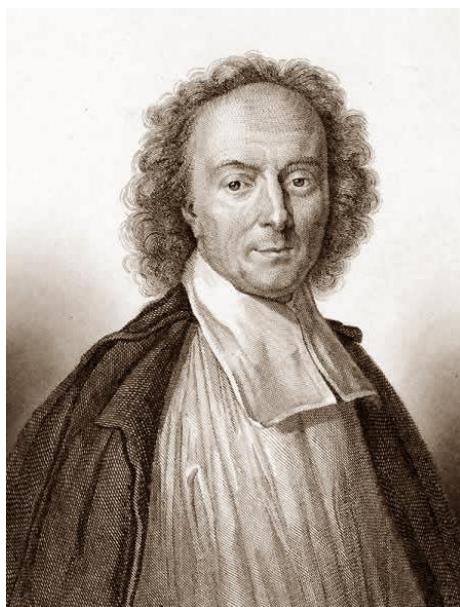
CLEMENS PAPA IX,
AD FUTURAM REI MEMORIAM

Creditæ nobis divinitus omnium Ecclesiarum sollicitudinis ratio exigit ut ecclesiasticæ diciplinæ, cujus custodes a Domino constituti sumus, ubique conservandæ jugiter incumbentes, omni cura atque vigilantia præcavere studeamus, ne quid in eam irrepit, quo quomodolibet turbari, aut a præscriptis ritibus aberrare, et via erroribus aperiri possit. Cum itaque (sicut nobis innotuit) anno proxime elapso typis impressus, ac in lucem Parisiis editus fuerit Gallico idiomate liber, cui titulus est: *Rituel romain du Pape Paul V, à l'usage du diocèse d'Aleth, avec les Instructions et les Rubriques en françois*; in quo non solum continentur nonnulla ab ipso rituali Romano, jussu felicitis recordationis Pauli Papæ V, Prædecessoris nostri edito, aliena, sed etiam doctrinæ quædam et propositiones falsæ singulares, in praxi periculosæ, erroneæ, et consuetudini in Ecclesia communiter receptæ, atque ecclesiasticis Constitutionibus oppositæ et repugnantes, quarum usu et lectione Christifideles in jam damnatos errores sensim induci, ac pravis opinionibus infici possent.

Nos opportunum huic malo remedium adhibere volentes, motu proprio, et ex certa scientia, ac matura deliberatione nostris, librum sub titulo Ritualis Gallico idiomate editum præfatum, auctoritate Apostolica tenore præsentium omnino damnamus, reprobamus et interdicimus, ac pro damnato, ac reprobato, et interdicto haberi volumus, ejusque impressionem, lectionem, retentionem, et usum universis et singulis utriusque sexus Christifidelibus pæsertim civitatis et dioecesis Aletensis, cujuscumque gradus, conditionis, dignitatis, et præminentia existant, licet de illis specialis et individua mentio habenda foret, sub pœna excommunicationis latæ sententiæ ipso facto incurrendæ, perpetuo prohibemus, mandantes ut statim quicumque illum habuerint, vel in futurum quandocumque habebunt, locorum Ordinariis, vel Inquisitoribus, qui vero venerabili Fratri Episcopo Aletensi subsunt, Metropolitano, aut uni ex vicinioribus Episcopis, realiter et cum effectu exhibeant, tradant et consignent; qui nulla interposita mora exemplaria sibi tradita, et alia quæcumque habuerint igne comburant, et comburi faciant, in contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque. Ut autem præsentis Litteræ ad omnium notitiam facilius deveniant, volumus et auctoritate prædicta decernimus, illas ad valvas Basilicæ Principis Apostolorum, et Cancellariæ Apostolicæ, ac in Acie campi Floræ de Urbe per aliquem ex cursoribus nostris publicari, ac illarum exempta ibidem affixa relinqui, illasque sic publicatas omnes et singulos, quos concernunt, proinde afficere et arctare, ac si illorum unicuique personaliter notificatæ et intimatas fuissent, ipsarum vero præsentium Litterarum transumptis, seu exemplis, etiam impressis, manu alicujus Notarii publici subscriptis, et sigillo personas in ecclesiastica dignitate constitutæ munitis, eandem fidem in judicio, et extra illud haberi, quæ eisdem præsentibus haberetur, si forent exhibitæ, vel ostensæ. Datum Romæ, apud S. Petrum, sub annulo Piscatoris, die 9 Aprilis 1668, Pontificatus nostri anno primo.

Dat dit proces begint bij het rituale is niet verwonderlijk. Terecht wijst F.X. Spiertz ⁴³ erop, dat het laatst van alle post-Tridentijnse liturgische boeken het **Rituale Romanum** tot stand gekomen is. Het wordt immers pas in 1614 gepubliceerd, vijftig jaar na de afsluiting van het concilie. Bovendien wordt in de aanbeveling van Paulus V slechts over een ‘aansporing’ gesproken wanneer het gaat over de invoering van het rituale. Volgens Spiertz betekent dit:

...dat in de Romeinse beleidslijnen voor de niet-eucharistische parochieliturgie ruimte wordt gelaten voor een eigen inkleuring van deze rituelen. In de praktijk van de liturgie zien we dan ook dat juist voor de niet-eucharistische parochieliturgie de uniformiteit veel minder zo niet volledig afwezig is. ⁴⁴

Jean-Baptiste de Santeuil

Na de vertalingen van het missaal en de verhoudingsgewijs nog marginale tekstbewerkingen van het **Rituale Romanum** verschijnen aan het einde van de eerste fase boeken die ingrijpendere wijzigingen bevatten. In 1678 heeft de aartsbisschop van Vienne, Henri de Villars ⁴⁵, een brevier voor zijn diocesis laten samenstellen. In dit **Breviarium Viennense**, dat overigens in Parijs tot stand is gekomen, hebben reeds enige aandachtspunten van de gallicaanse liturgiereform tot concrete resultaten geleid. Alle antifonen en responsories zijn aan de Bijbel ontleend en veel legendarisch materiaal in de lezingen van de metten is vervangen. Ongeveer een derde deel van het Romeinse brevier is gehandhaafd. ⁴⁶

De aartsbisschop van Parijs, François Harlay de Champvallon ⁴⁷, volgde al spoedig het voorbeeld van zijn collega. In 1680 verscheen het **Breviarium Parisiense**, ⁴⁸ dat volgens dezelfde principes als het **Viennense** is gecomponeerd, maar veel verder gaat. Een deel van de hymnen hebben hierin teksten van de gebroeders De Santeuil.

⁴³ F.X. Spiertz, *Liturgie in de periode van de schuilkerken*, in: Van der Ven (red.), *Pastoraal tussen ideaal en werkelijkheid*, p. 121-132.

⁴⁴ Spiertz, o.c., p. 123-124.

⁴⁵ Henri was de vijfde en laatste aartsbisschop van Vienne die stamde uit de zeer aanzienlijke familie De Villars. Zijn voorgangers waren Pierre I (1576-1587, daarvoor bisschop van Mirepoix), Pierre II de Villars (1587-1598 daarvoor eveneens bisschop van Mirepoix), een neef van Pierre I, Jérôme de Villars (1598-1626), een broer van Pierre II, Pierre III de Villars (1626-1662), een neef van Pierre II en tenslotte Henri de Villars, geboren in 1621. In 1652 werd hij coadjutor, in 1655 werd hij tot titulair aartsbisschop van Philippopolis in Thracië gewijd en op 27 mei 1663 volgde hij Pierre III op. Hij stierf na dertig jaar het ambt te hebben bekleed op 27 december 1693.

⁴⁶ Zie ook: Weaver, o.c., p. 62-63.

⁴⁷ François Harlay de Champvallon werd op 14 augustus 1625 te Parijs geboren. In 1648 wordt hij abt van Jumièges en in 1651, op vijfentwintigjarige leeftijd, aartsbisschop van Rouen, als opvolger van François II de Harlay. In 1670 wordt hij aartsbisschop van Parijs. In die hoedanigheid is hij voorzitter van de Assemblée du Clergé. In het geheim zal hij het huwelijk van Lodewijk XIV en Madame de Maintenon inzegenen, waarvan hij de openbaarmaking verbiedt. Hij is nauw betrokken geweest bij de herroeping van het Edict van Nantes en geldt als de inspirerende figuur bij de politiek die Lodewijk XIV tegen de Hugenoten voerde. In de kwesties rondom de verklaring van 1682 koos hij de gallicaanse zijde, maar hij bestreed ook het Jansenisme en de beweging van Port-Royal. Op 6 augustus 1695 overleed hij te Conflans.

⁴⁸ Dit dient duidelijk te worden onderscheiden van de gelijknamige uitgave van 1736. Zoals nog zal blijken, zijn er twee Parijse brevieren, die elk een duidelijk onderscheiden fase in de ontwikkelingsgeschiedenis van de gallicaanse liturgie markeren.

Van deze beide is Jean-Baptiste de Santeuil ⁴⁹ de bekendste als *Santolius Victorinus*, de bijnaam die hij kreeg als regulier kanunnik van Sint-Victor in Parijs, waar hij op 12 mei 1630 werd geboren. Hoewel hij geestelijke was, ontving hij nooit de priesterwijding en wijdde hij zich geheel aan de poëzie, niet alleen religieuze, maar ook wereldlijke. Hij dichtte lofzangen op verschillende beroemdheden van zijn tijd, waarmee hij in de tijd waarin het vleien tot kunst verheven was veel eer inlegde. Parijs had veel inscripties op fonteynen en monumenten aan hem te danken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij gevraagd werd nieuwe hymnen voor het Parijse brevier te dichten, die, daar hij beschouwd werd als de eerste die zich in de moderne tijd weer aan dit genre waagde, veel bewondering wekten. Zijn verzamelbundel **Hymni sacri et novi** werd voor het eerst uitgegeven in 1689 en nogmaals, dan met enkele melodieën van met name genoemde componisten, in 1698.

Hij moet, ondanks zijn positie als geestelijke, een tamelijk werelds leven hebben geleid, waarin hij in die tijd overigens geen uitzondering was. Lodewijk XIV begiftigde hem met stoffelijke blijken van zijn hoogachting, waaronder een ruim pensioen. In tegenstelling tot zijn oudere broer is hij de geschiedenis ingegaan als een uiterst grillig personage, met veel gevoel voor tamelijk absurde humor, wat hem evenwel niet weerhouden heeft het grafschrift voor Antoine Arnauld (1612-1694) te schrijven, dat grote beroering teweegbracht. Hij overleed te Dijon op 5 augustus 1697.

Claude de Santeuil stond enigszins in de schaduw van zijn jongere broer, hoewel hij even getalenteerd was als hij. Contemporaine en latere beschrijvingen markeren hem als veel bezadigder en milder dan Jean-Baptiste ⁵⁰. Hij werd geboren op 3 februari 1628 te Parijs en wordt *Santolius Maglorianus* genoemd, daar hij een belangrijk deel zijn leven heeft doorgebracht als seculier geestelijke verbonden aan het seminarie van Saint-Magloire in zijn geboortestad, waar hij ook gestorven is op 29 september 1684.

François Harlay de Champvaillon

Niet alleen de nieuwe hymnen, maar ook enkele andere bijzonderheden waren kenmerkend voor het **Breviarium Parisiense**. Feesten die voordien algemeen als Mariafeesten werden beschouwd hebben hierin een andere naam gekregen, zoals dat van 2 februari, dat *Præsentatio Domini* genoemd wordt, en van 25 maart, dat met *Annuntiatio Domini* wordt aangeduid, waardoor zij weer zijn geworden wat ze waren: feestdagen van de Heer, — een voor die tijd opzienbarende ingreep. Niet-authentieke en zelfs maar dubieuze patreslezingen zijn nog rigoureuzer dan in het *Viennense* vervangen of weggelaten. Naast verbeteringen en vernieuwingen bevatte het **Breviarium Parisiense I** echter ook elementen die tenminste dubieus waren. Geheel in overeenstemming met de middeleeuwse visie die door Trente niet herzien was, ging men uit van het principe dat het breviergebed een plicht en een voorrecht was van de individuele clericus.

H Y M N I S A C R I E T N O V I

Autore S A N T O L I O *Victorino.*

PARISIIS,
Apud DIONYSIUM THIERRY, viâ Jacobæ,
sub signo Urbis Lutetiæ.
M. DC. LXXXIX.
CUM PRIVILEGIO REGIS

⁴⁹ De naam van de gebroeders wordt op verschillende wijzen geschreven: Santeuil, Santeuil en Santeul komen in de literatuur alle voor. Twee Franse gemeenten dragen deze naam: Santeuil (dep. Eure-et-Loir) en Santeuil (dep. Val-d'Oise).

⁵⁰ "...Il étoit doux, tranquille, modéré, et n'avoit rien de ce feu et de cette impétuosité dont son Frère étoit toujours agité. Il se fit estimer non seulement par ses talens pour la Poésie, mais aussi par sa profonde érudité et par une piété exemplaire ..." aldus l'Abbé Ladvoat, *Dictionnaire historique-portatif contenant l'histoire des patriarches, des princes hébreux, des empereurs, des rois, et des grands capitaines ...*, Paris 1760 (Nouvelle édition corrigée et augmentée), p. 691.

Daarom werd het *Dominus vobiscum* ter inleiding van de collectagebeden, een relic van het daadwerkelijk gedialogeerde koorgebed, vervangen door het versikel *Domine, exaudi orationem meam*; het meervoud in *Benedicamus Domino* werd vervangen door het enkelvoud *Benedicam Dominum*; verschillende antifonen van eerbiedwaardige ouderdom, maar zonder directe schriftuurlijke achtergrond werden aan het biblicistische principe van de samenstellers opgeofferd.

In de tweede fase van de gallicaanse liturgievernieuwing deed zich een met betrekking tot de liturgie een incident voor dat veelzeggend is voor de toenemende spanning in de relatie van de Franse kerk tot het centrale gezag van Rome.

In 1645 had paus Urbanus VIII een nieuwe editie van het **Pontificale Romanum** doen verschijnen, waarin rekening gehouden was met de mogelijkheid dat een bisschop binnen zijn diocees de wijdingen kon toedienen aan reguliere geestelijken die daarin werkzaam zouden zijn. Bij een wijding beloofde een geestelijke als antwoord op de daartoe gestelde vraag de canonieke gehoorzaamheid aan zijn bisschop. In de eerste editie van het **Pontificale** onder Clemens VIII was bij de formulering van de vraag alleen de normale situatie, waarin een geestelijke van een bisdom in de handen van zijn bisschop deze gelofte aflegde, voorzien. Nu echter luidde de vraag: *Promittis praelato ordinario tuo pro tempore existenti reverentiam et obedientiam?* Wanneer de verhoudingen tussen de bisschoppen en de oversten van orden en congregaties niet gespannen zouden zijn, was hiertegen bij de wijding van reguliere geestelijken niet veel bezwaar in te brengen. Men zag echter in deze formule het gevaar dat de regulieren zich aan het gezag van de bisschoppen zouden kunnen onttrekken met als gevolg dat in één bisdom twee jurisdicties konden ontstaan: die van de bisschop en die van de regulieren, die hun instructies via hun oversten vanuit Rome zouden krijgen.

De Assemblée du Clergé sprak zich in 1650 tegen de alternatieve formulering uit, daar zij vooral in de term *praelato ordinario tuo* dit gevaar meende te onderkennen. De paus werd hiervan op de hoogte gesteld en tien jaar later verscheen de kwestie opnieuw op de agenda van de Assemblée, die besloot dat de nieuwe tekst in Frankrijk niet zou worden gebruikt.

Dat er een zekere discrepantie bestond tussen dit besluit en de motivering ervan enerzijds en de verschijning van een werk als het **Rituel d'Alet** anderzijds, dat als een liturgische vernieuwing kon worden beschouwd, valt niet te ontkennen, evenmin als de ambivalente houding die de Assemblée du Clergé ook in andere kwesties placht aan te nemen. Men mag echter niet vergeten dat in het Frankrijk van de Zonnekoning onder de bisschoppen in het algemeen een hovelingencultuur heerste, waarin men de koning diende te behagen en tegelijkertijd de paus niet voor het hoofd wilde stoten, en dat de *bas-clergé* zeer ver van de bisschoppen verwijderd was, ofschoon er uitzonderingen bestonden, zoals in het bisdom Alet, waar Nicolas Pavillon, evenals zijn geestelijken, onder verhoudingsgewijs zeer bescheiden omstandigheden leefde. Daarbij kwam de tijdgeest van de opkomende *âge des lumières*, waarin de intellectuele bovenlaag, waartoe de geestelijkheid in de steden in veel gevallen gerekend kon worden, in de samenleving geen genoegen meer nam met het legendarische en het miraculeuze van heiligenlevens, het mysterie van een onbegrijpelijke eredienst, het gebrek aan systeem en logica in liturgische boeken en de verplichting dit alles gelovig te aanvaarden vanuit een statisch traditiebegrip.

Tegen deze achtergrond moet het eerste **Breviarium Parisiense**, dat tegelijkertijd een vernieuwing en het behoud van het liturgische erfgoed van Frankrijk beoogde – en bijgevolg in geen van beide succesvol was – worden beschouwd.

7. De tweede fase: 1682 tot circa 1720

7. 1. Claude de Vert en het *Breviarium Clunicacense*

Claude de Vert

De verklaring van 1682, waarmee de Franse kerk zich verzekert van de mogelijkheid van een onafhankelijke opstelling in interne aangelegenheden voor zover die niet aan de geloofsleer in eigenlijke zin raken, zal van invloed zijn op de liturgie, ook al noemt de verklaring deze in het geheel niet. Wel legt zij de nadruk op het recht van de lokale kerk om haar *coutumes établies* te handhaven. Wanneer men dit interpreteert als het recht om deze verder te ontwikkelen zonder de geloofsleer of de grote lijn van de traditie aan te tasten en daarmee de liturgie aan de eisen die de moderniteit aan de traditie stelt te doen beantwoorden, zijn de ontwikkelingen gelegitimeerd met een beroep op een dynamisch traditiebegrip. In die zin kunnen de initiatieven die na 1682 genomen werden worden verklaard.

Veel verder dan bij het *Breviarium Parisiense* van De Harlay is men namelijk bij de totstandkoming van het **Breviarium monasticum ad usum sacri ordinis Cluniacensis** van 1686 gegaan. Claude de Vert⁵¹ en Paul Rabusson, beiden monniken van de vermaarde abdij, hebben in samenwerking met Nicolas le Tourneux en in opdracht van Emmanuel-Théodose de la Tour d'Auvergne (1644-1715), die later als kardinaal van Bouillon bekend zou worden en in die tijd abt van Cluny was, een volledig nieuw brevier geschapen. Ook hiervoor werden nieuwe hymnen gedicht en afwijkende antifonen gekozen met schriftuurlijke teksten. De ordening van de lezingen in de metten werd volledig veranderd, waarbij veel patristische teksten dikwijls treffender zijn gekozen dan in het Romeinse brevier. De algemene indruk die het wekt is echter enerzijds wat onsystematisch, wat te zien is aan het behoud van de monastieke cursus van de psalmen, waarin enige lange psalmen zijn gesplitst, maar die niet zodanig werkt dat de toedeling van de identieke *psalmi graduales* aan de kleine uren (behalve de prime) van de weekdays (met uitzondering van de maandag) kan worden voorkomen. De verdeling van de psalmen 9 en 17 over de prime van twee opeenvolgende dagen is niet zeer gelukkig. Anderzijds draagt het een enigszins academisch karakter, wat zonder twijfel in verband staat met De Verts onderzoek naar de herkomst van liturgische teksten en gebruiken. De resultaten daarvan werken door in het **Breviarium Cluniacense**, dat in vergelijking met de latere uitgaven in de derde ontwikkelingsfase een van de stamouders daarvan en tegelijk een project *in statu nascendi* blijkt te zijn.

⁵¹ Claude de Vert, geboren te Parijs op 4 oktober 1645, behoorde tot de Benedictijnen van Cluny, waar hij thesaurier van de abdij, visitor van de orde en in 1694 vicaris-generaal werd. In 1695 kreeg hij de priorij van Saint-Pierre d'Abbeville, waar hij op 1 mei 1708 is gestorven. Onder de titel *Explications simples, littérales et historiques des Cérémonies de l'Eglise*, Parijs 1706-1713, publiceerde hij in vier delen een voor zijn tijd revolutionair werk, waarin hij de wetmatigheden die in de liturgiewetenschap later door Ratcliff, Baumstark, Schmemmann en anderen zijn geformuleerd, al inzag en toepaste. In dit werk gaat hij uit van de praktische herkomst van de handelingen in de eucharistie en bij het officie, die pas na hun inburgering en in de tijd dat hun functie verloren was gegaan of op de achtergrond was geraakt (bijv. de handwassing van de priester in de eucharistieviering) een symbolische interpretatie kregen. Soms gaat hij daarin enigszins te ver, wat ook de kritiek van zijn tijdgenoten en vooral die van latere auteurs is geweest; vgl. J. Nieuwhof, *Vert, Claude de*, in: *Liturgisch woordenboek*, k 2789. Weaver, o.c., p. 60, rekent Claude de Vert niet tot de Jansenistische kringen. King, a.w., p. 143-144, staat zeer kritisch tegenover het brevier dat hij ontwierp.

De dispositie van het psalter over de getijden van één week is hierin aldus:

		Cluny 1686
		Breviarium Monasticum
zo	Metten I	20 21 22 23 24 25
	II	26 27 28 29 30 31
	III	Bar2 Dan3a Dan3b
	Lauden	66 50 117 62 Dan3 148 149 150
	Prime	118a 118b 118c 118d
	Terts	118e 118f 118g
	Sext	118h 118i 118j
	None	118k 118l 118m
	Vespers	109 110 111 112
	Completen	4 90 133

ma	Metten I	32 33 34 36a 36b 37
	II	38 39 40 41 43 44
	III	
	Lauden	50 5 35 Jes12 148 149 150
	Prime	1 2 6
	Terts	118n 118o 118p
	Sext	118q 118r 118s
	None	118t 118u 118v
	Vespers	113 114 115/116 128
	Completen	4 90 133

di	Metten I	45 46 47 48 49 51
	II	52 53 54 55 57 58
	III	
	Lauden	50 42 56 Jes38 148 149 150
	Prime	7 8 9a
	Terts	119 120 121
	Sext	122 123 124
	None	125 126 127
	Vespers	129 130 131 132
	Completen	4 90 133

wo	Metten I	59 60 61 65 67a 67b
	II	68a 68b 69 70 71 72
	III	
	Lauden	50 63 64 1Sam2 148 149 150
	Prime	9b 10 11
	Terts	119 120 121
	Sext	122 123 124
	None	125 126 127
	Vespers	134 135 136 137
	Completen	4 90 133

do	Metten I	73 74 76 77a 77b 78
	II	79 80 81 82 83 84
	III	
	Lauden	50 87 89 Ex15 148 149 150
	Prime	12 13 14
	Terts	119 120 121
	Sext	122 123 124
	None	125 126 127
	Vespers	138a 138b 139 140
	Completen	4 90 133

vr	Metten I	85 86 88a 88b 92 93
	II	95 96 97 98 99 100
	III	
	Lauden	50 75 91 Hab3 148 149 150
	Prime	15 16 17a
	Terts	119 120 121
	Sext	122 123 124
	None	125 126 127
	Vespers	141 143a 143b 144
	Completen	4 90 133

za	Metten I	101 102 103a 103b 104a 104b
	II	105a 105b 106a 106b 107 108
	III	
	Lauden	50 142 Deut32a Deut32b 148 149 150
	Prime	17b 18 19
	Terts	119 120 121
	Sext	122 123 124
	None	125 126 127
	Vespers	144 145 146 147
	Completen	4 90 133

De structuur van het **Breviarium Cluniacense** is gelijk aan die van het Romeinse, waarbij de eigenaardigheden van de monastieke cursus gevolgd zijn, zoals vier vesperpsalmen in plaats van vijf in de seculiere cursus, twee nocturnen in de feriale metten, die hier *vigiliae* worden genoemd, en drie in die van zon- en feestdagen met in totaal twaalf lezingen naast die van het evangelie, en de verdeling van psalm 118 (119) in tweeëntwintig groepen, naar de letters van het Hebreeuwse alfabet⁵², van elk acht verzen, waardoor de daggetijden korter en de nachtgetijden langer zijn dan in de cursus van het brevier van 1568. De lauden dragen hier de enigszins verwarrende, maar wel juiste benaming *Ad matutinas*.

De lezingen en responsoria van de metten op de tweede zondag van de Quadragesima wijken geheel af van het romeinse brevier, waarin in de eerste en tweede nocturne Jacob die zijn vader Esau bedriegt het thema is. De derde nocturne is gewijd aan het evangelie van de dag, Matteüs 17, 1-9.

⁵² De psalm is in het Hebreeuws een acrostichon, waarin de verzen in groepen van acht met elk van de letters van het alfabet beginnen.

Metten	Breviarium Romanum 1568
--------	--------------------------------

L 1	Senuit autem Isaac	Gen 27, 1-4
L 2	Cui ille respondit	Gen 27, 11-20
L 3	Dixitque Isaac	Gen 27, 21-29

L 4	Jacob quod matre fecit	Augustinus, Contra mendacium ad Consentium, 10
L 5	Quæ significantur enim	Augustinus, Contra mendacium ad Consentium, 10
L 6	Verax ergo significatio	Augustinus, Contra mendacium ad Consentium, 10

L 7	Assumpsit Jesus	Leo I, Sermo LI, De Transfig. Domini, 2
L 8	Dicente Patre	Leo I, Sermo LI, De Transfig. Domini, 6
L 9	Hic est Filius meus	Leo I, Sermo LI, De Transfig. Domini, 6

Het **Cluniacense** heeft hier lezingen uit Leviticus in de eerste nocturne, met daarop in de tweede commentaar van Augustinus. Hiermee wordt een van de belangrijke thema's die de theologen in de ontstaanstijd van dit brevier bezighielden, namelijk de rechtvaardiging door het geloof, aangesneden.

Metten	Breviarium Cluniacense 1686
--------	------------------------------------

L 1	Vocavit autem Moysen	Lev 1, 1-5
R 1	Nec quisquam sumit	Heb 5, 4-6
	Ipsum elegit	Sir 45, 16

L 2	Congregata omni turba	Lev 8, 4-13
R 2	Factum est Aaron	Sir 45, 6-7
	Melioris testamenti	Heb 7, 22

L 3	Arreptis Nadab et Abiu	Lev 10, 1-7
R 3	Irritam quis faciens	Heb 10, 28-29
	Mortui sunt Nadab et Abiu	Num 3, 4

L 4	Locutus est Dominus	Lev 16, 1-3; 5; 15-16
R 4	Umbram habens lex	Heb 10, 1; 14
	Impossibile est	Heb 10, 4

L 5	Lex docendo	Augustinus, Ep. 145 ad Anastasium, 3
R 5	Lex pædagogus noster	Gal 3, 24-26
	Priusquam veniret fides	Gal 3, 23

L 6	Ita bona est lex illi	Augustinus, Ep. 145 ad Anastasium, 3
R 6	Ignorantes justitiam Dei	Rom 10, 3-4
	Non justificabitur homo	Gal 2, 16
L 7	Inaniter autem putat	Augustinus, Ep. 145 ad Anastasium, 4
R 7	Nunc soluti sumus	Rom 7, 6
	Non dedit nobis Deus	2 Tim 1, 7
L 8	Inimicus ergo justitiæ est	Augustinus, Ep. 145 ad Anastasium, 4-5
R 8	Timor non est in caritate	1 Jo 4, 18
	Qui sine timore est	Sir 1, 22
L 9	Non doctas fabulas secuti	2 Petr 1, 16-18
R 9	Feriam vobiscum pactum	Jes 55, 3-4
	Hic est Filius meus dilectus	Mt 17, 5
L 10	Et habemus firmiorem	2 Petr 1, 19-21
R 10	Verbum Domini	1 Petr 1, 25
	Hic liber mandatorum Dei	Bar 4, 1
L 11	Fuerunt vero	2 Petr 2, 1-3
R 11	Non est in ore eorum	Ps 5, 10-11
	Ejusmodi pseudo-apostoli	1 Kor 11, 13
L 12	Si enim Deus angelis	
R 12	Quis permansit in mandatis	Sir 2, 10-11
	Patienter agit Dominus	2 Petr 3, 9
Ev	Assumit Jesus	Mt 17, 1-9

In de lezingen en de responsoria, vooral in die van de eerste nocturne, is al veel materiaal aangedragen dat in de latere Franse brevieruitgaven telkens weer gebruikt zal worden. In de tabel zijn deze gedeelten grijs gearceerd.

Het is bijna onnodig te vermelden dat Guéranger met het **Cluniacense** niet bijster ingenomen is:

Mais voici quelque chose de bien plus étrange. Depuis le IXe siècle, la tradition de l'ordre de Saint-Benoît porte que, durant les trois derniers jours de la semaine sainte, l'office divin, dans les monastères, sera célébré suivant la forme gardée par l'Église romaine, afin qu'il paraisse à tous les yeux que les fils de la solitude s'associent en ces jours solennels à la tristesse de tout le peuple fidèle. La même coutume est inviolablement observée dans les autres ordres qui ont un bréviaire particulier. N'eut-on donc pas droit de crier au scandale quand on vit le Bréviaire de Cluny prescrire, à l'office de la nuit des jeudi, vendredi et samedi saints, les versets Deus, in adjutorium; Domine, labia mea aperie; un invitatoire, une hymne, douze psaumes, trois cantiques, douze leçons, douze répons; l'usage du Gloria Patri, non-seulement dans ces répons, mais à la fin de chaque psaume;

à laudes, aux petites heures, à vêpres et à complies, toutes les particularités liturgiques employées par les usages bénédictins, dans le reste de l'année? ⁵³

Elders gaat hij op zijn inmiddels bekende wijze in op verdere eigenaardigheden van dit brevier:

Il faut convenir, cependant, que si les nombreux bréviaires du XVIIIe siècle firent de riches emprunts au Bréviaire de Cluny, tous, à l'exception de ceux des congrégations de Saint-Vannes et de Saint-Maur, laissèrent à dom de Vert son eleéson. Mais Érasme imposait si fortement à ce novateur, que non content d'en adopter, après François de Harlay, les sentiments audacieux sur saint Denys l'Aréopagite et sur sainte Marie-Madelaine, il se fit l'écho de ce docteur ambigu, jusque dans ses absurdes théories sur la prononciation grecque. Son zèle ne s'arrêta donc pas à la création de l'eleéson : il démentit la tradition que François de Harlay avait respectée sur le mot Paraclitus, et alla jusqu'à chanter et osa écrire en toutes lettres, Paracletus, en dépit de la quantité. Au reste, et ceci prouvera combien les instincts liturgiques s'étendent loin: dans la même censure où la Sorbonne, en 1526, vengeait les traditions catholiques contre Érasme, elle notait aussi, comme nouveauté intolérable, l'affectation pédantesque du Paracletus que, cependant, tous nos bréviaires français ont emprunté à D. de Vert. Il est curieux qu'aujourd'hui, après avoir parcouru un long cercle, la science vienne à se retrouver au point où était déjà rendue la Sorbonne au XVIe siècle, par la seule fidélité aux traditions. Dieu veuille nous délivrer, pour l'avenir, des hommes à systèmes et à idées toutes faites! ⁵⁴

21 *Dominicâ ad Matutinas;*
tuba : * laudate eum in in psalterio & cithara.
Laudate eum in tympano & choro : * laudate eum in chordis & organo.
Laudate eum in cymbalis benesonantibus : † laudate eum in cymbalis jubilationis : * omnis spiritus laudet Dominum.
In Quadragesima. Laus tibi, Domine, Rex aeternae gloriae.
Tempore Paschali. Alleluia.
CANTICUM ZACHARIAE.
Luc. 1.
Gratiarum actio ob Incarnationis beneficium.
Benedictus Dominus Deus Israel, * quia visitavit & fecit redemptionem plebs suae;
 Et erexit cornu salutis nobis, * in domo David pueri sui;
 Sicut locutus est per os sanctorum, * qui à seculo sunt, Prophetarum ejus.
 Salutem ex inimicis nostris, * & de manu omnium qui oderunt nos;
 Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, * & memorari testamenti sui sancti :
 Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, * daturum se nobis.
 Ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, * serviamus illi.
 In sanctitate & justitia coram ipso, * omnibus diebus nostris.
 Et tu, puer, Propheta Altissimi vocaberis : * praebis enim ante faciem Domini parare vias ejus;
 Ad dandam scientiam salutis plebi ejus, * in remissionem peccatorum eorum.
 Per viscera misericordiae Dei nostri, * in quibus visitavit nos Oriens ex alto,
 Illuminare his qui in tenebris & in umbra mortis sedent, * ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.
Antiphona ut in Proprio.
Disto Gloria Patri, & repetita Antiphona, sic cantetur, fit Litaniam hoc modo.
A Priore dicitur : Kyrie, eleéson ; **Chorus :** Christe, eleéson. Kyrie, eleéson.
A Priore alia vocat : Pater noster, usque ad haec verba exclusivè : Sed libera nos à malo, quae à Choro dicuntur. Tum Hebdomadarius absolute dicit : †. Dominus vobiscum, **Chorus :** †. Et cum spiritu tuo. *Hebdomadarius subjungit :*

De constatering dat in het Cluniacense Kyrie eleéson in plaats van het gebruikelijke Kyrie eleison en paraclétus in plaats van paraclitus geschreven wordt, is inderdaad juist. In latere tijden wordt minder vernietigend over het brevier geschreven en, wanneer men de nadruk op 'het mysterie', wat dit ook zijn moge, als een aanbeveling beschouwt, zelfs enigmatische lovend:

Merkwaardig zijn de lezingen ... De keuze van de vaderteksten verschilt veel van de traditionele, is ongetwijfeld beter en laat vooral het mysterie sterk naar voren komen ... ⁵⁵

Breviarium Monasticum ad usum congregationis SS. Vitoni et Hydulphi 1777, een heruitgave van het Breviarium Cluniacense.

⁵³ Guéranger, o.c., II, p. 67.

⁵⁴ Guéranger, o.c., II, p. 69.

⁵⁵ J. Nieuwhof, *Neogallicaanse liturgieën*, in: Liturgisch woordenboek, k. 1183.

7. 2. Pasquier Quesnel en de constitutie Unigenitus

Hoewel een belangrijke gebeurtenis in deze fase van de ontwikkeling van de gallicaanse liturgische beweging niet tot de liturgiegeschiedenis in strikte zin gerekend kan worden, kan hieraan niet voorbijgegaan worden, ook al zal zij hier slechts zeer summier worden besproken. Over de pauselijke constitutie Unigenitus van 1713 bestaat een overvloed aan literatuur, waaraan hier voorbijgegaan moet worden. In deze constitutie worden 101 stellingen uit de **Réflexions morales** van Pasquier Quesnel door Clemens XI scherp afgewezen.

Pasquier Quesnel

Quesnel, geboren te Parijs op 14 juli 1634, trad in 1657 in bij de Oratorianen en werd in 1659 tot priester gewijd. Aanvankelijk was hij werkzaam in het onderwijs en hij vond een boekje met stichtelijke bemerkingsen bij passages uit de Evangelieën in het Latijn, samengesteld door een van de vroegere rectoren van het college waaraan hij was verbonden. Op verzoek van een adellijke dame vertaalde Quesnel dit boek in het Frans en in 1671 publiceerde hij een nieuwe uitgave ervan onder de titel *Épitomé des Morales des Évangélistes, ou Pensées chrétiennes sur les Textes des Quatre Évangélistes*, waaraan hij ook andere delen van het Nieuwe Testament had toegevoegd, voorzien van zijn eigen kanttekeningen. In 1687 was zijn grote werk compleet: zijn **Le Nouveau Testament en françois avec des Réflexions Morales sur chaque verset**, in acht delen verschenen, bevatten overwegingen bij ieder vers van het Nieuwe Testament. Het boek kreeg in Frankrijk in brede kringen aandacht en het werd verscheidene malen herdrukt.

Quesnel zag al in 1676 zijn uitgave van de verzamelde werken van Leo de Grote, wegens de gallicaanse opvattingen die hij daarin zou hebben neergelegd, op de Index geplaatst. In 1681 moest hij Parijs ontvluchten. Hij vestigde zich aanvankelijk in Orléans en later in Brussel, waar hij met Antoine Arnauld samenwoonde en nauwe betrekkingen met Van Neercassel onderhield.

In 1703 wordt hij op last van de aartsbisschop van Mechelen, Humbert Guillaume de Précipiano, gevangen gezet, maar hij weet naar de Republiek te ontkomen. Onderwijl is een onderzoek gaande naar de inhoud van de *Réflexions Morales*, die indertijd de goedkeuring hadden gekregen van Louis Antoine de Noailles (1651-1729), die toen bisschop van Châlons was. De aartsbisschop van Cambrai, François Fénelon (1651-1715), had het initiatief tot dit onderzoek genomen. Men beweert wel dat Fénelon, die de ambitie en de verwachting had aartsbisschop van Parijs te worden, maar in 1695 De Noailles hiertoe benoemd zag, zich op deze wijze op zijn concurrent wilde wreken. Wat ook hiervan waar moge zijn, zeker is, dat aan het einde van de zeventiende eeuw het boek van Quesnel inzet werd van kerkpolitieke verwickelingen van weinig verheffende aard. Deze leidden tot de veroordeling van de inhoud van de *Réflexions Morales* in 1708 in een breve van paus Clemens XI. Op 8 september 1713 werden in de dogmatische constitutie **Unigenitus**⁵⁶, nadat het Parlement van Parijs geweigerd had de breve kracht van wet te geven, op herhaald aandringen van Lodewijk XIV, wiens politiek ten aanzien van kerk en godsdienst dikwijls uiterst ondoorzichtig was, honderden één stellingen uit de **Réflexions Morales** in de meest krachtige bewoordingen veroordeeld. Quesnel heeft zich dan in Amsterdam gevestigd, waar hij op 2 december 1719 is overleden.

Het ketterse van verscheidene van deze 101 stellingen is uiterst moeilijk in te zien, vooral van die welke geen theologische finesses op het terrein van de leerstelligheid ten aanzien van de genade bevatten, maar raken evenals de liturgie aan de christelijke levenspraktijk. Enkele voorbeelden hiervan kunnen al volstaan:

⁵⁶ Zie ook Denzinger, *Enchiridion symbolorum*, Freiburg e.a. 1991³⁷, n. 2400-2502.

LXXIII

Quid est Ecclesia, nisi cœtus filiorum Dei manentium in ejus sinu, adoptatorum in Christo, subsistentium in ejus persona, redemptorum ejus sanguine, viventium ejus spiritu, agentium per ejus gratiam et exspectantium gratiam futuri sæculi.

LXXIV

Ecclesia, sive integer Christus, incarnatum verbum habet ut caput; omnes vero sanctos, ut membra.

LXXIX

Utile et necessarium est omni tempore, omni loco, et omni personarum generi studere et cognoscere spiritum, pietatem, et mysteria sacræ Scripturæ.

LXXX

Lectio sacræ Scripturæ est pro omnibus.

LXXXI

Obscuritas sancta verbi Dei non est laïcis ratio dispensandi se ipsos ab ejus lectione.

LXXXII

Dies dominicus a christianis debet sanctificari lectionibus pietatis, et super omnia sanctorum scripturarum. Damnosum est velle christianum ab hac lectione retrahere.

LXXXIII

Est illusio sibi persuadere quod notitia mysteriorum religionis non debeat communicari fæminis, lectione sacrorum librorum. Non ex fæminarum simplicitate, sed ex superba virorum scientia ortus est scripturarum abusus et natae sunt hæreses.

LXXXIV

Abriperere e christianorum manibus novum Testamentum, seu eis illud clausum tenere auferendo eis modum illud intelligendi, est illis Christi os obturare.

LXXXV

Interdicere Christianis lectionem sacræ Scripturæ, præsertim Evangelii, est interdicere usum luminis filii lucis et facere ut patiantur speciem quamdam excommunicationis.

LXXXVI

Eripere simplici populo hoc solatium jungendi vocem suam voci totius Ecclesiæ est usus contrarius praxi apostolicæ et intentioni Dei.

De hier geciteerde stellingen 79 tot en met 86 handelen over het lezen en bestuderen van de heilige Schrift door leken, wat niet alleen Quesnel, maar ook de Franse liturgisten die reeds genoemd zijn of nog zullen worden gememoreerd, trachtten te bevorderen. Ook de actieve deelname van de gelovigen aan de liturgie had hun aandacht, getuige de vertalingen van de mis en het officie die zij publiceerden.

Mede, of misschien vooral doordat **Unigenitus**, waarin benadrukt werd dat de weg naar de Schriften voor de leken gelovigen afgesloten was, repercussies zou hebben op de christelijke levenspraktijk, bracht de constitutie in Frankrijk en ook daarbuiten, zoals in de Nederlanden, grote commotie teweeg. Daar in 1682 uitdrukkelijk gesteld was dat een beroep op een oecumenisch concilie tegen pauselijke beslissingen, die geen onherroepelijk karakter dragen wanneer de gehele kerk tussenbeide komt, mogelijk was, deden vier Franse bisschoppen, Charles Joachim Colbert de Croissy van Montpellier, Pierre de Langle van Boulogne, Pierre de La Broue van Mirepoix en Jean Soanen van Senez, op 1 maart 1717 een dergelijk appèl op een algemeen concilie uitgaan. Al binnen korte tijd kozen de Sorbonne, de theologische faculteiten van Reims en Nantes en

de bisschoppen van Verdun, Pamiers, Châlons, Condom, Agen, Saint-Malo en Auxerre hun kant en ruim een jaar later volgden de bisschoppen van Laon, Bayonne en Angoulême. De lijst van de zogenaamde appellanten zou in totaal tussen 1800 en 2000 namen hebben bevat, al wordt beweerd dat verschillende van de mede-ondertekenaars, onder wie zich niet alleen geestelijken bevonden, met ruime schadeloosstellingen hiertoe zouden zijn bewogen.

Op 8 maart 1718 worden de vier bisschoppen in een decreet van de Inquisitie, bekrachtigd door Clemens XI, schismatiek en ketters genoemd. Daar zij binnen de gestelde termijn hun appèl niet terugtrokken, wordt in de pauselijke bulle *Pastoralis officii* van 28 augustus 1718 eenieder geëxcommuniceerd die Unigenitus niet zou aanvaarden. Ook na de dood van Clemens XI in 1721 bleven de appellanten bij hun besluit, maar nadat De Noailles, aartsbisschop van Parijs zich kort vóór zijn overlijden in 1729 had onderworpen, volgden velen zijn voorbeeld.

Dit is zeker van invloed geweest op het karakter dat de gallicaanse liturgische beweging zou dragen in de derde fase. Zij heeft de gelovigen namelijk niet volledig weten te bereiken in die zin dat zij zich tot de geestelijkheid moest beperken door de moeilijkheden die men de leken bij het lezen en bestuderen van de Bijbel en liturgische teksten met een beroep op **Unigenitus** en vergelijkbare documenten in de weg legde. Hoewel er in verscheidene diocesen gebedenboeken met vertalingen van de nieuwe liturgie verschenen, bleven deze secundair aan de voor de geestelijken bestemde uitgaven van het brevier, het missaal en het rituale.

Aan het beginsel dat het Godsvolk moet kunnen instemmen met de lof die de kerk aan haar Heer brengt is dan ook door deze beweging onvoldoende recht gedaan, doordat zij daartoe door de historische ontwikkelingen niet bij machte kon zijn. Invoering van de volkstaal in de liturgie behoorde tot de volstrekte onmogelijkheden. De vraag blijft of de Franse liturgici dit ook zouden hebben gewild en of de gallicaanse liturgische beweging niet in de eerste plaats een literaire stroming is geweest.

De vooral in de negentiende eeuw algemeen geworden veronderstelling dat de liturgische vernieuwing in de eerste plaats een zaak is geweest van diegenen die met de appellanten sympathiseerden en mitsdien Jansenistische opvattingen huldigden is, zoals hierna zal blijken, echter geheel onjuist.

8. De derde fase: van de Voyages liturgiques tot in de negentiende eeuw

8.1. De Voyages liturgiques van Le Brun Desmarettes

VOYAGES LITURGIQUES DE FRANCE, OU RECHERCHES FAITES EN DIVERSES VILLES DU ROYAUME,

Par le Sieur DE MOLEON.

Contenant plusieurs particularitez touchant
les Rits & les Usages des Eglises:

Avec des Découvertes sur l'Antiquité
Ecclesiastique & Payenne.

A PARIS,

Chez FLORENTIN DELAULNE, Libraire
rue Saint-Jacques, à l'Empereur.

M. DCCXVIII.

Avec Approbation & Privilège du Roy.

In de derde fase kwamen de diocesane liturgieën in Frankrijk tot volledige ontwikkeling. Dit kon geschieden door de voortgaande systematisering van de methoden voor de ontwikkeling van liturgische boeken, in het bijzonder van het brevier, de verdieping van de liturgiewetenschappelijke studie en door de uitwerking van de stelling dat de Franse kerk na het Concilie van Trente en de kortstondige en gedeeltelijke invoering van de Romeinse uitgaven geen afstand had gedaan van haar eigen kerkelijke gebruiken.

De basis voor een inventarisatie van deze eigen *consuetudines* is gelegd door een merkwaardig werk, dat in 1718 onder een schuilnaam werd uitgegeven. De auteur, die zich Sieur de Moléon noemt, is Jean-Baptiste Lebrun Desmarettes⁵⁷ en de titel luidt: *Voyages liturgiques de France, ou recherches faites en diverses villes du Royaume, Par le Sieur De Moléon. Contenant plusieurs particularitez touchant les Rits et les Usages des Eglises: Avec des Découvertes sur l'Antiquité Ecclesiastique et Payenne*, Paris, Florentin Delaulne 1718.

Het werk is daarom zo merkwaardig dat het enerzijds lijkt op een reisgids in de moderne zin en anderzijds de in Franse kerken en kloosters bestaande liturgische gebruiken inventariseert, waar mogelijk verdedigt en zo nodig kritiseert. Het voert de lezer langs historische kerken en andere gebouwen, waarvan een beschrijving als van historische bezienswaardigheden gegeven wordt die in de

⁵⁷ Jean-Baptiste Le Brun Desmarettes (ook geschreven als Lebrun Desmarettes, Le Brun Desmarets of Des Marettes) leefde van 1651 tot 19 maart 1731. Hij was afkomstig uit Rouen en was de zoon van een boekhandelaar in deze stad. ontving zijn opleiding aan de Petites Ecoles van Port-Royal, aan de beginselen waarvan hij zijn gehele leven trouw bleef. Ondanks zijn keuze voor de geestelijke stand ontving hij slechts de zgn. kleine wijdingen en bleef derhalve zijn gehele leven acoliet, daar hij zich de hogere wijdingen onwaardig achtte, een verschijnsel dat men ook bij François Philippe Mésenquy (zie p.111) kon waarnemen. Hij genoot het vertrouwen en de hoogachting van verschillende bisschoppen van belangrijke diocesen, maar zijn trouw aan Port-Royal bracht hem ook met hen in conflicten. Met graagte vermeldt Guéranger dat Le Brun enige tijd ingesloten is geweest in de Bastille wegens zijn weigering het formulier van paus Alexander VII te onderschrijven: *Le fils élevé par les solitaires de cette maison, garda toute sa vie un grand attachement pour ses anciens maîtres et pour leur doctrine; attachement qui l'entraîna dans certaines démarches par suite desquelles il fut renfermé à la Bastille durant cinq ans: encore n'en sortit-il qu'à la condition de signer le formulaire.* Guéranger, o.c., II, p. 220. Tijdens deze gevangenschap zijn de *Voyages liturgiques* tot stand gekomen. Naast de brevier van Orléans en Nevers schreef en redigeerde hij bijbelwetenschappelijke werken, waaronder de *Concordia librorum Regum et Paralipomenon* (auctoribus J. B. Le Brun Desmarettes, et Nic. Le Tourneux), *Lutetiae Parisiorum*, Een ander belangrijk werk van Le Brun Desmarettes is zijn uitgave van *De Officiis Ecclesiasticis* van Johannes van Avranches in 1679 geweest. Desprez 1691 en de veel bekender geworden *Voyages liturgiques*. Tot aan de moderne uitgave hiervan door R. Delamare van 1923 was die van Le Brun de enige van dit elfde-eeuwse tractaat, dat het oudste getuigenis van het eigen karakter van de Frankisch-Romeinse liturgie in Normandië is. Ook hiermee trachtte Le Brun Desmarettes de continuïteit van de eigen gebruiken in Frankrijk en daarmee de legitimiteit van het liturgische gallicanisme van zijn dagen te onderbouwen. Zie ook: DACL VIII, k. 2229-2232.

latere uitgaven van Baedeker niet zou misstaan. Daarop volgen soms zeer gedetailleerde verslagen van de gang van zaken bij de eucharistieviering en de getijden, die van de bijzondere opmerkingsgave en de grote deskundigheid van Le Brun getuigen. De *Voyages liturgiques* zijn dan ook een Fundgrube voor de bestudering van de Franse diocesane liturgieën geworden. Zelfs Guéranger, in al zijn afkeer van de auteur, moest dit erkennen:

*(1718). Le Brun Desmarettes, acolyte, auteur des bréviaires d'Orléans et de Nevers, a laissé, sous le pseudonyme de Sieur de Moléon, d'intéressants Voyages liturgiques de France, ou Recherches faites en diverses villes du royaume. Paris, 1718, in-8°. C'est à cet auteur janséniste que nous devons la dernière édition du livre de Officiis Ecclesiasticis, de Jean d'Avranches.*⁵⁸

Een selectie⁵⁹ uit de beschrijvingen van Le Brun van de getijdendiensten, met enkele verwijzingen naar de eucharistie of naar liturgische gebruiken in het algemeen, kan inzicht bieden in de rijkdom en de diversiteit van de gebruiken in de Franse katholieke kerk aan het begin van de achttiende eeuw.

Saint-Maurice de Vienne

p. 8-10

Le Chœur est orné d'une tres-belle et tres-haute menuiserie toute neuve: il n'y a que deux rangs de stalles. Les Chantres qui sont Prêtres, sont sans aumusses avec les Chanoines, au premier rang d'en haut. Le second est occupé par les autres à la reserve des Clercs et Enfants de Chœur ou Clergeons au nombre de dix, qui n'ont pas même de rebord de siege pour pouvoit s'asseoir, et sont debout durant tout l'Office.

Ces enfans ont la soutanne noire, la tonsure et les cheveux comme tous les Ecclesiastiques qui sont un peu réguliers. Leurs surplis aussi-bien que ceux des Chanoines et des Chantres sont extrêmement courts avec un revers de dentelle au tour du coût et par dessus à peu près comme des collets ronds de manteaux ou brandebourgs: les manches sont closes comme celles des Chanoines de Lyon.

L'air de leur chant est en partie celui de Lyon, et en partie celui de Rouen. Ils portoient l'aumusse sur les épaules, comme ceux de Lyon, ainsi qu'il se voit dans une Chapelle à côté du Chœur, dans laquelle un Chanoine du siecle passé la porte ainsi. Ce n'est depuis les guerres qu'ils ont mis l'aumusse sur le bras.

Je ne sçai pas au vrai depuis quel temps ils ont mis neuf lutrins dans leur Chœur; mais il est certain qu'ils chantoient autrefois de memoire, et que les Recordations se faisoient encore tous les Samedis pour le bas-Chœur en 1524.

Ils ne chantent point deux petits Offices de suite. Primes se disent à huit heures du matin; Tierces à neuf, avec la grande Messe; Sextes après; à deux heures après midi Nones (qu'on ne chante point les grandes Fêtes;) Vêpres à trois heures. Et cela est recommandé dans le nouveau Breviaire de Vienne. Il étoit défendu autrefois de dire de suite plusieurs Heures de l'Office divin; (nous le verrons sur la fin de cette Relation,) et selon le premier esprit de l'Eglise, les Heures grandes et petites se disoient de trois heures en trois heures environ; les trois Nocturnes séparément pendant la nuit, Laudes au point du jour; Primes à Soleil levant, Tierces sur les neuf heures; Sextes à midi, cette Heure est même appelée *Meridies* dans les Ordinaires de Lyon et de Soissons; Nones sur les deux ou trois heures après midi; Vêpres sur les cinq ou six heures comme

⁵⁸ Guéranger, o.c., II, p. 479.

⁵⁹ De spelling in de fragmenten is de oorspronkelijke en is niet aan de huidige conventies aangepast. Men vindt dus *avoit* in plaats van *avait*, *breviaire* in plaats van *bréviaire*, *je sçai* in plaats van *je sais*, *esté* in plaats van *été* wanneer de zomer is bedoeld, etc. Le Brun schrijft over gebruiken die hij werkelijk heeft aangetroffen en over die welke in het verleden golden vaak zonder onderscheid in de onvoltooid verleden tijd, zodat het soms moeilijk is vast te stellen of iets in 1718 werkelijk op de wijze die hij beschrijft gedaan is of dat dit in het verleden het geval was en niet meer in zijn tijd.

on fait encore au College de Cluny à Paris; et enfin les Complies immédiatement avant que de se coucher, comme font encore la plûpart des Religieux.

Aux grandes Fêtes Complies ne sont chantées à S. Maurice de Vienne que par le Sacristain et deux ou trois Chapelains qui lui servent d'aides: le Chœur ne s'y trouve point.

Le Jeudi à Vêpres on n'y fait point la répétition du *Quoniam in æternum misericordia ejus*, après chaque Verset du Pseaume 135.

A tous les Offices, quand l'Officiant a chanté *Deus in adjutorium meum intende*, tous répondent à la quinte en bas *Domine ad adjuvandum me festina. Gloria Patri.* etc. jusqu'à l'*Alleluia* qu'ils chantent plus haut, et qui sert d'Antienne aux petites Heures: car aussi-bien qu'à Lyon il n'y a jamais d'Hymne qu'à Complies; comme il n'y en a point encore dans toutes nos Eglises les trois derniers jours de la Semaine sainte et durant l'Octave de Pâques.

p. 13

A toutes les Fêtes de l'Avent et depuis la Septuagesime jusqu'à Pâques, on y chantoit et on y chante encore aujourd'hui à Complies, l'Hymne *Christe qui lux es et dies.*

On triomphoit les grandes Antiennes *O*, c'est-à-dire, qu'on les repétoit après chaque Verset de *Magnificat*, comme à Lyon, et comme on fait encore à Rouen trois fois au *Magnificat* et au *Benedictus*, des Fêtes triples ou solennelles.

p. 14-15

Les Fêtes solennelles l'Archevêque encensoit aux troisième, sixième et neuvième Répons (aussi-bien qu'au *Te Deum*); et après avoir ajouté le *Gloria Patri*, on les repétoit encore depuis le commencement jusqu'au Verset, afin de lui donner le temps d'achever son encensement.

La nuit de Noël les six premières leçons étoient chantées par des Chanoines, la septième par un Archidiacre, la huitième par le Doyen, et la neuvième par l'Archevêque précédé de deux Prêtres chappez portant deux chandeliers devant lui.

Durant le neuvième Répons l'Archidiacre se revétoit dans la Sacristie des plus beaux ornemens. Deux Soûdiacres en aube portoient devant lui les deux chandeliers, un troisième Soûdiacre en tunique portoit l'encensoir, et un quatrième Soûdiacre aussi en tunique portoit le Livre des Evangiles. Et ils alloient ainsi tous cinq au Jubé, où la Genealogie étoit chantée *cum cantu* par l'Archidiacre.

...

On ne disoit et on ne dit encore aujourd'hui au commencement de Laudes, ni Verset sacerdotal, ni *Deus in adjutorium*; mais elles étoient enchassées dans la Messe, et aussitôt après la Communion on les commençoit absolument par l'Antienne *Natus est nobis etc.* avec les Pseaumes, durant lesquels le Célébrant étoit assis. On n'y disoit Capitule ni Verset; mais après le *Benedictus* avec son Antienne, le Célébrant retournoit à l'Autel pour y dire l'Oraison de la Postcommunion, et le Diacre disoit, *Benedicamus Domino, alleluia, alleluia.* C'est encore aujourd'hui le même rite.

p. 20

On disoit le *Te Deum laudamus* le Dimanche des Rameaux, aussi bien qu'à Lyon et dans tout l'Ordre de S. Benoist, les Dimanches de l'Avent et du Carême: et on ne voit pas de raison bien solide pour ne l'y pas admettre.

p. 36

Les Fêtes à neuf leçons en ont douze quand elles tombent au Dimanche, parce qu'alors on n'en fait qu'une de la huitième et de la neuvième; et pour neuvième leçon on lit l'Evangile du Dimanche, et les trois leçons de l'Homelies se mettent en une. De même à beaucoup de Fêtes à trois leçons, il s'y en trouve cinq, même dans

le tems Pascal; car on y dit assez souvent les deux et trois leçons de l'Évangile en une; encore y a-t-il dans ce Breviaire des leçons fort longues, dont néanmoins on ne se plaint point à Vienne non plus à Lyon.

p. 37

Aux trois Messes de Noël outre l'Épître on chante encore à présent une Prophétie selon l'ancien usage de l'Eglise Gallicane, comme on faisoit à Rouen et à Orléans il n'y a pas cent cinquante ans; mais elle se chante à Vienne après l'Épître.

Pendant l'Avent et depuis la Septuagésime jusqu'à Pâques (excepté les Fêtes) on se sert de couleur noire.

Le Dimanche des Rameaux on se sert de verd, et aux Messes du Jeudi et du Samedi saint, de blanc.

Saint-Jean de Lyon

p. 43

Il n'y a ni pupitre, ni forme, ni aigle dans le Chœur de cette Eglise, excepté le pupitre qu'on y met pour les leçons de Matines aux jours de Feries; car on y chante par cœur même les Capitules: et si l'Officiant ne les sait pas par mémoire, il les a dans un papier ou petit Breviaire qu'ils cache avec les manches de son surplis. Ils chantent deux notes et quelquefois trois sur l'élévation de la médiation des Pseaumes au 2. 3. 4. 5. 7. et 8e ton.

p. 50

Il n'y a dans l'Eglise de S. Jean de Lyon ni Orgues ni Musique.

p. 61-63

Dans ces trois Eglises contigües de S. Jean, de S. Etienne et de Sainte Croix, on dit tout l'Office au son des mêmes cloches, et à mêmes heures, sinon qu'à Saint-Etienne on ne commence Matines que lorsqu'on en est dans la Cathedrale de S. Jean au verset *Hodie si vocem ejus audieritis*, où celui qui chante l'Invitatoire élève sa voix plus haut. Et dans l'Eglise de Sainte Croix on ne commence pareillement Matines que lorsqu'on en est dans l'Eglise de S. Etienne au verset *Hodie si vocem*, chanté plus haut que les précédens. Et cela afin que si un Chanoine n'est pas venu assez tôt à S. Jean, il puisse aller à S. Etienne ou à Sainte-Croix: et alors en prenant attestation du Magister de Saint Etienne ou de Sainte-Croix, il gagne la distribution comme s'il avoit assisté à S. Jean, même dans le tems de sa résidence rigoureuse pour gagner les gros fruits. (Il pourroit même, s'il se trouvoit dans le quartier de S. Just, de S. Paul ou de S. Nizier, assister à l'Office dans une de ces Eglises Collegiales en habit de Chœur, et gagner la distribution de l'Eglise Cathedrale de S. Jean, comme s'il avoit assisté à S. Jean même. Les Chanoines de ces trois Eglises ont respectivement le même droit et le même pouvoir. Ils vont même en corps aux cinq ou six plus grandes Fêtes de l'année assister à la grande Messe de l'Eglise Cathedrale, et y restent les uns jusqu'après l'Évangile, ou jusqu'à la fin de la Messe des Catechumenes, les autres jusqu'à la communion du Prêtre.)

Aux doubles de premiere classe, l'Invitatoire, le Pseaume *Venite exultemus Domino*, et les versets des Répons de Matines ne sont chantez que par un Chanoine ou un Perpetuel en sa place: et en ces jours-là on ne chante point les petites Heures, pas même Complies, (à moins que ce ne soit pour donner le loisir de se revêtir pour quelque cérémonie, comme d'un Salut du saint Sacrement qui se diroit ensuite;) chacun les dit en son particulier hors du Chœur.

A Laudes et à Vêpres les Enfans de chœur aussi-bien que ceux de l'Eglise de Vienne, imposent les deux ou trois premiers mots des Antiennes, ensorte que cela fasse un sens; et des Perpetuels ou des Chanoines, selon les Fêtes, imposent les Pseaumes.

A Magnificat l'Officiant encense l'Autel comme à l'Offertoire de la Messe, puis tout autour de l'Autel hors l'enceinte de la balustrade jusques vis-à-vis du siege qu'il occupe à la Messe: après quoi il va ôter la chappe derriere l'Autel, et revient se placer au haut du Chœur dans une des deux places de son côté, ayant le dos tourné à l'Autel.

Le Souâdiacre Thuriferaire après avoir encensé le Crucifix au Jubé, les Dignitez et le Chœur, va prendre derrière l'Autel le Collectaire ou le livre des Oraisons, il l'apporte à l'Officiant qui est au milieu du Chœur, en faisant une inclination au haut du Chœur avec un autre Chanoine (ou Perpetuel selon les Fêtes,) qui ayant détaché un cierge du Ratelier, va avec le porteur de Collectaire proche de l'Officiant, qu'ils saluent tous deux par une reverence *conversi ad invicem*: puis le porte-cierge met sa main droite entre l'Officiant et le cierge, afin d'en faire réfléchir toute la lumière sur le livre. L'Oraison étant finie, ils baissent chacun de son côté le Prêtre à l'épaule, (*ad scapulas*, comme il est marqué dans les anciens Ordinaires,) et ayant fait une reverence, ils vont tous deux derrière l'Autel s'il n'y a point de Procession: s'il y en a, le porteur de Collectaire se range du côté droit contre le rebord ou banc d'en bas. Tous les Enfants de chœur ou Clergeons assemblez comme en peloton derrière l'Officiant chantent le *Benedicamus Domino*, et le Chœur ayant répondu *Deo gratias*, la Procession va sans croix ni chandeliers faire station *ad sanctum Stephanum*, ou à Sainte-Croix, ou à quelque Chapelle de leur grande Eglise.

p. 65-66

L'Office de l'Eglise de Lyon est fort long, tant pour le chant que pour les leçons, dont quelquefois de trois on n'en fait qu'une.

Les principales Fêtes, les neuf jours avant Noël, le premier Dimanche de Carême etc. on y triomphe l'Antienne de *Magnificat*, c'est-à-dire qu'elle y est entremêlée à chaque verset.

On y chante l'*Alleluia* jusqu'à la fin des Laudes de la Septuagésime: de sorte que *Laus tibi Domine* n'en prend la place qu'à Prime. Cet *Alleluia* ou *Laus tibi Domine* sert d'Antiennes aux petites Heures à Lyon comme à Vienne. On y dit toujours les petites Heures séparément; Prime à sept heures du matin, la grande Messe entre Tierce et Sexte; None à deux heures après midi, et Vêpres à trois heures.

On dit le *Te Deum* tous les Dimanches de l'Avent et du Carême; et il se dit de même dans toutes les Eglises Monastiques qui suivent la Regle de saint Benoît.

La Toussaint n'a point d'Octave, ni aucune Fête qui arrive en Carême.

On ne dit point encore à present l'*Office de Beata in Sabbato* dans l'Eglise de saint Jean de Lyon; (et on n'a commencé à le recevoir à Paris qu'en 1608.)

A toutes les Feries de l'Avent, du Carême, des Vigile et des Quatre-Tems, on dit les grandes prieres aux grandes et aux petites Heures,

...

On chante encore à Lyon l'*Alleluia* à la fin de tous les verset du cinquième Pseaume de Laudes le premier Samedi de Carême: et on le chantoit même encore le premier Dimanche de Carême dans l'Eglise Gallicane, comme on le peut voir dans la Liturgie Gallicane de Dom Jean Mabillon, pag. 124. Aussi n'étoit-ce anciennement que le lendemain Lundi que commençoient les longues prieres et le jeûne du Carême.

p. 67

Depuis le Dimanche de la Passion, à commencer dès les Vêpres du Samedi précédent, jusqu'aux Vêpres du Samedi-saint (excepté le Dimanche des Rameaux) on chante d'un ton un peu plus bas que d'ordinaire.

Clermont-Ferrand

p. 75

Dans l'Eglise de Clermont le Célébrant de lit point aux hautes Messes ni l'Epître, ni le Graduel, ni l'Evangile; mais il les écoute. Dans le Cérémonial de Paris, *aut legit, aut audit*; comme aussi à Lyon et chez les Chartreux.

p. 75-76

Laudes sont enclavées dans la Messe de minuit après la Communion du Prêtre, comme à Vienne.

p. 76

La même nuit de Noël après le neuvième Répons un Diacre revêtu de Dalmatique lit au Jubé la Généalogie de Jesus-Christ selon S. Matthieu; et la nuit de l'Épiphanie de même après le neuvième Répons la Généalogie selon S. Luc, après laquelle M. le Chantre étant au Jubé et tourné au midi annonce la Pâque.

Saint-Maurice d'Angers

p. 84-87

L'Office des jours solennels.

Lorsqu' on fait l' Office solennel, tous les cierges sont allumez, on sonne toutes les grosses cloches, qui aussi-bien que la Musique sont des meilleures de France.

Les cinq chapez sortent de la Sacristie, et vont dans le Chœur, précédez de quatre bedeaux; à l'exception de l'heure de Matines, où ils prennent leurs chappes au grand Autel, et où M. le Chantre sort seul de la Sacristie en chappe et entre dans le Chœur avec son bâton et sa mitelle ou son bonnet rond; et c'est peut-être ce qu' on appelloit anciennement couronne.

Après les premières Vêpres, au commencement de Complies, un Ecclesiastique monte au plus haut rang des stalles, et avertit les Chanoines des Leçons ou Répons qu' ils doivent chanter le lendemain à Matines.

M. le Chantre et ses deux assistans commencent le chant tant des Pseaumes que des Répons; et durant tout l'Office ils sont assis dans les premières chaises du second rang, à la réserve que M. le Chantre se promène un tour ou deux au commencement de chaque Office. Quand ils commencent un Pseaume ou un Répons, ils vont à la Forme; car quoique le commencement du Répons soit imposé par deux, ils le recommencent toujours eux trois, quand même il auroit été bien imposé.

Les Leçons sont chantées par des Chanoines.

Ceux qui chantent les Leçons et les Répons, sont chapez, et vont prendre les chappes sur le petit Autel qui est derrière le grand.

Au *Te Deum* les Enfants de Chœur vont de chaque côté au haut du Chœur, et se tournent le visage vers les Choristes ou Psalteurs de leur côté, et chantent tous ensemble le *Te Deum*, quand même ce ne seroit qu'un Semidouble. On ne fait point au *Te Deum* d'autre encensement que celui du troisième Nocturne, qui dure encore; car on fait les encensemens à la fin de chaque Nocturne, comme à Orleans, (autrefois durant la Prose qui les terminoit,) et aussi à la fin de Laudes pendant le *Benedictus* et de Vêpres durant le *Magnificat*.

Les encensemens se font par deux Chanoines qui vont à l'Autel prendre chacun une chappe. Ils encensent à genoux *intra cancellos* à deux le grand Autel, et ensuite ils le baisent; puis ils encensent debout chacun de son côté les Reliques, et *extra cancellos* les petits Autels sans les baisers: ensuite ils vont encenser le Clergé, et ils font enfin encensez eux-mêmes. Ils quittent leurs chappes au grand Autel (si c'est à Laudes ou à Vêpres) le Chanoine Officiant y va en prendre une au *Sicut erat*, et vient précédé de deux chandeliers se ranger au bas du Chœur à la main gauche de M. le Chantre pour y dire la Collecte ou Oraison: car en cette Eglise le Chantre ou autre qui impose le chant, à la droite sur l'Officiant.

Tierces aux jours solennels sont chantées solennellement avec cinq chappes: mais l'Officiant n'en prend point, et il dit la Collecte ou Oraison en sa place ordinaire; et même en hyver qu'on a le camail, il ne se découvre point pour la chanter; mais cela est tres moderne, et abusif.

Lorsque le Chœur est tout en chappe, il l'est aussi à Tierces et à la Procession. Les deux petits Diacres et les deux petits Soûdiacres sont debout en tuniques en bas, *in plano*, durant Tierces devant les Enfants de Chœur, ayant le visage tourné vers le Chœur dont ils sont.

Les jours solennels, quoiqu'il ne soit pas Dimanche, on fait après Tierces l'aspersion de l'eau-bénite; le Chantre en dignité et les quatre Assistans montent entre le Chœur et l'Autel; et là deux avec le Chantre entonnent *Sanctus Deus, Sanctus fortis, etc.* Pendant qu'on le chante, un des Maires-Chapelains chappez fait l'aspersion des Autels et des personnes du Chœur; et l'autre Maire-Chapelain, qui est celui du côté qu'est le Chœur, dit la Collecte ou Oraison. (C'est ce même Maire-Chapelain qui dit l'Oraison à la station dans la Nef, qui se fait après la procession, supposé que l'Evêque n'officie pas. Maire-Chapelain c'est *major Capellanus.*)

L'aspersion étant faite et l'Oraison chantée, les Chantres commencent le Répons de la Procession, et on marche en cet ordre: Les deux petits Bedeaux, les deux grands Bedeaux, un Enfant de Chœur chappé portant le benitier, deux autres en tuniques portant les chandeliers, deux Diacres en dalmatiques portans deux croix, s'il y a Fête, (sinon une croix et un texte de l'Evangile,) deux autres Diacres portant deux autres textes, un Corbelier chappé et ayant une écharpe sur ses épaules, portant les Reliques d'un Saint, ayant à ses côtés deux Enfans de Chœur en tuniques qui tiennent en leurs mains deux encensoirs fumans, les deux Maires-Chapelains chappez, le Chanoine officiant et le Souchantre en chappes, le Chantre seul aussi chappé, ayant en main son bâton, et sur sa tête un bonnet rouge couvert de toile de soye. Ensuite marchent deux à deux les Enfans de Chœur, les Psalteurs, les Clercs, Chapelains, Officiers, Chanoines et l'Evêque.

Lorsqu'on est revenu dans la Nef, les Chantres chappez et tout le Clergé se rangent en Chœur au bas de la Nef; les Diacres et autres, le Corbelier portant la Relique, et les Enfans portechandeliers se mettent au haut de la nef tournez vers l'Occident.

Le Chantre (ou l'Evêque, s'il fait l'Office) commençant un autre Répons qui est continué par l'Orgue, l'Evêque, le Chantre, les Dignitez, les Chanoines et les quatre Assistans du Chantre seulement, vont baiser la Relique, et font l'oblation d'une piece de monnoye. Après cela le Chœur acheve le Répons; et quatre Chanoines (ou six Dignitez, s'il ya Fête,) s'avançant vers le haut de la Nef, y chantent le Verset du Répons étant tournez vers l'Orient. On dit la Collecte ou Oraison, après laquelle le Corbelier avec la Relique donne la bénédiction à haute voix.

S'il y a Fête, lorsque tout le Clergé est retourné dans le Chœur, avant que de commencer la Messe, un petit Chœur de musique chante au haut du Chœur: *Accendite faces lampadarum; eia: Psallite, fratres, hora est: cantate Dei; eia, eia, eia.*

Saint-Gatien de Tours

p. 118

Aux grandes Fêtes annuelles au *Te Deum* de Matines, M. le Trésorier en chappe est précédé de neuf Enfans de Chœur, qui portent chacun un chandelier d'argent, et vont l'un après l'autre de quatre pas en quatre pas; et étant tous arrivés à l'Autel, le Trésorier pose lui-même sur l'Autel ces neuf chandeliers qui y demeurent durant les Laudes. Hors ce tems-là dans les grands Annuels seulement, il n'y a point de chandeliers sur l'Autel.

Saint-Martin de Tours

p. 122-123

On se sert de cire jaune en cette Eglise, et d'un Breviaire particulier, qui n'est ni le Romain, ni celui de Tours: et de même à Saint-Quentin et encore ailleurs. Il y des cérémonies assez particulieres.

Voici un abrégé des principales cérémonies de cette Eglise, tiré de son ancien Ordinaire ou Cérémonial écrit l'an 1393.

Les Officiers pour l'Office divin étoient inscrits dans un tableau enduit de cire, comme à Rouen.

Les Semainiers ne commencent leur Semaine qu' aux Matines du Dimanche.

Il n'y avoit ni *Pater* ni *Credo* au commencement des Offices divins dans aucuns de leur livres avant la dernière édition de leur Breviaire de 1635, encore n'est-ce que pour ceux qui le disent en particulier: car on ne dit point au Chœur ces prieres préparatoires, le *Domine labia mea aperies*, et le *Deus in adiutorium*, n'étant autres choses.

Depuis la Pentecôte jusqu'au premier Dimanche d'Octobre, c'est-à-dire, pendant l'été que les nuits sont courtes, on psalmodioit ou récitoit les Pseaumes en ton de chœur sans chant, et on retranchoit les Antiennes de Matines pour abreger l'Office, afin qu'on pût chanter les Laudes vers l'Aurore, qui est le tems marquée pour l'Office même. En hyver que les nuits sont longues, on ajoutoit des Antiennes, et on chantoit les Pseaumes en plein-chant.

On y disoit autrefois le *Te Deum* à Matines tous les Dimanches de l'année, même pendant le Carême; et ce n'est que dans la dernière édition du Breviaire de l'an 1635, qu'on l'a retranché aux Dimanches de l'Avent et du Carême.

p. 124

On ne fait point à S. Martin de Tours la repetition du *Quoniam in æternum misericordia ejus* après chaque verset du Pseaume 135. *Confitemini*, le Jeudi à Vêpres.

C'est le Doyen ou la plus haute dignité presente, qui dit le *Confiteor*, et qui reçoit la confession du Clergé à Complies, qui dit le *Misereatur* et l'*Indulgentiam*, comme dans l'Eglise Cathedrale de Rouen.

Saint-Etienne de Bourges

p. 142-144

A Vêpres les deux Chappiers saluent d'abord l'Autel par une inclination profonde au haut du Chœur: puis s'étant retournés, chacun salue son côté du Chœur par une inclination mediocre, et au bas du Chœur ils saluent aussi par une inclination mediocre M. le Doyen; et au bout du premier tour encore de même. Tous les Chanoines et autres Ecclesiastiques les saluent aussi d'abord quand il passent pour aller au bas du Chœur, comme aussi quand il commencent à se promener au premier verset du premier Pseaume de Vêpres. Ils ne se promènent que durant les Pseaumes, et non pendant l'Hymne, ni le *Magnificat*, non plus qu'à la Messe.

A la fin du dernier Pseaume les deux Enfants de Chœur allument leurs cierges à celui qui brûle devant le saint Sacrement; ils les tiennent durent le Capitule du côté de l'Evangile vers l'Officiant qui est de ce côté-là; et lorsque l'Hymne est commencée, ils le conduisent à la Sacristie, parce qu'à l'heure qu'on disoit Vêpres autrefois on avoit besoin de lumiere pour aller et venir. Puis quand l'Officiant a pris une chappe à la Sacristie, ils le reconduisent à l'Autel avec le Thuriferaire, qui porte toujours l'encensoir, excepté dans le moment que l'Officiant encense, qu'il tient sa chappe par le bord.

Après le *Magnificat* et les encensemens, le Sacristain allume une bougie, et la porte à l'Aigle avec le livre des Collectes pour l'Oraison, que l'Officiant y va chanter. Cette bougie allumée marque sans doute que Vêpres se disoient à telle heure, qu'il falloit de la lumiere au moins pour les achever. Deux autres Enfants de chœur derriere les deux Ceroferaires chantent le *Benedicamus Domino*.

On répond à Bourges à tous les Verset *eodem tenore*, aussi-bien qu'à Orleans.

Quand l'Archevêque officie, c'est le grand Archidiacre qui lui porte et tient la crosse.

Au jour de la Pentecôte il y a à Vêpres Procession aux Fonts en chantant le Pseaume *In exitu* et une Oraison, comme à Pâques. Et cela est tout-à-fait bon sens, eu égard au Baptême solennel de la veille de la Pentecôte,

pareil à celui de la veille de Pâques. Il n'y a que trois Pseaumes à Vêpres ce jour-là et pendant toute l'Octave. On ne dit point le Pseaume *Qui habitat* à Complies, dont l'Hymne est de la Pentecôte avec l'Oraison *Visita quæsumus*.

Pendant toute l'année on ne dit point à Complies la Leçon breve *Fratres sobrii estote*: on y dit le Répond bref *In manus tuas*.

Les Enfans de chœur après Complies vont aux degrez du grand Autel chanter *O salutaris hostia*, d'un chant tout particulier, avec un Verset et une Oraison pour adorer le saint Sacrement.

Tous les Dimanches de l'année y sont doubles majeurs: et ainsi on en fait toujours l'Office, à moins qu'il n'arrive une Fête solennelle.

Le Mercredi des Quatre-Tems de Decembre un Diacre revêtu d'ornemens blancs, chante à Matines solennellement l'Evangile; et un Prêtre chante l'Homelie selon l'ancienne coutume de cette Eglise. In dit ce jour-là le *Te Deum*, et on sonne à la grosse cloche.

Saint-Cyr de Nevers

p. 145-146

Aux Semidoubles l'Invitatoire de Matines est chanté par un seul Chanoine Semiprêbendé en surplis et en aumusse, et le *Venite* par deux Chantres à l'Aigle proche le banc des Chappiers. Le *Venite* étant fini, le Semiprêbendé en surplis et en aumusse commence l'Hymne tout proche le banc des Chappiers; puis il se promene tête nue de son côté du Chœur durant l'Hymne. Après avoir commencé l'Antienne, (et le Pseaume étant imposé par un des Chantres du même côté) il se promene en surplis pendant les Pseaumes, ayant le bonnet quarré en tête, et l'aumusse sur le bras.

Depuis le Dimanche de la Passion jusqu'au Jeudi-saint, on se sert d'ornemens rouges en cette Eglise.

Châlons-sur-Saône

p. 153-154

Dans l'Eglise Cathedrale les Chappiers ne se proment point de symetrie, l'un étant au milieu du Chœur pendant que l'autre est au bout; et point de tout pendant l'Hymne, ni durant le Magnificat; alors ils sont appuyez avec leur chappes sur leurs stalles au milieu du second rang.

Besançon

p. 155

Il y a cela de singulier, que le jour de Pâques et pendant la Semaine ils commencent les Vêpres par neuf *Kyrie eleison*.

Saint-Etienne de Sens

p. 162-163

Les Chanoines Clerc basformiers y portent l'aumusse comme à Rouen; et les Enfans de chœur au nombre de huit, y ont la soutane traînante de quatre doigts par derriere sous l'aube, étant nue tête dans l'Eglise, aussi bien qu'en y allant et en revenant: les Chanoines basformiers ont la tête couverte d'un bonnet quarré hors de l'Eglise.

Ceux qui chantent les Leçons à Matines, font l'inclination *antè et retro*: ce sont les Chanoines qui chantent les Antiennes, et à Laudes les Enfants de chœur.

Les chaperons des chappes ne sont pas ronds, mais un peu pointus, comme à la plupart de celles de l'Eglise Cathédrale de Rouen.

On ne dit point à Sens deux petites Heures de suite; elles sont séparées les unes des autres. On dit Primes à huit heures du matin, Tierces à neuf avant la grande Messe, Sextes après. Entre Nones et Vêpres il y a un quart d'heure d'espace. Il y a un assez bon nombre de Chanoines qui assistent à ces petites Heures aussi-bien qu'aux grandes.

Primes est de toutes les petites Heures l'Office qui est toujours le mieux chanté. Ils ont retenu l'ancien Office de Primes: le Dimanche il disent le Magna Prima, ou les grandes Primes, qui outre les nôtres contiennent les six Pseaumes qu'on a distribué à Primes chaque jour de la Semaine, et ils disent tous les jours le *Quicumque* à Primes, comme celle se saisoit il n'y a pas encore cent ans dans toutes les Eglises de France*.

* Cela est changé depuis le nouveau Breviaire d l'an 1702.

p. 171

La nuit de Noël on ne sonne qu'à minuit le dernier coup de Matines; après le neuvième Répons on chante la Généalogie et le *Te Deum*. Ensuite l'Archevêque va avec tout le Clergé chanter dans la Chapelle de la Vierge la Messe *ad galli cantum*, et les Laudes qui sont incorporées dans la Messe, sans Verset sacerdotal, ni *Deus in adjutorium*, ni Capitule, ni Hymne, comme à Vienne, à Paris, à Orleans, etc.

p. 174

On ne chante dans l'Eglise Cathédrale certaines choses les plus essentielles des Répons et des Antiennes fort pausement, comme par exemple, *Fera pessima devoravit eum*: ce que est exprimé dans leur livres en ces termes, *cum bona prolatione et mensura*.

On ne dit point encore aujourd'hui à Sens la repetition du *Quoniam in æternum misericordia ejus*, après chaque verset du Pseaume 135, *Confitemini*, aux Vêpres du Jeudi, non plus qu'à Vienne et à S. Martin de Tours, ni à Cluni: et elle ne se trouve point dans les Breviaires de Lyon, de Rouen, de Paris, d'Autun et d'Auxerre avant le dernier Siecle. Ce n'est même qu'en 1634, qu'on l'a ajouté dans le Breviaire de Chartres pour se conformer au Breviaire Romain. Et comme l'Eglise de Rome n'a point encore ajouté le *laudate et superexaltate eum in sæcula*, après chaque verset du Cantique *Benedicite* (Daniel 3) aux Laudes du Dimanche, c'est aussi pour s'y conformer, qu'aucune Eglise que je sache, ne s'est point encore avisée de l'y ajouter, quoiqu'il soit dans la Bible.

Notre-Dame de Reims

p. 177

On fait tous les jours une grande lecture avant Complies, comme dans l'Ordre de S. Benoit, et comme on faisoit autrefois à Rouen et à Vienne.

...

Le jour de Pâques et pendant la semaine on commence Vêpres par *Kyrie eleison*.

Sainte-Croix d'Orléans

p. 182-184

Toutes les fois qu'il y a encensement à Laudes et à Vêpres, l'Officiant revêtu d'une chappe qu'il est allé prendre à la Sacristie, chante le Capitule au coin de l'Autel à la carne du côté de l'Epitre ayant le visage

tourné vers le Septentrion, de sorte que l'Autel sert à soutenir son livre; et cela parce qu'il étoit peut-être placé autrefois dans le Sanctuaire, comme le font les Curez de S. Maclou et de S. Vivien de Rouen, et beaucoup de Curez à la campagne; comme le marque aussi l'Ordinaire des Carmes, c. 29, ou peut-être plutôt afin qu'il fût là tout prêt pour faire l'encensement qui s'y faisoit pendant de Répons et l'Hymne. Au commencement du *Magnificat* l'Officiant (qui étoit assis sur une forme durant le Répons) vient de sa place au milieu de l'Autel, le Port'encens lui présente la navette et l'encensoir. L'Officiant ayant mis de l'encens dedans, encense l'Autel de trois coups, descend ensuite dans le Chœur, en encense de trois coups à l'Aigle au milieu du Chœur, savoir d'un coup pour le livre que est sur l'Aigle, et les autres pour les deux Chappiers qui sont au côté de l'Aigle. Etant au haut du Chœur *in plano* du côté droit, il est encensé par le Thuriferaire qui est vis-à-vis de lui au côté gauche, et qui va ensuite lui baiser le bord de la chappe sur sa main, ou plutôt sa main qui est sous le bord de la chappe. L'Officiant au milieu après avoir salué le Chœur profondément, retourne à sa place au côté de l'Autel. Cependant le Thuriferaire encense les Chanoines aux deux côtés des hautes chaises, comme à Paris et à Sens, c'est-à-dire tenant de la main gauche le haut des chainettes, et jettant l'encensoir de la main droite dans laquelle il le reçoit. Où il est à remarquer qu'au bout du banc, avant qu'il soit au dernier Chanoine de chaque côté, il s'arrête un moment sans encenser, et puis il encense de trois coups ce Chanoine, parce qu'il est une de principales Dignitez. C'est de là que sont venus les trois coups que l'on encense au commencement, et à la fin de chaque côté, sans raison dans les Eglises qui ne sont ni Cathedrales ni Collegiales. Ensuite le Thuriferaire descend par la première porte du côté gauche, et dès qu'il est descendu, il commence à encenser autour des Chantres qui chantent au milieu du Chœur devant l'Aigle le *Magnificat*, et après avoir fait ce tour, il encense de trois coups au milieu vers l'Aigle, afin d'achever entièrement son tour, et enfin ayant salué le Chœur il va dans la Sacristie.

Sur la fin du *Magnificat* les Portechandeliers sortent de leurs places du Chœur, montent au Sanctuaire, vont aux côtés de l'Autel prendre leurs chandeliers, et viennent au milieu; l'Officiant fait de même, ils viennent précédés du Bedeau au milieu et vers le haut du Chœur chanter les Versets et les Oraisons, durant lesquelles tout le monde est debout.

Tous les jours au Verset *Illuminare his qui in tenebris* du *Benedictus* à Laudes, et au Verset *ad revelationem* du *Nunc dimittis* à Complies, le Sacristain apporte au milieu du Chœur une bougie allumée par rapport à ces mots *Illuminare* et *Lumen*. Le Sacristain ou Marilier Clerc n'est pas toujours exact à l'apporter en ce moment: mais c'étoit si bien un usage constant de l'apporter précisément à ces mots *Illuminare* et *Lumen*, que feu M. de Fourcroy Grand-Vicaire d'Orléans le marqua très-particulièrement dans un Sermon qu'il fit à la Purification de la sainte Vierge. Vers la fin de l'Antienne le grand Enfant de chœur présente cette bougie pour éclairer l'Officiant à dire l'Oraison, s'il a besoin de lumière; sinon, il l'éteint, et il la donne après l'Office à l'Officiant qui l'emporte chez lui.

Tous les Dimanches de l'année on y fait toujours l'Office du Dimanche, à moins qu'il n'arrive une Fête Annuelle; et on n'y fait jamais d'Octaves en Avent et en Carême. En Carême on n'y fait jamais l'Office d'aucune Fête, si ce n'est de l'Annonciation et la principale Fête du principal Patron, quand il y échet; les autres étant en partie anticipées avant le Carême, et en partie transférées après l'Octave de Pâques, suivant le premier esprit de l'Eglise, qui ne pouvoit allier le jeûne avec les Fêtes.

p. 188-189

Que l'Officiant encensoit alors non pendant *Magnificat*, comme aujourd'hui, mais dès qu'il avoit dit le Capitule; que c'étoit l'Enfant de chœur (et non l'Officiant) qui encensoit les Chappiers, et qu'en encensant les Dignitez il leur baisoit ensuite par respect la main aussi-bien qu'à l'Officiant, auquel seul il la baise encore à present, mais à travers de sa chappe.

Notre-Dame de Paris

p. 247

Les quatre Dimanches de Carême on s'y sert de couleur de cendre et les Feries aussi, à commencer seulement le premier Lundi de Carême. Durant la quinzaine de la Passion on se sert d'ornemens noirs, mais dont les orfrois sons rouges. Le Jeudi-saint on se sert de rouge à la Messe.

p. 250-252

On voit par un autre article de ce Cartulaire, que les Chanoines étoient obligez à la chasteté, à une résidence perpetuelle et à la psalmodie, et que les Ecclesiastiques ne se saisoient pas alors une devotion d'être tous Prêtres; mais que parmi les Chanoines mêmes il y en voit quelquesuns d'eux qui étoient Prêtres, d'autres qui étoient toujours Diacres, et d'autres qui restoient toute leur vie Soûdiacres; *aliqui eorum Presbyteri, aliqui Diaconi, aliqui Subdiaconi semper existentes*; que les Chanoines Prêtres faisoient chacun leur semaine, et célébroient la Messe à l'Autel chacun à son tour, et que les Diacres et Soûdiacres y servoient par semaine à leur tour.

Ils chantoient les Nocturnes et les Laudes à minuit, comme ils font encore à present.

Au lever du soleil ils chantoient Primes; ils alloient ensuite au Chapitre pour y entendre la lecture du Martyrologe, du Necrologe et de la Regle des Chanoines, qu'ils écoutoient tous fort attentivement assis; et après avoir reçu la bénédiction du Semainier, ils alloient acquitter les Fondations s'il y en avoit ce jour-là. A l'heure de Tierces ils chantoient l'Office de Tierces, et ensuite la Messe. Et à midi, avant que de dîner, ils chantoient Sextes. *In meridie, antequam reficiantur, hymnum Deo persolvunt qui incipit Rector potens, cum psalmodiâ, etc.*

A trois heures après midi, *horâ tertiâ post meridiem*, ils chantoient Nones. Vers le soleil couchant ils chantoient Vêpres plus solennellement que les autres Offices, et on y allumoit un grand nombre de cierges et de lampes, parce que le peuple ayant achevé son negoce y accouroit en foule; *Officium solemnus persolvunt circa occasum solis cum lucernis ac cereis accensis, ad quod fit major concursus fidelium, quia negotia per urbem peracta sunt*. Et immédiatement après Vêpres ils alloient souper.

Avant que se mettre au lit chacun se retiroit dans son Oratoire ou à l'Eglise, et y récitoit Complies. [De-là viennent ces deux Oraisons *Illumina* pour l'Eglise, et *Visita* pour la chambre, dans le Breviaire d'Orleans. Les Chartreux encore aujourd'hui ne chantent jamais Complies à l'Eglise, mais les récitent dans leurs cellules avant que de se coucher.

C'étoient là les heures ausquelles l'Eglise ordonnoit de prier: c'est ainsi qu'on récitoit séparément chaque Heure des divins Offices, bien loin d'en joindre trois ou quatre ensemble; et l'on prioit ainsi par intervalles, afin que les Ecclesiastiques priassent au moins sept fois par jour comme le Prophete Roy. C'est là l'intention de l'Eglise, que peuvent suivre ceux qui sont animez son esprit.]

Le College de Cluny

p. 259-260

A main droite est l'Eglise du College de Cluny. Vêpres s'y disent sur les six heures du soir suivant l'ancien usage; j'ai remarqué qu'à l'Oraison qui se dit à la fin de Vêpres, un des deux Portechandeliers baissoit un peu son cierge, afin d'éclairer à l'Officiant; ce qui se pratique de même à Saint Denys de la Chartre. C'est à peu près comme on fait à Lyon.

En Carême on n'y dérange point l'Office: on y dit Vêpres comme le reste de l'année à six heures du soir, aussi bien qu'à S. Denys de la Chartre.

Ces anciens Religieux de Cluny se servent d'un nouveau Breviaire qui a fait la planche à plusieurs autres, et qui est un ouvrage digne des savans hommes qui y ont travaillé. On attend avec impatience leur nouveau Missel.

Notre-Dame de Rouen

p. 279

Ils (sc. les chanoines) sont obligés de sçavoir le Pseautier et le chant par cœur; car on chante de memoire dans cette illustre Eglise comme dans celle de Lyon: il n'y a qu'un Livre pour les Leçons, et un autre pour les Capitules et les Collectes. Les grands Chanoines mêmes qui chantent quatre ou cinq Répons aux Fêtes Semidoubles et *suprà*, et qui portent chappes aux Fêtes Doubles et Triples, sont obligés de sçavoir par cœur tout ce qu'ils chantent, aussi-bien que les Musiciens, à moins qu'ils ne chantent la Messe sur le livre.

Dans l'Eglise de Rouen les secondes Vêpres sont toujours moins solennelles que les premières en quelque Fête que ce soit. Et cela apparemment parce que immédiatement après les secondes Vêpres cessoit la solennité de la Fête, après quoi il étoit permis de reprendre les œuvres serviles.

p. 281

Ils (sc. les chanoines de Rouen) ne disoient Vêpres que vers le commencement de la nuit, *imminente nocte*, aussi-bien qu'autrefois dans l'Eglise de Paris. D'où vient que cet Office est appelé *Lucernarium* ou *Lucernalis Hora*, parce qu'effectivement on se servoit de lumière pour chanter les Oraisons. Voyez *Bourges et Lyon*. Et c'est pour le même sujet qu'on y porte les chandeliers, des cierges allumés ou des bougies. Enfin c'étoit lorsqu'on allumoit les chandelles.

C'étoit durant le Verset devant *Magnificat* qu'on encensoit l'Autel. Le Verset *Dirigatur oratio mea sicut incensum* en est apparemment la raison literale. Aussi ce Verset n'est-il point employé aux jours de Feries qu'on n'encense point. Hors les Dimanches et les Fêtes après l'Antienne de *Magnificat*, on y disoit toujours les prières avant l'Oraison, comme font encore aujourd'hui les Chartreux et la célèbre Eglise de Lyon.

p. 282

Toutes les fois qu'on chantoit le *Gloria Patri*, les Chanoines et autres Ecclesiastiques se tournoient vers l'Autel et s'inclinoient, comme font encore les Chanoines de Lyons et les Enfants de Chœur dans toutes les Eglises Cathedrales.

L'Antienne de Primes étoit tirée d'un des Pseaumes, comme celle de Complies, en quelque Fête que ce fût: et il n'y a pas encore cent ans que cela est changé.

p. 325

On commençoit Vêpres par *Kyrie eleison* au jour de Pâques et pendant la Semaine il n'y pas encore cent ans, conformément à l'ancien Ordre Romain, à l'ancien et au nouvel Ordinaire de Rouen, aux Livres des divins Officiers, de celui qui est attribué à Alcuin, de Rupert, d'Honoré d'Autun, de Guillaume Durand, à l'ancien Breviaire des Jacobins, à l'Ordinaire des Carmes, aux Breviaires de Rouen de 1491. et de 1578. Enfin on le fait encore aujourd'hui dans les Eglises et Diocèses de Besançon, de Châlons sur Marne et de Cambrai, de la Province de Reims et chez les anciens Carmes et les Prémontrez. * J'écris *eleison* comme dans le Breviaire de Cluny, parce que c'est ainsi que le chantent les Musiciens de la Cathedrale de Rouen, et qu'on le chante dans toutes les Eglises des Pays bas, et qu'il doit être prononcé.

* A *Quasimodo* et le reste de l'année on dit *Deus in adjutorium*, qui est l'ancien commencement des Solitaires: car on y dit *meum* au singulier. *Kyrie eleison* étoit le commencement pour le Clergé, où l'on est toujours ensemble; car *hemas* est au pluriel. C'est ce que m'écrivit sur cela feu M. l'Abbé Châtelain.

p. 358

Le Semainier est le seul qui ait en hyver de la lumière dans une absconce ou lanterne sourde au Chœur pour lire les Absolutions et Bénédictions à Matines, et le Capitule et l'Oraison des Laudes.

Outre cette absconce il y en a une autre fort grande d'argent, dans laquelle il y en a une bougie allumée tant en hyver qu'en esté durant les trois Nocturnes. Un grand Enfant de chœur au premier ou second Pseaume de Matines la porte assez haut au milieu du Chœur ou au Jubé devant un Chapelain ou Chantre Acolythe ou Soûdiacre, qui porte le grand Lectionnaire ou livre des Leçons, Cette lanterne qu'on porte aussi bien en esté qu'en hyver pour lire les Leçons, et même la veille de l'Assomption, seul jour de l'année qu'on y dit Matines après Vêpres, est une marque que les Chanoines de Rouen ne perdent jamais de vûe que cet Office devrait être dit en pleine nuit.

p. 358-360

Cérémonies observées dans les Offices.

Il est tems de marquer ici de quelle maniere et avec quelles cérémonies on fait cet Office et les autres. Aux Fêtes Triples il y a d'abord deux Chanoines en Chappes pour commencer les Pseaumes. Quatre autres aussi en chappes qui chantent le Répons tant aux premieres qu'aux secondes Vêpres, les deux autres se retirant derriere eux durant le Capitule, et s'en retournant à la Sacristie dès que les quatre chappez ont commencé le Répons. A Matines quatre Chanoines chantent l'Invitatoire et le Pseaume *Venite*, et ils restent tous quatre jusqu'à la fin des Laudes. Deux élevent le Pseaumes de Matines, et les deux autres imposent les Pseaumes des Laudes.

Aux Doubles deux Chanoines en chappes gouvernent le Chœur à Matines et à Vêpres.

Aux Semidoubles ce sont deux petits Chanoines ou Chapelains qui vont dans la Sacristie prendre chappes pour chanter le Répons des premieres Vêpres, et ils restent jusqu'à la fin de Vêpres. Ils sont aussi en chappes à Matines et à la grand'Messe; mais ils n'ont point de chappes aux secondes Vêpres. C'est le Soûchantre qui impose les Pseaumes, l'Hymne et le *Magnificat* en sa place.

Les Chappiers aux Matines des Semidoubles apprennent du Soûchantre le commencement de l'Antienne et le ton du Pseaume. C'est pour cela que chaque Chappier va devant lui un peu avant la fin du Pseaume lui faire inclination. Alors le Soûchantre se leve de sa place, et lui dit par exemple, *Respice, de octavo*; ou *Impleas, de quarto*, sousentendant *tono*. Et ce Chappier a soin à la fin du Pseaume d'aller annoncer le commencement de l'Antienne à celui qui la doit imposer, et d'entoner le Pseaume quand il en est tems. En l'imposant il se tourne du côté du Chœur dont il est; et il est bien raisonnable qu'il se tourne vers ceux à qui il annonce ou impose le Pseaume.

Quand les Enfans chantent les Versets au milieu du Chœur, ils font la reverence non seulement à l'Orient et à l'Occident ce qui s'appelle *antè et retrò*; mais encore au Midi et au Septentrion, ce que s'appelle *in ambitu*, en rond.

Les Fêtes Triples autrefois on encensoit à Rouen à chaque Nocturne. Maintenant on ne porte à Matines ni les chandeliers ni l'encens qu'au Premier Evangile, c'est-à-dire, à la septième Leçon; excepté la nuit de Noël qu'on porte les chandeliers et l'encens aux trois dernieres Leçons parce qu'elles sont de l'Evangile.

Aux Fêtes Triples l'Officiant encense encore l'Autel au *Te Deum*. On encense à deux l'Autel et le Chœur à *Benedictus* de Laudes et à *Magnificat* des premieres et des secondes Vêpres, (excepté aux secondes Vêpres des Triples de seconde classe, que l'Officiant encense seul.) Celui qui encense avec l'Officiant reste à côté de lui jusqu'à ce que tous les chappez s'en retournent avec eux à la Sacristie.

Tant à Laudes qu'à Vêpres et à la grand'Messe l'Enfant de chœur encense dans les hautes chaises des deux côtez tenant l'encensoir à deux mains par le haut des chaînettes: ce qui demande de l'adresse pour ne pas laisser retomber l'encensoir sur les genoux; il ne laisse pas néanmoins de pousser l'encensoir assez haut.

PROJET D'UN NOUVEAU BRÉVIAIRE,

Dans lequel l'Office divin, sans en changer la forme ordinaire, seroit particulièrement composé de l'écriture Sainte, instructif, édifiant, dans un ordre naturel, sans renvois, sans répétitions, & très-court.

Avec des Observations sur les anciens & sur les nouveaux Bréviaires.

A PARIS,

Chez PHILIPPE-NICOLAS LOTTIN,
rue saint Jacques, proche saint Yves,
à la Verité.

M. DCC. XX.

AVEC APPROBATION ET PERMISSION.

De herziening van het Romeinse brevier onder Urbanus VIII in 1632 beoogde niet wezenlijke veranderingen maar alleen verbeteringen hierin aan te brengen. In die zin waren de Franse pogingen aan het einde van de zeventiende eeuw hiermee vergelijkbaar, al gingen zij wel verder dan de Romeinse. De structuren bleven gelijk, de keuze van het tekstmateriaal bleef onaangetast en alleen betrekkelijk kleine wijzigingen, die voornamelijk taal en stijl betroffen werden hierin doorgevoerd. Het brevier van De Harlay en zelfs dat van Orléans bleven in dit opzicht Romeinse breviaria.

Na 1720 zou dit echter fundamenteel veranderen door een geschrift dat als een systematische handleiding kan worden beschouwd voor de compositie van een op de overgeleverde structuren van het westerse officie gebaseerd brevier, allereerst bedoeld voor het privégebruik door de geestelijkheid.

In zijn *Projet d'un nouveau Bréviaire, Dans lequel l'Office divin, sans en changer la forme ordinaire, seroit particulièrement composé de l'écriture Sainte, instructif, édifiant, dans un ordre naturel, sans renvois, sans répétitions, et très-court. Avec des Observations sur les anciens et sur les nouveaux Bréviaires.* A Paris, Chez Philippe-Nicolas Lottin ..., MDCCXX, Avec approbation et permission. zette Frédéric-Maurice Foinard⁶⁰ de principes

⁶⁰ Frédéric-Maurice Foinard werd 1682 te Conches in het bisdom Évreux geboren, was enige tijd pastoor in Calais. Hij hoorde tot degenen die het appèl op een algemeen concilie tegen de constutie Unigenitus onderschreven en was zelfs aanwezig bij de wijding van Cornelis Steenoven tot aartsbisschop van Utrecht op zondag 15 oktober 1724, wiens wijdingsakte hij mede ondertekend heeft. Een vertaling van de akte is gepubliceerd in: Gedenkboek 1723 – 27 april – 1923: Tweede eeuwfeest der verkiezing van Cornelis Steenoven tot Aartsbisschop van Utrecht, Utrecht 1923, p. 57-59. Foinard stierf op 29 maart 1743.

G.J. Lange, *Ephémérides normandes, ou recueil chronologique, historique et monumental sur la Normandie*, t. I, p. 211:

1743, mourût âgé de 60 ans à Paris, Frédéric-Maurice Foinard, ancien curé de Calais, né à Conches, dioc. d'Evreux. Cet ecclésiastique, versé dans les langues et bon théologien, était appelant, réappellans et adhérent à l'Ev. de Sénez (i.e. Jean Soanen), Il était sous-principal au collège de Beauvais à Paris, lorsque l'Ev. de Boulogne, Pierre de Langle, qui connaissait son mérite, lui donna la cure de Calais. In n'y demeura pas longtemps; la rudesse des habitans décida sa démission pour se fixer à Paris et suivre le penchant qu'il avait pour l'étude. Il composa plusieurs bons ouvrages, et la connaissance de l'hébreu lui servoit beaucoup dans les explications du sens littéral et spirituel de la Génèse, sur laquelle il publia 2 vol. in-12, en 1732. Parmi les traductions des psaumes, celle qu'il a faite dans l'ordre historique selon l'hébreu, in -12, 1742, avec des sommaires qui en indiquent l'occasion et le sujet, mérite une place distinguée. On en a loué l'exactitude et les recherches, et le P. Berthier, de l'oratoire, s'en est beaucoup aidé dans son ouvrage sur la même matière, mais plus étendue.

Guéranger was aanzienlijk minder lovend over Foinard en zijn werk, waarbij hij te kennen geeft werkelijk te geloven dat het in zijn ogen onaantastbare *Breviarium Romanum* van 1568 van Gregorius de Grote afkomstig is:

Quelque hardi qu'eût été Le Brun Desmarettes dans la rédaction du Bréviaire d'Orléans, il devait être dépassé de bien loin par ses émules du XVIIIe siècle. Il fut aisé de juger de la distance qu'on avait franchie en quarante années, depuis la réforme liturgique de M. de Harlay, lorsqu'on vit paraître à Paris, en 1720, un ouvrage portant ce titre : Projet d'un nouveau bréviaire, dans lequel l'office divin, sans en changer la forme ordinaire, serait particulièrement composé de

hiervan en de mogelijkheden tot realisatie van een dergelijk brevier uiteen. Zijn verhandeling is van zo groot belang dat hier de korte inhoud ervan wordt weergegeven.

I. Partie

Du Calendrier

Met een beroep op onder andere Johannes van Avranches⁶¹ en de concilies van Frankfurt (794) en Mainz (813) formuleert Foinard drie grondregels voor de oplossing van een van de voornaamste problemen bij het Romeinse brevier, namelijk de overbelasting met heiligenfeesten:

1. Buiten de feesten van de Heer, die van de heilige Maagd, de aartsengel Michaël, Johannes de Doper en de apostelen dienen alleen die heiligen te worden herdacht wier feestdag in de universele kerk worden gevierd.
2. Daarnaast worden alleen de patroonheiligen van het bisdom gevierd en die heiligendagen voor de gedachtenis waarvan een bijzondere reden is aan te geven.
3. Verdubbelingen van heiligendagen door de viering van translaties van relieken moeten worden vermeden. Deze vindt alleen plaats in die kerken waarin de relieken zich bevinden of waarvan de betreffende heiligen de patronen zijn.

De doorbreking van de recitatie van het gehele psalter in één week door een te groot aantal invallende heiligenfeesten met een eigen officie wil Foinard voorkomen door de psalmen van de feriae niet voor die van een eigen officie onder een bepaalde rang te laten wijken. De regels voor occurentie en concurrentie dienen eveneens te worden vereenvoudigd. De auteur doet een voorstel om de dagen van de kalender in te delen in zes klassen.

Des Rubriques generales

Met betrekking tot de algemene rubrieken komt Foinard tot drie criteria die gelden voor de formulering daarvan en voor de vormgeving van het gehele officie.

1. Beide dienen zich te kenmerken door beknoptheid, zodat alle aandacht naar de inhoud kan uitgaan.
2. De rubrieken moeten zo eenvoudig mogelijk worden gesteld, zodat de complexiteit hiervan niet van het wezenlijke van het getijdengebed afleidt.
3. Het officie moet één geheel vormen, waarin doorlopende lijnen bij de ordening van de psalmodie en de lezingenreeksen zichtbaar blijven. Ook elk onderdeel van het officie dient logisch en thematisch te zijn geordend.

l'Écriture sainte, instructif, édifiant, dans un ordre naturel, sans renvois, sans répétitions ET TRES-COURT, avec des observations sur les anciens et sur les nouveaux bréviaires. L'auteur était Frédéric-Maurice Foinard, autrefois curé de Calais, connu d'ailleurs par plusieurs ouvrages, entre autres par une Explication de la Genèse, qui fut supprimée à raison des idées hasardées et singulières qu'elle se trouva contenir. Foinard ne se contenta pas d'exposer sa théorie aux yeux du public; il prit la peine de joindre l'exemple au précepte, et publia, en 1726, un bréviaire exécuté d'après son plan, où toute la Liturgie des offices divins avait été de nouveau élaborée et soumise au creuset de son génie particulier. Ne croit-on pas rêver, en lisant le récit d'une pareille témérité? et peut-on se défendre d'un sentiment de tristesse, quand on pense que beaucoup d'Églises en France, après avoir expulsé les antiques prières, en sont réduites à emprunter dans les divins offices la voix de Foinard en la place de celle de saint Grégoire? Guéranger, o.c., II, p. 224.

⁶¹ Deze bron was door Le Brun Desmarettes in 1679 ontsloten door diens uitgave van *De Officiis Ecclesiasticis* van Johannes van Avranches.

Bij de bijzondere rubrieken gaat de primaire aandacht uit naar de zondag als de dag van de Heer bij uitstek. De zondag mag dan ook in principe niet wijken voor een invallend heiligenfeest. Zelfs de negende lezing van de metten, die veelvuldig vervangen werd door een lezing uit een occurerend officie, dient die van het zondagsproprium te blijven. Op zondag mogen de gebeden in de prime die het dagelijks werk als onderwerp hebben niet worden uitgesproken.

Een belangrijke aanbeveling is hier dat gedurende de Veertigdagentijd geen feestdagen worden gevierd. In plaats van lezingen in de metten die het evangeliegedeelte van de dag verklaren moet op de wekdagen in deze tijd aandacht worden besteed aan elders weinig voorkomende bijbelboeken: de Pentateuch, Jozua, Rechters en Judit. De *feriæ* van de Paastijd dienen in rang te worden verhoogd, zodat ook hierin de vijftig dagen durende viering van de Opstanding voorrang krijgt boven de gedachtenis van heiligen.

De benamingen van de onderdelen van het officie moeten volgens Foinard weer in hun eigenlijke vorm worden hersteld, zodat niet gesproken wordt van *Ad Matutinum* wanneer *Ad Vigiliæ* of *Ad Nocturna* wordt bedoeld. De metten worden *Officium Nocturnum* genoemd en de lauden *Laudes Matutinæ*. De overige gebedsuren behouden hun gewoonlijke namen.

In de rubrieken moeten ook de lichaamshoudingen, knielen, zitten, opstaan e.d. worden vermeld. Hiermee wordt het gebedskarakter van de getijden bevorderd. De gebeden *ad devotionem* vóór het officie moeten zoveel mogelijk worden weggelaten, daar deze de aandacht van het officie zelf afleiden.

Lezingen en responsoria vormen één thematisch geheel, dat niet moet worden doorbroken door de responsoria van een invallende heiligendag te nemen bij de lezingen van het eigenlijke proprium van de dag. Het *Te Deum* dient voorbehouden te blijven aan zon- en feestdagen boven een bepaalde rang.

Het zogenaamde *Verset Sacerdotal*, dat telkens weer in de Franse diocesane brevieren aan het slot van de metten of aan het begin van de lauden vermeld wordt, mag niet worden veronachtzaamd, vooral wanneer op de metten de lauden direct aansluiten. Naar de opvatting van Foinard vormt dit vers het eigenlijke slot van de metten.

De zeer talrijk geworden commemoraties van de heilige Maagd en andere heiligen, mogen alleen plaats vinden in het officie *de ea*, dus op die dagen die niet aan een bijzondere viering zijn gewijd.

De prime mag niet worden overgeslagen, maar daarin behoeft het Confiteor, de schuldbelijdenis, geen overheersende plaats in te nemen. Ook de lezing van het **Martyrologium** in de prime als bijzonder onderdeel daarvan, naar het vers dat op de lezing volgt *Pretiosa* genaamd, kan als aanhangsel in het brevier worden opgenomen, maar behoeft, wanneer het officie niet als koorgebed wordt gezongen, niet te worden uitgevoerd. Wel moet aan het slot van dit gebedsuur de lezing van een gedeelte uit de canones van de concilies een plaats krijgen.

De completen behoren te beginnen met het vers *Converte nos Deus*, voorafgegaan door het *Confiteor* als terugblik op de tekortkomingen in de volbrachte dag.

Tenslotte doet Foinard in dit hoofdstuk enkele aanbevelingen van verschillende aard.

1. Men zou de doxologie aan het slot van de hymnen eenvormig moeten houden om misverstanden te voorkomen.
2. De onveranderlijke lofzangen uit het Lucasevangelie in de lauden, de vespers en de completen zouden op wekdagen door andere kunnen worden vervangen.
3. De boetepsalmen *Miserere*, 50 (51) en *De profundis*, 129 (130) in de lauden en de vespers kunnen worden weggelaten wanneer zij niet tot de eigenlijke psalmodie behoren.
4. Het is niet nodig om bij elke psalm een afzonderlijke antifoon te plaatsen.

5. Foinard acht het, ondanks de goede bedoelingen die men hierbij zou kunnen hebben, minder gewenst de structuur van het officie in het algemeen en die van de afzonderlijke gebedsuren te wijzigen door het invoeren van langere schriftlezingen, psalmcollecten e.d.
6. Men zou op bepaalde feesten een reeks van zes lezingen in plaats van negen kunnen invoeren, waarmee deze feestdagen onderscheiden worden van hoogfeesten enerzijds en feriae anderzijds. Ook zou dit een reductie van de lengte van het officie ten goede komen.
7. Datgene wat kan worden overgeslagen wanneer het officie niet als koorgebed gebeden wordt, bijvoorbeeld de intonatie van de antifoon met alleen de eerste woorden ervan, de herhaling van het invitorium in de metten bij psalm 94 (95), de vraag om de zegen bij de lezingen en het hieraan toegevoegde *Tu autem, Domine*, zou moeten worden aangeduid.

II. Partie

Regles generales pour la composition des Offices

In dit hoofdstuk formuleert Foinard als eerste stelregel dat het officie alleen datgene mag bevatten wat werkelijk stichtelijk geacht wordt. Daarbij geeft hij enige, berucht geworden voorbeelden van onderdelen die in het Romeinse brevier van 1568 tot misverstand en onbegrip aanleiding hebben gegeven, zoals het *capitulum* voor de passietijd: *Venite, mittamus lignum in panem ejus*, waaraan hij de woorden *Cogitaverunt super me consilia, dicentes: ...* wil laten voorafgaan, de vergelijking a contrario van de heilige Maagd Maria met de toren van Babel, onlogische aansluitingen van twee bijbelpassages in responsoria en bijbelpassages waarvan de context uitwijst dat zij het tegenovergestelde betekenen van wat in het Romeinse brevier wordt gesuggereerd.

De tweede stelregel is dat het officie werkelijke vroomheid dient te bevorderen door tot het hart van de biddenden te spreken en niet als plichtgebed mag worden opgevat, waarin men met inadequate formuleringen genoeg kan nemen.

Het officie dient ten derde zoveel mogelijk uit Schriftgedeelten te zijn opgebouwd, waarbij de keuze van deze gedeelten in overeenstemming met de traditie van de kerk behoort te blijven. Eigenmachtige veranderingen in de tekst zijn evenwel ontoelaatbaar.

Eenheid van stijl en een doelmatige ordening van de onderdelen vormen het vierde principe: ontoelaatbaar zijn bijvoorbeeld antifonen en responsories die geen directe verbinding hebben met het thema van het feest of met de daarvoor gekozen Schriftlezingen. Dat geldt a fortiori voor de hymnen, die naar het oordeel van Foinard te vaak geen betrekking hebben op de thematiek van wat erop volgt of eraan voorafgaat.

Het vijfde principe is, dat het officie niet onnodig in herhalingen mag vervallen. De keuze van dezelfde antifonen voor de lauden en de vespers en de verdeling hiervan over de kleine uren is dan ook ongewenst en kan door selectie van alternatieve bijbelse teksten worden vermeden. Ook de overvloed aan verwijzingen naar andere onderdelen van het brevier moet worden ingeperkt, wat de aandacht en de devotie alleen maar ten goede komt.

In het algemeen beveelt Foinard aan dat een brevier ook inderdaad een breviarium moet zijn, welke term afgeleid is van het Latijnse *brevis*: kort. Men kan naar zijn inzicht veel wat onnodig is weglaten, waarbij de mogelijkheid tot de keuze van langere gebedsteksten aan het particulier initiatief kan worden overgelaten.

Deze algemene regels worden in het *Projet d'un nouveau Breviaire* vervolgens toegepast op de afzonderlijke onderdelen van het officie.

Regles particulieres à chaque partie de l'Office divin
Regle pour les Antienes
Regles pour les Hymnes
Regles pour les Versets
Regles pour les Leçons
Regles por les Répons des Nocturnes
Regles pour les Capitules et les Répons qui suivent
Regle pour l'Alleluia
Regles pour les Oraisons ou Collectes
Recapitulation des Regles précédentes

Application des Regles précédentes à un Office particulier

Hierbij gaat Foinard uit van het officie voor het kerstfeest, dat hij uit verschillend, traditioneel en nieuw-ontworpen materiaal samenstelt. Ieder onderdeel krijgt een afzonderlijk kort commentaar met bronvermelding.

Réponses aux difficultez, que l'on peut faire sur ce Projet

In het laatste hoofdstuk gaat Foinard in op zes bezwaren die men tegen zijn project heeft ingebracht of zou kunnen inbrengen.

1. Een nieuw brevier zou strijdig zijn met de tradities van de kerk. Als antwoord hierop tracht de auteur aan te tonen dat deze tradities niet uniform zijn en historische ontwikkelingen hebben doorgemaakt zonder het begrip waarvan de traditie niet te interpreteren is. Ook het Romeinse brevier bevat daarom strijdigheden die het resultaat zijn van verschillende ontwikkelingen en fasen die daarin kunnen worden onderscheiden.
2. Volgens een uitspraak van Raoul van Tongeren: *In divino Officio a novitatibus omnimodo abstinendum*, zou het brevier ongeschikt zijn als voorwerp van enige vernieuwing. Het antwoord van Foinard hierop is uiteraard een verwijzing naar de veelvuldige veranderingen die hierin zijn aangebracht, waarvan de invoering van een nieuwe redactie van de hymnen onder Urbanus VIII er een is. Vernieuwingen dienen naar zijn mening dan ook uitsluitend op hun merites te worden beoordeeld.
3. Een van een enigszins geborneerde visie getuigend bezwaar zijn dat een brevier zonder verwijzingen een onhandelbaar formaat zou krijgen of met zo klein gedrukte letters zou moeten worden uitgevoerd dat het onleesbaar wordt. Ter weerlegging hiervan verwijst Foinard naar een Romeins brevier dat in 1670 in deze vorm in Emmerik gedrukt is. Voorts brengt hij zijn zes suggesties tot reductie van de inhoud in herinnering.
4. Een bezwaar dat liturgiehistorisch volkomen juist is, zou zijn dat een brevier niet in de eerste plaats bedoeld is voor privégebed, maar voor het kerkelijke, gezongen koorgebed. Bij zijn regels zou Foinard tezeer uitgaan van het eerste. Deze objectie weerlegt hij door te stellen dat voor het laatste antiphonaria en responsorialia ter beschikking staan en dat het brevier zoals hij dat bedoelt hiervan een excerpt is.
5. Het vijfde bezwaar hangt hiermee ten nauwste samen. Bij de invoering van een nieuw brevier zouden deze boeken hiermee niet overeenstemmen en dus onbruikbaar worden. Bovendien zou de invoering van diocesane brevieren, waarvoor ook de antiphonaria etc. van elk bisdom zouden moeten worden geredigeerd en in aangepaste vorm herdrukt, hoge kosten met zich meebrengen. Foinards antwoord hierop is dat verschillende bisdommen een gezamenlijk brevier met bijbehorende zangboeken kunnen hebben en alleen de diocesane propria in aanhangsels daarbij kunnen uitgeven.
6. Het zesde bewaar kan worden samengevat als de strijdigheid van het principe dat alle teksten aan de heilige Schrift ontleend dienen te zijn met het voorkomen van de hymnen en sommige

andere gedeelten, die de creativiteit van eerbiedwaardige auteurs weerspiegelen. De afschaffing hiervan zou een schending van oude tradities betekenen. Het antwoord dat Foinard hierop geeft is even principieel als zakelijk: traditie is niet een beweging die op een bepaald moment is afgesloten en geen toevoegingen meer zou dulden; bovendien zijn er op het ogenblik dat hij zijn *Projet* in druk geeft verscheidenen aan het werk die een dergelijk brevier als hij voorstelt voorbereiden en dit op dezelfde wijze doen als degenen die hen voorgingen.

On ne risque rien en assurant qu'elles (sc. cettas personnes) sont dans les sentimens que le Sage marque qu'il avoit, Sine fictione didici, et sine invidia communico. Sap. 7. 13.

De door Foinard genoemde, maar niet met name aangeduide personen die zich met nieuwe brevieruitgaven bezighielden of hadden beziggehouden, bestonden in 1720 inderdaad. Enkelen van hen moeten worden gezocht in kringen die men van Jansenistische overtuigingen betichtte maar op evenzoveel anderen was deze verdenking niet van toepassing. Een feit blijft echter dat de eersten die nieuwe brevieren die in gebruik kwamen in Franse diocesen samenstelden wel tot de appellanten behoorden of werkten in opdracht van bisschoppen die hiertoe gerekend kunnen worden. Onder dezen bevond zich Charles de Caylus, bisschop van Auxerre in de kerkprovincie Sens, het diocees dat een brevier heeft voortgebracht dat van groot belang voor de verdere ontwikkelingen is geweest.

Foinard was niet de eerste die voorstellen deed voor een structurele verbetering van het brevier, wat blijkt uit zijn opmerkingen en uit het geheel van het boek, dat weinig originaliteit lijkt te bevatten. De denkbeelden die hij erin neerlegt, zijn van een auteur afkomstig die door Guéranger tegelijk met een opsomming van zijn werken tot de nieuwlichters van zijn tijd wordt gerekend, namelijk Jean Grancolas ⁶²:

1692. C'est l'année en laquelle commença de se faire connaître dans le monde liturgique Jean Grancolas, docteur de Sorbonne, à qui il n'a manqué qu'une intelligence plus complète du véritable génie catholique, pour être un liturgiste accompli. La hardiesse des sentimens et le mépris pour tout ce qui ne tenait pas immédiatement aux usages de l'Église primitive, étaient une maladie trop commune dans les hommes de son temps, pour que Grancolas, qui appartient également au XVIIe et au XVIIIe siècle, eut pu entièrement lui échapper. Après avoir fait ainsi nos réserves sur l'esprit frondeur du personnage, nous donnerons ici la liste de ses remarquables productions.

1° *Traité de l'antiquité des cérémonies des sacrements.* (Paris, 1692, in-12.)

2° *De l'Intinction, ou de la coutume de tremper le pain consacré dans le vin.* (Paris, 1693, in-12.)

3° *Histoire de la communion sous une seule espèce.* (Paris, 1696, in-12.)

4° *Les anciennes Liturgies, ou la manière dont on a dit la sainte Messe dans chaque siècle, dans les églises d'Orient et dans celles d'Occident.* (Paris, 1697, in-8°.)

5° *L'ancien Sacramentaire de l'Église, où sont toutes les pratiques qui s'observaient dans l'administration des sacrements chez les Grecs et chez les Latins.* (Paris, 1690-1699, 2 vol. in-8°.)

6° *Traité de la Messe et de l'Office divin.* (Paris, 1718, in-12.)

7° *Dissertations sur les Messes quotidiennes et sur la Confession.* (Paris, 1715.)

8° *Commentaire historique sur le Bréviaire romain.* (Paris, 1727, 2 vol. in-12.) *Cet important ouvrage a été traduit en latin et publié à Venise en 1734, in-4°.* ⁶³

⁶² Jean Grancolas, geboren te Parijs, was doctor van de Sorbonne. Over zijn leven is weinig bekend; hij is vermoedelijk een weinig kleurrijke figuur geweest, wat ook merkbaar is in zijn boeken en verhandelingen, waarin hij vrijwel geen persoonlijke inzichten neerlegde, maar zich sterk op het objectieve en historische richtte. Het hier geciteerde slot van zijn *Traité de la Messe et de l'Office divin* is hierop een van de weinige uitzonderingen. Zijn *Histoire abrégée de l'Eglise de Paris*, niet genoemd door Guéranger, bracht hem nochtans in conflict met kardinaal De Noailles, over wie hij ongunstig oordeelde. Hij stierf op 1 augustus 1712 te Parijs.

⁶³ Guéranger II, 113-114.

De laatste bladzijden van Grancolas' *Traité de la Messe et de l'Office divin* bevatten voorstellen tot herziening van het Romeinse brevier, die, in tegenstelling tot de nadere uitwerking van Foinard, een enigszins naïeve indruk maken door de eenvoud van de oplossingen voor de inmiddels bekende en complexe vraagstukken.

Jean Grancolas, *Traité de la Messe et de l'Office divin*, Paris 1713, p. 646-650:

Il seroit aisé après cela de dresser un breviaire qui approcheroit de l'ancienne maniere de dire l'office. Comme le plus grand dérangement qui se rencontre aujourd'hui dans les Breviaires vient de la multiplicité des fêtes qu'on y a introduites, qui ne laisse que peu de jours pour l'office du Dimanche et des ferries, lequel est cependant le véritable et le premier office de l'Eglise.

Pour y remédier on pourroit établir cette rubrique, que le Dimanche ne cederait à aucune fête, si elle n'étoit de nôtre Seigneur, et que toute autre même de la sainte Vierge arrivant en ce jour seroit remise au lendemain, et fêtée si elle étoit une fête solennelle, et non fêtée si elle n'étoit pas solennelle, c'est la rubrique de Paris pour les fêtes qui arrivent en Avent ou en Carême.

Comme ce qui a introduit tant de fêtes dans l'office a peut-être pour origine la tiédeur du Clergé qui s'est ennuyé de la longueur des offices du Dimanche et des ferries: on pourroit l'abréger sans en changer la substance, en mettant seulement pour rubrique que quand un psaume est un peu long, on pourroit finir et dire Gloria Patri après 20. ou 22 versets, laissant à la devotion de ceux qui en auroient de continuer ces psaumes; *Quæ supersunt ad libitum*.

Et dehors que l'office de la ferie ne sera pas plus long que celui des fêtes, comme il est bien plus diversifié et plus affectif que celui des Saints, il n'y aura personne qui n'aimera mieux le dire que celui des fêtes. Pour ne pas omettre le fruit que l'on peut tirer de l'office des Saints, on pourroit y en laisser un grand nombre, mais qui n'auroient qu'une leçon et une memoire dans l'office ferial, comme sont les fêtes simples en Avent et en Carême à Paris; cela supposé, voici comme on pourroit réduire les fêtes de l'année.

1°. N'admettre que trois fêtes annuelles, sçavoir Pâques, la Pentecôte et Noël, et leur assigner un rit si propre qu'il ne convint à aucune fête de Saint, pas même de la sainte Vierge, ni du Patron, pour faire voir que nous n'égalons personne en culte à J.C .

Après les trois fêtes annuelles seroient les fêtes de grand solennelles, telles que l'Epiphanie, l'Ascension, la Fête-Dieu, l'Annonciation de la sainte Vierge, qui est le fondement de son élévation, son Assomption, de la fête du Patron. Les autres fêtes de la sainte Vierge seroient d'un rit inferieur, y mettant cet ordre entre-elles, la Purification, la Visitation, la Nativité, la Conception, et la Présentation: et au lieu d'éteindre l'office de tous les Samedis de l'année comme on fait par celui de la Vierge; *In Sabbato*, on reduiroit sa solennité du Samedi à la Messe, comme on fait en Avent, et la mémoire qui s'en feroit dans l'office ferial.

A l'égard des Saints, on feroit l'office de tous les Apôtres, parce qu'ils appartiennent à toute l'Eglise celle de S. Pierre et S. Paul seroit petite solennelle comme elle est à Paris, et celle des autres Apôtres ne seroit que double; et l'on ne feroit fêter et jeûner que celles où ils sont deux, ou qu'un Apôtre qui est aussi Evangeliste, comme S. Jean et S. Mathieu. Il faudroit faire l'office des saints Docteurs de l'Eglise semidouble comme appartenant à toute l'Eglise: celle des Martyrs simples, comme sont les anciens Papes à Rome, où les Matines sont de la ferie. Les fêtes des Confesseurs, des Vierges, et des saintes femmes n'auroient qu'une seule mémoire dans l'office ferial, et on renverroient leur office s'ils sont Evêques dans leur diocese, s'ils sont Moines dans leur ordre monastique, et les autres Saints et Saintes dans les lieux où ils se sont sanctifiez.

On pourroit faire dans chaque lieu l'office des Saints qu'on auroit raison speciale d'y honorer, parce qu'ils sont ou les patrons, ou les protecteurs de ces lieux, ou qu'on en auroit des reliques; et ne faire aucune fête d'invention, de translation, ou d'autres manieres de reliques que dans les lieux où l'on croit avoir de ces reliques.

Pour les octaves, il n'en faudroit donner de privilegiées qu'à Pâques, à la Pentecôte, et à Noël, qui auroient leur office complet chaque jour.

Les fêtes solennelles n'auroient que mémoire pendant six jours dans l'office ferial, et office complet le huitième jour. Les fêtes moins solennelles n'auroient qu'une mémoire le huitième jour, comme à Rome sainte Agnès.

2°. Quant aux leçons, on diroit aux jours à neuf leçons celles du premier nocturne de l'ancien Testament, celles du second seroient des extraits des saints Peres; les deux premières du troisième nocturne seroient du nouveau Testament, sçavoir des Actes ou des Epîtres des Apôtres, ou de l'Apocalypse: la neuvième de l'Evangile sans homelie.

Aux jours de feries les deux premières leçons seroient de l'ancien Testament, et la troisième toujours de l'Evangile sans homelie: ce seroit le moyen de lire beaucoup plus de l'Ecriture qu'on ne fait. Aux fêtes des Saints à neuf leçons, le premier nocturne seroit de l'Ecriture occurrente, le second seroit un sermon de quelque Pere, ou les actes sinceres du Saint ou de la Sainte. Au troisième nocturne, des leçons du propre ou du commun, tirées du nouveau Testament, avec un Evangile propre. Aux fêtes à trois leçons; la seconde seroit du Saint ou de la Sainte, et la troisième de l'Evangile.

8. 3. *Liturgische boeken als dragers van een ideologie: het Officie van Gregorius VII*

Een van de thema's waarop Prosper Guéranger in zijn *Institutions liturgiques* telkens weer terugkeert is, dat vooral in deze derde ontwikkelingsfase de liturgische boeken die voortbouwen op de hierboven neergelegde principes een ideologisch program bevatten. Volgens zijn opvattingen is dat het systematische geheel van de dogmatische en ecclesiologische dwalingen van de georganiseerde sekte van het Jansenisme. Dat deze als zodanig in het geheel niet bestaan heeft, dat van een uniforme Jansenistische ideologie nooit sprake is geweest en dat een belangrijk deel van de gallicaanse liturgievernieuwing niet het werk geweest is van 'Jansenisten' lijkt hem te ontgaan.

Wel moet men Guéranger gelijk geven wanneer hij vaststelt dat de liturgie in deze derde fase in toenemende mate een middel werd om ecclesiologische visies te communiceren. Een treffend voorbeeld hiervan ligt echter niet aan de zijde van de vermeende Jansenisten, maar aan die van het centrale Romeinse gezag, dat naar de opvattingen van Guéranger uiteraard als enige tot het gebruik van dit middel bevoegd was. Het gaat hier om een incident dat zich voordeed als gevolg van een heiligverklaring in 1728. Deze kwestie, die gelijktijdig aan de liturgie, aan de verhouding tussen kerk en staat in Frankrijk en aan de positie van de katholieken in de Nederlanden raakt, is die van de feestdag van Gregorius VII⁶⁴ op 25 mei. Deze paus is

⁶⁴ Gregorius VII, geboren tussen 1015 en 1025 als Hildebrand van Soana, ook Aldobrandeschi geheten, werd na de dood van Paus Alexander II tot paus verkozen op 22 april 1073 en pontificeerde tot aan zijn dood op 25 mei 1085 in verscheidene plaatsen in Italië (Canossa, Rome, Salerno, Florence, Siena). In 1075 vaardigde hij de *Dictatus papæ* uit, dat de paus het hoogste gezag binnen kerk en maatschappij verleende en waarmede hij zich boven de bisschoppen, een oecumenisch consilie en zelfs boven het canonieke recht plaatste. Het stelde hem ook boven de wereldlijke heersers, onder wie de Duitse keizer, die hij kon excommuniceren en derhalve impliciet afzetten. Hun onderdanen zouden in dat geval zijn ontslagen van hun eed van trouw aan de vorst. Deze politiek maakte hem tot een hoofdfiguur in de investituurstrijd. Door zijn afwijzende houding tegenover de lekeninvestituur en het keizerlijke inmengingsrecht in de keuze van pausen en bisschoppen geraakte Gregorius in verscheidene conflicten. De Noord-Italiaanse stad Canossa dankt een eenmalige rol in de Europese geschiedenis aan een driedaagse boetedoening die Hendrik IV, toen nog koning van Duitsland, hier in 1077 onderging om Gregorius zijn excommunicatie te doen intrekken. In 1084 verdreef Hendrik hem met hulp van Godfried van Bouillon echter al uit Rome, waar hij de reeds in 1080 verkozen tegenpaus Clemens III installeerde. Deze laatste zou korte tijd later Hendrik IV kronen tot keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Gregorius vluchtte naar Salerno waar hij in 1085 stierf. Gregorius VII werd in 1606 door paus Paulus V heilig verklaard. In 1584 werd hij door paus Gregorius XIII zaligverklaard en in 1728 gecanoniseerd door Benedictus XIII. Zijn gedachtenis is op 25 mei.

vooral bekend geworden door de excommunicatie van Hendrik IV, toen nog koning van Duitsland, die zijn befaamde gang naar Canossa maakte om van de kerkelijke ban te worden ontslagen. In 1728 werd Gregorius door paus Benedictus tot de eer der altaren verheven en bij pauselijk decreet van 25 september van dat jaar werden lezingen en gebeden voor zijn feestdag aan het Missale en het *Breviarium Romanum* toegevoegd. Dat geschiedde om praktische redenen voorshands door enkele los uitgegeven bladzijden, want het merendeel van de teksten was ontleend aan het *commune sanctorum*. De gedeelten die in het *Breviarium Romanum* op de feestdag betrekking hebben zijn hier gereproduceerd.

Festa Maji.

311

dicandi onus eidem impo-
suit; quo humillime susce-
pto, cum se minus idoneum
agnosceret ob vocis exilita-
tem ac raucitatem, Dei ope
implorata, non sine miracu-
lo ejusmodi impedimento li-
beratus est.

℞. Amavit eum.

Lectio vi.

Cumque ea tempora vitii
criminibusque redundarent,
& cruentis factionibus
in Italia Divina humanaque
omnia permixta essent, Bernar-
dinus urbes atque oppida
concurans, in nomine Jesu
quem semper in ore & in pe-
ctore gerebat, collapsam pie-
tatem morisque verbo & exem-
plo, magna ex parte restituit;
quo factum est, ut praeclarae
civitates eum sibi Episcopum
a Summo Pontifice postula-
rent; quod ille munus invi-
cta humilitate constantissime
rejecit. Denique vir Dei im-
mensis laboribus exhaustis,
multis magnisque editis mi-
raculis; libris etiam pie do-
ctisque conscriptis, cum vi-
xisset annos sex ac sexaginta,
in urbe Aquila in Vestini
beato sine quievit. Quem
novis in dies coruscantem signis,
anno post obitum sexto
Nicolaus quintus Pontifex
Maximus in Sanctorum nu-
merum retulit.

℞. Iste homo perfecit.

*In tertio Nocturno, Homilia
in Evang. Ecce nos reliqui-
mus omnia. ut in Communi
Abbarum. xci.*

DIE XXV. MAJI.

*In festo S. Gregorii septimi
Papa & Confess. Dupl.*

Oratio.

Deus in te sperantium for-
titudò, qui beatum Gre-
gorium Confessorem tuum at-
que Pontificem, pro tuenda
Ecclesiae libertate virtute con-
stantiae roborasti: da nobis
ejus exemplo & intercessio-
ne, omnia adversantia fortiter
superare. Per Dominum.

*Deinde fit commemor. S. Urbani
Papa & Martyr. Ant. Lux
perpetua. V. Sancti & iusti.*

Oratio.

DA quae sumus omnipotens
Deus: ut qui beati Ur-
bani Martyris tui atque Pon-
tificis sollemnia colimus, ejus
apud te intercessionibus ad-
juvemur. Per Dominum.

*In primo Nocturno, Lectiones
de Scriptura occurrente.*

In secundo Nocturno.

Lectio iv.

Gregorius Papa septimus,
antea Hildebrandus, Sua-
nae in Etruria natus, doctrina,
sanctitate, omniisque vir-
tutum genere cum primis nobi-
lis, mirifice universam Dei
illustravit Ecclesiam. Cum
parvulus ad fabri ligna edo-
lantis pedes, jam litterarum
inscius, luderet, ex rejectis
tamen segmentis illa Davidici
elementa oraculi: Domi-
nabitur a mari usque ad mare;
casu formasse narratur,
manum pueri ductante Numi-
ne, quo significaretur ejus
fore amplissimam in Mundo

Y 4 au-

auctoritatem . Romam deinde profectus , sub protectione sancti Petri educatus est . Juvenis Ecclesiae libertatem a laicis oppressam , ac depravatos Ecclesiasticorum mores vehementius dolens ; in Cluniacensi Monasterio , ubi sub Regula sancti Benedicti austerioris vitae observantia eo tempore maxime vigebat , Monachi habitum induens , tanto pietatis ardore Divinae Majestati deserviebat , ut a sanctis ejusdem Coenobii Patribus Prior sit electus . Sed Divina providentia majora de eo disponente in salutem plurimorum , Cluniaco eductus Hildebrandus , Abbas primum Monasterii sancti Pauli extra muros Urbis electus , ac postmodum Romanae Ecclesiae Cardinalis creatus , sub Summis Pontificibus , Leone nono , Victore secundo , Stephano nono , Nicolao secundo , & Alexandro secundo , praecipuis muneribus , & legationibus perfunctus est , sanctissimi & purissimi consilii vir a beato Petro Damiani nuncupatus . A Victore Papa secundo Legatus a latere in Galliam missus , Lugduni Episcopum simoniacae labe infectum ad sui criminis confessionem miraculo adegit ; Berengarium in Concilio Turonensi ad iteratam haereseos abjuracionem compulit . Cadolai quoque schisma sua virtute compressit .

Ꝟ. Inveni David servum meum. lxvi.

Lectio v.

Mortuo Alexandro secundo , invitus & merens unanimes omnium consensu , decimo Kalendas Maji , anno Christi millesimo septuagesimo tertio , Summus Pontifex electus , sicut sol effulset in Domo Dei : nam potens opere & sermone , Ecclesiae , sicut disciplinae reparandae Fidei propagandae , libertati Ecclesiae restituendae , extirpandis erroribus & corruptelis tanto studio incubuit , ut ex Apostolorum aetate nullus Pontificum fuisse tradatur , qui majores pro Ecclesia Dei labores molestiasque pertulerit , aut qui pro ejus libertate acris pugnaverit . Aliquot Provincias a simoniacae labe expurgavit . Contra Henrici Imperatoris impios conatus fortis per omnia athleta impavidus permansit , seque pro muro domui Israel ponere non timuit , ac eundem Henricum in profundum malorum prolapsum fidelium communiōne , regnoque privavit , atque subditos populos fide ei data liberavit .

Ꝟ. Posui adjutorium.

Lectio vi.

Dum Misarum sollemnia perageret , visa est viris piis columba e caelo delapsa humero ejus dextro insidens alis extensis caput ejus velare , quo significatum est , Spiritus sancti afflatu , non humanae prudentiae rationibus ipsum duci in Ecclesiae regimini-

mine. Cum ab iniqui Henrici exercitu Roma gravi obfidione premeretur, excitatum ab hostibus incendium signo Crucis extinxit. De ejus manu tandem a Roberto Guiscardo Duce Northmanno ereptus Casinum se contulit, atque inde Salernum ad dedicandam Ecclesiam sancti Matthei Apostoli contendit. Cum aliquando in ea civitate sermonem habuisset ad populum, zelum in confectus in morbum incidit, quo se interiturum praescivit. Postrema morientis Gregorii verba fuere: Diléxi justitiam, & odii iniquitatem, propterea morior in exsilio. Innumerabilia sunt, quae vel fortiter sustinuit, vel multis coactis in urbe Synodis sapienter constituit, vir vere Sanctus, criminum vindex, & acerrimus Ecclesiae defensor. Exactis itaque in Pontificatu annis duodecim, migravit in caelum anno salutis millesimo octogésimo quinto, pluribus in vita & post mortem miraculis clarus, ejusque sacrum Corpus in Cathedrali Basilica Salernitana est honorifice conditum.

R. Ille est, qui ante Deum.

In tertio Nocturno, Homilia in Evangel. Vigilante. de Communi Confessor. Pontif. ex secundo loco. lxxxiii.

Pro S. Urbano Papa & Martyr. Lectio ix.

Urbánus Románus, Alexandro Severo Imperatore, doctrina & vitae sancti-

tate multos ad Christi fidem convertit: in illis Valerianum beatae Caeciliae sponsum, & Tiburtium Valeriani fratrem, qui postea Martyrium forti animo subierunt. Hic de bonis Ecclesiae attributis scripsit his verbis: Ipsae res fidelium, quae Domino offeruntur, non debent in alios usus, quam Ecclesiasticos, & Christianorum fratrum, vel indigentium converti: quia vota sunt fidelium, & pretia peccatorum, ac patrimonía pauperum. Sedit annos sex, menses septem, dies quatuor, ac Martyrio coronatus, sepultus est in coemeterio Praetextati, octavo Kalendas Junii. Ordinationibus quinque habitis mense Decembri, creavit Presbyteros novem, Diaconos quinque, Episcopos per diversa loca octo.

Te Deum laudamus. 16.

In Laudibus sic commemor. sancti Urbani, Anaphora. Ecclesiae Jerusalem.

¶ Pretiosa in conspectu.

Oratio. Da quaesumus. 511.

Vesper. a Capitul. de S. Philippo Nerio, cum commemor. S. Gregorii, & S. Eleutherii Papa & Martyris.

DIE XXVI. MAJI.

In festo sancti Philippi Neri Confessoris. Duplex.

Oratio.

Deus qui beatum Philippum Confessorem tuum, Sanctorum tuorum gloria sublimasti: concede propitius; ut cujus solemnitate laetamur,

Y 5 ejus

In wezen bevat het officie met daarin niet veel meer dan een samenvatting van het leven van Gregorius, een korte vertelling uit zijn jeugd en uiteraard een vermelding van zijn conflict met de koning, geen onvertogen woord, maar door de op scherp gezette verhoudingen werd er in Frankrijk en ook daarbuiten heftig op gereageerd. Het Parlement van Parijs weigerde het decreet kracht van wet te verlenen en verklaarde het gebruik van het officie tot een onrechtmatige daad, die met verbeurdverklaring van goederen zou worden tegengegaan. Guéranger noemt dit besluit, in zijn ogen opnieuw een bewijs van verregaande verachting van het opperste gezag van Rome, in één adem met het Parijse brevier van 1736:

A peine le parlement de Paris, juge souverain en matières liturgiques, eut-il connaissance de cette séditeuse manifestation des prétentions romaines, qu'il se réunit pour rendre, le 20 juillet 1729, sur les conclusions de l'avocat général Gilbert de Voisins, le même qui devait, sept ans plus tard, prendre sous sa protection le Bréviaire parisien de Vigier et Mésenguy, un arrêt portant suppression de la feuille contenant l'office de saint Grégoire VII, avec défense d'en faire aucun usage public, sous peine de saisie du temporel. ⁶⁵

Charles-Joachim Colbert de Croissy

Ook de bisschop van Auxerre, Charles de Caylus, op wie bij de behandeling van het brevier van dit bisdom nog nader zal worden ingegaan, verzet zich tegen de invoering van het officie en vindt in Charles-Joachim Colbert de Croissy ⁶⁶, zijn collega van Montpellier, een medestander. Ook deze behoorde tot de vier appellanten en zou later een brevier invoeren naar het Parijse model, wat hem volgens Guéranger door zijn heldhaftige kapittel, overigens tevergeefs, zou zijn belet:

Le mandement de l'évêque d'Auxerre fut incontinent suivi d'un autre, publié le 31 juillet (sc. 1729), par Charles-Joachim Colbert, évêque de Montpellier, si fameux par le catéchisme auquel il a donné son nom, et par son obstination dans les principes des appelants. On se rappelle, sans doute, son zèle à faire adopter dans son diocèse le nouveau Bréviaire de Paris, et la courageuse opposition du chapitre à cette mesure. ⁶⁷

In de Nederlanden, waar de verwickelingen onder de katholieken ook buiten deze kringen de gemoederen bezighielden, bleven het officie en het pauselijke decreet ook bij de burgerlijke overheid niet onopgemerkt, want het kon gemakkelijk worden beschouwd als een bewijs dat de katholieke kerk zich afhankelijk stelde van een buitenlandse mogendheid, daar de paus door middel van dit officie bij de katholieke de overtuiging zou inscherpen dat het gezag van Rome boven het staatsgezag zou staan. De Staten van Holland en West-Friesland verboden in een arrest van 20 september 1730 dan ook aan de katholieken, ofschoon deze zelf in zekere zin illegaal waren, het gebruik ervan in verband met gevaar voor de openbare orde. Bij overtreding werd hun zelfs een boete van duizend guldens in het vooruitzicht gesteld. ⁶⁸

⁶⁵ Guéranger II, p. 418.

⁶⁶ Charles-Joachim Colbert de Croissy (11 juni 1667 - 8 april 1738) was een neef van Jean-Baptiste Colbert en werd in 1697 bisschop van Montpellier. Hij liet door François-Aimé Pouget, die ook betrokken was bij het brevier van Sens, de bekende *Catéchisme de Montpellier* opstellen.

⁶⁷ Guéranger II, 422

⁶⁸ Guéranger gaat op deze kwestie uitvoerig in en reproduceert de volledige tekst van het arrest in Franse vertaling: Guéranger II, p. 449-451.

9. De diocesane brevieren van de kerkprovincie Sens

9.1. Sens en Troyes

Denis-François Bouthillier de Chavigny

Toen Jacques-Bénigne Bossuet ⁶⁹ in 1716 Denis-François Bouthillier de Chavigny ⁷⁰ (1665-1730) als bisschop van Troyes opvolgde, was een nieuw brevier dat in opdracht van laatstgenoemde zou worden uitgegeven aldaar vrijwel voltooid. Het was samengesteld door Charles Herluison, bisschoppelijk secretaris en bibliothecaris, en François Gallier, kanunnik van het kapittel van Troyes. Terzelfdertijd werd ook in Sens een nieuwe brevieruitgave voorbereid, die De Chavigny daar moet hebben aangetroffen, toen hij daar op 21 januari 1716 aartsbisschop werd.

Deze uitgave moest die van 1702 vervangen, die onder aartsbisschop Hardouin de la Hogue was gepubliceerd en nog dicht bij het **Breviarium Romanum** stond. Het nieuwe **Breviarium Senonense** van 1720 zou, als gevolg van het feit dat de bisschop onder wiens bewind het werd gepromulgeerd al eerder bij een diocesane brevieruitgave betrokken geweest was, verwantschap tonen met het **Breviarium Trecense** van 1718.

De verdeling van de psalmen in de beide uitgaven is niet dezelfde, zoals weergegeven is in de volgende tabel, waarin de overeenkomsten grijs gearceerd zijn.

		Herluison-Gallier	Pouget
		Troyes	Sens
		Trecense 1718	Senonense 1720
zo	Metten I	1 2 3	1 2 3
	II	5 6 8	5 6 7
	III	7a 7b 10	8 9a 9b
	Lauden	92 99 62 Dan3 148	92 99 62 Dan3 150
	Prime	117 118a 118b Athan	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113	109 110 111 112 113
	Completen	4 90 133	4 90 133

⁶⁹ Jacques-Bénigne Bossuet, naar zijn eerste standplaats als geestelijke bijgenaamd l'Abbé de Savigny, ook Le Petit Bossuet genoemd, werd als zoon van Antoine Bossuet (1624-1699) en Renée Madeleine de Gaureault du Mont (1644-1689) in 1664 geboren. Hij overleed in 1743. Hij was een neef van de bekende 'adelaar van Meaux', de gelijknamige bisschop van deze stad, Le Grand Bossuet. Zijn broer Louis Bossuet was raadsheer in het Parlement van Metz.

⁷⁰ Denis-François Bouthillier de Chavigny werd in 1665 geboren als zoon van Léon Bouthillier, graaf van Chavigny, minsiter en staatssecretaris. Op 7 april 1697 werd hij benoemd tot bisschop van Troyes, waartoe hij op 20 april 1698 de wijding ontving. Hij volgde daar zijn oom François (1642-1731) op. In 1716 werd hij aartsbisschop van Sens.

ma	Metten I	9a 9b 9c	10 11 12
	II	11 12 13	13 14 15
	III	14 16a 16b	16 17a 17b
	Lauden	17a 17b 17c Jes12 149	18 19 20 Jes12 148
	Prime	15 18a 18b	21a 21b 22
	Terts	21a 21b 21c	23 24a 24b
	Sext	20 22 23	25 26a 26b
	None	24a 24b 25	27 28 29
	Vespers	114 115 116 119 120	114 115 116 119 120
	Completen	132 136 140	4 90 133

di	Metten I	26a 26b 27	30a 30b 31
	II	28 29 31	32a 32b 33
	III	30a 30b 30c	34a 34b 35
	Lauden	32a 32b 35 Jes38 150	36a 36b 36c Jes38 149
	Prime	33a 33b 19	37a 37b 38
	Terts	34a 34b 34c	39a 39b 40
	Sext	36a 36b 36c	41a 41b 42
	None	141 39a 39b	43a 43b 43c
	Vespers	121 122 123 124 125	121 122 123 124 125
	Completen	37a 37b 147	4 90 133

wo	Metten I	40 41a 41b	44 45 46
	II	43a 43b 44	47 48 49
	III	46 48a 48b	50 51 52
	Lauden	50 49a 49b 1Sam2 47	53 54a 54b 1Sam2 150
	Prime	51 52 53	55 56 57
	Terts	54a 54b 55	58a 58b 59
	Sext	56 57 59	60 61 63
	None	58a 58b 60	64 65 66
	Vespers	126 128 129 130 127	126 127 128 129 130
	Completen	38a 38b 81	4 90 133

do	Metten I	61 63 64	67a 67b 67c
	II	65a 65b 69	68a 68b 68c
	III	67a 67b 67c	69 70 71
	Lauden	68a 68b 68c Ex15 66	72a 72b 72c Ex15 148
	Prime	70a 70b 71	73a 73b 74
	Terts	72a 72b 72c	75 76a 76b
	Sext	73a 73b 74	77a 77b 77c
	None	76a 76b 78	77d 77e 77f
	Vespers	131a 131b 135 134a 134b	131 132 134 135 136
	Completen	42 45 146	4 90 133

vr	Metten I	77a 77b 77c	78 79a 79b
	II	77d 77e 77f	80a 80b 81
	III	79a 79b 80	82 83 84
	Lauden	84 85a 85b Hab3 86	85a 85b 142 Hab3 149
	Prime	87a 87b 91	86 87a 87b
	Terts	88a 88b 88c	88a 88b 88c
	Sext	89a 89b 95	89a 89b 91
	None	93a 93b 96	93 95 96
	Vespers	137 138a 138b 139a 139b	137 138 139 140 141
	Completen	75 82a 82b	4 90 133

za	Metten I	97 98 100	97 98 100
	II	101a 101b 101c	101a 101b 101c
	III	102a 102b 102c	102a 102b 102c
	Lauden	103a 103b 103c Deut32 145	103a 103b 103c Deut32 150
	Prime	104a 104b 104c	104a 104b 104c
	Terts	105a 105b 105c	105a 105b 105c
	Sext	106a 106b 106c	106a 106b 106c
	None	108a 108b 108c	107 108a 108b
	Vespers	144a 144b 144c 143a 143b	143 144 145 146 147
	Completen	83 142a 142b	4 90 133

De verdeling in het **Senonense** draagt een conservatiever karakter dan die van het **Trecense**, die daaruit lijkt te zijn ontwikkeld door de oratoriaan François-Aimé Pouget. Terwijl het systeem van Sens in de concatenatie van de psalmen nog consequent de numerieke volgorde daarvan aanhoudt, toont het systeem van Pouget al enkele afwijkingen. Het **Senonense** kent geen variatie voor de completen van de weekdays, wat in het **Trecense** wel het geval is.

De lezingen in de Metten zijn in het **Trecense** iets systematischer verdeeld dan in het **Senonense**. In de eerste nocturne wordt in beide breviaria uit Leviticus gelezen, zoals in het **Cluniacense**. De daaruit overgenomen tekstgedeelten zijn in de tabel tegen een rode achtergrond afgedrukt. Het **Trecense** houdt lezingen uit hetzelfde boek in elke van de drie nocturnen consequent bijeen en geeft voor de tweede nocturne een doorgaande lezing uit het commentaar van Augustinus op het Johannesevangelie, waarvan het **Senonense** twee gedeelten bevat, gevolgd door een lezing uit het commentaar van dezelfde kerkvader op Psalm 148. Voor de derde nocturne is in het **Trecense** gekozen voor Hiëronymus' commentaar op Matteüs 15, terwijl het **Senonense** hier uit Johannes Chrysostomus' behandeling van dezelfde evangeliepericope, Matteüs 15, 21-28, kiest. Daarvan worden in de beide breviaria traditiegetrouw slechts de eerste verzen gelezen, gevolgd door *'Et reliqua'*.

Hier ligt in beide uitgaven de verbinding met het evangeliegedeelte voor de eucharistieviering op de tweede zondag van de Quadragesima, waarop in het **Senonense** de drie responsoria van de derde nocturne alle betrekking hebben met hun ontleningen aan de pericope zelf of aan de parallel in Marcus 7, 24-30. Het **Trecense** maakt alleen in het eerste responsorium de verbinding expliciet.

In beide breviaria zijn de lezingen van de derde nocturne op de evangelielezing in de eucharistieviering afgestemd.

	Troyes		Sens	
	Trecense 1718		Senonense 1720	
L 1	Vocavit autem Moysen	Lev 1, 1-5	Vocavit autem Moysen	Lev 1, 1-5
R 1	Adhunc priore tabernaculo	Heb 9, 9	Hæc est lex holocausti	Lev 6, 2
	Si voluisses sacrificium	Ps 51, 18	Dixit Dominus	Lc 12, 49

L 2	Arreptis Nadab et Abiu	Lev 10, 1-3 ; 8-11	Arreptis Nadab et Abiu	Lev 10, 1-3 ; 8-11
R 2	Hæc est lex holocausti	Lev 6, 2	Irritam quis faciens legem	Heb 10, 28-29
	Ignem veni mittere	Lc 12, 49	Arreptis Nadab et Abiu	Lev 10, 2

L 3	Cum messueris segetes	Lev 19, 9-17	Cum messueris segetes	Lev 19, 9-17
R 3	Non mentimini	Lev 19, 11; 13; 17	Qui diligit proximum	Rom 13, 8-10
	Animas vestras	1 Petr 1, 22	Non facies quod iniquum	Lev 19, 16-17

L 4	Quadragenarius numerus	Aug., In Joan. 17, 4	Quadragenarius numerus	Aug., In Joan. 17, 4
R 4	Convertimini	Ez 18, 30	Projicite a vobis	Ez 18, 31-32
	Pœnitimini igitur	Hand 3, 19	Patienter agit Dominus	2 Petr 3, 9

L 5	Sive ergo in lege	Aug., In Joan. 17, 4	Sive ergo in lege	Aug., In Joan. 17, 4
R 5	Non tardes converti	Sir 5, 7	Quærite primum	Lc 12, 31 ; 33-34
	Scitis, quia dies Domini	1 Tess 5, 2	Bona est oratio	Tob 12, 8

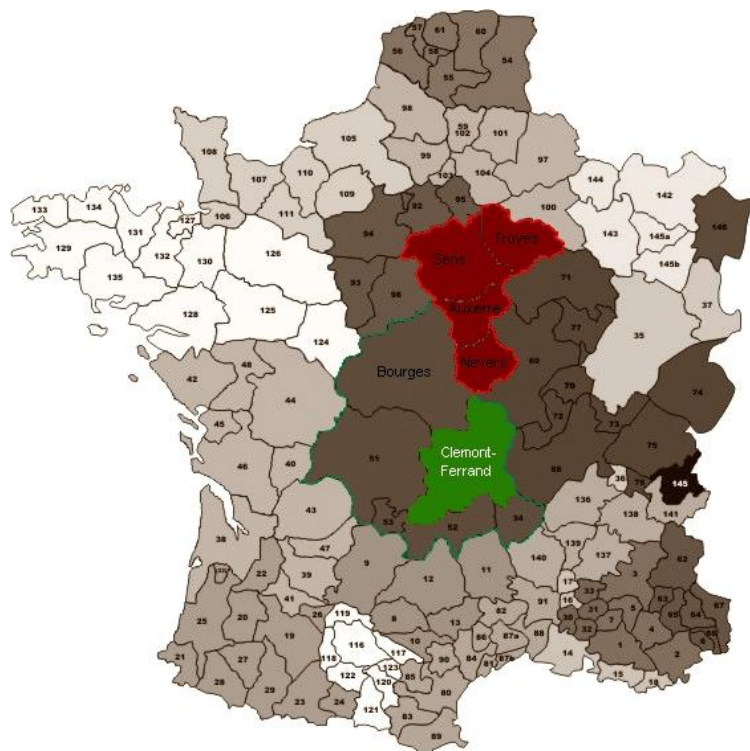
L 6	In hoc ergo sæculo	Aug., In Joan. 17, 4	Quia verax est qui promisit	Aug., In Ps. 148, 1
R 6	Projicite a vobis	Ez 18, 31	Eleemosyna a morte liberat	Tob 12, 9
	Patienter agit Dominus	2 Petr 3, 9	Date eleemosynam	Lc 11, 41

Ev		Mt 15, 21-22		Mt 15, 21-22
L 7	Scribis et Pharisæis	Hiër., In Matth. 15	Ecce mulier a finibus	Chrys., In Matth. 17
R 7	Mulier Chananæa	Mt 15, 22	Mulier Chananæa	Mt 15, 24; Mc 7, 27
	Inclina, Deus meus	Dan 9, 18	Adjuva me	Ex 4, 22

L 8	Qui non respondit	Hiër., In Matth. 15	Vide prudentiam mulieris	Chrys., In Matth. 17
R 8	Frange esurienti	Jes 58, 7-8	Ait Jesus	Mt 15, 24 ; Mc 7, 27
	Esurivi, et dedistis mihi	Mt 25, 35-36	Hæc dicit Dominus	Ex 4, 22

L 9	Ipse autem respondens	Hiër., In Matth. 15	Ipse autem non respondit	Chrys., In Matth. 17
R 9	Bona est oratio	Tob 12, 8-9	Dixit mulier	Mc 7, 28
	Date eleemosynam	Lc 11, 41	Hæc dicit habitans	Jes 57, 15 ; 19

Onder het Ancien Régime werd de kerkprovincie Sens gevormd door het aartsbisdom zelf en de bisdommen Troyes, Auxerre en Nevers. Na 1788 werd hieraan het bisdom Moulins toegevoegd, dat gevormd werd uit delen van de bisdommen Autun, Bourges en Clermont-Ferrand. In de gehele kerkprovincie beschikten de diocesen over eigen brevieruitgaven. Daarvan is die van Auxerre de belangrijkste geweest.

*De bisdommen van de kerkprovincie Sens
en het bisdom Clermont-Ferrand in de provincie Bourges*

9. 2. Auxerre

Het **Breviarium sanctæ Autissiodorensis Ecclesiæ** werd in 1726 op last van Daniel Charles Gabriel de Pestel de Levis de Thubières de Caylus uitgegeven⁷¹. Deze is de geschiedenis ingegaan als een van de meest vooraanstaande beschermheren van het Jansenisme, dat hij aanvankelijk echter zou hebben bestreden. Guéranger is daarom onbarmhartig in zijn oordeel over hem en over de redacteur van het **Autissiodorensis**:

Daniel-Charles Gabriel de Caylus, évêque d'Auxerre, le même qui, après avoir suivi pendant douze ans la doctrine catholique contre le jansénisme, se déclara pour cette hérésie, peu de jours après la mort de Louis XIV, et en fut jusqu'à la fin l'un des plus opiniâtres champions, ne manqua pas de doter son diocèse d'une nouvelle Liturgie. Le bréviaire donné par le prélat, en 1726, eut pour principal rédacteur Jean-André Mignot, grand vicaire de Caylus, et son complice dans les mêmes doctrines.⁷²

Daniel-Charles Gabriel de Caylus

⁷¹ Daniel Charles Gabriel de Pestel de Levis de Thubières de Caylus werd als zoon van Charles-Henri de Thubières de Grimoard de Pestel de Lévis, markies van Caylus, en Claude de Fabert, markiezin van Esternay, op 20 april 1669 te Parijs geboren en stierf op 3 april 1754 te Auxerre. Hij was afkomstig uit een van de meest vooraanstaande families in Frankrijk. Na zijn studie aan het seminarie van Saint-Sulpice, zijn doctoraat in de theologie en zijn diakenwijding werd hij aalmoezenier van Lodewijk XIV en abt van Saint-Jean-de-Laon. Toen na de dood van André Colbert de zetel van Auxerre vacant werd, werd De Caylus tot bisschop van deze stad benoemd. Op 1 maart 1705 werd hij door kardinaal De Noailles, aartsbisschop van Parijs, gewijd.

Hoewel hij in 1711 nog van de Benedictijnen in zijn diocees een akte van onderwerping aan de apostolische constituties tegen Baius en Jansenius eiste, toonde hij zich na de dood van Lodewijk XIV in 1715 al aanzienlijk gematigder tegenover degenen die zich tegen de constitutie Unigenitus van 1713 verzetten. In 1717 behoorde hij niet tot de vier bisschoppen die het appel op een oecumenisch concilie tegen deze constitutie onderschreven, maar wachtte hiermee tot 4 oktober 1718. Na de dood van paus Clemens XI richtte hij zich met zes andere bisschoppen tot Innocentius XIII met een brief waarin zij hun beweegredenen om Unigenitus af te wijzen nogmaals uiteenzetten met het tevergeefs gebleven verzoek hierop terug te komen.

Na het provinciaal concilie van Embrun in 1727, waarbij de bisschop van Senez, Jean Soanen, een van de appellanten van het eerste uur, werd afgezet, bevindt De Caylus zich onder de twaalf bisschoppen die zich tot Lodewijk XV richten met een protest hiertegen. Hoewel hij als antwoord hierop formeel uit zijn diocees gebannen werd, was hij in de positie om zich hieraan weinig gelegen te laten liggen.

Na 1727 begint de kwestie van de wonderen die zich zouden hebben voltrokken bij het graf van de diaken François de Paris de gemoederen sterk te beroeren. De Caylus erkent een van deze wonderen in zijn bisdom en laat zelfs in Seignelay, waar het zou zijn gebeurd, een plechtige dankdienst houden. Daartegenover staat weer dat hij in 1735 de beweging van de zgn. convulsionnaires rondom het graf van de vereerde diaken afwijst. Vanaf 1740 staat hij in een merkwaardig isolement onder de Franse bisschoppen, daar hij dan nog de enige is die de constitutie Unigenitus afwijst. Temidden van de troebelen rondom het Jansenisme vinden verscheidene geestelijken die met de kerkelijke autoriteiten hieromtrent in conflict zijn geraakt toevlucht in het bisdom van Auxerre.

Naast de hier behandelde liturgische boeken wordt onder het bestuur van De Caylus in 1735 een omvangrijke catechismus gepubliceerd, waartegen zich vijf pastoors van het diocees teweerstellen. Daar dezen zich door hun bisschop onterecht behandeld voelden, deden zij een appel op de aartsbisschop van Sens, De Languet de Gergy, zodat tussen de bisschop van Auxerre en zijn metropoliet een conflict ontstond. Opnieuw bleek De Caylus zich een onafhankelijke opstelling te kunnen veroorloven. De seigneuriale levensstijl van deze merkwaardige bisschop is even bekend geworden als zijn savoir-faire bij conflicten.

⁷² Guéranger, o.c., II, p. 241-242.

Het brevier, dat in 1736 werd herdrukt, is bekender geworden dan dat van Sens. Het heeft dezelfde verdeling van het psalterium volgens het systeem van Pouget maar geeft voor de metten van de tweede zondag van de Veertigdagentijd dezelfde lezingen als dat van Troyes, waarbij de responsoria echter weer het systeem van Sens volgen. Het **Autissiodorens** is te beschouwen als een mengvorm van deze brevieren, die dichter bij dat van Sens dan dat van Troyes staat.

De hymnen voor de metten, lauden en vespers op deze zondag laten een eigenaardigheid zien, die de verschillen tussen het **Autissiodorens** van De Caylus en het **Senonens** van Bouthillier de Chavigny enerzijds en het **Trecens** van Bossuet.

Jacques-Bénigne Bossuet

Terwijl het **Breviarium Romanum** van Pius V voor deze getijden drie verschillende hymnen voorschrijft, kennen die van Auxerre en Sens er slechts twee. In het brevier van Troyes is de hymne in de lauden vervangen, terwijl de beide andere die van de vespers herhalen:

		Metten	Lauden	Vespers
Breviarium Romanum	1568	Ex more docti mystico	Jam Christe, sol justitiæ	Audi, benigne conditor
Trecens	1718	Ex more docti mystico	Clarum decus jejunii	Audi benigne conditor
Senonens	1720	En tempus acceptabile	Audi benigne conditor	Audi benigne conditor
Autissiodorens	1726			

De hymne *En tempus acceptabile* zal in latere uitgaven dan die van Sens en Auxerre bij herhaling in Franse diocesane breviaria en antiphonaria worden opgenomen. De hymne voor de lauden in het **Trecens** lijkt een zeldzaamheid te zijn. *Clarum decus jejunii* wordt toegeschreven aan Gregorius I, maar deze toeschrijving is niet zeker.

Clarum decus jejunii

Clarum decus jejunii
 Monstratur orbi cœlitus,
 Quod Christus autor omnium
 Cibis dicavit abstinens.

Hoc Moyses carus Deo
 Legisque lator factus est,
 Hoc Eliam per aera
 Curru levavit igneo.

Hinc Daniel mysteria
 Victor leonum viderat;
 Per hoc amicus intimus
 Sponsi Johannes claruit.

Hæc nos sequi dona Deus
Exempla parcimoniæ;
Tu robur auge mentium,
Dans spiritale gaudium.

Een reden waarom de hymne *Jam Christe, sol justitiæ* niet werd overgenomen zou kunnen zijn dat deze in 1632 op last van paus Urbanus VIII ingrijpend werd gewijzigd. Deze werd als Maffeo Barberini in 1568 te Florence geboren. In 1604 werd hij titulair aartsbisschop van Nazareth en nuntius te Parijs, welke laatste functie hij tot 1607 vervulde. In 1606 werd hij kardinaal en van 1608 tot 1617 was hij bisschop van Spoleto, van 1611 tot 1614 ook legaat van Bologna. In deze periode stond hij al bekend als dichter en begunstiger van kunst en wetenschap. In 1623 werd hij tot paus gekozen en na een pontificaat van bijna 21 jaar stierf hij op 29 juli 1644.

De herziening van de hymnen volgens de regels van de klassieke metriek is hier van groter belang dan zijn levensloop. Urbanus bracht de wijzigingen, buiten de voor het gehele brevier ingestelde herzieningscommissie om ⁷³, tot stand in samenwerking met een viertal Jezuïeten, Gallucci, Petrucci, Strada en Sarbiewski. De herzieningscommissie kwam in 1631 met haar werk gereed. De inleidende bulle *Divinam psalmodiam*, abusievelijk gedateerd op 25 januari 1631 in plaats van 1632, gaf toestemming de nieuwe hymnen in plaats van de oude te gebruiken. De bulle *Cum alias* van 1643 maakte hiervan een verplichting, die echter lang niet overal in acht werd genomen. Verscheidene orden die na het Concilie van Trente een zekere vrijheid in liturgische zaken hadden behouden, namen de correcties niet over of maakten ze later weer ongedaan, zoals bijvoorbeeld de Dominicanen, respectievelijk de Benedictijnen. Zelfs de kanunniken van de Sint-Pieter te Rome bleven bij de oude teksten en dit was ook in verscheidene Franse diocesen het geval.

Urbanus VIII kan niet worden beschouwd als een paus die in de seculiere politiek zeer succesvol is geweest. Ook in kerkelijke zaken had hij niet altijd een even gelukkige hand, getuige bijvoorbeeld de veroordeling van Galilei in 1633 met de gevolgen daarvan, al waren er ook hoogtepunten, zoals de inwijding van de Sint-Pieter te Rome op 18 november 1626. De herziening van de hymnen, waaraan Urbanus zelf een belangrijke bijdrage had geleverd, werd eveneens niet door ieder even gunstig beoordeeld en ook in later tijd hebben verscheidene auteurs zich in overwegend negatieve zin over de nieuwe hymnen uitgelaten.⁷⁴

De herontdekking en herwaardering van de klassieken in de renaissance werkt aan het begin van de zeventiende eeuw nog volop na en aan het ideaal van het klassieke Latijn kunnen de laat-antieke of vroegmiddeleeuwse hymnen niet beantwoorden. De poging die in de zestiende eeuw gedaan werd door Zaccaria Ferreri om tot een nieuw hymnarium te komen is hiervoor al besproken. Verscheidene anderen hielden zich eveneens met een verbetering van de oude hymnen naar classicistische smaak bezig, maar geen van hun producten kon de traditionele teksten uit het brevier verdringen. Terecht legt Jean Evenou ⁷⁵ een verband tussen de gallicaanse hymnen en deze herzieningen, door te wijzen op het gemeenschappelijke ideaal dat tot beide soorten hymnen leidde: dat van het klassieke Latijn, waarbij de wetten van de klassieke metriek in acht genomen zouden worden. In de gallicaanse scheppingen zouden de auteurs de weg die in de zestiende eeuw gebaad en door Urbanus VIII ingeslagen was nog veel verder afleggen.

⁷³ Cf. P. Batiffol, *Histoire du breviare romain*, Paris 1911³, p. 350-352, waar een brief voorkomt van een van de medewerkers, Famiano Strada, die de persoonlijke activiteit van de dichters getalenteerde paus bevestigt.

⁷⁴ De kroon spant wel H. Leclercq, die in zijn artikel *Liturgies néo-gallicanes* in: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, deel 9/2, k. 1636-1729, in k. 1679 de hymnen betitelt als "... de la fausse monnaie ..."

⁷⁵ Jean Evenou, *La poésie néo-gallicane*, in: H. Becker en R. Kaczynski, *Liturgie und Dichtung: Ein interdisziplinäres Kompendium*, Bd. I., Historische Präsentation, St. Ottilien 1983, p. 821-854.

De oorspronkelijke, waarschijnlijk uit de tiende eeuw stammende hymne en de gewijzigde tekst luiden als volgt:

Jam Christe, sol justitiæ

Jam Christe, sol justitiæ,
mentis dehiscant tenebræ,
virtutum ut lux redeat,
terris diem cum reparas.

Dans tempus acceptabile
et pœnitens cor tribue,
convertat ut benignitas
quos longa suffert pietas.

Quiddamque pœnitentiæ
da ferre, quo fit demptio,
majore tuo munere,
culparum quamvis grandium.

Dies venit, dies tua,
per quam reflorent omnia,
lætetur in hac ut tuæ
per hanc reducti gratiæ.

Te rerum universitas,
clemens, adoret, Trinitas,
et nos novi per veniam
novum canamus canticum.

O sol salutis, intimis

O sol salutis, intimis
Jesu refulge mentibus,
dum nocte pulsa gratior
orbi dies renascitur.

Dans tempus acceptabile,
da, lachrymarum rivulis
lavare cordis victimam,
quam læta adurat Charitas

Quo fonte manavit nefas,
fluent perennes lacrymæ,
si virga pœnitentiæ
cordis rigorem conterat.

Dies venit, dies tua,
in qua reflorent omnia .
lætetur et nos in viam
tua reducti dextera.

Te prona mundi machina
clemens adoret Trinitas,
et nos novi per gratiam
novum canamus canticum.

De tweede strofe van deze hymne geeft een aanwijzing waarom deze in de brevieren van Sens en Auxerre niet is opgenomen. Aan het motief van de 'welaangename tijd' uit 2 Korintiërs 6, 2 is namelijk de hymne voor de metten, *En tempus acceptabile*, gewijd, zodat bij handhaving van *Jam Christe, sol justitiæ* een herhaling van een belangrijk motief in metten en lauden zou ontstaan, wat als een bezwaar werd ervaren, aangezien deze gebedsuren dikwijls zonder onderbreking achter elkaar werden gelezen of gezongen. Voor dergelijke herhalingen waarschuwt Foinard in zijn **Projet d'un nouveau Bréviaire** bij het vijfde principe in de algemene regels voor de compositie van brevieren.⁷⁶

Inderdaad is de genoemde hymne, die in het **Trecense** van 1718 nog ontbreekt, maar korte tijd later in de beide andere bisdommen bekend blijkt te zijn of wellicht geïntroduceerd wordt, een nadere uitwerking van *Jam Christe, sol justitiæ*, waaruit overduidelijk ook geciteerd wordt, naast een citaat uit *Ex more docti mystico*:

⁷⁶ Foinard, p. 74-75.

En tempus acceptabile

En tempus acceptabile,
salutis ecce nunc dies
utrumque quod foedus dicat
deno quater jejunio.

Sit ergo potus, sit cibus,
sit somnus ipse parcius;
prudensque demat parcitas
quod caritati foeneret.

Suo tibi mens sobria
litet, Deus, jejunio:
hostis dolosi mens vigil
numquam patescat fraudibus.

Das tempus acceptabile,
et cor simul da poenitens;
convertat ut clementia,
quos longa fert benignitas.

Præsta, beata Trinitas,
concede simplex Unitas,
ut fructuosa sint tuis
jejuniorum munera.

uit: Ex more docti mystico

Utamur ergo parcius
Verbis, cibus, et potibus,
Somno, jocis, et arctius
Perstemus in custodia

uit: Jam Christe, sol justitiæ

Dans tempus acceptabile
et poenitens cor tribue,
convertat ut benignitas
quos longa suffert pietas.

Deze werkwijze en de stijl van deze hymne doen al enigszins denken aan die van Charles Coffin, hoewel het niet waarschijnlijk is dat deze de auteur ervan is. Zijn hymnen, waarop bij de behandeling van het Parijse brevier nader zal worden ingegaan, werden pas in 1736, in en tegelijk met dit brevier, gepubliceerd. Eerder valt te denken aan een van de gebroeders De Santeuil, die bij het eerste **Breviarium Parisiense** reeds zijn genoemd.

Het brevier van Auxerre is niet alleen in de compositie van de afzonderlijke officies en de onderdelen daarvan consequenter en systematischer dan dat Troyes, maar ook in het grotere geheel, zoals de inrichting van het kerkelijk jaar. F. Ellen Weaver geeft in haar artikel over enige vroege gallicaanse liturgieën⁷⁷ een overzicht over de lezingen en responsoria van de metten van de eerste zondag van de Advent, waarbij zij op de hier te noemen eigenaardigheid niet nader ingaat. Het **Autissiodoreense** grijpt ook op deze zondag terug op de prætridentijnse lezingen voor de eucharistieviering. De evangelielezing was hier in grote delen van Europa niet, zoals in Rome, Lucas 21, 25 vv., maar die van de intocht in Jeruzalem, Matteüs 21, 1 vv. Deze ordening ziet men terug in het **Autissiodoreense**, maar niet in het **Trecense**, dat door Weaver wordt besproken. Het **Senonense** kent eveneens de lezing uit het Matteüsevangelie als uitgangspunt voor de derde nocturne.

9. 3. Nevers

Het **Breviarium insignis Ecclesiæ Nivernensis** van Charles Fontaine des Montées, uitgegeven in 1727, kent een geheel andere dispositie van het psalterium dan dat van Troyes en Sens:

⁷⁷ F. Ellen Weaver, o.c., p. 71-72..

Lebrun Desmarettes
Nevers
Nivernense 1727

zo	Metten I	1 2 3
	II	15 20 23
	III	49 95 29
	Lauden	92 99 62 Dan3 148
	Prime	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113
	Completen	4 30 90 133

ma	Metten I	72a 72b 72c
	II	47 75 96
	III	7 32a 32b
	Lauden	89 Tob Jes12 Jes59 150
	Prime	103a 103b 103c
	Terts	18 28 91
	Sext	106a 106b 106c
	None	73a 73b 73c
	Vespers	114 115 116 119 120
	Completen	30a 30b 16a 16b

di	Metten I	10 11 14
	II	25 24a 24b
	III	70a 70b 70c
	Lauden	149 Deut32a Deut32b Deut32c 100
	Prime	36a 36b 36c
	Terts	52 53 55
	Sext	54a 54b 57
	None	59 60 61
	Vespers	121 122 123 124 125
	Completen	52 27 33a 33b

wo	Metten I	31 37a 37b
	II	38a 38b 40
	III	43a 43b 43c
	Lauden	48a 48b Jes38a Jes38b 142
	Prime	5 65a 65b
	Terts	50a 50b 84
	Sext	74 78 107
	None	6 35 81
	Vespers	126 127 128 129 130
	Completen	101a 101b 101c 12

do	Metten I	19 79a 79b
	II	22 42 64
	III	41a 41b 83
	Lauden	46 1Sam2 Tob4 Zach 66
	Prime	67a 67b 67c
	Terts	77a 77b 77c
	Sext	77d 77e 77f
	None	104a 104b 104c
	Vespers	131 132 134 135 136
	Completen	8 80 85a 85b

vr	Metten I	17a 17b 17c
	II	17d 17e 56
	III	34a 34b 34c
	Lauden	58 87a 87b Jona2 Hab3
	Prime	68a 68b 68c
	Terts	68d 93a 93b
	Sext	21a 21b 21c
	None	108a 108b 108c
	Vespers	137 138 139 140 141
	Completen	9a 9b 9c 9d

za	Metten I	26 39a 39b
	II	71a 71b 63
	III	13 44a 44b
	Lauden	82a 82b Ex15 ab Jes12
	Prime	66 97 98
	Terts	105a 105b 105c
	Sext	88a 88b 88c
	None	88d 45 86
	Vespers	143 144 145 146 147
	Completen	76a 76b 102a 102b

Het brevier van Nevers is voornamelijk een schepping van Jean-Baptiste Le Brun Desmarettes, die vooral bekend geworden is door zijn **Voyages liturgiques**, de beschrijving van de liturgische gebruiken van verscheidene Franse kerken en diocesen, die hierboven al werd besproken. Aan die van Nevers wordt daarin niet bijzonder veel aandacht besteed ⁷⁸ maar op de liturgie van Orléans wordt uitvoerig ingegaan ⁷⁹. Voor dit bisdom, dat tot de kerkprovincie Parijs behoorde, had Le Brun onder Pierre de Cambout du Coislin in 1693 al een eigen brevier, het **Breviarium Aurelianense**, ontworpen, dat dezelfde dispositie van het psalter kende. Dit kenmerkt zich door een zekere mate van thematische selectie, de handhaving van het viertal psalmen in de completen, met vervanging van de onveranderlijke psalmen in het **Breviarium Romanum** van 1568 door andere, en de keuze van meer dan één canticum in de lauden.

⁷⁸ Voyages liturgiques, p. 145-146.

⁷⁹ Voyages liturgiques, p. 179-219.

Over het brevier van Orléans, dat tot de vroege initiatieven tot een moderne gallicaanse liturgie moet worden gerekend, laat Guéranger zich uiterst negatief uit, waarbij ook de persoon van de samensteller niet gespaard blijft :

Nous avons entendu Fénelon nous dire que ce prélat ⁸⁰ «bienfaisant, pieux, digne d'être aimé de tout le monde, manquait malheureusement de science et laissait toute l'administration de son diocèse aux seuls docteurs jansénistes, lesquels faisaient l'objet de son admiration.» Cette pernicieuse influence fut prédominante dans la rédaction du nouveau bréviaire. Il eut pour auteur Jean-Baptiste Le Brun Desmarettes, fils d'un libraire de Rouen qui fut condamné aux galères pour avoir imprimé des livres en faveur de Port-Royal. Le fils élevé par les solitaires de cette maison, garda toute sa vie un grand attachement pour ses anciens maîtres et pour leur doctrine; attachement qui l'entraîna dans certaines démarches par suite desquelles il fut renfermé à la Bastille durant cinq ans: encore n'en sortit-il qu'à la condition de signer le formulaire. Il est vrai qu'il rétracta cet acte d'orthodoxie, en 1717, et se porta appelant de la bulle Unigenitus. Etant tombé malade et craignant un refus des sacrements, il se traîna à l'église pour faire ses Pâques, le dimanche des Rameaux 1731, et mourut le lendemain. Il avait pris l'ordre d'acolythe et ne voulut jamais entrer dans les ordres sacrés. Ce fut d'un pareil homme que l'Église d'Orléans consentit à apprendre la manière de célébrer les louanges de Dieu. Il y avait en cela une humilité, sans exemple. Dans tous les cas, c'est un chose bien curieuse, mais non pas unique, comme nous verrons bientôt, que le clergé d'Orléans pût se trouver en même temps obligé par ses devoirs de refuser les sacrements à Le Brun Desmarettes, et d'autre part contraint d'emprunter la voix du même Le Brun Desmarettes pour satisfaire à l'obligation de la prière publique.⁸¹

Hij noemt in een voetnoot ook het brevier van Nevers:

Dès 1727, Le Brun Desmarettes avait pu jouir du succès de son œuvre liturgique. Le Bréviaire de Nevers, publié cette année-là, était de sa rédaction.⁸²

9. 4. Moulins

Tot de instelling van het diocees Moulins werd in 1788 besloten. Tot bisschop werd Étienne Jean-Baptiste des Gallois de La Tour benoemd, die vicaris-generaal van Autun was. Door het uitbreken van de Franse Revolutie werd de verwezenlijking van het diocees echter opgeschort en ook de bisschopswijding werd tot onbepaalde tijd uitgesteld. Pas bij het Concordaat van 1817 kon Moulins als bisdom in het departement Allier gaan functioneren. Tot eerste bisschop werd Antoine de la Grange de Pons benoemd, die op 13 juli 1823 werd gewijd. Deze zou de liturgie van het bisdom Clermont-Ferrand met het bijbehorende Missale, het Graduale, het Antiphonarium en het brevier hebben overgenomen. Het **Breviarium Claromontense**, dat in 1820 werd uitgegeven, heeft de psalmendispositie van Herluison-Gallier en deze ligt ook aan het Breviarium **Molinense** van 1826 ten grondslag. Daarin zijn zij dus verwant aan het **Trecense**. In de lezingen van de metten van de tweede zondag van de Quadragesima is het verschil tussen het **Molinense** en het **Claromontense**, dat dit de derde lezing begint met Leviticus 19, 10 : *Ego Dominus Deus vester* en het **Molinense** ook vers 9: *Cum messueris segetes*, bevat zoals in het **Trecense**. De ontleningen aan het Breviarium Cluniacense zijn met een rode achtergrond aangeduid.

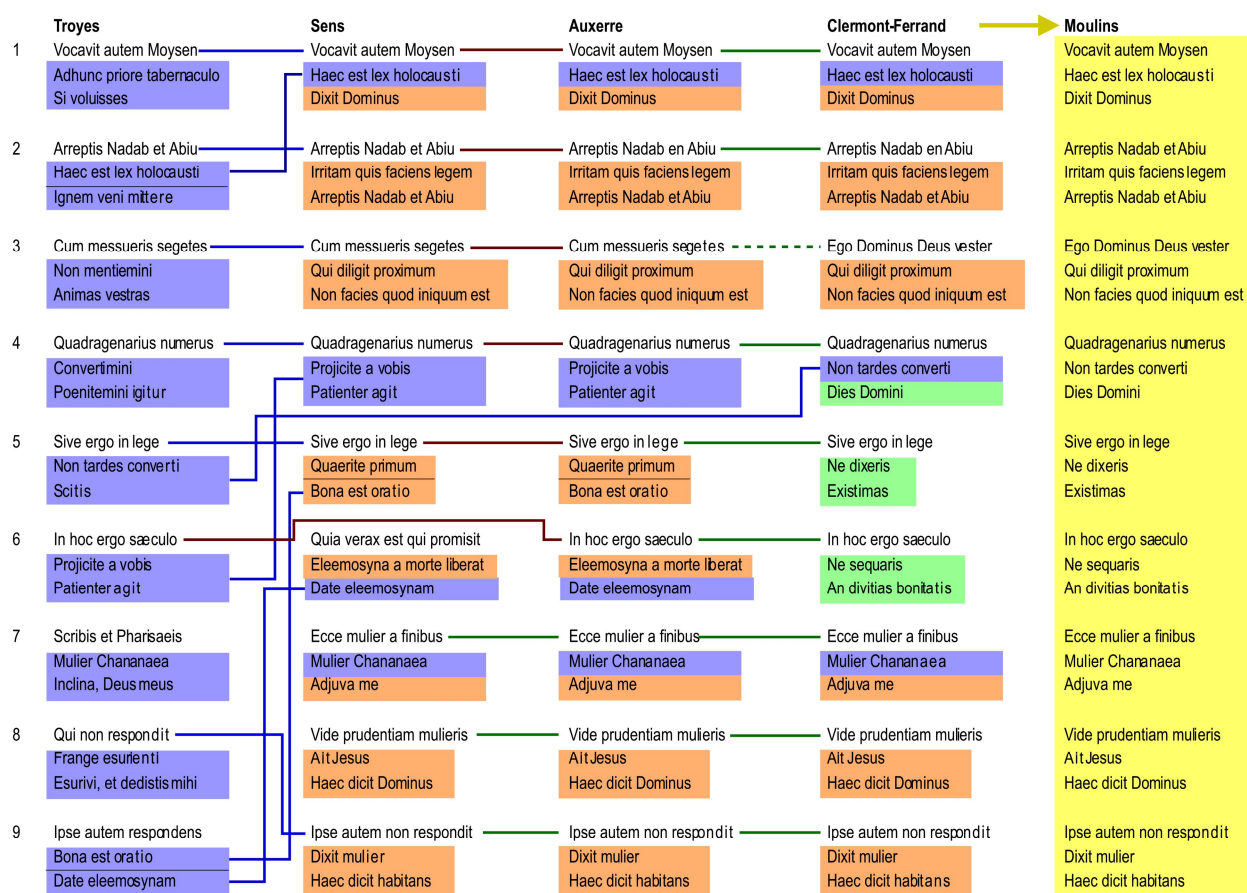
⁸⁰ NI. Du Cambout de Coislin.

⁸¹ Guéranger, o.c., II, p. 220.

⁸² Guéranger, o.c., II, p. 220, opm. 3.

	Troyes		Moulins	
	Trecense 1718		Molinense 1826	
L 1	Vocavit autem Moysen	Lev 1, 1-5	Vocavit autem Moysen	Lev 1, 1-5
R 1	Adhunc priore tabernaculo	Heb 9, 9	Hæc est lex holocausti	Lev 6, 2
	Si voluisses sacrificium	Ps 51, 18	Dixit Dominus	Lc 12, 49
L 2	Arreptis Nadab et Abiu	Lev 10, 1-3 ; 8-11	Arreptis Nadab et Abiu	Lev 10, 1-3 ; 8-11
R 2	Hæc est lex holocausti	Lev 6, 2	Irritam quis faciens legem	Heb 10, 28-29
	Ignem veni mittere	Lc 12, 49	Arreptis Nadab et Abiu	Lev 10, 2
L 3	Cum messueris segetes	Lev 19, 9-17	Cum messueris segetes	Lev 19, 9-17
		<i>Claramontense:</i>	Ego Dominus vester	Lev 19, 10-17
R 3	Non mentimini	Lev 19, 11; 13 ; 17	Qui diligit proximum	Rom 13, 8-10
	Animas vestras	1 Petr 1, 22	Non facies quod iniquum est	Lev 19, 16-17
L 4	Quadragenarius numerus	Aug., In Joan. 17, 4	Quadragenarius numerus	Aug., In Joan. 17, 4
R 4	Convertimini	Ez 18, 30	Non tardes converti	Sir 5, 7
	Pœnitementini igitur	Hand 3, 19	Dies Domini	1 Tess 5, 2-3
L 5	Sive ergo in lege	Aug., In Joan. 17, 4	Sive ergo in lege	Aug., In Joan. 17, 4
R 5	Non tardes converti	Sir 5, 7	Ne dixeris : Peccavi	Sir 5, 4-5
	Scitis, quia dies Domini	1 Tess 5, 2	Existimas, o homo	Rom 2, 3-4
L 6	In hoc ergo sæculo	Aug., In Joan. 17, 4	In hoc ergo sæculo	Aug., In Joan. 17, 4
R 6	Projicite a vobis	Ez 18, 31	Ne sequaris in fortitudine	Sir 5, 2-3
	Patienter agit Dominus	2 Petr 3, 9	An divitias bonitatis	Rom 2, 4-5
Ev		Mt 15, 21-22		Mt 15, 21-22
L 7	Scribis et Pharisæis	Hiër., In Matth. 15	Ecce mulier a finibus	Chrys., In Matth. 17
R 7	Mulier Chananæa	Mt 15, 22	Mulier Chananæa	Mt 15, 24; Mc 7, 27
	Inclina, Deus meus	Dan 9, 18	Adjuva me	Ex 4, 22
L 8	Qui non respondit	Hiër., In Matth. 15	Vide prudentiam mulieris	Chrys., In Matth. 17
R 8	Frange esurienti	Jes 58, 7-8	Ait Jesus	Mt 15, 24 ; Mc 7, 27
	Esurivi, et dedistis mihi	Mt 25, 35-36	Hæc dicit Dominus	Ex 4, 22
L 9	Ipsæ autem respondens	Hiër., In Matth. 15	Ipsæ autem non respondit	Chrys., In Matth. 17
R 9	Bona est oratio	Tob 12, 8-9	Dixit mulier	Mc 7, 28
	Date eleemosynam	Lc 11, 41	Hæc dicit habitans	Jes 57, 15 ; 19

De wordingsgeschiedenis van de vier verwante breviaria kan voor wat betreft de metten van zondag Reminiscere als volgt worden voorgesteld. De lezingen die in het **Senonense** uit het **Trecense** zijn overgenomen zijn met blauwe lijnen verbonden. Met rode lijnen zijn de lezingen in het **Autissiodorens** verbonden met de eerdere uitgaven. Groene lijnen verbinden de lezingen uit het **Claromontense** met die van Auxerre en Sens. De responsoria of de gedeelten daarvan zijn met dezelfde kleuren gearceerd en door lijnen met elkaar verbonden. Het **Molinense**, gelijk aan het **Claromontense** is met gele arcering aangeduid.

Uit deze synopsis van de metten in de vijf hier behandelde brevieruitgave blijkt derhalve:

- Wanneer men aanneemt dat het **Trecense** iets eerder is ontstaan dan de uiteindelijke vorm van het **Senonense**, heeft dit laatste een belangrijk deel van de lezingen aan het **Trecense** ontleend maar slechts één volledig responsorium.
- Het **Autissiodorens** heeft alle responsoria van het **Senonense** overgenomen en ook de lezingen, met uitzondering van de zesde, waarin het terugkeert naar het **Trecense**.
- Het **Claromontense** bevat de lezingen van het **Autissiodorens**, waarvan de derde in verkorte vorm. In de tweede nocturne vertoont het responsoria die een vinding van de samenstellers zijn of aan een ander, nog niet beschreven brevier zijn ontleend.
- Het **Molinense** is geheel gelijk aan het **Claromontense**.

Wanneer ook de dispositiesystemen van het psalter worden vergeleken, blijkt vervolgens :

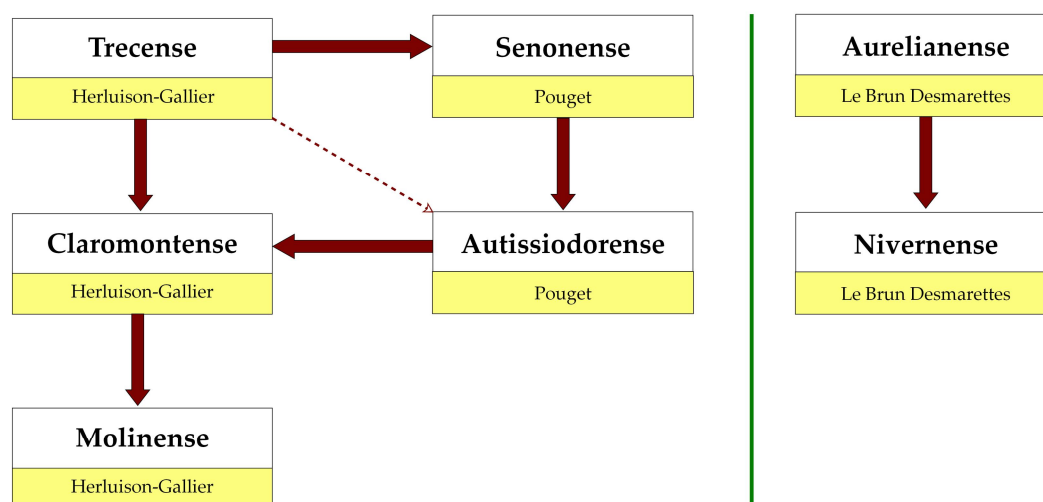
- Het **Trecense** en het **Senonense** hebben verschillende systemen, namelijk Herluison-Gallier respectievelijk Pouget.

- Het **Autissiodorens** volgt in dezen het **Senonens**.
- Voor het **Claromontens** en het daarvan afhankelijke **Molinens** is gekozen voor het systeem van het **Trecens**.
- Het **Nivernens** vertegenwoordigt binnen de kerkprovincie Sens een traditie die zich van de overige bisdommen in alle opzichten onderscheidt.

Het proprium voor de vespers van de tweede zondag van de Quadragesima bevestigt deze conclusies, Sens en Auxerre hebben geheel gelijklopende propria, die voor een groot deel van dat van Troyes afwijken. Dit laatste heeft een eigen responsorie na het capitulum, terwijl Sens en Auxerre het zevende van de metten herhalen. In Clermont-Ferrand is daarentegen gekozen voor het laatste responsorie van de metten.

	Trecense	Senonense	Autissiodorens	Molinense
Ant 1	Deus meus confundor	Deus meus confundor	Deus meus confundor	Deus meus confundor
Ant 2	Nunc quid dicemus	Peccavimus	Peccavimus	Peccavimus
Ant 3	Peccavimus	Multiplicatæ sunt	Multiplicatæ sunt	Domine, nobis confusio
Ant 4	Exaudi, Domine	Domine, nobis confusio	Domine, nobis confusio	Exaudi, Domine
Ant 5	Non enim in justificationibus	Nunc quid dicemus	Nunc quid dicemus	Nunc quid dicemus
Cap	Convertantur a tenebris	Scitote quoniam exaudiet	Scitote quoniam exaudiet	Scitote quoniam exaudiet
R	Oratio humiliantis Illa venit, et adoravit	Mulier Chananæa Adjuva me	Mulier Chananæa Adjuva me	Dixit mulier Hæc dicit habitans
Hymne	Audi benigne conditor	Audi benigne conditor	Audi benigne conditor	Audi benigne conditor
Vs	In multitudine	Gressus meos dirige	Gressus meos dirige	In multitudine
Ant Magn.	O mulier, magna est fides tua	O mulier, magna est fides tua	O mulier, magna est fides tua	Respondit mulier

De onderlinge afhankelijkheid van de zeven breviaria die van belang zijn voor de provincie Sens kan als volgt worden geschematiseerd :

De diocesane uitgaven van Moulins zouden niet lang in gebruik blijven. De opvolger van De la Grange de Pons, Pierre Simon de Dreux-Brézé, had een sterk op Rome gerichte gezindheid, stond onder invloed van Guéranger en voerde in 1853 de Romeinse liturgie in.

10. De breviaria van Urbain Robinet

10.1. Het *Breviarium Rotomagense*

De tweede stap in de derde fase, die van de ontwikkeling van breviaria die niet meer rechtstreeks van het Romeinse afhankelijk zijn, wordt gezet door de uitgaven van de diocesen Rouen, Le Mans, Cahors en Carcassonne.

In 1728/1729 werd voor het aartsbisdom Rouen onder aartsbisschop Louis de La Vergne-Montenard de Tressan⁸³ een brevier uitgegeven, dat was geredigeerd door Urbain Robinet⁸⁴. Het kapittel zou zich al enige jaren hiermee beziggehouden hebben, zoals dat in vele diocesen het geval was, daar men moeilijk tot overeenstemming kon geraken over de wenselijkheid, de aard en de inhoud van eventuele liturgische uitgaven. Volgens Guéranger zou Robinet geen jansenistische sympathieën hebben gehad, al oordeelt hij niet onverdeeld gunstig:

*En 1728, nous trouvons le Bréviaire de Rouen, publié par l'archevêque Louis de La Vergne de Tressan, et rédigé par le docteur Urbain Robinet, personnage de sentiments orthodoxes, il est vrai, et dont l'œuvre n'a rien qui tende, soit directement, soit indirectement, au dogme janséniste proprement dit, bien qu'elle n'en soit pas moins le produit d'un amour effréné de la nouveauté.*⁸⁵

Volgens een brief van Robinet zou het brevier op Paaszaterdag 1729 te Rouen in gebruik zijn genomen.⁸⁶ Dit **Breviarium Ecclesiae Rotomagensis** kent de volgende verdeling van het psalterium over de dagen van de week:

	Robinet I
	Rouen
	Rotomagense 1728
zo	Metten I 1 2 3
	II 17a 17b 17c
	III 27 29 65
	Lauden 62 92 99 Dan3 148
	Prime 117 118a 118b Athan
	Terts 118c 118d 118e
	Sext 118 f 118g 118h
	None 118i 118j 118k
	Vespers 109 110 111 112 113
	Completen 4 90 133

⁸³ Louis de La Vergne-Montenard de Tressan, geboren in 1670 werd op 2 oktober 1717 tot bisschop van Nantes benoemd en op 10 juli 1718 gewijd. Op 17 oktober 1723 werd hij benoemd tot aartsbisschop van Rouen en is daar gestorven op 18 april 1733.

⁸⁴ Urbain Robinet werd in 1683 geboren te Ingrandes-sur-Loire en overleed in 1758. Hij was vanaf 1715 kanunnik en later ook vicaris-generaal van Rouen en van Parijs. Zie ook: Armand Romain Collette, *Histoire du Bréviaire de Rouen*, Rouen 1902.

⁸⁵ Guéranger II, p. 242.

⁸⁶ De brief, geciteerd in H. Leclercq, *Liturgies néo-gallicanes*, in DACL, deel 9/2, k. 1636-1729, was gericht aan abbé Geffray en bevat de volgende passage: *On a commencé le Samedy-saint, Monsieur, à chanter, le nouveau bréviaire à Notre-Dame et on continue avoc succès. On chante mieux qu'on ne faisait* (k. 1703). Volgens Leclercq zou Robinet de enige auteur van het brevier zijn geweest. Ook deze benadrukt dat hij geen Jansenistische overtuigingen zou hebben gehad.

ma	Metten I	103a 103b 103c
	II	104a 104b 104c
	III	105a 105b 105c
	Lauden	91 135a 135b Ex15 134
	Prime	5 24a 24b
	Terts	19 42 95
	Sext	20 26a 26b
	None	52 72a 72b
	Vespers	114 115 119 120 121
	Completen	6 7a 7b

di	Metten I	8 18a 18b
	II	75 76a 76b
	III	106a 106b 106c
	Lauden	35 46 64 1Sam2 150
	Prime	9a 9b 9c
	Terts	28 84 149
	Sext	36a 36b 36c
	None	57 93a 93b
	Vespers	122 123 124 125 126
	Completen	10 11 12

wo	Metten I	23 32a 32b
	II	67a 67b 67c
	III	96 97 98
	Lauden	43a 43b 43c Jud16 146
	Prime	101a 101b 101c
	Terts	49a 49b 53
	Sext	100 102a 102b
	None	108a 108b 108c
	Vespers	127 128 129 130 132
	Completen	13 14 15

do	Metten I	77a 77b 77c
	II	77d 77e 77f
	III	88a 88b 88c
	Lauden	80 107a 107b Jes12 147
	Prime	66 89a 89b
	Terts	41a 41b 83
	Sext	22 33a 33b
	None	78a 79a 79b
	Vespers	131a 131b 136 137 141
	Completen	31 38a 38b

vr	Metten I	51 54a 54b
	II	58a 58b 60
	III	68a 68b 68c
	Lauden	69 70a 70b Hab3 145
	Prime	34a 34b 34c
	Terts	25 39a 39b
	Sext	21a 21b 21c
	None	30a 30b 30c
	Vespers	138a 138b 139a 139b 140
	Completen	37a 37b 55

za	Metten I	40 48a 48b
	II	61 63 74
	III	81 82a 82b
	Lauden	16a 16b 56 Deut32 116
	Prime	87 142a 14ab
	Terts	44 71a 71b
	Sext	45 47 86
	None	59 73a 73b
	Vespers	143a 143b 144a 144b 144c
	Completen	50 85a 85b

Het opvallende aan deze dispositie is dat het principe van de *lectio continua* van het psalter vrijwel verlaten is, al zijn er nog enkele restanten van zichtbaar.

De lezingen en de responsoria van de metten van de tweede zondag van de Veertigdagentijd zijn als volgt gekozen:

	Rouen	
	Rotomagense 1728	
L 1	In diebus illis postquam creverat	Ex 2, 11-23
R 1	Pœnitentibus dedit Deus	Sir 17, 24-25
	Esto vigilans	Op 3, 2-3
L 2	Moyses autem pascebat	Ex 3, 1-6
R 2	Plangite, sacerdotes	Joël 1, 13; 15
	In omnibus exhibeamus	2 Kor 6, 4; 5
L 3	Cum ait Dominus	Ex 3, 7-8; 11-14; 16; 18-20
R 3	Eleemosyna ab omni peccato	Tob 4. 9-11
	Date eleemosynam	Lc 11, 41
L 4	Dilectus Dei et hominibus	Sir 45, 1-5
R 4	Si confiteamur	1 Jo 1, 9
	Præoccupemus faciem ejus	Ps 94 (95), 2

L 5	Excelsum fecit Aaron	Sir 45, 6-13
R 5	Audi, Domine	Bar 3, 2
	Deus dives in misericordia	Ef 2, 4
L 6	Sacrificia ipsius consumpta	Sir 5, 14-17
R 6	Deus noster, peccavimus	Dan 9, 15-16
	Si dixerimus	1 Jo 1, 8
L 7	Surrexit rex in Ægypto	Hand 7, 18-22; 23; 26-29
R 7	Non tardat Dominus	2 Petr 3, 9
	Judicans das Domine	Wijsh 12, 1
L 8	Expletis annis quadraginta	Hand 7, 30-34
R 8	Benedictum est nomen tuum	Tob 3, 11
	Quoniam qui invocaverit	Rom 10, 13
Ev		Mt 17, 1-2
L 9	Dicente Patre	Leo I, De Transfig. Domini, 6
R 9	Ascendit Jeus in montem	Lc 9, 28-29
	Confessionem	Ps 103 (104), 1-2

Alleen het eerste en het negende reponsorium zijn eigen aan de tweede zondag van de Veertigdagentijd; voor alle andere is het proprium gelijk aan dat van de eerste zondag. Bij dit brevier is het principe dat zoveel mogelijk teksten aan de bijbel ontleend dienen te zijn zeer strikt toegepast. Alleen de laatste lectio van de Metten is een patristisch commentaar bij het evangelie van de zondag; de overige zijn op systematische wijze aan de Schrift ontleend. In de eerste nocturne komen geen lezingen uit Leviticus voor zoals in het **Cluniacense**, maar wordt het eerste optreden van Mozes gelezen, dat in de tweede vanuit het deuterocanonieke boek Jezus Sirach wordt becommentarieerd. De derde nocturne is gewijd aan het Nieuwe Testament en blijft bij het thema van de eerste en de tweede door de lezing uit Handelingen 7. Ook de responsoria zijn systematisch ingericht en hebben steeds een oudtestamentisch en een nieuwtestamentisch gedeelte, waarbij soms het schema voorzegging-ervulling en soms dat van de antithese wordt gevolgd.

Het evangelie uit de eucharistieviering is hier, zij het in beperktere mate dan in de breviaria van het aartsbisdom Sens het geval is, richtsnoer voor de derde nocturne. De lezing is niet meer Matteüs 15, 21-28, maar de Romeinse, Matteüs 17, 1-9, bij het slot waarvan ook de antifoon bij het Magnificat in de vespers, *Descendentibus illis de monte*, aansluit. Het begin van de pericope over de verheerlijking op de berg is weerspiegeld in de antifoon bij de Lofzang van Zacharias in de lauden, *Assumit Jesus*, die tevens functioneert als eerste antifoon in de vespers. De overige antifonen hiervan, die terugkeren in de daggetijden, sluiten eveneens bij het zondagsthema aan, wat echter niet het geval is bij de psalmodie in de lauden:

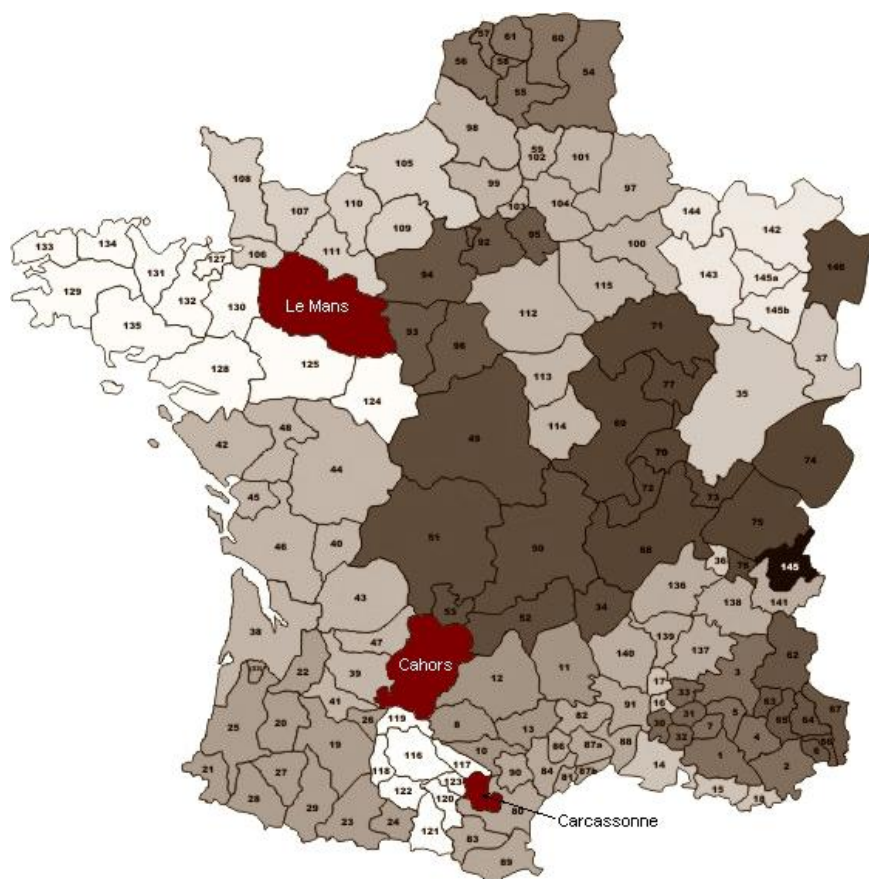
Ant.:	Vespers	
1	Assumit Jesus	Lauden
2	Apparuerunt Moyses et Elias	Prime
3	Adhuc loquente Petro	Terts
4	Ecce vox de nube	Sext
5	Audientes discipuli	None

Het brevier van Rouen kan door de relatief geringe omvang van het gebruikte tekstmateriaal en de strikte opbouw van het geheel en van de onderdelen worden gekenmerkt als systematisch en sober, waarbij de structuur van het westerse officie, zoals in alle Franse diocesane brevieren, geheel intact gelaten is. De hymnen voor de hier behandelde zondag zijn de traditionele Romeinse: *Ex more docti mystico*, *Jam Christe sol justitiæ* en *Audi benigne conditor*.

10. 2. *Het Breviarium Ecclesiasticum*

Onder de naam **Breviarium Ecclesiasticum** verschenen in 1744 twee uitgaven, die niet met elkaar mogen worden verward en die niet met elkaar in verband staan. De ene is het brevier dat voor de geestelijken van het aartsbisdom Utrecht en het bisdom Haarlem bestemd was en onder diegenen die zich tot de oud-bisschoppelijke Cleresie rekenden in gebruik werd genomen, wat hen mede onderscheidde van de geestelijken van de Hollandsche Zending. Dit brevier is een variant van het tweede **Parisiense**, waarvan nog nader melding zal worden gemaakt.

Het tweede is opnieuw een schepping van Urbain Robinet, die in gebruik kwam in de bisdommen Le Mans, Cahors en Carcassonne.

Verspreidingsgebied van het Breviarium Ecclesiasticum 1744 (Robinet)

Dit brevier en dus ook het **Breviarium Cenomanense**, het **Carcassonense** en het **Cadurcense** hebben de volgende dispositie van de psalmen:

		Robinet II (= Vigier II)
		Breviarium Ecclesiasticum 1744
zo	Metten I	1 2 3
	II	17a 17b 17c
	III	27 29 65
	Lauden	62 92 99 Dan3 148
	Prime	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113
	Completen	4 90 133

ma	Metten I	103a 103b 103c
	II	104a 104b 104c
	III	105a 105b 105c
	Lauden	91 135a 135b Ex15 134
	Prime	8 76a 76b
	Terts	24a 24b 95
	Sext	46 97 98
	None	52 72a 72b
	Vespers	114 120 123 125 136
	Completen	6 7a 7b

di	Metten I	14 18a 18b
	II	71a 71b 100
	III	106a 106b 106c
	Lauden	23 84 96 Jes38 150
	Prime	34a 34b 34c
	Terts	25 49a 49b
	Sext	36a 36b 36c
	None	108a 108b 108c
	Vespers	119 121 132 140 141
	Completen	12 31 78

wo	Metten I	9a 9b 9c
	II	77a 77b 77c
	III	77d 77e 77f
	Lauden	5 35 64 Jes12 146
	Prime	30a 30b 30c
	Terts	41a 41b 42
	Sext	20 102a 102b
	None	81 93a 93b
	Vespers	122 124 126 129 130
	Completen	10 13 15

do	Metten I	19 32a 32b
	II	67a 67b 67c
	III	88a 88b 88c
	Lauden	80 107a 107b 1Sam2 147
	Prime	66 89a 89b
	Terts	26a 26b 83
	Sext	22 33a 33b
	None	79a 79b 92
	Vespers	115 137 144a 144b 144c
	Completen	11 38a 38b

vr	Metten I	51 54a 54b
	II	58a 58b 60
	III	68a 68b 68c
	Lauden	53 70a 70b Hab3 145
	Prime	43a 43b 43c
	Terts	39a 39b 57
	Sext	101a 101b 101c
	None	21a 21b 21c
	Vespers	128 138a 138b 139a 139b
	Completen	37a 37b 55

za	Metten I	40 48a 48b
	II	61 63 74
	III	75 82a 82b
	Lauden	16a 16b 56 Deut32 116
	Prime	87 142a 14ab
	Terts	28 44 149
	Sext	45 47 86
	None	59 73a 73b
	Vespers	127 131a 131b 143a 143b
	Completen	50 85a 85b

De beide door Robinet gebruikte systemen vertonen overeenkomsten en verschillen, die in de onderstaande tabel in beeld gebracht zijn. De grijs gearceerde onderdelen van het officie zijn in de beide stelsels gelijk, de geel gearceerde gedeeltelijk gelijk. Wat hier als het tweede systeem van Robinet wordt aangeduid, zal niet van hem afkomstig blijken te zijn. Het is namelijk gelijk aan dat van het **Breviarium Parisiense**, dat acht jaren eerder dan het **Breviarium Ecclesiasticum** verscheen. Daardoor heeft het misverstand kunnen optreden dat de diocesen van Le Mans, Carcassone en Cahors het Parijse brevier zouden hebben overgenomen.

		Robinet I	Robinet II
zo	Metten I	1 2 3	1 2 3
	II	17a 17b 17c	17a 17b 17c
	III	27 29 65	27 29 65
	Lauden	62 92 99 Dan3 148	62 92 99 Dan3 148
	Prime	117 118a 118b Athan	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113	109 110 111 112 113
	Completen	4 90 133	4 90 133

ma	Metten I	103a 103b 103c	103a 103b 103c
	II	104a 104b 104c	104a 104b 104c
	III	105a 105b 105c	105a 105b 105c
	Lauden	91 135a 135b Ex15 134	91 135a 135b Ex15 134
	Prime	5 24a 24b	8 76a 76b
	Terts	19 42 95	24a 24b 95
	Sext	20 26a 26b	46 97 98
	None	52 72a 72b	52 72a 72b
	Vespers	114 115 119 120 121	114 120 123 125 136
	Completen	6 7a 7b	6 7a 7b

di	Metten I	8 18a 18b	14 18a 18b
	II	75 76a 76b	71a 71b 100
	III	106a 106b 106c	106a 106b 106c
	Lauden	35 46 64 1Sam2 150	23 84 96 Jes38 150
	Prime	9a 9b 9c	34a 34b 34c
	Terts	28 84 149	25 49a 49b
	Sext	36a 36b 36c	36a 36b 36c
	None	57 93a 93b	108a 108b 108c
	Vespers	122 123 124 125 126	119 121 132 140 141
	Completen	10 11 12	12 31 78

wo	Metten I	23 32a 32b	9a 9b 9c
	II	67a 67b 67c	77a 77b 77c
	III	96 97 98	77d 77e 77f
	Lauden	43a 43b 43c Jud16 146	5 35 64 Jes12 146
	Prime	101a 101b 101c	30a 30b 30c
	Terts	49a 49b 53	41a 41b 42
	Sext	100 102a 102b	20 102a 102b
	None	108a 108b 108c	81 93a 93b
	Vespers	127 128 129 130 132	122 124 126 129 130
	Completen	13 14 15	10 13 15

do	Metten I	77a 77b 77c	19 32a 32b
	II	77d 77e 77f	67a 67b 67c
	III	88a 88b 88c	88a 88b 88c
	Lauden	80 107a 107b Jes12 147	80 107a 107b 1Sam2 147
	Prime	66 89a 89b	66 89a 89b
	Terts	41a 41b 83	26a 26b 83
	Sext	22 33a 33b	22 33a 33b
	None	78a 79a 79b	79a 79b 92
	Vespers	131a 131b 136 137 141	115 137 144a 144b 144c
	Completen	31 38a 38b	11 38a 38b

vr	Metten I	51 54a 54b	51 54a 54b
	II	58a 58b 60	58a 58b 60
	III	68a 68b 68c	68a 68b 68c
	Lauden	69 70a 70b Hab3 145	53 70a 70b Hab3 145
	Prime	34a 34b 34c	43a 43b 43c
	Terts	25 39a 39b	39a 39b 57
	Sext	21a 21b 21c	101a 101b 101c
	None	30a 30b 30c	21a 21b 21c
	Vespers	138a 138b 139a 139b 140	128 138a 138b 139a 139b
	Completen	37a 37b 55	37a 37b 55

za	Metten I	40 48a 48b	40 48a 48b
	II	61 63 74	61 63 74
	III	81 82a 82b	75 82a 82b
	Lauden	16a 16b 56 Deut32 116	16a 16b 56 Deut32 116
	Prime	87 142a 14ab	87 142a 14ab
	Terts	44 71a 71b	28 44 149
	Sext	45 47 86	45 47 86
	None	59 73a 73b	59 73a 73b
	Vespers	143a 143b 144a 144b 144c	127 131a 131b 143a 143b
	Completen	50 85a 85b	50 85a 85b

De inrichting van de metten van de tweede zondag van de Veertigdagentijd is minder strikt, maar rijker aan inhoud dan die van het eerste brevier van Robinet. De verhalende lijn is ook hier die van het eerste optreden van Mozes. De becommentariëring in de tweede en derde nocturne verloopt van Deuteronomium 28, de zegeningen voor wie zich naar de geboden richt, langs Jezus Sirach 45 en de verdedigingsrede van Stefanus naar Hebrëen 11 en het evangelie van de zondag, nader belicht in een ander fragment uit dezelfde predikatie van Leo de Grote over de verheerlijking op de berg. Hieraan en aan de dispositie van de psalmen is te zien dat het tweede brevier van Robinet een grondige revisie is van het eerste, waarbij de thematisering belangrijker werd geacht dan de reine systematiek.

L 1	In diebus illis postquam creverat	Ex 2, 11-23
R 1	Pœnitentibus dedit Deus	Sir 17, 24-25
	Esto vigilans	Op 3, 2-3
L 2	Moyses autem pascebat	Ex 3, 1-6
R 2	Plangite, sacerdotes	Joël 1, 13; 15
	In omnibus exhibeamus	2 Kor 6, 4; 5
L 3	Cum ait Dominus	Ex 3, 7-8; 11-14; 16; 18-20
R 3	Eleemosyna ab omni peccato	Tob 4, 9-11
	Date eleemosynam	Lc 11, 41
L 4	Si audieris	Deut 28, 1-7
R 4	Quia patiens Dominus est	Jud 8, 14
	In multis enim offendimus	Jac 3, 2
L 5	Emittet Dominus	Deut 28, 8-14
R 5	Si inveni gratiam	Ex 34, 9
	Qui custodis	Ex 34, 7
L 6	Dilectus Deo et hominibus	Sir 45, 1-8
R 6	Deus noster, ostende faciem tuam	Dan 9, 18
	Dominator, Domine Deus	Ex 34, 6
L 7	Natus est Moyses	Hand 7, 20-29
R 7	Avertatur, Domine	Bar 2, 13
	Adjuva nos, Domine	Mc 9, 22
L 8	Fide Moyses	Heb 11, 23-29
R 8	Tu, Deus, propitius	Neh 9, 17
	Sanctus, sanctus, sanctus	Op 4, 8
Ev		Mt 17, 1-2
L 9	Aperit Dominus	Leo I, Sermon LI De Transf. Domini, 3
R 9	Non in justificationibus	Dan 9, 18-19
	Domine, salva nos	Mt 8, 25

De brevieren van Le Mans en Carcassonne hebben voor de eerste periode van de Veertigdagentijd hymnen van tot dusverre onbekende auteurs die in geen enkele andere vergelijkbare uitgave voorkomen. Het **Carcassonense** geeft voor de lauden:

Vitam perosi noxiam

Vitam perosi noxiam,
ad te, Deus, confugimus:
heu! nostra te suspiria
fusæque te tangant preces.

Peccavimus: nos futilis
delusit error seculi,
patremque te reliquimus
nati rebelles optimum.

At nos amas, opus tuum,
perire nec sines reos,
qui te tuamque gloriam
habent salutis obsidem.

Obstrictus ergo queis gemo,
disrumpe vincla, tu potes:
et me mihi jam disparem
fove potenti gratia.

Cordis medullis noxii
labes latentes inspice,
et quas scio, quas nescio,
mundante dele dextera.

Sic, quot malis cor displicet,
tibi litet tot fletibus:
ultrixque sacro charitas
adurat igne victimam.

Laudanda semper Trinitas,
nunc prædicanda plenius,
per casta fac jejunia
tibi fideles militent.

In het **Cenomanense** komt eveneens in de lauden voor:

Sacro, Deus, jejunio

Sacro, Deus, jejunio
qui me piari præcipis,
affla tuo me Spiritu,
meisque votis annue.

Tuis sagittis saucius,
servus tibi se subjicit;
reum fatentem crimina
flecti paratus suscipe.

Culpis tibi quot displicet,
tot cor litat doloribus;
ultrix suo fac charitas
adurat igne victimam.

Quem fontibus lustraveras,
meis lava me fletibus;
et me mihi jam disprens
admitte rursus filium.

Cordis medullis noxii
labes latentes inspice;
et quas scio, quas nescio,
mundante dele dextera.

Ut sanitati redditus,
durisque liber vinculis,
tibi, Deus clementiæ,
Laudes perennes offeram.

Laudanda semper Trinitas,
nunc prædicanda plenius,
per casta fac jejunia
tibi fideles militent.

Deze laatste is eigenaardig omdat zij in de eerste persoon enkelvoud gesteld is. Beide hymnen hebben hun doxologie gemeen, wat zou kunnen wijzen op een gemeenschappelijke herkomst, hoewel dit niet zeker kan zijn. Zij bevatten citaten uit andere hymnen.

Voor de vespers heeft het **Cenomanense** ook een eigen hymne, die voor zover bekend, niet in andere gallicaanse brevieren voorkomt:

Fac, Christe, dum lex annua

Fac, Christe, dum lex annua
nos obligat jejunii,
tentemus uni, moribus
novis, placere Numini.

Peccavimus, sed absque te
placans dolor non nascitur:
sis ergo tu, quem læsimus,
radix doloris intimi.

Nostris superni cordibus
amoris affla spiritum,
quo largiente lacrymas,
tibi litemus pectora.

Mœrente vultu supplices
ad te, Deus, recurrimus;
nos exulantes suscipe
Domo paterna filios.

Amas benignus parcere:
nunc parce, parce fontibus,
qui te tuamque gloriam
habent salutis obsidem.

Laudanda semper Trinitas,
nunc prædicanda plenius,
per casta fac jejunia
tibi fideles militent.

De acceptatie van het **Breviarium Ecclesiasticum** verliep in Le Mans minder soepel dan in de bisdommen Carcassonne en Cahors, die hun brevieren in 1745 respectievelijk 1746 publiceerden. De bisschop van Le Mans, Charles Louis de Froullay, had tegen de volledige invoering een overwegend bezwaar, dat overeenkwam met het zesde dat Foinard in 1720 had geformuleerd: door de keuze van louter bijbelse teksten zouden oude en eerbiedwaardige elementen van het getijdengebed worden opgeofferd. In de redactie van het **Breviarium Cenomanense** zijn inderdaad enige van deze tekstgedeelten naar Romeins voorbeeld hersteld. Guéranger beschrijft de gang van zaken op zijn bekende, idealiserende manier, zodat De Froullay hier naar voren komt als een fervent bestrijder van het Jansenisme:

Cette église était alors gouvernée par un prélat zélé contre le jansénisme, et dont la mémoire est demeurée précieuse devant Dieu et devant les hommes Charles-Louis de Froullay, bien qu'il eût subi, comme l'évêque d'Amiens, l'influence de son siècle sur les choses de la Liturgie, plus heureux que ce prélat, avait goûté les saintes maximes de l'archevêque Languet sur l'inimitable valeur de la tradition dans les prières de la Liturgie, et sur le danger qu'il y aurait à considérer l'Écriture sainte comme l'unique élément des sacrés cantiques. Au milieu de la défection générale, il eut le courage de faire entendre sa voix en faveur des antiques formules grégoriennes, et il déposa, dans la lettre pastorale même par laquelle il annonçait à son diocèse le nouveau bréviaire, un témoignage solennel en faveur de la tradition liturgique. Dans cette pièce, qui est du 25 mars 1748, après avoir dit qu'on avait puisé la matière des antiennes et des répons dans les passages des Écritures qui avaient semblé les plus convenables pour rendre les sentiments de la piété, Charles de Froullay ajoutait ces paroles remarquables: « Mais comme l'Église emploie de temps en temps sa propre voix, pour parler à son époux céleste, nous avons retenu certaines antiennes qui n'ont pas été extraites des livres sacrés, mais qu'une piété docte a enfantées et qu'une tradition sans tache a consacrées. Par leur secours, les dogmes catholiques cessent de paraître nouveaux ; les fidèles les sucent avec le lait, et se les approprient par un usage journalier. Insérés dans des formules de prières, ces dogmes s'attachent plus fortement au cœur du chrétien, et se transmettent aux générations futures à l'aide de la récitation et du chant. »

Voilà bien la doctrine du concile de Tolède, la doctrine des livres grégoriens, la doctrine de Languet contre l'évêque de Troyes. On conserva donc dans le nouveau Bréviaire manseau quelques traces de l'ancienne Liturgie, et ces traces, si rares qu'elles fussent, plaçaient ce bréviaire dans une classe à part, et demeurèrent comme une réclamation en faveur des usages de l'antiquité, dont la suppression ne serait peut-être pas sans retour. Seul entre tous les nouveaux bréviaires de France, celui de Froullay garda donc plusieurs des magnifiques antiennes de Noël, de la Circoncision, de l'Ascension, de la Trinité, du Saint Sacrement, de l'Assomption, de la Nativité de la sainte Vierge ; les absolutions et bénédictions romaines, etc.⁸⁷

Ook waar dit niet direct noodzakelijk was, zijn in het **Cenomanense** veranderingen aangebracht in de oorspronkelijke tekst van Robinet. Dat is ook het geval bij de metten van zondag Reminiscere, waar de lezingen van de eerste nocturne afwijken. Het **Breviarium Ecclesiasticum** had dezelfde als het **Rotomagense**, maar in het **Cenomanense** komt de openbaring aan Mozes in het brandende braambos niet meer voor:

	Breviarium Ecclesiasticum 1744	Cenomanense 1748	
L 1	Ex 2, 11-23	Egressus est post hæc	Ex 2, 1-10
L 2	Ex 3, 1-6	In diebus illis postquam creverat	Ex 2, 11-15
L 3	Ex 3, 7-8; 11-14; 16; 18-20	Moyses autem pascebat	Ex 3, 1-6

⁸⁷ Guéranger, o.c., II, p. 252-254.

De brevieren van Robinet lijken geen of zeer weinig verwantschap met het **Cluniacense** te hebben. Wel zijn er overeenkomsten tussen de brevieren van Sens, Troyes en Auxerre met dat van Rouen, zoals uit de volgende synopsis blijkt, maar die zijn op de tweede zondag van de Veertigdagentijd aanzienlijk geringer dan op de door Weaver onderzochte eerste zondag van de Advent, zodat haar conclusie:

*... The similarity of the Breviary of Rouen to those of Troyes and Auxerre is, for me, a corroboration of my suspicion that the 'Jansenism' of the breviaries of the Port-Royalists belongs to what I designate as the 'erudite Jansenism' ...*⁸⁸

met enige terughouding moet worden gezien. Wellicht behoorde het Jansenisme zoals dat door de Port-Royalisten werd beleefd en verbreid tot wat zij het erudiete Jansenisme noemt – wat 'Jansenisme' als algemene term dan ook heeft ingehouden –, maar uit de inhoud van de brevieren is dit niet in het algemeen op te maken.

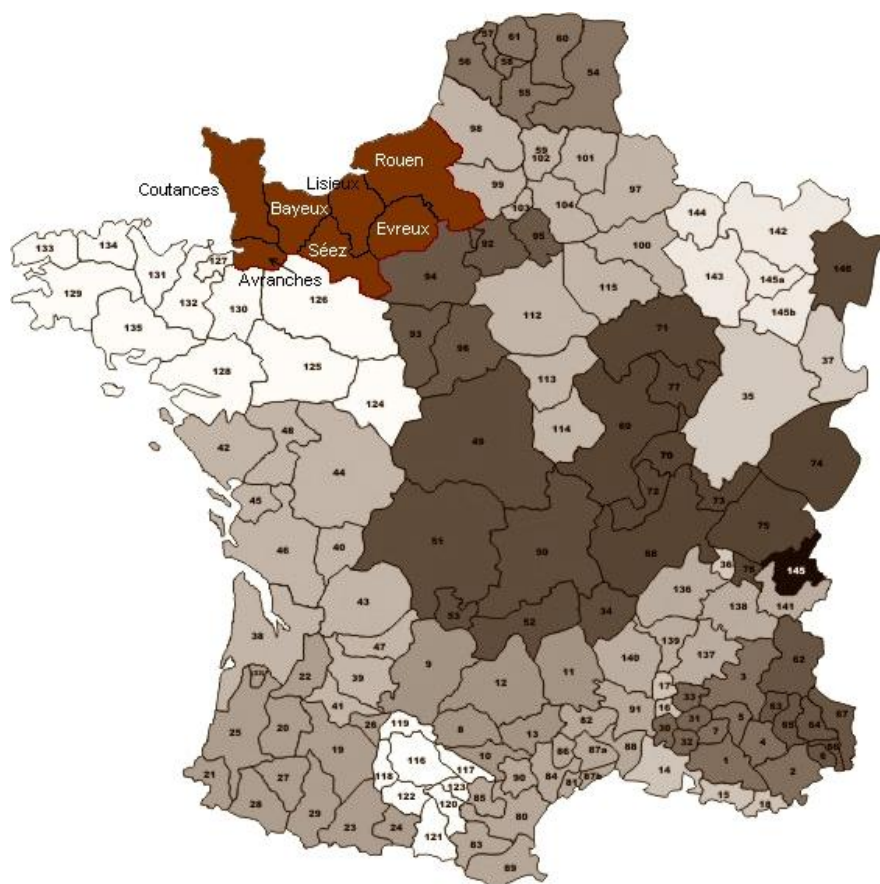
	Trecense 1718	Senonense 1720	Autissiodorensis 1726	Rotomagense 1728
L 1	Vocavit autem Moysen	Vocavit autem Moysen	Vocavit autem Moysen	In diebus illis postquam creverat
R 1	Adhunc priore tabernaculo	Hæc est lex holocausti	Hæc est lex holocausti	Pœnitentibus dedit Deus
	Si voluisses sacrificium	Dixit Dominus	Dixit Dominus	Esto vigilans
L 2	Arreptis Nadab et Abiu	Arreptis Nadab et Abiu	Arreptis Nadab et Abiu	Moyses autem pascebat
R 2	Hæc est lex holocausti	Irritam quis faciens legem	Irritam quis faciens legem	Plangite, sacerdotes
	Ignem veni mittere	Arreptis Nadab et Abiu	Arreptis Nadab et Abiu	In omnibus exhibeamus
L 3	Cum messueris segetes	Cum messueris segetes	Cum messueris segetes	Cum ait Dominus
R 3	Non mentiemini	Qui diligit proximum	Qui diligit proximum	Eleemosyna ab omni peccato
	Animas vestras	Non facies quod iniquum	Non facies quod iniquum	Date eleemosynam
L 4	Quadragesarius numerus	Quadragesarius numerus	Quadragesarius numerus	Dilectus Dei et hominibus
R 4	Convertimini	Projicite a vobis	Projicite a vobis	Si confiteamur
	Pœnitimini igitur	Patenter agit Dominus	Patenter agit Dominus	Præoccupemus faciem ejus
L 5	Sive ergo in lege	Sive ergo in lege	Sive ergo in lege	Excelsum fecit Aaron
R 5	Non tardes converti	Quærite primum	Quærite primum	Audi, Domine
	Scitis, quia dies Domini	Bona est oratio	Bona est oratio	Deus dives in misericordia
L 6	In hoc ergo sæculo	Quia verax est qui promisit	In hoc ergo sæculo	Sacrificia ipsius consumpta
R 6	Projicite a vobis	Eleemosyna a morte liberat	Eleemosyna a morte liberat	Deus noster, peccavimus
	Patenter agit Dominus	Date eleemosynam	Date eleemosynam	Si dixerimus
L 7	Scribis et Pharisæis	Ecce mulier a finibus	Ecce mulier a finibus	Surrexit rex in Ægypto
R 7	Mulier Chananæa	Mulier Chananæa	Mulier Chananæa	Non tardat Dominus
	Inclina, Deus meus	Adjuva me	Adjuva me	Judicans das Domine
L 8	Qui non respondit	Vide prudentiam mulieris	Vide prudentiam mulieris	Expletis annis quadraginta
R 8	Frange esurienti	Ait Jesus	Ait Jesus	Benedictum est nomen tuum
	Esurivi, et dedistis mihi	Hæc dicit Dominus	Hæc dicit Dominus	Quoniam qui invocaverit

⁸⁸ Weaver, o.c., p. 64.

L 9	Ipse autem respondens	Ipse autem non respondit	Ipse autem non respondit	Dicente Patre
R 9	Bona est oratio	Dixit mulier	Dixit mulier	Ascendit Jeus in montem
	Date eleemosynam	Hæc dicit habitans	Hæc dicit habitans	Confessionem

Wanneer men in aanmerking neemt dat hier de enige overeenkomst tussen het **Rotomagense** en de brevieren van de overige drie bisdommen ligt in het responsorie dat handelt over het geven van aalmoezen, dus indirect over de goede werken, wordt de conclusie nog minder houdbaar.

De suffragane bisschoppen van de aartsbisschop van Rouen waren die van Avranches, Bayeux, Coutances, Évreux, Lisieux en Séez. In al hun diocesen zijn gallicaanse breviana in gebruik geweest. Dat van Coutances was afgeleid van het Parijse van 1736, dat van Évreux eveneens, Bayeux en Lisieux hadden daarentegen geheel eigen boeken, die hierna zullen worden behandeld.

De kerkprovincie Rouen

11. Het Breviarium Bajocense

Het brevier van het bisdom Bayeux, dat 1738 werd ingevoerd ⁸⁹, zou volgens sommige auteurs een kopie zijn van het hierna te behandelen **Breviarium Parisiense** van 1736, afgezien van de toevoeging van enkele diocesane propria. Toen in 1829 de goedkeuring van de toenmalige bisschop Jean Charles Richard Dancel gegeven werd op de vermeerderde herdruk van het **Breviarium Bajocense**, die in het jaar daarop verscheen, nam deze het mandement van Pierre Jules César de Rochechouart ongewijzigd over. Deze was bisschop van Bayeux van 1755 tot 1776 en voorzag dat van een van zijn voorgangers, Paul Albert de Luynes (1703-1788), van enkele propria toen hij het in 1771 liet herdrukken. De Luynes bekleedde in Bayeux het bisschopsambt van 1729 tot 1753, waarna hij tot zijn dood aartsbisschop van Sens was. Dat deze in zijn eerste diocees een nieuw brevier heeft ingevoerd staat vast, maar dat dit een variant van het Parijse is geweest, moet worden betwijfeld. Het **Breviarium Bajocense** van 1830, waarvan het corpus gelijk is aan dat van 1771, wijkt zo sterk af van het **Parisiense**, dat het niet aannemelijk is dat er voor het bisdom Bayeux ooit een brevier is verschenen dat hieraan gelijk was. Het is immers zeer onwaarschijnlijk dat daar gedurende enkele decennia het Parijse brevier in gebruik geweest is en dat men dit na een zo korte tijd zou hebben opgegeven voor een eigen diocesane uitgave. Een exemplaar van de druk van 1738 staat tot op dit moment niet ter beschikking, maar wanneer de gegevens die Guéranger verstrekt juist zijn, zou dit brevier wel eens afkomstig kunnen zijn van François-Nicolas Vigier ⁹⁰, die bij de uitgave van het Parijse nauw betrokken was. Dit zou dan de oorzaak kunnen zijn van het misverstand. Guéranger vermeldt over Vigier en het brevier van Bayeux het volgende:

Vers l'année 1725, François-Nicolas Vigier, prêtre de l'Oratoire et successeur de Duguet en la charge de supérieur du séminaire de Saint-Magloire, s'étant livré aussi à la composition d'un bréviaire, suivant les idées nouvelles, se trouvait en mesure de faire jouir le public du fruit de ses labeurs. Ce personnage obscur devait être l'instrument de la plus grande révolution liturgique que l'Église de France ait vue depuis le VIIIe siècle. Il avait enfanté le Bréviaire de Paris. Cependant, ce n'était point à cette Église en particulier qu'il avait destiné son chef-d'œuvre. Le Cardinal de Noailles, qui mourut en 1728, avait refusé de l'adopter. François-Armand de Lorraine, évêque de Bayeux, avait paru mieux disposé; mais son chapitre s'était retranché dans une si courageuse opposition, que le prélat s'était vu contraint de se désister dans son entreprise.⁹¹

Wanneer het juist is dat Vigier aan François Armand de Lorraine-Armagnac, die bisschop van Bayeux is geweest van 1719 tot zijn overlijden in 1728, een brevier in voorbereiding heeft gepresenteerd dat door De Noailles was geweigerd, kan dit bijna onmogelijk identiek zijn geweest met het tweede **Parisiense**, want de commissie die dit moest voorbereiden werd pas door De Noailles opvolger, De Vintimille, in het leven geroepen. Vigier moet dus minstens tweemaal een ontwerp hebben vervaardigd. Het eerste zou dan voor het **Bajocense** en het tweede voor het **Parisiense** hebben gediend. In dat geval kan De Luynes voor het **Bajocense** van 1738 (of zelfs eerder) hebben teruggegrepen op datgene wat was afgewezen door zijn voorganger, die hij daarmee weliswaar postuum desavoueerde, maar wat bij de eigenzinnige Franse bisschoppen van die tijd bepaald niet ongebruikelijk was.

De dispositie van de psalmen is een geheel andere dan die welke men in het **Breviarium Parisiense** van Vigier c.s. aantreft. Totdat de hypothese dat beide systemen van Vigier zijn kan worden weerlegd, wordt vooralsnog dat van het **Bajocense** aangeduid als *Vigier I* en dat van het **Parisiense** als *Vigier II*.

⁸⁹ Vgl. Frédéric Pluquet, *Essai historique sur la ville de Bayeux et son arrondissement*, Caen 1829, p. 242. Zie ook: Fontaine, o.c., p. 58. Hier wordt het Missale Bajocense van 1783 behandeld, waarbij het brevier van 1738 wordt vermeld met een beroep op een andere auteur.

⁹⁰ Voor de biografische gegevens wordt verwezen naar de behandeling van het Breviarium Parisiense, p. 106-107.

⁹¹ Guéranger, o.c., II, p. 249.

		Vigier I
		Bayeux
		Bajocense 1830
zo	Metten I	1 2 3
	II	6 7 8
	III	9a 9b 10
	Lauden	62 92 99 Dan3 148
	Prime	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113
	Completen	4 90 133

ma	Metten I	11 12 13
	II	14 15 16
	III	17a 17b 17c
	Lauden	5 32a 32b Jes12 46
	Prime	18 19 20
	Terts	21a 21b 22
	Sext	23 24a 24b
	None	25 26a 26b
	Vespers	114 115 116 119 120
	Completen	4 90 133

di	Metten I	27 28 29
	II	30a 30b 30c
	III	31 33a 33b
	Lauden	42 47 53 Jes38 95
	Prime	34a 34b 35
	Terts	36a 36b 36c
	Sext	37a 37b 38
	None	39a 39b 40
	Vespers	121 122 123 124 125
	Completen	4 90 133

wo	Metten I	41 43a 43b
	II	44a 44b 45
	III	48 49a 49b
	Lauden	56 64 66 1Sam2 134
	Prime	50 51 52
	Terts	54a 54b 55
	Sext	57 58a 58b
	None	59 60 61
	Vespers	126 127 128 129 130
	Completen	4 90 133

do	Metten I	63 65a 65b
	II	67a 67b 67c
	III	68a 68b 68c
	Lauden	80 89a 89b Ex15 145
	Prime	69 70a 70b
	Terts	71 72a 72b
	Sext	73a 73b 74
	None	75 76a 76b
	Vespers	131 132 135a 135b 136
	Completen	4 90 133

vr	Metten I	77a 77b 77c
	II	78 79a 79b
	III	81 82a 82b
	Lauden	87a 87b 142 Hab3 149
	Prime	83 84a 84b
	Terts	85a 85b 86
	Sext	88a 88b 88c
	None	93a 93b 96
	Vespers	137 138 139 140 141
	Completen	4 90 133

za	Metten I	97 98 100
	II	101a 101b 102
	III	103a 103b 103c
	Lauden	91a 91b 146 Deut32 150
	Prime	104a 104b 104c
	Terts	105a 105b 105c
	Sext	106a 106b 106c
	None	107 108a 108b
	Vespers	143a 143b 144a 144b 147
	Completen	4 90 133

Het proprium voor de metten van de tweede zondag van de Veertigdagentijd lijkt de hypothese te bevestigen dat hier van een eerder ontwerp dan dat van het tweede **Parisiense** sprake is. De lezingen in de derde nocturne zijn gelijk aan die van het **Breviarium Romanum** van 1568 en geen van de responsoria is eigen aan de zondag, want voor de tweede, derde en vierde zondag van de Quadragesima wordt steeds naar die van de eerste verwezen. In de tweede nocturne zijn de lezingen gelijk aan die van het **Breviarium Trecentense**. De eerste nocturne heeft geen lezingen uit Leviticus, maar uit Numeri, waardoor het **Bajocense** zich van alle andere brevieren onderscheidt. De tweede hiervan lijkt zeer waarschijnlijk bij het evangeliegedeelte van de verheerlijking op de berg te zijn gekozen, terwijl de eerste en de derde de lezing over de wolk die boven de tabernakel hing in de context van de tocht door de woestijn plaatsen. De perikoop Leviticus 10, 1-11 met weglating van enkele verzen vindt men hier als tweede lezing in de metten van de voorafgaande Quatertemperzaterdag.

Metten	Breviarium Bajocense		<i>komt overeen met:</i>
L 1	Locutus est Dominus ad Moysen	Num 1, 1-4	-
L 2	Igitur die	Num 9, 15-22	-
L 3	Ventus egrediens a Domino	Num 11, 31-34	-
L 4	Quadragenarius numerus	Aug., In Joan. 17, 4	Breviarium Trecense
L 5	Sive ergo in lege	Aug., In Joan. 17, 4	Breviarium Trecense
L 6	In hoc ergo sæculo	Aug., In Joan. 17, 4	Breviarium Trecense
L 7	Assumpsit Jesus	Leo I, Sermo LI, 2	Breviarium Romanum
L 8	Dicente Patre	Leo I, Sermo LI, 6	Breviarium Romanum
L 9	Hic est Filius meus	Leo I, Sermo LI, 6	Breviarium Romanum

12. Het Breviarium Parisiense van 1736

Het tweede brevier van Parijs is de meest bekende van alle gallicaanse brevieruitgaven geworden en is ook het vaakst gekopieerd of in verschillende mate in bewerking in andere diocesen overgenomen. Geen enkel ander diocesaan brevier is evenwel geheel gelijk aan dat van Parijs. De verschillen in het corpus van de tekst variëren van aanzienlijk tot zeer gering, maar in de diocesane appendices vindt men altijd eigen propria voor plaatselijk vereerde heiligen, die op hun beurt ook vaak weer bewerkingen van materiaal uit het tweede **Parisiense** zijn.

De aartsbisschop die zijn naam aan dit brevier heeft verbonden, was Charles Gaspard Guillaume de Vintimille du Luc, aan wie het citaat van Pierre Jounel:

Charles Gaspard Guillaume de Vintimille

... Viel homme insignifiant, dont la notoriété tenait surtout à la qualité des ses perruques, l'archevêque Charles de Vintimille, a laissé son nom à l'histoire de la liturgie avec le Missel qu'il promulgua en 1738 et qui devait être reçu dans plus du tiers des diocèses de France. Il s'en fallut de peu que l'autorité napoléonienne ne l'imposât à tous le pays en 1802 ...⁹²

waarschijnlijk enig onrecht doet. De Vintimille werd op 15 november 1655 geboren in Le Luc en droeg als zoon van François de Vintimille, Seigneur du Luc en Anne de Forbin de titel van hertog van Saint-Cloud. Van 1692 tot 1708 was hij bisschop van Marseille, vervolgens van 1708 tot 1729 aartsbisschop van Aix-en-Provence, waar hij de pestepidemie beleefde die deze stad en grote delen van de Provence teisterde. Op 10 mei 1729 werd hij tot aartsbisschop van Parijs benoemd. In zoverre is het citaat juist dat hij toen reeds 73 jaar oud was. Hij overleed op 13 maart 1746.

Merkwaardig is dat Guéranger milder in zijn oordeel over hem is dan Jounel:

*Homme de ménagements et de tolérance, il essaya de tenir le milieu entre les appelants et les partisans de la bulle.*⁹³

De Vintimille stond dan ook niet bekend als Jansenist; hoogstens was hij een weinig krachtdadige figuur en zijn aan het Parijse brevier van 1736 en het missale van 1738 alleen zijn goedkeuring, zijn weidse titels en zijn wapenschild verbonden. Op advies van de zeer invloedrijke deken van het kapittel van de Notre-Dame, Louis-Abraham d'Harcourt, benoemde hij een commissie voor de liturgieherziening, waarin slechts drie personen zitting hadden. Het waren François-Nicolas Vigier, François-Philippe Mésenguy en Charles Coffin.

Vigier, die al ervaring had met het samenstellen van een brevier en daarenboven gebruik kon maken van het werk van Foinard, wat bij zijn eerdere werk, wanneer dit het **Breviarium Bajocense** is, gezien de talrijke verwijzingen die daarin voorkwamen en waartegen Foinard juist gewaarschuwd had, nog niet veel gelegenheid daartoe had gehad, was de eerstaangewezene om dit project te beginnen. Hij was priester en Oratoriaan en stond aan het hoofd van het seminarie van Saint-Magloire, waar hij Duguet was opgevolgd. Dat hij Claude de Santeuël gekend heeft, die lange tijd daaraan ook verbonden was, is niet waarschijnlijk, want deze was in 1684 al overleden. De geboortedatum van Vigier is tot op heden nog niet achterhaald en

⁹² Jounel, o.c., p. 94.

⁹³ Guéranger, o.c., II, p. 250.

van zijn leven is niet bijzonder veel bekend. Dit zal de reden zijn waarom Guéranger hem een duister figuur noemt:

*Vers l'année 1725, François-Nicolas Vigier, ... s'étant livré aussi à la composition d'un bréviaire, suivant les idées nouvelles, se trouvait en mesure de faire jouir le public du fruit de ses labeurs. Ce personnage obscur devait être l'instrument de la plus grande révolution liturgique que l'Église de France ait vue depuis le VIIIe siècle.*⁹⁴

BREVIARIUM PARISIENSE,

Illustrissimi & Reverendissimi in Christo Patris D. D.
CAROLI GASPAR-GUILLELMI DE VINTIMILLE,
EX COMITIBUS MASSILIÆ DU LUC, Parisiensis
Archiepiscopi, Ducis S. Clodoaldi, Paris Franciæ,
Regii Ordinis sancti Spiritus Commendatoris, & c.
autoritate; ac venerabilis ejusdem Ecclesiæ Capituli
consensu editum,

PARS VERNÆ.

Venis XX.XV. lib. non compactum.

PARISIIS,

Sumptibus suis ediderunt BIBLIOPOLÆ
Usum Parisiensem.

M. DCC. XXXVI.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

aan het Collège de Beauvais, waarvan hij in 1718 de rector werd. Hij behield deze functie tot aan zijn dood. Daarnaast was hij rector van de Sorbonne, in welke hoedanigheid hij talrijke redevoeringen heeft gehouden en geschriften gepubliceerd, die in het genoemde verzamelwerk bijeen zijn gebracht.

Van zijn hymnen hebben vele de weg naar Britse gezangboeken van de late negentiende en de vroege twintigste eeuw gevonden. Sommige worden in Engelse vertalingen en bewerkingen van onder anderen Chandler en Isaac Williams nog altijd gezongen. Hij overleed op 20 juni 1749 te Parijs. Of de in de overlevering veronderstelde weigering van de laatste sacramenten en een kerkelijke begrafenis door de pastoor van Saint-Etienne-du-Mont op waarheid berust, is twijfelachtig⁹⁶.

Een van de drie hymnen die eigen zijn aan de metten, lauden en vespers van de eerste vier zondag van de Veertigdagentijd is zeker een schepping van Coffin. Deze komt voor in het hymnendeel van de **Œuvres de M. Coffin**. De inhoudsopgave daarvan en de tekst van de hymne zijn hierna weergegeven.

Hij is overleden in oktober 1752 op onbekende leeftijd. Zo weinig opvallend als Vigier moet zijn geweest, zoveel te meer illuster was zijn medewerker, Charles Coffin.

Deze heeft vooral bekendheid gekregen als dichter van vele hymnen, waarvan hij er in 1727 al enige publiceerde. In 1736 werden zijn **Hymni Sacri Auctore Carolo Coffi** te Parijs uitgegeven. Een vrijwel complete uitgave van zijn werken, waarin ook de Hymni Sacri zijn opgenomen, verscheen in 1755 in twee delen onder de titel **Les œuvres de M. Coffin, ancien recteur de l'Université et principal du Collège de Dormans-Beauvais**. Hieruit blijkt wel dat Coffin, ofschoon hij inderdaad geen geestelijke was, niet mag worden afgeschilderd als:

*Le second des collaborateurs de Vigier était un simple laïque ... Coffin, personnage grave et recueilli, était hérétique notoire.*⁹⁵

Charles Coffin werd geboren op 4 oktober 1676 in Buzancy in de Franse Ardennen. Hij kreeg zijn opleiding aan het Collège du Plessis en werd in 1701 aangesteld als medewerker van de historicus Rollin

⁹⁴ Guéranger, o.c., II, p. 249.

⁹⁵ Guéranger, o.c., II, p. 252.

⁹⁶ Uiteraard niet naar de visie van Guéranger, o.c. ibid.: ... *Coffin mourut sans sacrements, et le refus que fit le curé de Saint-Etienne-du-Mont de les lui administrer, fut approuvé par l'archevêque Christophe de Beaumont.*

1	Die dierum principe	<i>Die Dominica ad nocturnum officium</i>
2	Ad templa nos rusus vocat	<i>Die Dominica ad laudes matutinas</i>
3	O luce qui mortalibus	<i>Die Dominica ad vesperas</i>
4	Dei canamus gloriam	<i>Feria secunda</i>
5	Nil laudibus nostris eges	
6	Jactamur heu quot fluctibus	
7	Jubes: et, in præceps aquis	<i>Feria tertia</i>
8	Te principem summo, Deus	
9	O quam juvat fratres, Deus	
10	Miramus, o Deus, tuæ	<i>Feria quarta</i>
11	Promittis, et servas datam	
12	Horres superbos, nec tuam	
13	Isdem creati fluctibus	<i>Feria quinta</i>
14	Dignas quis, o Deus, tibi	
15	O fortis, o clemens Deus	
16	Jam sanctius moves opus	<i>Feria sexta</i>
17	Ultricibus nos undique	
18	Lugete, pacis Angeli	
19	Tandem peractis, o Deus	<i>Sabbato</i>
20	Rerum Creator omnium	
21	Supreme motor cordium	
22	Instantis adventum Dei	<i>In Adventu</i>
23	Jordanis oras prævia	
24	Statuta decreto Dei	
25	Jam desinant suspiria	<i>In Natali Domini ad officium nocturnum</i>
26	Quæ stella sole pulcrior	<i>In Epiphania Domini</i>
27	Qua lapsu tacito stella loquacibus	
28	Linguunt recta Magis principis urbis	
29	Huc vos, o miseri, surda relinquite	
30	Te læta, mundi conditor	<i>A Septuagesima ad Quadragesimam</i>
31	Rebus creatis nil egens	
32	Qui nos creas solus, Pater	
33	Vos, ante Christi tempora	
34	Fando quis audivit? Dei	<i>Tempore Passionis</i>
35	Opprobris, Jesu, satur	
36	Dum, Christe, confixus cruci	
37	Opus peregristi tuum	<i>In Ascensione Domini</i>
38	Veni, superne Spriritus	<i>In die Pentecostes</i>
39	Inter sulphurei fulgura turbinis	
40	Audimur: almo Spiritus	
41	Quo vos Magistri gloria, quo salus	
42	Debitam morti sobolem creatat	<i>In Conceptione et Nativitate B. Mariæ Virginis</i>
43	Lætis terra sonet plausibus; huic Dei	
44	Mortale cælo tolle genus caput	
45	Unus bonorum fons, Deus, omnium	
46	Inconcuſsa tuo, summe Deus, paras	<i>In Pontificatu S. Petri</i>
47	Sacri senatus, Petre, caput; gregis	
48	Prome commissas tibi, Petre, claves	
49	Qui sacris hodie sistiunt aris	<i>In præsentatione Domini ad laudes</i>
50	Quos pompa sec'li, quod opes	<i>In festo Sanct Joseph</i>
51	Dum morte victor obruta	<i>Pro SS. Apostolis Tempore Paschali</i>
52	Prædicta Christi mors adest	
53	Christe, prolapsi reparator orbis	<i>In festo S. Joannis Baptistæ</i>

54	Exiit cunis pretiosus infans	
55	Nunc quis tandem novus e latebris	
56	Quid moras nectis? Domino jubenti	
57	Quos junxit unus, vita dum mansit, labor	<i>In festo SS. Petri et Pauli</i>
58	Orbe nunc toto celebrentur ambo	
59	Jam nil Hebræis, Gentum plebs, invide	
60	Tandem laborum, gloriosi Principes	
61	Quæ longa tandem, Virgo, post suspiris	<i>In vigilia Assumptionis B.M.V.</i>
62	Quod carne Christum, Virgo, paris, vocant	
63	Quis ille, sylvis e penetrabilibus	<i>In Decollatione S. Joannis Baptistæ</i>
64	Impune Vati non erit: impotens	
65	Jam, Christe, nomen Gallica plebs tuum	<i>Pro sancto Dionysio</i>
Hymni reformati		
66	Jac lucis orto sidere	<i>Ad primam</i>
67	O fons amoris, Spiritus	<i>Ad tertiam</i>
68	Nunc solis excelsum jubar	<i>Ad sextam</i>
69	Prono volutus impetu	<i>Ad nonam</i>
70	In noctis umbra desides	<i>Ad completorium in Adventu</i>
71	Mundi salus qui nasceris	<i>A vigilia Natalis Domini ad Præsentationem</i>
72	O splendor æterni Patris	<i>Tempore Quadragesimæ</i>
73	Jesu sedemptor seculi	<i>Tempore Pascali</i>
74	Grates, peracto jam die	<i>Post Trinitatem</i>
75	Virgo Dei genitrix	<i>In officiis de B. Maria</i>
76	Missum Redemptorem polo	<i>In Nativitate Domini</i>
77	Jesu, redemptor omnium	<i>In Nativitate Domini in II. vesperis</i>
78	Quod lex adumbravit vetus	<i>Tempore Quadragesimæ ad nocturnum officium</i>
79	Forti tegente brachio	<i>Tempore Paschali ad vespervas</i>
80	Lætate, coelum; plausibus	<i>Pro SS. Apostolis in I. vesperis</i>
81	Christi Martyribus debita nos decet	<i>Pro SS. Martyribus</i>
82	Sec'li jam satis est muneribus datum	<i>Sancto Germano Autissiodorensi episcopo</i>
83	Mitte pro caro solitas ovili	
84	Subditis Reges dare jura terris	
85	Gentis humanæ Dominum Patremque	<i>In festo Dei Misericordiarum Patris</i>
86	Vors, quibus gazas Deus affluentes	
87	Dum pugnas juvenis concinimus graves	<i>Sancto Symphoriano martyre</i>
88	Insitæ servens pietatis ardor	
89	Excandescit atrox in juvenem furor	
90	Tandem per mediam victima nobilis	
91	Astra dum plaudunt tibi, Balderice	<i>Sancto Balderico</i>
92	Ne quid obscuros fugis in recessus	
93	Jesu, quem modici panis imagine	<i>Hymni super patrata in nova hæmorrhoida miraculo</i>
94	Stupete spectantum choro	
95	Nunc, o Sionis quotquot amor tenet	
96	Humana quid non pectora, si faves	<i>Sanctæ Agneti ad I. vespervas</i>
97	Non stat firma satis tutaque virtus	<i>Sanctæ Agneti ad nocturnum officium</i>
98	Dum, Gengulfe, tibi sacra redit dies	<i>Sancto Gengulfo</i>
99	Bellis implicitus fortia militis	
100	Quid non ira ferox cogit	
101	Stupete, cœlestes chori	<i>Mariæ Virgini Christum lactanti Hymnus I.</i>
102	Castæ parentis ubera	<i>Mariæ Virgini Christum lactanti Hymnus II.</i>
103	Totum per orbem, Christ, jubes crucis	<i>S. Bartholomæo</i>

104 O sancte sanctorum Deus
105 Concordes animæ, fœdere quas pius
106 Curas imperii justa necessitas
107 Nunc tandem lacrymis pone modum tuis

In Præsentatione B. Mariæ Virginis
Sanctæ Bathildi Hymnus 1.
Sanctæ Bathildi Hymnus 2.
Sanctæ Bathildi Hymnus 3.

Voor de metten is hiervan voorgeschreven:

Quod lex adumbravit vetus

Quod lex adumbravit vetus,
Quod ipse sacravit novi
Christus minister fœderis,
Decurrimus jejunium.

Utamur ergo parcius
Verbis, cibis, et potibus,
Somno, jocis; et arctius
Perstemus in custodia.

Intenta mens cupidinis
Frænet rebelles impetus;
Ne cordis arcem, janua
Qua se dat, hostis occupet.

Omnes ad aram cernuo
Vultu precemur supplices:
Ploremus, atque vindicem
Flectamus iram iudicis.

Judex tremende, nos premit
Immensa moles criminum:
Immensa sed clemens Pater
Parcendo vinces crimina.

Nos, testa quamquam, fictilis,
Opus tuum sumus tamen:
Perire ne plebem sinas
Christi redemptam sanguine.

Quod fecimus sana malum:
Auge bonum quod poscimus:
Da corde contrito, Deus,
Tuam mereri gratiam.

Præsta, beata Trinitas,
Concede, simplex Unitas,
Ut fructuosa sint tuis
Jejuniorum munera.

De hymne voor de Lauden, die in latere brevieren in gewijzigde vorm zal worden opgenomen is, maar in vroegere geheel ontbreekt, is:

Solemne nos jejunii

Solemne nos jejunii
nunc tempus ad planctum vocat;
plorat sacerdos; flebili
clamore templa personant.

Lugubris at frustra sonus
ad Numen iratum venit,
ni corde pulsus intimo
sensum doloris indicet.

nil frontibus sparsus cinis,
nil scissa vestis proderit,
ni fracta scindatur simul
vivo dolore pectora.

vultum rigantis fletibus,
flectamus iram numinis,
quæ criminis nostri memor,
intentat ultrices minas.

O juste Judex! o Deus!
sis lentus ad pœnam, Pater:
das pœnitendi tempora,
et cor simul da pœnitens.

Præsta, beata Trinitas,
concede, simplex Unitas,
ut fructuosa sint tuis
jejuniorum munera.

Het derde lid van de commissie, François-Philippe Mésenguy, door Guéranger veelvuldig als niet meer dan een misdienaar bestempeld, heeft inderdaad nooit de hogere wijdingen ontvangen, maar was acolyth van het bisdom Beauvais gebleven. Evenals Le Brun Desmarettes achtte hij zich de priesterwijding onwaardig, wat in deze tijd niet abnormaal was. Men kon ook zonder deze wijding tot belangrijke posities in de kerk komen, zoals titulair-abt. Dat was Mésenguy niet, maar wel was hij jarenlang werkzaam aan het Collège de Beauvais, waar hij letteren en rhetorica onderwees en de rechterhand van Coffin was. Hij was op 22 augustus 1677 geboren in Beauvais. Doordat hij de zijde van de appellanten had gekozen, moest hij in 1728 het college verlaten, maar bleef zich tot op hoge leeftijd aan studie en publicaties op bijbels-theologisch gebied wijden. Deze kregen zelfs zoveel aandacht dat zijn *Exposition de la Doctrine Chrétienne* door Clemens XIII in een speciaal hieraan gewijde breve van 14 juni 1761 veroordeeld werd. Mésenguy overleed op 19 februari 1763.

Het **Breviarium Parisiense** is niet alleen het belangrijkste brevier dat de gallicaanse liturgische beweging heeft voortgebracht, hoewel het kwalitatief niet het beste is geweest, maar zeker het getijdenboek dat met de meeste zorg is uitgegeven. Het bevat gravures van de bekende schilder van onder meer religieuze voorstellingen François Boucher (1703-1770), gestoken door Jacques Philippe le Bas (1707-1783) en is op zeer duurzaam papier in tweekleurendruk uitgevoerd. Duidelijk is dat men een prestigieus boek heeft willen uitgeven, dat als het brevier van de hoofdstad voor de clerus van Frankrijk en niet alleen voor die van Parijs

moest dienen. Dat Urbain Robinet het systeem van de psalterdispositie van het **Parisiense** in zijn **Breviarium Ecclesiasticum** geheel heeft overgenomen – en niet andersom – is daarvoor al een aanwijzing.

Pars Hyemalis

di	Metten I	14 18a 18b
	II	71a 71b 100
	III	106a 106b 106c
	Lauden	23 84 96 Jes38 150
	Prime	34a 34b 34c
	Terts	25 49a 49b
	Sext	36a 36b 36c
	None	108a 108b 108c
	Vespers	119 121 132 140 141
	Completen	12 31 78

wo	Metten I	9a 9b 9c
	II	77a 77b 77c
	III	77d 77e 77f
	Lauden	5 35 64 Jes12 146
	Prime	30a 30b 30c
	Terts	41a 41b 42
	Sext	20 102a 102b
	None	81 93a 93b
	Vespers	122 124 126 129 130
	Completen	10 13 15

do	Metten I	19 32a 32b
	II	67a 67b 67c
	III	88a 88b 88c
	Lauden	80 107a 107b 1Sam2 147
	Prime	66 89a 89b
	Terts	26a 26b 83
	Sext	22 33a 33b
	None	79a 79b 92
	Vespers	115 137 144a 144b 144c
	Completen	11 38a 38b

vr	Metten I	51 54a 54b
	II	58a 58b 60
	III	68a 68b 68c
	Lauden	53 70a 70b Hab3 145
	Prime	43a 43b 43c
	Terts	39a 39b 57
	Sext	101a 101b 101c
	None	21a 21b 21c
	Vespers	128 138a 138b 139a 139b
	Completen	37a 37b 55

za	Metten I	40 48a 48b
	II	61 63 74
	III	75 82a 82b
	Lauden	16a 16b 56 Deut32 116
	Prime	87 142a 142b
	Terts	28 44 149
	Sext	45 47 86
	None	59 73a 73b
	Vespers	127 131a 131b 143a 143b
	Completen	50 85a 85b

Ook hebben hier de completen van elke dag eigen psalmen gekregen, wat in het **Bajocense** nog niet is gerealiseerd.

Nochtans is ook het **Parisiense** een compilatiewerk geweest, wat te zien is aan de lezingen van de metten van zondag Reminiscere.

Breviarium Parisiense 1736		
L 1	Vocavit Moysen	Lev 1, 1-5
L 1	Arreptisque Nadab et Abiu	Lev 10, 1-7
L 3	Locutusque est Dominus	Lev 16, 1-3; 5; 15-16
L 4	Quadragenarius numerus	Aug., In Joan. 17, 4
L 5	Sive ergo in lege	Aug., In Joan. 17, 4
L 6	Quia verax est qui promisit	Aug., In Ps. 148, 1
L 7	Aperit Dominus coram electis	Leo I, Sermo LI De Transf. Domini, 3
L 8	Confirmandis vero Apostolis	Leo I, Sermo LI De Transf. Domini, 4
L 9	His ergo sacramentorum	Leo I, Sermo LI De Transf. Domini, 5

De lezingen van de eerste nocturne zijn genomen uit het **Breviarium Cluniacense**. Daarin komen, aangezien het de monastieke cursus volgt, vier lezingen voor. De tweede daarvan, Leviticus 8, 4-13, komt in het **Parisiense** niet voor.

De drie lezingen van de tweede nocturne zijn gelijk aan die van het Senonense, dat in de keuze van de laatste afwijkt van het **Trecense** en het **Autissiodoreense**.

Voor de derde nocturne kon men niet op een van de brevieren van de provincie Sens teruggrijpen, omdat in Parijs het **Missale Romanum** gebruikt werd, dat op deze zondag Matteüs 17 als evangelielezing voorschreef. Men had de lezingen uit Sermo 51 van Leo de Grote kunnen kiezen:

Breviarium Romanum 1568		
L 7	Assumpsit Jesus	Leo I, Sermo LI, De Transfig. Domini, 2
L 8	Dicente Patre	Leo I, Sermo LI, De Transfig. Domini, 6
L 9	Hic est Filius meus	Leo I, Sermo LI, De Transfig. Domini, 6

Uit dezelfde predikatie werd echter een andere keuze gemaakt, namelijk precies die gedeelten die in het **Breviarium Romanum** zijn overgeslagen. Robinet, die in de derde nocturne voor de eerste en de tweede lezing bijbelgedeelten kiest, namelijk Handelingen 7, nam de tweede lezing van het Parijsense als laatste in de metten in zijn **Breviarium Ecclesiasticum** over.

De responsoria laten een ander beeld zien, dat als volgt geschematiseerd kan worden;

	uit:	Breviarium Parisiense 1736	
R 1		Ignis in altari	Lev 6, 2
	Trecense >	Dixit Dominus: Ignem veni mittere	Lc 12, 49
R 2	Cluniacense >	Irritam quis faciens legem	Heb 10, 28-29
	Cluniacense >	Mortui sunt Nadab et Abiu	Num 3, 4
R 3	Trecense >	Si voluisses sacrificium	Ps 50 (51), 18-19
	Cluniacense >	Impossibile est sanguine taurorum	Heb 10, 4
R 4		Ex operibus legis	Rom 3, 20-21
		Multorum nobis et magnorum	Sir 1, 1
R 5		Humiliemus Deo animas nostras	Jud 8, 16
		Abnegantes impietatem	Tit 2, 12-13
R 6		Usque in tempus sustinebit	Sir 1, 29
		Omnis disciplina	Heb 12, 11
R 7	Rotomagense >	Ascendit Jesus in montem	Lc 9, 28-29
		Cum descenderet Moyses	Ex 34, 29
R 8		Ecce duo viri	Lc 9, 30
		Præclaritas in communicatione	Wijsh 8, 15
R 9		Beati qui habitant	Ps 83 (84), 5; 11
		Si vis, faciamus	Mt 17, 4

Daar de lezingen in het **Parisiense**, althans op deze zondag, geen oorspronkelijke vindingen zijn en ook uit het ander materiaal voor de responsoria geput is, is het aannemelijk dat ergens een brevier is gepubliceerd of althans is voorbereid waaruit de responsoria waarvan de herkomst oningevuld gebleven is geheel of gedeeltelijk afkomstig zijn. Tussen de brevieren van de provincie Sens het het tweede **Parisiense** is voor zover bekend geen dergelijk brevier uitgegeven. Een deel van het tekstmateriaal komt echter wel voor in een aantal brevieren die slechts een gedeeltelijke afhankelijkheid van het Parijse vertonen.

Het Parijse brevier markeert niet alleen door zijn invloed op latere uitgave en door de overname ervan in talrijke andere diocesen een duidelijke stap in de ontwikkeling, maar ook door een detail dat niet onopgemerkt mag blijven voordat latere uitgaven kunnen worden behandeld. Dit is de collecta of het gebed van de zondag. De traditionele Romeinse op de tweede zondag van de Veertigdagentijd is die welke voorkomt in het **Sacramentarium Gregorianum**⁹⁷:

⁹⁷ Zie Mohlberg, *Die älteste erreichbare Gestalt*, p. 15.

Deus qui conspicis omni nos virtute destitui:
interius exteriusque custodi;
ut ab omnibus adversitatibus muniamur in corpore,
et a pravis cogitationibus mundemur in mente.

Deze collecta, die uiteraard in het **Breviarium Romanum** voorkomt, is bewaard in de tot dusver behandelde Franse brevieren **Senonense, Trecense, Autissiodoreense, Rotomagense, Claromontense, Molinense en Bajocense**, maar niet in het **Cenomanense, Cadurcense en Carcassonense**.

Deze laatste heten te zijn geredigeerd door door Laurent-Etienne Rondet ⁹⁸, met het **Breviarium Ecclesiasticum** van Robinet als uitgangspunt. Dat dateert van 1744, toen het **Parisiense** het licht al had gezien. Robinet en Rondet, wanneer de laatste inderdaad de redactor is geweest, namen een andere collecta op, die voor het eerst voorkomt in het **Parisiense**:

Deus qui nos inter mundi pericula,
coelestis beatitudinis expectatione sustentas:
præsta, ut terrena despicientes,
qui sursum sunt semper sapiamus.

Na 1736 is dit de collecta die telkens weer terugkomt in de Franse brevieren. De merkwaardige alliteratie die in de laatste regel voorkomt – over de vraag of zij fraai is valt te discussiëren ofschoon met over smaak beter niet kwan twisten – ontbreekt in één brevier, dat temidden van de hier behandelde een unieke plaats inneemt. De gallicaanse brevieruitgaven zijn buiten het Franse taalgebied in de regel niet in gebruik genomen, maar in 1744 werd in Nederland het **Breviarium Ecclesiasticum ad usum Metropolitanæ Ecclesiæ Ultrajectensis et Cathedralis Harlemensis accommodatum** verspreid, waarvan de plaats waar het is gedrukt op de titelpagina niet genoemd wordt. Wel is vermeld dat de uitgave is gedaan *Jussu Superiorum*, waarbij in het ongewisse wordt gelaten wie deze overheden zijn. Er was sedert 1723 wel een aartsbisschop van Utrecht, in 1744 in de persoon van Petrus Johannes Meindaerts, die in 1742 Hiëronymus de Bock tot bisschop van Haarlem had benoemd, maar er waren ook vice-superiores van de Hollandsche Zending. Dezen zullen zeker het **Breviarium Ecclesiasticum** aan hun geestelijken niet hebben toegestaan, want het was een uitgave die in de eerste plaats bedoeld was voor de oud-bisschoppelijke Cleresie.

In dit brevier, dat voor het officie van de tweede zondag van de Quadragesima gelijk is aan dat van het **Parisiense** ⁹⁹, komt een variant van de collecta voor:

Deus qui nos inter mundi pericula *et adversa*,
coelestis beatitudinis expectatione sustentas:
præsta, *quæsumus*, ut terrena *fastidientes*,
in supernorum desiderium tot cordis affectu rapiamus.

⁹⁸ Laurent-Etienne Rondet werd op 6 mei 1717 geboren als zoon van Laurent Rondet, drukker en uitgever in Parijs en overleed op 1 april 1785. Hij was vooral bekend door zijn kennis van het Hebreeuws, waarvan hij een grammatica uitgaf. Ook verzorgde hij een parafrasering van de Vulgaat, die in 1756 gevolgd werd door een bijbelvertaling uit de grondtalen. De vertaling van het nieuwe testament door Mésenguy werd door hem in 1754 bewerkt. Hij zou degene geweest zijn die de eindredactie van brevieren van Carcassonne, Cahors en Le Mans vanuit het **Breviarium Ecclesiasticum** van Robinet heeft verzorgd. Ernstig rekening moet echter worden gehouden met de mogelijkheid dat de namen Rondet en Robinet, die enigszins op elkaar lijken, al vroeg met elkaar verward zijn en dat dit door Guéranger is overgenomen, waardoor ook in de latere literatuur de redactie ten onrechte aan Rondet zou zijn toegeschreven. Wanneer deze toeschrijving toch juist blijkt te zijn, houdt deze in dat Rondet nog vóór zijn dertigste levensjaar al drie brevieren heeft geredigeerd.

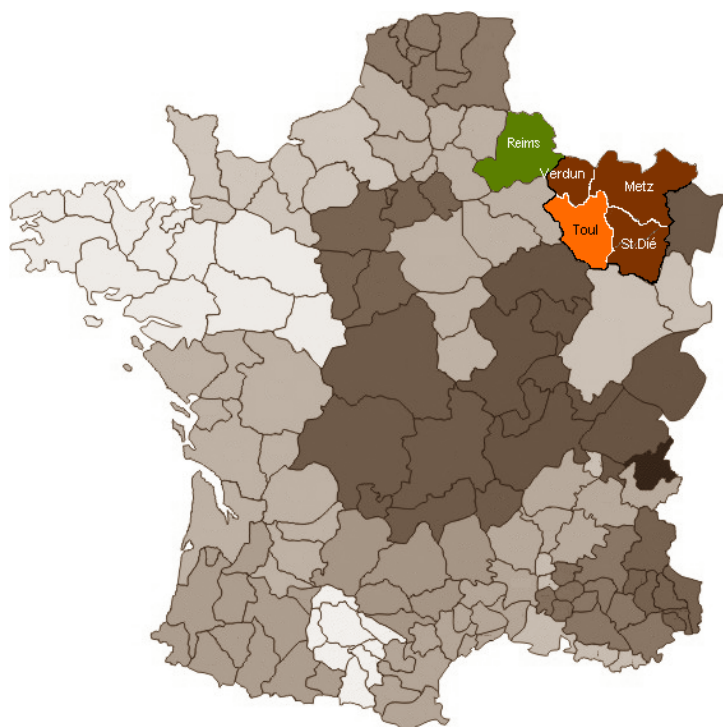
⁹⁹ Een ander verschil is gelegen in de keuze van de canon die gelezen werd in de prime. Het **Breviarium Parisiense** heeft een uitspraak van het concilie van Carthago uit 398, terwijl het Utrechts-Haarlemse brevier een bepaling van het concilie van Trente uit 1547 heeft: Sessio 6, De Justificatione, c. 5 en 6.

Aan de hand van deze collecta kunnen de brevieren globaal in 'families' worden ingedeeld. Tot de eerste horen dan die welke *Deus qui conspicis* bevatten en tot de tweede die waarin *Deus qui nos inter mundi pericula* voorkomt. Hiertoe horen vrijwel alle uitgaven die na het **Parisiense** zijn gedaan. De wijziging vindt men hier en daar in latere Franse uitgaven.

Daarnaast zijn nog twee andere collectagebeden te vinden, die bij de behandeling van het **Breviarium Lexoviense** en het **Breviarium Pictaviense**, waarin zij voorkomen, worden vermeld.

13. De brevieren van Toul en Reims

13.1. Het *Breviarium Tullense*

De bisdommen Toul, Metz, Verdun en Saint-Dié namen onder het Ancien Régime een bijzondere plaats in de Franse katholieke kerk in. Zij behoorden wel tot het Franse rijksg gebied, maar hun bisschoppen waren suffraganen van de aartsbischop van Trier. Toul en Verdun hadden een gallicaans brevier terwijl Metz en Saint-Dié zich waarschijnlijk van de Romeinse boeken bedienden.

Het **Breviarium Tullense**, dat dateert van 1748¹⁰⁰, wijkt in vele opzichten af van de hiervoor behandelde uitgaven. Het werd ingevoerd op last van Scipion-Jérôme Bégon¹⁰¹, die van 1723 tot 1753 bisschop van Toul was. Toen aan het begin van de negentiende eeuw het bisdom Toul-Nancy ontstond, ging het brevier hierop over. Het werd nog in 1821 herdrukt

¹⁰⁰ Het *Missale ad usum Cathedralis Ecclesiae et Dioecesis Tullensis* dateert van 1750. Zie Fontaine, o.c., p. 128-129.

¹⁰¹ Scipion-Jérôme Bégon, geboren in 1681 en gestorven op 28 december 1753, was het tweede kind van Michèl Bégon, die de Franse gouverneur van San Domingo was en in 1710 is overleden, nadat hij, teruggekeerd naar Frankrijk, belangrijke posten had bekleed in het bestuur van de koloniën. Naar hem is door de botanicus Charles Plumier de begonia genoemd, die door Linnaeus overigens niet zo genoemd werd.

De verdeling van het psalter is een andere dan de tot dusverre weergegeven disposities:

		Toul
		Tullense 1748
zo	Metten I	1 2 3
	II	19 20 28
	III	29 75 80
	Lauden	92 99 62 Dan3 150
	Prime	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113
	Completen	4 30 90 133

ma	Metten I	17 18 32
	II	49 53 74
	III	76 81 96
	Lauden	91 23 46 1Sam2 148
	Prime	9a 9b 9c
	Terts	17a 17b 17c
	Sext	101a 101b 101c
	None	82 102a 102b
	Vespers	122 126 134 137 142
	Completen	4 30 90 133

di	Metten I	7 10 12
	II	15 22 27
	III	51 55 61
	Lauden	53 64 65 Ex15 146
	Prime	57 73a 73b
	Terts	36a 36b 36c
	Sext	34a 34b 34c
	None	103a 103b 103c
	Vespers	120 123 124 138 144
	Completen	4 30 90 133

wo	Metten I	11 13 24
	II	42 56 63
	III	84 85 89
	Lauden	33 66 98
	Prime	77a 77b 77c
	Terts	77d 77e 77f
	Sext	67a 67b 67c
	None	70a 70b 70c
	Vespers	115 116 125 135 147
	Completen	4 30 90 133

do	Metten I	25 39 44
	II	45 47 60
	III	71 83 86
	Lauden	107 99 80 Jes12 145
	Prime	88a 88b 88c
	Terts	104a 104b 104c
	Sext	105a 105b 105c
	None	106a 106b 106c
	Vespers	121 127 131 132 137
	Completen	4 30 90 133

vr	Metten I	6 31 37
	II	40 54 58
	III	59 69 87
	Lauden	50 5 78 Hab3 95
	Prime	108a 108b 108c
	Terts	68a 68b 68c
	Sext	21a 21b 21c
	None	30a 30b 30c
	Vespers	128 129 130 139 140
	Completen	4 30 90 133

za	Metten I	14 16 26
	II	35 38 41
	III	48 57 79
	Lauden	23 61 100 Deut32 149
	Prime	43a 43b 43c
	Terts	72a 72b 72c
	Sext	60 85a 85b
	None	93a 93b 125
	Vespers	114 119 136 141 143
	Completen	4 30 90 133

De collecta van de tweede zondag van de Veertigdagentijd is in dit brevier nog de Romeinse. De lezingen in de eerste nocturne van de metten gaan rechtstreeks terug op het **Breviarium Cluniacense**, waarbij de vierde lezing die daar in de monastieke cursus voorkomt, in het **Tullense** ontbreekt. In de tweede en derde nocturne wordt een keuze gedaan die tot nu toe nog niet beschreven is: een predikatie van Bernard van Clairvaux aan het begin van de vastentijd en een homilie van Beda Venerabilis over de verheerlijking op de berg. De eerste verzen van Matteüs 17 gaan aan de zevende lezing vooraf.

De teksten van de responsoria hebben geen enkele betrekking tot het evangelie, want de getijden hebben in dit brevier elk hun eigen thema, dat telkens als opschrift wordt vermeld. In het gehele proprium van deze zondag lijkt het berouw en de ommekeer het grote thema te zijn, waarbij tot tweemaal toe uit de gelijkenis van de verloren zoon wordt geciteerd (Lucas 15, 18). Enkele responsoria of gedeelten daarvan zijn ook in het brevier van Troyes te vinden en één responsorie lijkt uit het Parijse afkomstig te zijn. Een fragment van een responsorie is ook in het **Rotomagense** terug te vinden.

Breviarium Tullense 1748			
L 1	Vocavit Moysen	Lev 1, 1-6	< Cluniacense
R 1	Nunc dicit Dominus	Joël 2, 12-13	
	Appropinquate Deo	Jac 4, 8-9	
L 2	Congregata omni turba	Lev 8, 4-14	< Cluniacense
R 2	Nolite jejunare	Jes 58, 4-6	
	Pœnitementini igitur	Hand 3, 19	< Trecense
L 3	Arreptis Nadab et Abiu	Lev 10, 1-8	< Cluniacense
R 3	Projicite a vobis	Ez 18, 31-32	< Trecense
	Patienter agit	2 Petr 3, 9	< Trecense
L 4	Convertimini ad me	Bernardus v. Cl., Sermo II in Cap. Jej., 1	
R 4	Humiliemus Deo	Jud 8, 16	< Parisiense
	Abnegantes impietatem	Tit 2, 12-13	< Parisiense
L 5	Attende solerter	Bernardus v. Cl., Sermo II in Cap. Jej., 3	
R 5	Si voluisses sacrificium	Ps 50 (51), 18-10	< Trecense
	Quæ secundum Deum	2 Kor 7, 10	
L 6	Addit deinde Propheta	Bernardus v. Cl., Sermo II in Cap. Jej., 5	
R 6	Dimittam adversum me	Job 10, 1-2	
	Surgam, et ibo ad patrem	Lc 15, 18	
L 7	Quia Dominus ac Redemptor	Beda Ven., Sermo XVIII	
R 7	Quasi columbæ	Jes 59, 11-12	
	Si dixerimus	1 Jo 1, 8	< Rotomagense
L 8	Transfiguratus est	Beda Ven., Sermo XVIII	
R 8	Benedictum nomen tuum	Tob 3, 11-13	
	Pater, peccavi in cœlum	Lc 15, 18	
L 9	Ad nostram, fratres carissimi	Beda Ven., Sermo XVIII	
R 9	Super flumina Babylonis	Ps 136 (137), 1-4	
	Ipsi intra nos gemimus	Rom 8, 23	

Metten en lauden hebben hier geen eigen hymne, maar het meest opmerkelijke aan het proprium in het **Tullense** is de hymne van de vespers. Deze is geheel samengesteld uit soms enigszins gewijzigde strofen van andere hymnen:

Quod lex adumbrabat vetus,
Quod ipse sacravit novi
Christus minister foederis,
Decurrimus jejunium.

Profana cessent gaudia,
nos tempus ad luctum vocat;
mærore vultus palleant,
planctuque templa personent

Lugubris at frustra sonus,
ad Numen iratum venit,
ni corde pulsus intimo
sensum doloris indicet.

Nil frontibus sparsus cinis,
nil scissa vestis proderit,
ni fracta scindantur simul
vivo dolore pectora.

Tuo, Deus, qui lumine
mentes tueris intimas,
reos dolentes crimina
flecti paratus, suscipe

Culpis tibi quot displicet,
tot cor litat doloribus;
ultrix suo fac charitas
adurat igne victimam.

Audi, beata Trinitas,
nostrisque votis annuens
contrita fac jejuniis
tibi litemus pectora.

Quod lex adumbravit vetus,
quod ipse sacravit novi
Christus minister foederis,
decurrimus jejunium.

Coffin, Parisiense

Profana cessent gaudia,
nos tempus ad luctum vocat;
plorat sacerdos; flebili
clamore templa personent.

Ambianense

Lugubris at frustra sonus,
nec flectit iram Numinis,
ni corde pulsus intimo
sensum doloris indicet.

Ambianense

Nil frontibus sparsus cinis,
nil scissa vestis proderit,
ni fracta scindantur simul
summo dolore pectora.

Ambianense

Tuis sagittis saucius,
servus tibi se subjicit;
reum fatentem crimina
flecti paratus suscipe.

Cenomanense

Culpis tibi quot displicet,
tot cor litat doloribus;
ultrix suo fac charitas
adurat igne victimam.

Cenomanense

Audi, beata Trinitas,
nostrisque votis annuens,
contrita fac jejuniis
tibi litemus pectora.

ook in **Remense**

Wat hier afwijkt is zonder meer geen verbetering te noemen, maar een vereenvoudiging. Aangezien het **Cenomanense** evenals het **Tullense** van 1748 dateert maar teruggaat op het **Breviarium Ecclesiasticum** van 1744, en het **Ambianense** in 1746 uitgegeven is, kan men aannemen dat het **Tullense** uit deze bronnen geput en naar de huidige maatstaven, die men echter niet aan de achttiende eeuw kan aanleggen, zelfs geplagieerd heeft.

13. 2. Het Breviarium Remense

Het **Breviarium sanctæ Ecclesiæ Metropolitanæ Remensis**, dat in 1759 op last van aartsbisschop Armand Jules de Rohan-Guémené¹⁰² werd uitgegeven, verscheen drie maanden vóór diens overlijden. Hoewel hij bekend staat als een bestrijder van het Jansenisme, is het **Breviarium Remense** nauw verwant met het **Pariense**. Het heeft dezelfde dispositie van het psalter en ook de collecta van de tweede zondag van de Veertigdagentijd is *Deus, qui nos inter mundi pericula*.

Het geheel lezingen en reponsoria is een vermenging van het Parijse brevier en dat van Tulle, volgens het onderstaande diagram:

	Parisiense 1736	Breviarium Tullense 1748	Remense 1759
L 1 R 1		Vocavit Moysen Nunc dicit Dominus Appropinquate Deo	Vocavit Moysen Nunc dicit Dominus Appropinquate Deo
L 2 R 2	Arreptisque Nadab et Abiu Irritam quis faciens legem Mortui sunt Nadab et Abiu		Arreptisque Nadab et Abiu Irritam quis faciens legem Mortui sunt Nadab et Abiu
L 3 R 3	Locutusque est Dominus Si voluisses sacrificium Impossibile est		Locutusque est Dominus Si voluisses sacrificium Impossibile est
L 4 R 4		Convertimini ad me Humiliemus Deo Abnegantes impietatem	Convertimini ad me Dimittam adversum me Surgam, et ibo ad patrem meum
L 5 R 5	Humiliemus Deo Abnegantes impietatem	Attende solerter	Attende solerter Humiliemus Deo Abnegantes impietatem
L 6 R 6	Usque in tempus sustinebit Omnis disciplina	Addit deinde Propheta Dimittam adversum me Surgam, et ibo ad patrem	Addit deinde Propheta Usque in tempus sustinebit Omnis disciplina
L 7 R 7	Aperit Dominus coram electis Ascendit Jesus Cum descenderet		Aperit Dominus coram electis Ascendit Jesus Cum descenderet
L 8 R 8	Confirmandis vero Apostolis Ecce duo viri Praeclaritas in communicatione		Confirmandis vero Apostolis Ecce duo viri Praeclaritas in communicatione
L 9 R 9	His ergo sacramentorum Beati qui habitant Si vis, faciamus		His ergo sacramentorum Beati qui habitant Si vis, faciamus

¹⁰² Armand Jules de Rohan-Guémené, geboren op 10 februari 1695 à Paris en overleden op 28 augustus 1762, was het vijftiende kind van Charles III, prins van Guéméné en hertog van Montbazou, en diens tweede echtgenote, Charlotte-Elisabeth de Cocheilet. Al op jeugdige leeftijd werd hij kanunnik van het kapittel van Straatsburg en titulair-abt. Op 23 augustus 1722 werd hij, 27 jaar oud, tot aartsbisschop van Reims gewijd en op 25 oktober van dat jaar oefende hij het aan deze zetel verbonden privilege uit de koning van Frankrijk, Lodewijk XV, de zalving toe te dienen bij diens kroning. In zijn diocees gaf hij zich veel moeite voor de acceptatie van de constitutie Unigenitus, waarbij hij al zijn invloed als kerkelijk Premier Pair du Royaume in het Parlement van Parijs aanwendde. Op de titelpagina van het brevier van 1759 wordt deze titel vermeld.

Armand Jules de Rohan-Guéméné

Opmerkelijk aan het **Remense** is het voorkomen van een tot dusverre niet elders aangetroffen hymne in de lauden:

Quisquis fateris te reum

Quisquis fateris te reum,
ad cor reversus pœnitens.
dic intimos, dic flebili
cordis dolores carmine.

Risus inanes exulent,
ad sacra curvus atria
luget sacerdos, et tuos
clamore fletus provocat.

Salutis ecce nunc dies:
qui deviasti prodigus
fili, demum revertere;
parens en ulnas explicat.

At ne vocatus patriam
domum reverti differas;
magis tremendum, nil tibi
irata quam benignitas.

Sacro, Deus, jejunio
qui nos piari præcipis,
da pœnitendi tempora,
et cor simul da pœnitens.

Audi, beata Trinitas,
nostrisque votis annuens,
contrita fac jejuniis
tibi litemus pectora.

14. Het Breviarium Ambianense

Het brevier van Amiens, dat in 1746 verscheen is tot op zekere hoogte een voorloper van dat van Toul geweest en een reactie op dat van Parijs. Guéranger ziet het als een 'bedrijfsongeval' van de bisschop van deze stad:

*Il va sans dire que les bréviaires renouvelés par des prélats animés d'un zèle sincère pour la doctrine de la bulle, devaient renfermer une confession énergique des dogmes attaqués par les nouvelles erreurs, et, par là, contraster grandement avec les nouveaux livres parisiens; mais, encore une fois, quelle étrange contradiction que celle de rompre avec la tradition sur tant de points, pour la faire triompher sur un seul !
Le premier bréviaire qui se distingue par cette bizarrerie est celui d'Amiens, publié en 1746 par l'évêque Louis-François d'Orléans de La Motte. Ce vénérable prélat, qui se montra toujours si zélé pour la pureté de la foi dans son diocèse, auquel il donna d'ailleurs l'exemple de toutes les vertus, avait sacrifié aussi à cet amour universel des nouveautés liturgiques qui transportait son siècle.*¹⁰³

Louis François Gabriel d'Orléans de La Motte werd geboren in 1683 te Carpentras en stierf op 91-jarige leeftijd op 10 juli 1774 als bisschop van Amiens na een pontificaat van veertig jaar. Met kwesties rondom het Jansenisme in het bijzonder heeft hij zich inderdaad niet ingelaten, evenmin als met theologische vraagstukken in het algemeen¹⁰⁴.

Guéranger beschouwt het **Breviarium Ambianense** van 1746 als een tegenoffensief tegen het, in zijn ogen, van Jansenisme doordrenkte **Parisiense**. Men kan het echter meer beschouwen als een pendant ervan. Een variant van het Parijse model is het zeker niet, ook al vertoont de dispositie van het psalmboek structurele overeenkomsten hiermee, waarvan wijkt het in details echter afwijkt.

		Amiens
		Ambianense 1746
zo	Metten I	1 2 3
	II	17a 17b 17c
	III	27 29 65
	Lauden	62 92 99 Dan3 150
	Prime	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113
	Completen	4 90 133

¹⁰³ Guéranger, o.c., II, p. 344.

¹⁰⁴ De bron van Guérangers informatie is naar alle waarschijnlijkheid Abbé Proyard, *Vie de M. D'Orleans de la Motte, évêque d'Amiens, dédiée a Monseigneur l'Archevêque de Sens, Principal Ministre, Amiens/Lyon 1788.*

ma	Metten I	8 32a 32b
	II	101a 101b 101c
	III	103a 103b 103c
	Lauden	18 135a 135b 1Sam2 148
	Prime	81 89a 89b
	Terts	73a 73b 95
	Sext	91a 91b 96
	None	102a 102b 102c
	Vespers	137 138a 138b 143a 143b
	Completen	6 7a 7b

di	Metten I	61 79a 79b
	II	104a 104b 104c
	III	105a 105b 105c
	Lauden	106a 106b 106c Ex15 134
	Prime	9a 9b 9c
	Terts	19 22 53
	Sext	56 93a 93b
	None	43a 43b 43c
	Vespers	119 120 123 124 126
	Completen	10 11 12

wo	Metten I	36a 36b 36c
	II	77a 77b 77c
	III	77d 77e 77f
	Lauden	67a 67b 67c Bar4 147
	Prime	5 33a 33b
	Terts	28 49a 49b
	Sext	48a 48b 52
	None	72a 72b 74
	Vespers	127 130 144a 144b 144c
	Completen	13 14 15

do	Metten I	44a 44b 45
	II	64 76a 76b
	III	84 142a 142b
	Lauden	20 71 97 Jes12 146
	Prime	24a 24b 60
	Terts	41a 41b 42
	Sext	80a 80b 83
	None	88a 88b 88c
	Vespers	115 122 125 131a 131b
	Completen	31 38a 38b

vr	Metten I	51 54a 54b
	II	58a 58b 63
	III	68a 68b 68c
	Lauden	69 70a 70b Hab3 145
	Prime	34a 34b 34c
	Terts	25 39a 39b
	Sext	21a 21b 21c
	None	30a 30b 30c
	Vespers	128 129 139a 139b 141
	Completen	37a 37b 55

za	Metten I	16a 16b 23
	II	26a 26b 35
	III	46 47 86
	Lauden	57 66 75 Deut32 116
	Prime	40 98 107
	Terts	87a 87b 149
	Sext	100 108a 108b
	None	59 78 82
	Vespers	114 121 132 136 140
	Completen	50 85a 85b

Jean Joseph Languet de Gergy

De collecta is die van het Parijse brevier. De lezingen van de eerste nocturne in de metten komen voor een deel overeen met die van het Cluniacense en het Parisiense, waarbij merkwaardig is dat in het tweede responsorie Nadab en Abihu genoemd worden, maar de lezing uit Leviticus 10 niet is gehandhaafd. De responsoria van de eerste nocturne zijn geheel die van het **Breviarium Senonense**. Die van de tweede nocturne zijn gelijk aan die van de eerste zondag van de Veertigdagentijd en houden noch met de evangelielezing, noch met de lezingen van deze nocturne verband. Hier is gekozen voor de kerkvader Ambrosius en zijn prediking over Elia en het vasten. In de derde nocturne zijn de lezingen die welke in het Tullense zullen worden overgenomen, maar de responsoria zijn grotendeels andere.

Opvallend is de grote hoeveelheid tekstmateriaal dat uit het brevier van Sens is overgenomen, terwijl de meeste latere uitgaven op dezelfde plaats in het officie andere teksten hebben. Dit geldt voor het gehele brevier. De verbinding die tussen Sens en Amiens bestaat, wordt mogelijkwerwijze duidelijk uit de persoon aan wie de biografie van bisschop D'Orléans de La Motte zijn werk opgedragen heeft: de aartsbisschop van Sens. Ten tijde van het ontstaan van het **Ambianense** was dit Jean-Joseph Languet de Gergy¹⁰⁵. Deze stond uiterst sceptisch tegenover het brevier van Parijs en had grote invloed op De la Motte.

¹⁰⁵ Jean-Joseph Languet de Gergy, geboren te Dijon op 25 augustus 1677 en overleden te Sens op 11 mei 1753, was aanvankelijk een beschermeling van Le Grand Bossuet, door wiens toedoen hij een benoeming als aalmoezenier aan het hof van de kroosprinses was. Hij was vicaris-generaal van Autun, in welk bisdom zich de parochie van Paray-le-Monial bevindt, waar Marguërite-Marie Alacoque begraven ligt. Toen hij belast werd met het onderzoek naar de wonderen die zich daar zouden hebben voorgedaan, raakte hij overtuigd van de echtheid hiervan en schreef zelfs haar biografie. In

	<i>genomen uit:</i>	Breviarium Ambianense 1746	<i>overgenomen in:</i>
L 1	Cluniacense	Vocavit Moysen Lev 1, 1-6	Tullense
R 1	Senonense	Hæc est lex holocausti Lev 6, 2	
		Dixit Dominus Lc 12, 49	
L 2	Cluniacense	Congregata omni turba Lev 8, 4-14	Tullense
R 2	Senonense	Irritam quis faciens legem Heb 10, 28-29	
		Arreptis Nadab et Abiu Lev 10, 2	
L 3		Dixit Moyses ad Aaron Lev 9, 7-8; 11a; 15; 18a; 22-24	
R 3	Senonense	Qui diligit proximum Rom 13, 8-10	
		Non facies quod iniquum est Lev 19, 16-17	
L 4		Athletæ sumus Ambrosius, De Elia et Jejunio, 21	
R 4		Ecce nunc tempus acceptabile 2 Kor 6, 3-4; 6	
		Quia patens Dominus est Jud 8, 14; 16	
L 5		Spectant te Archangeli Ambrosius, De Elia et Jejunio, 21	
R 5		Defecit gaudium Klaagl 5, 15-16	
		Emundate manus Jac 4, 8-9	
L 6		Veni ergo, Domine Jesu Ambrosius, De Elia et Jejunio, 21	
R 6	R als Rotomagense	Si confiteamur 1 Jo 1, 9	
	<i>V luidt anders:</i>	Qui abscondit Spr 28, 13	
L 7		Quia Dominus ac Redemptor Beda Ven., Sermo XVIII	Tullense
R 7		Super flumina Babylonis Ps 136 (137), 1-4	Tullense
		Nostra conversatio Fil 3, 20	
L 8		Et transfiguratus est Beda Ven., Sermo XVIII	Tullense
R 8		Momentaneum et leve 2 Kor 4, 17-18	
		Quam magna multitudo Ps 30 (31), 20	
L 9		Ad nostram, fratres carissimi Beda Ven., Sermo XVIII	Tullense
R 9		Videmus nunc per speculum 1 Kor 13, 12	
		Sitivit anima mea Ps 41 (42), 3	

In 1764 werd in Noyon het **Breviarium Noviomense** ingevoerd, dat vrijwel gelijk was aan dat van Amiens.

1715 werd hij bisschop van Soissons, maar bleef in hofkringen verkeren, waar hij zich in kerkelijke aangelegenheden voornamelijk door twee dames liet informeren die fel tegen het Jansenisme gekant waren. Hij bevorderde de verering van het Heilig Hart, waartegen in Jansenistische kringen sterke aversie bestond. Ook verdedigde hij de constitutie Unigenitus.

15. Het Breviarium Lexoviense

Het brevier van Lisieux van 1750 neemt temidden van de gallicaanse uitgaven een aparte plaats in. Het **Ambianense** en het **Noviomense** heeft het de hymne *Profana cessent gaudia* voor de lauden gemeen, die hier luidt:

Profana cessent gaudia

Profana cessent gaudia,
nos tempus ad luctum vocat;
plorat sacerdos; flebili
clamore templa personent.

Lugubris at frustra sonus
ad Numen iratum venit,
ni corde pulsus intimo
sensum doloris indicet.

Nil frontibus sparsus cinis,
nil scissa vestis proderit,
ni fracta scindantur simul
vivo dolore pectora.

Stratum rigantes fletibus
flectamus iram Numinis,
quæ criminis nostri memor
intentat ultrices minas.

O juste Judex! o Deus!
sis lentus ad pœnam pater:
ignosce genti, quam suo
Christus redemit sanguine.

Sic nos dolere fac, Deus,
quos criminum moles gravat:
ignosce genti, quam suo
Christus redemit sanguine.

Præsta beata Trinitas,
concede, simplex Unitas,
ut fructuosa sint tuis
jejuniorum munera.

Solemne nos jejunii

Solemne nos jejunii
nunc tempus ad planctum vocat;
plorat sacerdos; flebili
clamore templa personant.

Lugubris at frustra sonus
ad Numen iratum venit,
ni corde pulsus intimo
sensum doloris indicet.

nil frontibus sparsus cinis,
nil scissa vestis proderit,
ni fracta scindatur simul
vivo dolore pectora.

vultum rigantis fletibus,
flectamus iram numinis,
quæ criminis nostri memor,
intentat ultrices minas.

O juste Judex! o Deus!
sis lentus ad pœnam, Pater:
das pœnitendi tempora,
et cor simul da pœnitens.

Præsta, beata Trinitas,
concede, simplex Unitas,
ut fructuosa sint tuis
jejuniorum munera.

Zoals hierboven te zien is, heeft deze hymne strofen gemeen met *Solemne nos jejunii*, die in Parijse brevier voorkomt. Aangezien het **Lexoviense** een strofe meer omvat en een niet zeer voor de hand liggende toespeling op Psalm 6, 7 bevat, zou deze versie wel eens als *lectio difficilior* de oorspronkelijke kunnen zijn. Hoewel de stijl aan die van Coffin doet denken, is het niet zeer aannemelijk dat de hymne van zijn hand is, daar het lied in de *Oeuvres de M. Coffin* ontbreekt en het **Lexoviense** ook overigens zeer terughoudend bij de overname van materiaal uit het **Parijense** blijkt te zijn.

Het is een van de weinige brevieren die een collecta voor de tweede zondag van de Veertigdagentijd bevat die geheel anders luidt dan die in het Romeinse of het Parijse:

Deus, qui nos in terris adhuc positos,
 jam cœlestium rerum facis esse consortes:
 tu, quæsumus, in ista qua vivimus vita nos gubernas,
 ut ad illam, in quæ ipse es,
 lucem pervenire valeamus.

De bisschop op wiens gezag het werd uitgegeven, was Henri Ignace de Brancas. Het geslacht Brancas was voortgesproten uit het aristocratische huis Brancaccio uit Napels en had zich in de veertiende eeuw in Frankrijk gevestigd. Henri II, baron en later markies van Cereste (gest. 1700) had bij zijn echtgenote Dorothee dertien kinderen, van wie er twee bisschop zijn geworden. Henri-Ignace, geboren in 1687 in Carpentras, werd op 13 januari 1715 tot bisschop van Lisieux gewijd. Jean-Baptiste Antoine, zijn jongere broer, was van 1725 tot 1729 bisschop van La Rochelle en vervolgens tot aan zijn dood in 1770 aartsbisschop van Aix-en-Provence. Beiden stonden zeer vijandig tegenover het Jansenisme en hadden uitgesproken ultramontaanse sympathieën. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Henri Ignace de Brancas het in 1704 uitgegeven brevier van Lisieux ¹⁰⁶, dat Guéranger rangschikt onder een reeks uitgaven waarvan hij onomwonden stelt:

... *Il y a de mauvaises intentions dans plusieurs de ces bréviaires ...* ¹⁰⁷

vervangt door een nieuw **Breviarium Lexoviense** ¹⁰⁸ met een bijbehorend klein **Antiphonarium** ¹⁰⁹. Wie hiervan de auteur is geweest, is vooralsnog onbekend, maar men veilig aannemen dat deze zich niet in Jansenistische kringen heeft bevonden.

De dispositie van het psalterium is de volgende:

		Lisieux
		Lexoviense 1750
zo	Metten I	1 9a 9b
	II	13 15 16
	III	17a 17b 17c
	Lauden	92 65 66 Dan3 148
	Prime	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113
	Completen	4 30 90 133

¹⁰⁶ *Breviarium Lexoviense*, Illustrissimi & Reverendissimi in Christo Patris D.D. Leonorii de Matignon, Episcopi & Comitis Lexoviensis auctoritate editum, ac de ejusdem Ecclesie Capituli consensu, Parisiis, Typis Simonis Langlois, via sancti Stephani de gressibus, sub signo Boni Pastoris, MDCCIV.

¹⁰⁷ Guéranger, o.c., p. 241.

¹⁰⁸ *Breviarium Lexoviense*, Illustrissimi & Reverendissimi in Christo Patris D.D. Henrici-Ignatii De Brancas, Episcopi & Comitis Lexoviensis auctoritate, ac venerabilis ejusdem Ecclesie Capituli consensu editum, Parisiis, Typis Claudii Herissant, via Novâ Beatæ Mariæ sub Cruce aurea & tribus Virtutibus, MDCCL.

¹⁰⁹ *Antiphonarium minus Lexoviense*, illustrissimi et reverendissimi in Christo Patris D. D. Henrici-Ignatii de Brancas, Episcopi & Comitis Lexoviensis auctoritate, ac venerabilis ejusdem Ecclesie Capituli consensu editum, Lexoviis, Excudebat Jacobus Aulney du Roncerey Typographus Episcopatus, MDCCLIII.

ma	Metten I	26 27 28
	II	29 32a 32b
	III	35 44a 44b
	Lauden	2 1Kr29 5 Jes12 8
	Prime	19 23 118, 161-168
	Terts	108a 118b 118, 169-176
	Sext	37a 37b, 118, 1-8
	None	43a 43b 118, 9-16
	Vespers	114 115 116 119 120
	Completen	6 7 10

di	Metten I	36a 36b 36c
	II	38 39a 39b
	III	40 48a 48b
	Lauden	3 Tob13 42 Jes38 46
	Prime	24a 24b 118, 17-24
	Terts	49a 49b 118, 25-32
	Sext	54a 54b 118, 33-40
	None	76a 76b 118, 41-48
	Vespers	121 122 123 124 125
	Completen	11 12 31

wo	Metten I	52 55 57
	II	59 60 61
	III	67a 67b 67c
	Lauden	47 Jud16 64 1Sam2 74
	Prime	25 86 118, 49-56
	Terts	71 96 118, 57-64
	Sext	72a 72b 118, 65-72
	None	73a 73b 118, 73-80
	Vespers	126 127 128 129 130
	Completen	14 30a 30b

do	Metten I	18 41 69
	II	68a 68b 68c
	III	78 83 84
	Lauden	58 Jes26 62 Ex15 75
	Prime	22 51 119, 81-88
	Terts	103a 103b 118, 89-96
	Sext	101a 101b 118, 97-104
	None	79a 79b 118, 105-112
	Vespers	131 132 134 135 136
	Completen	45 50 56

vr	Metten I	77a 77b 77c
	II	80 81 82
	III	20 93a 93b
	Lauden	95 Jona2 107 Hab3 145
	Prime	21a 21b 118, 113-120
	Terts	88a 88b 118, 121-128
	Sext	33a 33b 118, 129-136
	None	34a 34b 118, 137-144
	Vespers	137 138a 138b 139 141
	Completen	70a 70b 85

za	Metten I	97 98 100
	II	104a 104b 104c
	III	105a 105b 105c
	Lauden	91 Deut32 99 Openb15 149
	Prime	53 63 118, 145-152
	Terts	102a 102b 118, 153-160
	Sext	89 140 118, 161-168
	None	106a 106b 118, 169-176
	Vespers	143 144a 144b 146 147
	Completen	87 142 150

Opvallend hierin is de toewijzing van kleinere gedeelten van Psalm 118(119) dan in het **Breviarium Romanum** aan de daggetijden van de gehele week, het behoud van de vier psalmen in de complete ten van de zondag terwijl de weekdays drie wisselende psalmen hebben, en het voorkomen van twee cantica in de lauden van de weekdays. Daardoor is de gehele dispositie sterk afwijkend van het tweede **Parisiense** en andere contemporaine brevieruitgaven.

De metten van de tweede zondag in de Veertigdagentijd hebben alleen na de eerste lezing in de derde nocturne een eigen responsorium. Dit en de lezingen zijn:

Breviarium Lexoviense 1750			
L 1	Vocavit Moysen	Lev 1, 1-5	<i>als Senonense</i>
L 2	Arreptisque Nadab et Abiu	Lev 10, 1-3; 8-11	<i>als Senonense</i>
L 3	Cum messueris segetes	Lev 19, 9-17	<i>als Senonense</i>
L 4	Quadragesarius numerus	Augustinus, In Joan. 17, 4	<i>als Senonense</i>
L 5	Sive ergo in lege	Augustinus, In Joan. 17, 4	<i>als Senonense</i>
L 6	Athletæ sumus	Ambrosius, De Elia et Jejunio, 21	<i>als Ambianense</i>
L 7	Aperit Dominus coram electis	Leo I, Sermo LI De Transf. Domini, 3	<i>als Parisiense</i>
R 7	Ecce nubes lucida	Mt 17, 5	<i>eigen</i>
	Prophetam de gente tua	Deut 18, 15	<i>eigen</i>

L 8	Confirmandis vero Apostolis	Leo I, Sermo LI De Transf. Domini, 4	als Parisiense
L 9	His ergo sacramentorum	Leo I, Sermo LI De Transf. Domini, 5	als Parisiense

Het **Lexoviense** biedt ook in het algemeen een weinig oorspronkelijke selectie uit Romeins materiaal, blijkt sterk van het **Senonense** afhankelijk te zijn en selecteert uit het **Parisiense** voornamelijk die lezingen die uit predikaties en tractaten van pausen afkomstig zijn. Het wekt de indruk een reactie op het laatstgenoemde brevier te zijn, waarbij zoveel mogelijk naar Romeins voorbeeld is hersteld, voor zover dat door de populariteit van de in 1750 al in omloop zijnde gallicaanse breviaria mogelijk was.

16. Het Breviarium Pictaviense

Volgens Guéranger zou het brevier van Poitiers, verschenen in 1765 het meest wonderlijke zijn dat de Franse liturgievernieuwing in deze eeuw in deze eeuw heeft voortgebracht:

L'année 1765 vit paraître un bréviaire, et l'année 1766 un missel, qui dépassaient peut-être encore tout ce qu'on avait vu jusqu'alors. Ces deux livres, destinés au diocèse de Poitiers, avaient été rédigés par un lazariste nommé Jacob, et portaient en tête le nom et l'approbation de Martial-Louis de Beaupoil de Saint-Aulaire. D'abord, tout ce que nous avons énuméré jusqu'ici de nouveautés étranges dans les livres de Paris et autres, s'y trouvait reproduit fidèlement ; mais avec quelle incroyable recherche l'auteur avait enchéri sur tant de singularités! Nous ne parlerons pas de l'usage inouï de placer, à certains jours, une légende de saint dans l'office des Laudes ; mais I peut-on voir quelque chose de plus étrange que de consacrer le dimanche, ce premier jour de l'opération divine, ce jour de la création de la lumière, de la résurrection du Christ, de la promulgation de la loi évangélique, de le consacrer, disons-nous, à célébrer le repos de Dieu achevant l'œuvre de la création?

Dies Dominica Dei complementis opus creationis requiem celebrat, Christi resurgentis commemorat triumphum, varia describit pietatis officia quibus obligantur fideles, et æternæ requiei desiderium excitat et accendit.

Pouvait-on démentir d'une manière plus énorme tous les siècles chrétiens, qui n'ont qu'une voix sur les mystères de la semaine, et qui jamais ne confondirent le jour de la lumière avec le Sabbat du Seigneur? A l'effet d'étayer ce beau système, Jacob n'avait eu rien de plus pressé que de débarrasser les vêpres du dimanche de ces belles et populaires antiennes, conservées cependant à Paris et partout ailleurs : Dixit Dominus — Fidelia, etc., pour amener, comme dans tout le reste de son psautier, de nouvelles antiennes plus ou moins décousues et tirées des divers livres de la Bible; en quoi il avait rompu non seulement avec Rome, Milan, l'ancienne Église gallicane, l'Église gothique d'Espagne, mais même avec tous les nouveaux bréviaires, dont aucun n'avait encore été puiser hors des psaumes eux-mêmes les antiennes du psautier. Dans la voie des nouveautés, quand on a franchi un certain degré, on ne s'arrête plus. Nous nous bornerons, pour le moment, à ces traits du bréviaire de Jacob, en signalant toutefois les indignes gravures dont on avait prétendu l'orner.¹¹⁰

De hier genoemde Martial-Louis de Beaupoil de Saint-Aulaire was geboren op 1 januari 1719 en werd op 13 mei 1759 tot bisschop van Poitiers gewijd. Hij was een verklaard tegenstander van de Franse revolutie en onderschreef de *Exposition des principes sur la Constitution civile du clergé*, in 1790 opgesteld door de aartsbisschop van Aix-en-Provence, Jean de Boisgelin de Cucé. Hij vluchtte naar Zwitserland en werd vervangen door de eerste constitutionele bisschop van Poitiers, René Lecesve, die dit ambt slechts enkele weken vóór zijn onverwachte overlijden op 58-jarige leeftijd heeft bekleed. Beaupoil de Saint-Aulaire stierf in 1798.

Van de samensteller van het **Breviarium Pictaviense** is, buiten dat hij tot de *Congregatio Missionis*, bijgenaamd die van de Lazaristen, behoorde, zo goed als niets bekend, zelfs niet of Jacob zijn voor- of achternaam was.

De verdeling van de psalmen over de getijden is verwant met die van het **Ambianense**. De verschillen daarmee zijn in de volgende tabel tegen een grijze achtergrond aangeduid:

¹¹⁰ Guéranger, o.c., II, p. 506-507.

		Jacob
	Amiens	Poitiers
	Ambianense 1746	Pictaviense 1765
zo	Metten I	1 2 3
	II	17a 17b 17c
	III	27 29 65
	Lauden	62 92 99 Dan3 150
	Prime	117 118a 118b Athan
	Terts	118c 118d 118e
	Sext	118 f 118g 118h
	None	118i 118j 118k
	Vespers	109 110 111 112 113
	Completen	4 90 133

ma	Metten I	8 32a 32b
	II	101a 101b 101c
	III	103a 103b 103c
	Lauden	18 135a 135b 1Sam2 148
	Prime	81 89a 89b
	Terts	73a 73b 95
	Sext	91a 91b 96
	None	102a 102b 102c
	Vespers	137 138a 138b 143a 143b
	Completen	6 7a 7b

di	Metten I	61 79a 79b
	II	104a 104b 104c
	III	105a 105b 105c
	Lauden	106a 106b 106c Ex15 134
	Prime	9a 9b 9c
	Terts	19 22 53
	Sext	56 93a 93b
	None	43a 43b 43c
	Vespers	119 120 123 124 126
	Completen	10 11 12

wo	Metten I	36a 36b 36c
	II	77a 77b 77c
	III	77d 77e 77f
	Lauden	67a 67b 67c Bar4 147
	Prime	5 33a 33b
	Terts	28 49a 49b
	Sext	48a 48b 52
	None	72a 72b 74
	Vespers	127 130 144a 144b 144c
	Completen	13 14 15

do	Metten I	44a 44b 45	44a 44b 45
	II	64 76a 76b	64 76a 76b
	III	84 142a 142b	26a 26b 84
	Lauden	20 71 97 Jes12 146	20 71 97 Spr9 147
	Prime	24a 24b 60	41a 41b 42
	Terts	41a 41b 42	24a 24b 60
	Sext	80a 80b 83	80a 80b 83
	None	88a 88b 88c	19 22 53
	Vespers	115 122 125 131a 131b	115 125 127 131a 131b
	Completen	31 38a 38b	15 23 149

vr	Metten I	51 54a 54b	51 54a 54b
	II	58a 58b 63	63 87a 87b
	III	68a 68b 68c	68a 68b 68c
	Lauden	69 70a 70b Hab3 145	69 70a 70b Hab3 145
	Prime	34a 34b 34c	34a 34b 34c
	Terts	25 39a 39b	25 39a 39b
	Sext	21a 21b 21c	21a 21b 21c
	None	30a 30b 30c	30a 30b 30c
	Vespers	128 129 139a 139b 141	128 129 139a 139b 141
	Completen	37a 37b 55	37a 37b 55

za	Metten I	16a 16b 23	16a 16b 35
	II	26a 26b 35	57 142a 142b
	III	46 47 86	38a 38b 46
	Lauden	57 66 75 Deut32 116	47 66 86 Deut32 116
	Prime	40 98 107	40 98 107
	Terts	87a 87b 149	58a 58b 75
	Sext	100 108a 108b	100 108a 108b
	None	59 78 82	59 78 82
	Vespers	114 121 132 136 140	114 121 132 136 140
	Completen	50 85a 85b	50 85a 85b

De mysterieuze vader Jacob blijkt bij de samenstelling van het proprium van de tweede zondag van de Veertigdagentijd allesbehalve geslapen te hebben, ofschoon hij de droom van de farao en de uitleg daarvan door Jozef in Genesis 41 als thema voor de eerste nocturne in de metten heeft genomen. Deze lezingen komen nergens in de Franse brevieren voor en ook het materiaal van de responsoria lijkt hierbij, overigens zeer toepasselijk, bij te zijn gezocht. Vooral Wijsheid 18, 13 in het eerste responsorium is werkelijk een bijzondere vondst. De lezingen en de responsoria van de tweede nocturne zijn eveneens eigen aan het **Pictaviense**, waarin het zesde responsorium lijkt terug te gaan op het **Ambianense**; het responsum en het vers echter zijn verwisseld. De lezingen uit het werk van Bernardus van Clairvaux zouden kunnen teruggaan op het **Tullense**, wanneer dit een primaire bron is. Voor de laatste lezing is gekozen uit Sermo XVIII van Beda Venerabilis, die wel in het **Ambianense**, maar niet in het **Tullense** voorkomt. Ook in de derde nocturne zijn de responsoria weer geheel eigen aan het **Pictaviense**.

Het brevier van Poitiers werd in Nantes ingevoerd, dat in 1790 ook het missaal van Poitiers overnam ¹¹¹.

¹¹¹ Zie Fontaine, o.c., p. 162; Jounel, o.c., p. 94.

De collecta, waarin het thema van de zondag expliciet wordt genoemd is duidelijk een variant van die in het **Parisiense**, waarin dit niet het geval is:

Pictaviense 1765

Deus, qui per gloriosam Filii tui Transfigurationem
coelestis beatitudinis desiderium
cordibus nostris inspirare voluisti;

præsta, ut terrena despicientes,
quæ sursum sunt semper sapiamus.

Parisiense 1736

Deus qui nos inter mundi pericula,
cœlestis beatitudinis expectatione sustentas:

præsta, ut terrena despicientes,
qui sursum sunt semper sapiamus.

Het **Pictaviense** is met dat van Auxerre het enige brevier waarin op deze zondag in de lauden de hymne *Audi benigne conditor* voorkomt. Waar het **Autissiodoreense** deze in de vespers laat herhalen, plaatst Jacob hier *Solemne nos jejunii*.

17. Brevieren van orden

17. 1. De Benedictijnen

Het **Breviarium Cluniacense** werd uiteraard in gebruik genomen door de Benedictijnerorde in Frankrijk, die uit verschillende congregaties bestond. Naast die van Cluny, waartoe Claude de Vert, de samensteller van dit brevier behoorde, waren er ook exempte congregaties, waaronder de Lotharingse *Congregatio SS. Vitonis et Hydulphi*, die in 1604 pauselijke bevestiging kreeg. In 1777 liet deze een eigen brevier verschijnen ¹¹², dat alleen in het sanctorale van het Cluniacense afweek. De eigenaardige spelling *Kyrie eleéson* ¹¹³ blijkt hierin te zijn gehandhaafd.

17. 2. De Norbertijnen

In 1786 namen de reguliere kanunniken van de Praemonstratenzer orde een brevier aan ¹¹⁴ dat in grote trekken gelijk was aan het Parijse, al zijn er in het proprium van de tweede zondag van de Veertigdagentijd wel enkele verschillen aan te wijzen. De lauden hebben hier eigen antifonen, die op een andere wijze dan die van de vespers in het Parijse brevier in de prime, terts, sext en none worden herhaald. De antifoön bij de lofzang van Zacharias in de lauden is ook een andere. Evenals in het brevier van Toul, waarnaar verwezen wordt, heeft de eerste vespers een andere hymne dan de tweede, waarvoor *Audi benigne conditor* staat aangegeven. De hymne van de eerste vespers is:

Summæ Deus clementiæ

Summæ Deus clementiæ,
punire lentus crimina,
hæc ut piemus fletibus,
mones, minaris, excitas.

Se pascat ergo lacrymis
dolor refusus pectore;
fructusque poenitentiae
rigante fletu germinent.

Potu, ciboque temperans
caro minor jam sarcina,
sursum volante supplicis
feratur ala spiritus.

At illa quæ subducitur
carni, sit esca pauperis;
prudensque demat parcitas
quod caritati foeneret.

¹¹² *Breviarium Monasticum* juxta regulam S. Patris Benedicti. Ad usum congregationis SS. Vitonis et Hydulphi, Nanceii, Apud Haener, Regis, nec-non Congregationis San-Vitonianæ Typographum. MDCCLXXVII. Cum Privilegio Regis et licentia Superiorum.

¹¹³ Zie p. 39.

¹¹⁴ *Breviarium Canoniorum Regularium Ordinis Præmonstratensis*. Reverendissimi D.D. Joan. Bapt. L'Ecuy, Præmonstrati Abbatis, et Capituli Nationalis auctoritate editum. Nanceii, Apud H. Haener, Regis, et Ordinis Præmonstratensis Typographum. MDCCLXXXVI. Cum Privilegio Regis.

Præsta, beata Trinitas,
concede simplex Unitas,
ut fructuosa sint tuis
jejuniorum munera.

De zinsnede ... *prudensque demat parcitas / quod caritati foeneret ...* is een citaat uit de hierboven genoemde hymne *En tempus acceptabile*.¹¹⁵

De collecta van deze zondag is niet de Parijse, maar de Romeinse, *Deus qui conspicis*.

17. 3. *Het Kartuizerbrevier van 1717*

Of het **Breviarium sacri Ordinis Cartusiensis** dat in de drukkerij La Corrière van de Grande Chartreuse in 1717 werd verzorgd, tot de Gallicaanse brevieren in strikte zin kan worden gerekend, is discutabel. Dat het wel aan de criteria achttiende-eeuws en Frans voldoet, staat echter vast. Het verdient hier een vermelding, omdat de invloed van de Kartuziers, al was die door hun strikt contemplatieve en daarom teruggetrokken levensstijl en hun afkerigheid van bemoeienis met kerkpolitieke zaken een indirecte, groot blijkt te zijn op de idealen die de gallicaanse liturgici koesterden. Zij beschouwden de Kartuizerliturgie zeker als het ideaaltype van de eigen Franse liturgie die zij nastreefden.

Het Kartuizerbrevier volgt de monastieke Romeinse cursus voor wat betreft de verdeling van psalmen over de getijden van één week en heeft een betrekkelijk sobere heiligenkalender, zodat de feriaalpsalmen ook werkelijk geregeld aan de orde konden komen. De dispositie is dus gelijk aan die van het **Breviarium Cluniacense**, met dien verstande dat de geloofsbelijdenis van Athanasius een dagelijks onderdeel van de prime vormt.

De lezingen en de responsoria voor de metten van de tweede zondag van de Veertigdagentijd zijn merkwaardig te noemen. Enerzijds hebben de Kartuziers het prae-tridentijnse lectionarium zoals dat in de omgeving van Grenoble en Vienne voor de eucharistieviering in zwang was, grotendeels behouden, zodat het evangelie van de zondag hier dat van de Kananese vrouw is, wat in de derde nocturne van de metten ook het geval is. Anderzijds komen de responsorieën van de Romeinse cursus hier ook terug, zonder dat deze bij de overige lezingen, in de eerste nocturne genomen uit Deuteronomium, aansluiten. Door de gemeenschappelijke bronnen van het Kartuizerbrevier en die van de kerkprovincie Sens hebben deze laatste enig materiaal voor lezingen, antifonen en responsoria gemeenschappelijk. Er zijn echter nauwelijks tekstuele overeenkomsten in die zin aan te wijden dat in de brevieren van Sens uit dat van de Kartuziers geciteerd is.

¹¹⁵ Zie p. 79.

Enige voorlopige conclusies

De Franse dicocesane brevieren, die tot in de eerste helft van de negentiende eeuw herdrukt werden en in enkele bisdommen zelfs pas in die tijd werden ingevoerd, zijn zonder uitzondering in de tweede helft daarvan buiten gebruik gesteld.

De oorzaken hiervan zijn drieërlei. Door de herindeling van de kerkprovincies en de bisdommen na de Franse revolutie werd de liturgische diversiteit zodanig complex dat het verlangen naar eenheidsuitgaven zeer sterk werd, temeer doordat financiële middelen om de heruitgaven van liturgische boeken die aan de herindeling zouden zijn aangepast dikwijls ontbraken, daar de kerk met geheel andere sociaal-economische omstandigheden diende te rekenen.

Het gallicaanse ideaal, zoals dat was neergelegd in de vier artikelen van 1682, representeerde een kerk die nauw verbonden was met het Ancien Régime en de daarin bestaande verhoudingen, die men onder geen beding meer wenste terug te zien. Een hechte relatie met het centrale gezag in Rome bood de Franse kerk een mogelijke, zelfs wellicht de enig mogelijke, keuze om hieraan te ontkomen. Hiermee was een oriëntatie op de Romeinse liturgie ten nauwste verbonden, aangezien deze de uitingsvorm daarvan bij uitstek kon zijn. De *Institutions Liturgiques* van Guéranger, met name het tweede deel daarvan, gaven niet alleen een historisch overzicht over het liturgische Gallicanisme, maar waren ook en vooral een belangrijk strijdschrift hiertegen. De door Guéranger veelvuldig gebruikte argumenten, dat de invoering van andere dan de Romeinse liturgische boeken onwettig en wederrechtelijk was, dat de samenstellers ervan schismatieke bedoelingen en ketterse overtuigingen hadden en dat de gallicaanse liturgische beweging in wezen een anti-liturgische stroming was, konden in het veranderde kerkelijke klimaat gemakkelijk gemeengoed worden. Tot op de huidige dag vindt men in veel literatuur deze argumenten soms zelfs letterlijk herhaald. De tijdgeest van de negentiende eeuw was die van de romantiek, die zich met de doorwerking van renaissance, waaruit de gallicaanse liturgische beweging was voortgekomen, op gespannen voet bevond. De oriëntatie op de middeleeuwen en het idealiseren daarvan versterkten de overtuiging dat alleen de Romeinse liturgie, waarvan men meende dat die de zuivere representatie van de bloeitijd van de kerk was, de enige en legitieme traditie kon vormen.

De gallicaanse beweging moet voor wat betreft haar ecclesiologische component evenwel in het licht van de tijd waarin zij ontstond worden beschouwd. Daarin maakte het pauselijke gezag zich zodanig sterk dat het overheidsgezag daaraan onderworpen zou zijn. In een gecentraliseerde staat die Frankrijk sinds Hendrik IV werd, zou een kerkelijke autoriteit in geestelijke zaken, wanneer zij zich daartoe beperkte te dulden zijn geweest en zelfs aan de eenheidsstaat hebben kunnen bijdragen. Daar er vanuit Rome echter aanspraken werden gemaakt op suprematie over het staatsgezag, dat onder Lodewijk XIV vooral door de figuur van de koning werd gerepresenteerd, zou in de visie van de Assemblée van 1682 een tweede, van de staat onafhankelijke wetgevende macht ontstaan, die niet te dulden was. Beduidend is dat de liturgie van deze spanning een niet onbelangrijke uitingsvorm was, zoals duidelijk werd in de kwestie rondom het officie voor Gregorius VII.

Het liturgische Gallicanisme zag zichzelf als een implementatie van het Concilie van Trente, dat in een werkelijk liturgisch *aggiornamento* onvoldoende geslaagd was. Dit komt vooral tot uiting in het Romeinse brevier van 1568, dat niet werkelijk aan de desiderata van dat deel van de geestelijkheid dat in de zielzorg werkzaam was voldeed. Het zette naar vorm en inhoud tezeer de laat-middeleeuwse praktijk voort, wat zichtbaar wordt door de grote hoeveelheden psalmverzen, de overbelasting van de morgenagenda, de overwoekering van het temporale door het sanctorale en het nog altijd aanzienlijke aandeel van legendarische elementen. Het antwoord daarop was een brevier met veel meer rechtstreeks aan de Bijbel en aan betrouwbare patristische bronnen ontleend tekstmateriaal. Daarin is de liturgische gallicaanse beweging overduidelijk geslaagd.

Dat deze niet uitsluitend in handen was van auteurs en compilatoren met Jansenistische sympathieën, zoals Guéranger en op zijn werk steunende latere commentatoren menen, kan worden bewezen aan de hand van brevieren die aantoonbaar werden geïntroduceerd door bisschoppen die zich tegen het, al of niet vermeende, Jansenisme teweer stelden en medewerkers vonden die niet met deze geestesstroming

sympathiseerden. Voorbeelden hiervan zijn de brevieren van Lisieux en Poitiers. Problematisch is daarbij wel dat 'Jansenisme' nog altijd onvoldoende gedefinieerd is, ondanks loffelijke pogingen hiertoe zijn gedaan, onder andere door F. Ellen Weaver, die verschillende fasen en richtingen onderscheidt.

De gallicaanse beweging was zeker niet antiliturgisch. Er moet, gezien de complexiteit van de brevierherzieningen en de overstelpende hoeveelheid van met elkaar samenhangende en van elkaar afgeleide uitgaven, een grote belangstelling voor de liturgie zijn geweest, die zich niet tot de geestelijkheid beperkte. Ook illustere leken zoals Coffin en vooraanstaande vertegenwoordigers van de groep die weliswaar formeel tot de geestelijke stand behoorden maar een seculier leven leidden en zich voornamelijk met de theologische wetenschap van hun tijd bezighielden, zoals Mésenguy, Le Brun Desmarettes en Jean-Baptiste de Santeuil, engageerden zich ten volle met de liturgievernieuwing. Het voorkomen van talrijke werken die de liturgie van de kerk met vertaling en commentaar, zowel wetenschappelijk als devotieel, onder de aandacht van de leken brachten is een argument dat dit inzicht bevestigt.

Dat de overtuiging dat zoveel mogelijk liturgische teksten aan de Bijbel ontleend dienden te zijn, dat een brevier een duidelijke en zo mogelijk eenvormige compositie moest vertonen en dat eruditie een belangrijke plaats hierin verdiende tot een zekere overdrijving leidde, valt niet te ontkennen. Deze overtuiging was evenwel geenszins exclusief voor wat als Jansenisme werd en nog steeds wordt aangeduid. De vraag of in de brevieruitgaven sprake is van heterodoxe denkbeelden die hierin zouden zijn neergelegd, kunnen wij hier niet beantwoorden. Zelfs bij een overzichtelijk geheel als de 101 stellingen die in de constitutie Unigenitus werden veroordeeld is heterodoxie al moeilijk vast te stellen. A fortiori geldt dit voor de reusachtige hoeveelheid breviaria, die bovendien alle een grote hoeveelheid tekstmateriaal omvatten, dat voor een belangrijk deel uit ontleningen aan bronnen of voorafgaande uitgaven bestaat. Daarbij dienen uiteraard ook de missaaluitgaven en die van de diocesane ritualia, instructions, eucologes en wat dies meer zij te worden beschouwd, wat buiten het beperkte bestek van deze studie valt. Hier is slechts een begin gemaakt men een systematisering van de ontstaansgeschiedenis van de Franse diocesane brevieren, die nog veel verder moet worden uitgewerkt voordat conclusies kunnen worden getrokken uit het complexe geheel dat de gallicaanse liturgische beweging heeft nagelaten. Een moeilijkheid waaraan ook moderne auteurs niet zonder problemen lijken te ontkomen is dat het ten onder is gegaan en dat de geschiedenis ervan voor een belangrijk deel is geschreven door diegenen die aan de teloorgang ervan ten zeerste hebben bijgedragen.

Appendix

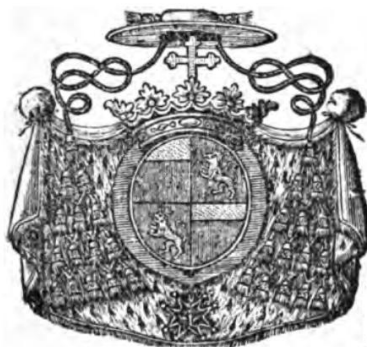
*Het officie van de tweede zondag van de Veertigdagentijd
volgens het Parijse brevier van 1736*

BREVIARIUM PARISIENSE,

Illustrissimi & Reverendissimi in Christo Patris D. D.
CAROLI-GASPAR-GUILLELMI DE VINTIMILLE,
EX COMITIBUS MASSILÆ DU LUC, Parisiensis
Archiepiscopi, Ducis S. Clodoaldi, Paris Franciæ,
Regii Ordinis sancti Spiritûs Commendatoris, & c.
autoritate; ac venerabilis ejusdem Ecclesiæ Capituli
consensu editum,

PARS VERNÆ.

Venit XXXV. lib. non compactum.

PARISIIS,

Sumptibus suis ediderunt BIBLIOPOLÆ
Usum Parisiensem.

M. DCC. XXXVI.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

Breviarium Parisiense 1736

Dominica secunda Quadragesimæ

Ad officium nocturnum

Ante Officium Nocturnum dicitur secreto:

Pater noster ...

Ave Maria ...

Credo in Deum ...

Deinde alta voce dicitur:

℟/ Domine, labia mea aperies;

℞/ Et os mea annuntiabit laudem tuam.

Psalm 51, 17

℟/ Deus, in adjutorium meum intende.

℞/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Psalm 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi, Domine, Rex æternæ gloriæ.

Invitatorium

℞/ Venite, * Revertamur ad Dominum, et sanabit nos.

Hosea 6, 1

Psalmus 94 (95)

Venite, exultemus Domino;
jubilemus Deo salutari nostro:
præoccupemus faciem ejus in confessione,
et in psalmis jubilemus ei .

* Revertamur ad Dominum, et sanabit nos.

Quoniam Deus magnus Dominus,
et Rex magnus super omnes deos;
quoniam non repellet Dominus plebem suam;
quia in manu ejus sunt omnes fines terræ,
et altitudines montium ipse conspicit.

℟/ Venite, * Revertamur ad Dominum, et sanabit nos.

Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud,
et aridam fundaverunt manus ejus:
venite, adoremus, et procidamus ante Deum:
ploremus coram Domino qui fecit nos,
quia ipse est Dominus Deus noster;
nos autem populus ejus et oves pascuæ ejus.

* Revertamur ad Dominum, et sanabit nos.

Hodie si vocem ejus audieritis,
nolite obdurare corda vestra,
sicut in exacerbatione,
secundum diem tentationis in deserto,
ubi tentaverunt me patres vestri,
probaverunt, et viderunt opera mea

℟/ Venite, * Revertamur ad Dominum, et sanabit nos.

Quadraginta annis proximus fui generationi huic,
et dixi: semper errant corde;
et isti non cognoverunt vias meas :
quibus juravi in ira mea,
si introibunt in requiem meam.

Psalm 95, 1-11

* Revertamur ad Dominum, et sanabit nos.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.

℟/ Venite, * Revertamur ad Dominum, et sanabit nos.

Hymnus

Quod lex adumbravit vetus;
Quod ipse sacravit novi
Christus minister fœderis,
Decurrimus jejunium.

Utamur ergo parcius
Verbis, cibis, et potibus,
Somno, jocis; et arctius
Perstemus in custodia.

Intenta mens cupidinis
Frænet rebelles impetus;
Ne cordis arcem, janua
Qua se dat, hostis occupet.

Omnes ad aram cernuo
Vultu precemur supplices:
Ploremus, atque vindicem
Flectamus iram judicis.

Judex tremende, nos premit
Immensa moles criminum:
Immensa sed clemens Pater
Parcendo vinces crimina.

Nos, testa quamquam, fictilis,
Opus tuum sumus tamen:
Perire ne plebem sinas
Christi redemptam sanguine.

Quod fecimus sana malum:
Auge bonum quod poscimus:
Da corde contrito, Deus,
Tuam mereri gratiam.

Præsta, beata Trinitas,
Concede, simplex Unitas,
Ut fructuosa sint tuis
Jejuniorum munera. Amen.

In I. Nocturno

Ant. 3. a. Beatus vir.

Psalmus 1

Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum,
et in via peccatorum non stetit, *
et in cathedra pestilentiae non sedit;

Sed in lege Domini voluntas ejus, *
et in lege ejus meditabitur die ac nocte.

Et erit tamquam lignum,
quod plantatum est secus decursus aquarum, *
quod fructum suum dabit in tempore suo;

Et folium ejus non defluet; *
et omnia quaecumque faciet prosperabuntur.

Non sic impii, non sic; *
sed tamquam pulvis quem projicit ventus a facie terrae.

Ideo non resurgent impii in iudicio, *
neque peccatores in consilio justorum;

Quoniam novit Dominus viam justorum, *
et iter impiorum peribit.

Psalm 1, 1-6

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum,
sed in lege Domini meditabitur die ac nocte.

Psalm 1, 1-2

Ant. 4. f. Servite Domino.

Psalmus 2

Quare fremuerunt gentes, *
et populi meditati sunt inania?
Astiterunt reges terræ,
et principes convenerunt in unum *
adversus Dominum et adversus Christum ejus.

Disrumpamus vincula eorum, *
et projiciamus a nobis jugum ipsorum.

Qui habitat in cœlis irridebit eos, *
et Dominus subsannabit eos.

Tunc loquetur ad eos in ira sua, *
et in furore suo conturbabit eos.

Ego autem constitutus sum Rex ab eo
super Sion montem sanctum ejus, *
prædicans præceptum ejus.

Dominus dixit ad me: *
Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Postula a me,
et dabo tibi gentes hereditatem tuam, *
et possessionem tuam terminos terræ.

Reges eos in virga ferrea, *
et tamquam vas figuli confringes eos.

Et nunc, reges, intelligite: *
erudimini, qui judicatis terram.

Servite Domino in timore, *
et exultate ei cum tremore.

Apprehendite disciplinam,
nequando irascatur Dominus, *
et pereatis de via justa.

Cum exarserit in brevi ira ejus, *
beati omnes qui confidunt in eo.

Psalm 2, 1-12

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Servite Domino, et exultate ei:
apprehendite disciplinam.

Psalm 2, 11

Ant. 8. G. Dicunt.

Psalmus 3

Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me? *
multi insurgunt adversum me.

Multi dicunt animæ meæ: *
non est salus ipsi in Deo ejus.

Tu autem, Domine, susceptor meus es; *
gloria mea et exaltans caput meum.

Voce mea ad Dominum clamavi; *
et exaudivit me de monte sancto suo.

Ego dormivi, et soporatus sum; *
et exurrexi, quia Dominus suscepit me.

Non timebo milia populi circumdantis me: *
exurge, Domine, salvum me fac, Deus meus.

Quoniam tu percussisti omnes adversantes mihi sine causa, *
dentes peccatorum contrivisti.

Domini est salus; *
et super populum tuum benedictio tua.

Psalm 3, 2-9

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Dicunt animæ meæ:
Non est salus ipsi in Deo ejus;
tu autem, Domine, susceptor meus es.

Psalm 3, 3-4

℟/ Ut quid, Domine, secessisti longe?

℞/ Despicias in opportunitatibus, in tribulatione.

Psalm 10, 1

Post versiculum cujuslibet Nocturni dicitur secreto:

Pater noster ...

sed alta voce:

℟/ Et ne nos inducas in tentationem;

℞/ Sed libera nos a malo.

Absolutio

Adaperiat Deus cor vestrum in lege sua,
et in præceptis suis;
et det vobis cor omnibus ut colatis eum.

2 Makkabeeën 1, 4

℞/ Amen.

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ,
det nobis spiritum sapientiæ.

Efeziërs 1, 17

℞/ Amen.

Lectio I.

Leviticus 1, 1-5

Incipit liber Levitici.

Vocavit Moysen, et locutus est ei Dominus de tabernaculo testimonii, dicens: Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Homo qui obtulerit ex vobis hostiam Domino de pecoribus, id est, de bobus et ovibus offerens victimas, si holocaustum fuerit ejus oblatio, ac de armento; masculum immaculatum offeret ad ostium tabernaculi testimonii, ad placandum sibi

Dominum; ponetque manus super caput hostiæ, et acceptabilis erit, atque in expiationem ejus proficiens. Immolabitque vitulum coram Domino, et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem ejus, fundentes super altaris circuitum quod est ante ostium tabernaculi. Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium I.

℟/ Ignis in altari semper ardebit,
quem nutriet sacerdos subjiciens ligna
mane per singulos dies:

* Ignis est iste perpetuus
qui numquam deficiet.

Leviticus 6, 2

℣/ Dixit Dominus:
Ignem veni mittere in terram,
et quid volo nisi ut accendatur.

Lucas 12, 49

* Ignis est iste perpetuus
qui numquam deficiet.

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Filius Dei det nobis sensum,
ut cognoscamus verum Deum.

1 Johannes 5, 20

℟/ Amen.

Lectio II.

Leviticus 10, 1-5

Arreptisque Nadab et Abiu filii Aaron, thuribulis, posuerunt ignem et incensum desuper, offerentes coram Domino ignem alienum; quod eis præceptum non erat. Egressusque ignis a Domino, devoravit eos, et mortui sunt coram Domino. Dixitque Moyses ad Aaron: Hoc est quod locutus est Dominus: Sanctificabor in iis qui appropinquant mihi, et in conspectu omnis populi glorificabor. Quod audiens tacuit Aaron. Vocatis autem Moyses Misaele et Elisaphan filios Oziel patris Aaron, ait ad eos: Ite et tollite fratres vestros de conspectu sanctuarii, et asportate extra castra. Confestimque pergentes, tulerunt eos sicut jacebant, vestitos lineis tunicis, et ejecerunt foras, ut sibi fuerat imperatum. Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium II.

℟/ Irritam quis faciens legem Moysi,
sine ulla miseratione moritur:

* Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia
qui Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?

Hebreeën 10, 28-29

℣/ Mortui sunt Nadab et Abiu
cum offerent ignem alienum
in conspectu Domini:

Numeri 3, 4

* Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia
qui Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Spiritus veritatis doceat nos omnem veritatem.

Johannes 16, 13

℟/ Amen.

Lectio III.

Leviticus 16, 1-5

Locutusque est Dominus ad Moysen post mortem duum filiorum Aaron, quando offerentes ignem alienum interfecti sunt; et præcepit ei dicens: Loquere ad Aaron fratrem tuum, ne omni tempore ingrediatur Sanctuarium, quod est intra velum coram propitiatorio quo tegitur arca, ut non moriatur, (quia in nube apparebo super oraculum), nisi hæc ante fecerit: Vitulum pro peccato offeret, et arietem in holocaustum. Tunica linea vestiatur, feminalibus lineis verenda celabit: accingetur zona linea, cidarim lineam imponet capiti; hæc enim vestimenta sunt sancta: quibus cunctis, cum lotus fuerit, induetur. Suscipietque ab universa multitudine filiorum Israel duos hircos pro peccato, et unum arietem in holocaustum.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium III.

℟/ Si voluisses sacrificium,
dedissem utique;
holocaustis non delectaberis:

* Sacrificium Deo spiritus contribulatus,

† Cor contritum et humiliatum,
Deus, non despicias.

Psalm 51, 18-19

℣/ Impossibile est
sanguine taurorum et hircorum auferri peccata.
* Sacrificium Deo spiritus contribulatus,
† Cor contritum et humiliatum,
Deus, non despicias.
℣/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
† Cor contritum et humiliatum,
Deus, non despicias.

Hebreeën 10, 4

In II. Nocturno

Ant. 6. F. Diligam.

Psalmus 17 (18)

Diligam te, Domine, fortitudo mea: *
Dominus firmamentum meum,
et refugium meum, et liberator meus.

Deus meus adjutor meus, *
et sperabo in eum.

Protector meus, et cornu salutis meæ, *
et susceptor meus.

Laudans invocabo Dominum; *
et ab inimicis meis salvus ero.

Circumdederunt me dolores mortis, *
et torrentes iniquitatis conturbaverunt me.

Dolores inferni circumdederunt me: *
præoccupaverunt me laquei mortis.

In tribulatione mea invocavi Dominum, *
et ad Deum meum clamavi.

Et exaudivit de templo sancto suo vocem meam; *
et clamor meus in conspectu ejus introibit in aures ejus.

Commota est et contremuit terra:
fundamenta montium conturbata sunt, *
et commota sunt, quoniam iratus est eis.

Ascendit fumus in ira ejus,
et ignis a facie ejus exarsit; *
carbones succensi sunt ab eo.

Inclinavit cœlos, et descendit: *
et caligo sub pedibus ejus.

Et ascendit super Cherubim, et volavit: *
volavit super pinnas ventorum.

Et posuit tenebras latibulum suum:
in circuitu ejus tabernaculum ejus; *
tenebrosa aqua in nubibus aeris.

Præ fulgore in conspectu ejus nubes transierunt, *
grando, et carbones ignis.

Et intonuit de cœlo Dominus,
et Altissimus dedit vocem suam: *
grando, et carbones ignis.

Et misit sagittas suas, et dissipavit eos: *
et fulgora multiplicavit, et conturbavit eos.

Et apparuerunt fontes aquarum, *
et revelata sunt fundamenta orbis terrarum

Ab increpatione tua, Domine, *
ab inspiratione spiritus iræ tuæ.

Psalm 18, 2-16

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Diligam te, Domine, fortitudo mea,
firmamentum meum, et refugium meum.

Psalm 18, 2-3

Ant. 4. D. Ero immaculatus.

Divisio Psalmi 17 (18)

Misit de summo [Dominus] et accepit me, *
assumpsit me de aquis multis,

Eripuit me de inimicis meis fortissimis,
et ab his qui oderunt me; *
quoniam confirmati sunt super me.

Prævenerunt me in die afflictionis meæ; *
et factus est Dominus protector meus.

Et eduxit me in latitudinem: *
salvum me fecit, quoniam voluit me.

Et retribuet mihi Dominus secundum justitiam meam, *
et secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi;

Quia custodivi vias Domini, *
nec impie gessi a Deo meo;

Quoniam omnia judicia ejus in conspectu meo, *
et justitias ejus non repuli a me.

Et ero immaculatus cum eo, *
et observabo me ab iniquitate mea.

Et retribuet mihi Dominus secundum justitiam meam, *
et secundum puritatem manuum mearum
in conspectu oculorum ejus.

Cum sancto sanctus eris, *
et cum viro innocente innocens eris:

Et cum electo electus eris, *
et cum perverso perverteris .

Quoniam tu populum humilem salvum facies, *
et oculos superbiorum humiliabis.

Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine: *
Deus meus, illuminas tenebras meas.

Quoniam in te eripiar a tentatione, *
et in Deo meo transgrediar murum.

Psalm 18, 17-30

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant. Ero immaculatus cum Deo meo,
et observabo me ab iniquitate mea.

Psalm 18, 24

Ant. 7. a. Dexteram tuam.

Altera divisio Psalmi 17 (18)

Deus meus, impolluta via ejus;
eloquia Domini igne examinata: *
protector est omnium sperantium in se.

Quoniam quis Deus præter Dominum? *
et quis Deus præter Deum nostrum?

Deus qui præcinxit me virtute, *
et posuit immaculatam viam meam;

Qui perfecit pedes meos tanquam cervorum, *
et super excelsa statuens me;

Qui docet manus meas ad prælium: *
et posuisti ut arcum æreum brachia mea;

Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ, *
et dextera tua suscepit me.

Et disciplina tua correxit me in finem, *
et disciplina tua ipsa me docebit.

Dilatasti gressus meos subtus me, *
et non sunt infirmata vestigia mea.

Persequar inimicos meos, et comprehendam illos, *
et non convertar donec deficiant.

Confringam illos, nec poterunt stare; *
cadent subtus pedes meos.

Et præcinxisti me virtute ad bellum, *
subplantasti insurgentes in me subtus me.

Et inimicos meos dedisti mihi dorsum, *
et odientes me disperdisti.

Clamaverunt, nec erat qui salvos faceret, ad Dominum; *
nec exaudivit eos.

Et comminuum illos ut pulverem ante faciem venti: *
ut lutum platearum delebo eos.

Eripies me de contradictionibus populi: *
constitues me in caput Gentium.

Populus quem non cognovi servivit mihi; *
in auditu auris obedivit mihi.

Filii alieni mentiti sunt mihi; *
filii alieni inveterati sunt,
et claudicaverunt a semitis suis.

Vivit Dominus, et benedictus Deus meus; *
et exaltetur Deus salutis meæ.

Deus, qui dat vindictas mihi,
et subdidit populos sub me, *
liberator meus de gentibus iracundis.

Et ab insurgentibus in me exaltabis me: *
a viro iniquo eripies me.

Propterea confitebor tibi in nationibus, Domine, *
et nomini tuo psalmum dicam.

Magnificans salutes regis ejus, *
et faciens misericordiam Cristo suo David,
et semini ejus usque in seculum.

Psalm 18, 31-51

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Dextera tua suscepit me, Domine;
et disciplina tua ipsa me docebit.

Psalm 18, 36

℟/ Domine, defecimus in ira tua:

℞/ Posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo.

Psalm 90, 7-8

Pater noster ... sed libera nos a malo.

Absolutio

Deus noster inclinet corda nostra ad se,
ut custodiamus mandata ejus.

1 Koningen 8, 58

℞/ Amen.

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Pater Domini nostri Jesu Christi
benedicat nos in omni benedictione spirituali.

Efeziërs 1, 3

℞/ Amen.

Lectio IV.

Augustinus, Tract. in Joannem XVII, 4

Quadragenarius numerus sacratus nobis in quadam perfectione commendatur. Notum esse arbitror caritati vestræ: testantur sæpissime divinæ Scripturæ. Jejuniium hoc numero consecratum esse, bene nostis. Nam et Moyses quadraginta diebus jejunavit, et Elias totidem; et ipse Dominus noster, et salvator Jesus Christus hunc jejunii numerum implevit. Per Moysen significatur lex, per Eliam significantur Prophetæ, per Dominum significatur Evangelium. Ideo in illo monte tres apparuerunt, ubi se discipulis ostendit in claritate vultus et vestis suæ: apparuit enim medius inter Moysen et Eliam, tamquam Evangelium testimonium haberet a lege et Prophetis.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℞/ Deo gratias.

Responsorium IV.

- ℟/ Ex operibus legis
non justificabitur omnis caro coram Deo;
* Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est,
testificata a lege et Prophetis.
℣/ Multorum nobis et magnorum
per legem et Prophetas sapientia demonstrata est;
* Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est,
testificata a lege et Prophetis.

Romeinen 3, 20-21

Jezus Sirach 1, 1

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Sciamus supereminentem scientiæ caritatem Christi,
ut impleamur in omnem plenitudinem Dei.

Efeziërs 3, 19

℟/ Amen.

Lectio V.

Augustinus, Tract. in Joannem XVII, 4

Sive ergo in lege, sive in Prophetis, sive in Evangelio, quadragenarius numerus nobis in jejunio commendatur. Jejuniū autem magnum et generale est, abstinere ab iniquitatibus, et illicitis voluptatibus seculi, quod est perfectum jejuniū; ut abnegantes impietatem et seculares cupiditates, temperanter et juste, et pie vivamus in hoc seculo. Huic jejunio quam mercedem addit Apostolus? Sequitur, et dicit: Expectantes illam beatam spem, et manifestationem gloriæ beati Dei, et salvatoris nostri Jesu Christi. In hoc ergo seculo quasi quadragesimam abstinentiæ celebramus, cum bene vivimus, cum ab iniquitatibus, et ab illicitis voluptatibus abstinemus. Sed quia hæc abstinentia sine mercede non erit, expectamus beatam illam spem, et revelationem gloriæ magni Dei, et salvatoris nostri Jesu Christi.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium V.

- ℟/ Humiliemus Deo animas nostras;
* Et in spiritu constituti humiliato, servientes illi,
expectemus humiles consolationem.
℣/ Abnegantes impietatem et secularia desideria,
sobrie et juste et pie vivamus in hoc seculo.

Judit 8, 16

Titus 2, 12-13

- * Et in spiritu constituti humiliato, servientes illi,
expectemus humiles consolationem.

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Unctio quam accepimus a Deo
maneant in nobis et doceat nos de omnibus.

1 Johannes 2, 27

℟/ Amen.

Lectio VI.

Augustinus, In Psalmum CXLVIII Enarratio, 1

Quia verax est qui promisit, in spe gaudemus; quia tamen nondum habemus, in desiderio gemimus. Bonum est nobis perseverare in desiderio, donec veniat quod promissum est, et transeat gemitus, succedat sola laudatio. Propter hæc duo tempora, unum quod nunc est in tentationibus et tribulationibus hujus vitæ, alterum quod tunc erit in securitate et exultatione; perpetua instituta est nobis etiam celebratio duorum temporum, ante Pascha et post Pascha. Illud quod est ante Pascha, significat tribulationem in qua modo sumus; quod vero agimus post Pascha, significat beatitudinem in qua postea erimus. Ante Pascha quod celebramus, hoc et agimus: post Pascha autem quod celebramus significamus. Propterea illud tempus in jejuniis et orationibus exercemus: hoc vero relaxatis jejuniis in laudibus agimus. Et ideo illud tempus ante resurrectionem, hoc post resurrectionem Domini est. Quo tempore significatur vita futura quam nondum tenemus; quia quod significamus post resurrectionem Domini, tenebimus post resurrectionem nostram. Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium VI.

- ℟/ Usque in tempus sustinebit patiens,
* Et † Postea redditio jucunditatis.
℟/ Omnis disciplina in præsentibus
quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris;
* Et † Postea redditio jucunditatis.
℟/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
† Postea redditio jucunditatis.

Jezus Sirach 1, 29

Hebræeën 12, 11

In III. Nocturno

Ant. 2. D. In Deo.

Psalmus 27 (28)

Ad te, Domine, clamabo: Deus meus ne sileas a me; *
nequando taceas a me, et assimilabor descendentibus in lacum.

Exaudi, Domine, vocem deprecationis meæ, dum oro ad te, *
dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum.

Ne simul trahas me cum peccatoribus; *
et cum operantibus iniquitatem ne perdas me:

Qui loquuntur pacem cum proximo suo; *
mala autem sunt in cordibus eorum.

Da illis secundum opera eorum, *
et secundum nequitiam adinventionum ipsorum.

Secundum opera manuum eorum tribue illis: *
redde retributionem eorum ipsis,

Quoniam non intellexerunt opera Domini,
et in opera manuum ejus, *
destrues illos, et non ædificabis eos.

Benedictus Dominus, *
quoniam exaudivit vocem deprecationis meæ.

Dominus adjutor meus, et protector meus: *
in ipso speravit cor meum, et adjutus sum.

Et refluuit caro mea: *
et ex voluntate mea confitebor ei.

Dominus fortitudo plebis suæ, *
et protector salvationum Christi sui est.

Salvam fac populum tuum, Domine,
et benedic hereditati tuæ; *
et rege eos, et extolle eos usque in æternum.

Psalm 28, 1-9

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: In Deo speravit cor meum, et adjutus sum,
et ex voluntate mea confitebor ei.

Psalm 28, 7

Ant. 1. D. Psallite.

Psalmus 29 (30)

Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, *
nec delectasti inimicos meos super me.
Domine Deus meus, clamavi ad te, *
et sanasti me

Domine, eduxisti ab inferno animam meam: *
salvastis me a descendentibus in lacum.

Psallite Domino, sancti ejus, *
et confitemini memoriae sanctitatis ejus;

Quoniam ira in indignatione ejus, *
et vita in voluntate ejus

Ad vesperum demorabitur fletus, *
et ad matutinum lætitia.

Ego autem dixi in abundantia mea: *
Non movebor in æternum.

Domine, in voluntate tua *
præstitisti decori meo virtutem.

Avertisti faciem tuam a me, *
et factus sum conturbatus.

Ad te, Domine, clamabo, *
et ad Deum meum deprecabor.

Quæ utilitas in sanguine meo, *
dum descendo in corruptionem?

Numquid confitebitur tibi pulvis, *
aut annuntiabit veritatem tuam?

Audivit Dominus, et misertus est mei: *
Dominus factus est adjutor meus.

Convertisti planctum meum in gaudium mihi: *
conscidisti saccum meum, et circumdedisti me lætitia;

Ut cantet tibi gloria mea, et non compungar: *
Domine Deus meus, in æternum confitebor tibi.

Psalm 30, 2-13

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Psallite Domino, sancti ejus,
et confitemini memoriæ sanctitatis ejus.

Psalm 30, 5

Ant. 5. a. Venite.

Psalmus 65 (66)

Jubilare Deo, omnis terra,
psalmum dicite nomini ejus, *
date gloriam laudi ejus.

Dicite Deo: quam terribilia sunt opera tua, Domine! *
in multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui.

Omnis terra adoret te, et psallat tibi: *
psalmum dicant nomini tuo.

Venite, et videte opera Dei: *
terribilis in consiliis super filios hominum.

Qui convertit mare in aridam;
in flumine pertransibunt pede: *
ibi lætabimur in ipso.

Qui dominatur in virtute sua in æternum;
oculi ejus super gentes respiciunt: *
qui exasperant non exaltentur in semetipsis.

Benedicite, gentes, Deum nostrum; *
et auditam facite vocem laudis ejus,

Qui posuit animam meam ad vitam, *
et non dedit in commotionem pedes meos.

Quoniam probasti nos, Deus: *
igne nos examinasti, sicut examinatur argentum:

Induxisti nos in laqueum,
posuisti tribulationes in dorso nostro: *
imposuisti homines super capita nostra.

Transivimus per ignem et aquam; *
et eduxisti nos in refrigerium.

Introibo in domum tuam in holocaustis: *
reddam tibi vota mea,

Quæ distinxerunt labia mea,
et locutum est os meum *
in tribulatione mea.

Holocausta medullata offeram tibi cum incenso arietum: *
offeram tibi boves cum hircis.

Venite, audite, et narrabo,
omnes qui timetis Deum, *
quanta fecit animæ meæ.

Ad ipsum ore meo clamavi, *
et exaltavi sub lingua mea.

Iniquitatem si aspexi in corde meo, *
non exaudiat Dominus.

Propterea exaudivit Deus, *
attendit voci deprecationis meæ.

Benedictus Deus, *
qui non amovit orationem meam,
et misericordiam suam a me.

Psalm 66, 1-20

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Venite, audite, et narrabo
quanta fecit animæ meæ.

Psalm 66, 16

℟/ Juxta est Dominus iis qui tribulato sunt corde:

℞/ Et humiles spiritu salvabit.

Pater noster sed libera nos a malo.

Absolutio

Deus meminerit testamenti sui quod locutus est,
et exaudiat orationes vestras.

2 Makkabeeën 1, 2

℞/ Amen.

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Detur tibi sermo in aperitione oris tui,
cum fiducia notum facere mysterium Evangelii.

Efeziërs 6, 19

℞/ Amen.

Lectio VII.

Leo I, Sermo LI, 3

Lectio sancti Evangelii secundum Matthaeum.
In illo tempore: Assumit Jesus Petrum, et Jacobum,
et Joannem fratrem ejus, et ducit illos in montem excelsum seorsum;
et transfiguratus est ante eos. Et reliqua.

Matteüs 17, 1-2

Homilia sancti Leonis Papæ.

Aperit Dominus coram electis testibus gloriam suam, et communem illam cum ceteris corporis formam tanto splendore clarificat, ut et facies ejus solis fulgori similis, et vestitus candori nivium esset æqualis. In qua transfiguratione illud quidem principaliter agebatur, ut de cordibus discipulorum crucis scandalum tolleretur; nec conturbaret eorum fidem voluntariæ humilitas passionis, quibus revelata esset absconditæ excellentia dignitatis. Sed non minore providentia spes sanctæ Ecclesiæ fundabatur, ut totum corpus Christi agnosceret quali esset commutatione donandum, ut ejus sibi honoris consortium membra promitterent, qui in capite præfulsisset.

Responsorium VII.

℟/ Ascendit Jesus in montem ut oraret;

* Et facta est, dum oraret Jesus,
species vultus ejus altera.

Lucas 9, 28-29

℣/ Cum descenderet Moyses de monte,
clarificatus est aspectus ejus
ex consortio sermonis Domini.

Exodus 34, 29

* Et facta est, dum oraret Jesus,
species vultus ejus altera.

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Occuramus omnes in unitate fidei,
et agnitionis Filii Dei;
ut non circumferamur omni vento doctrinæ.

Efeziërs 4, 13-14

℟/ Amen.

Lectio VIII.

Leo I, Sermo LI, 4

Confirmandis vero Apostolis, et ad omnem scientiam provehendis, alia quoque in illo miraculo accessit instructio. Moyses enim et Elias, lex scilicet et Prophetæ, apparuerunt cum Domino loquentes; ut verissime in illa quinque virorum præsentia compleretur quod dictum est: In duobus vel tribus testibus stat omne verbum. Quid hoc stabilius, quid firmius verbo; in cujus prædicatione veteris et novi testamenti concinit tuba, et cum evangelica doctrina, antiquarum protestationum instrumenta concurrunt? Adstipulantur enim sibi invicem utriusque fœderis paginæ; et quem sub velamine mysteriorum præcedentia signa promiserant, manifestum atque perspicuum præsentis gloriæ splendor ostendit.

Responsorium VIII.

℟/ Ecce duo viri loquebantur cum Jesu.
* Erant Moyses et Elias visi in maiestate,
et dicebant excessum eius,
quem completurus erat in Jerusalem.

Lucas 9, 30

℣/ Præclaritas in communicatione sermonum ipsius.
* Erant Moyses et Elias visi in maiestate,
et dicebant excessum eius,
quem completurus erat in Jerusalem.

Wijsheid 8, 18

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Deus spei repleat nos omni gaudio et pace in credendo;
ut abundemus in spe et virtute Spiritus sancti.

Romeinen 15, 13

℟/ Amen.

Lectio IX.

Leo I, Sermo LI, 5

His ergo sacramentorum revelationibus Petrus Apostolus incitatus, mundana spernens, et terrena fastidians, in æternorum desiderium quodam mentis rapiebatur excessu; et gaudio totius visionis impletus, ibi cum Jesu optabat habitare, ubi manifestata eius gloria lætabatur. Unde et ait: Domine, bonum est nos hic esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, Moysi unum, et Eliæ unum. Sed huic suggestioni Dominus non respondit, significans non quidem improbum, sed inordinatum esse quod cuperet; cum salvari mundus nisi Christi morte non posset, et exemplo Domini in hoc vocaretur credentium fides, ut licet non oporteret de beatitudinis promissionibus dubitari, intelligeremus tamen inter tentationes hujus vitæ prius nobis tolerantiam postulandam esse quam gloriam.

Responsorium IX.

℟/ Beati qui habitant in domo tua, Domine:
* Melior est dies una in atriis tuis super millia.

Psalm 84, 5

Psalm 84, 11

℣/ Si vis, faciamus hic tria tabernacula,
tibi unum, Moysi unum, et Eliæ unum:

Matteüs 17, 4

* Melior est dies una in atriis tuis super millia.

℣/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:

℟/ Beati qui habitant in domo tua, Domine:
* Melior est dies una in atriis tuis super millia.

Versus sacerdotalis

℣/ Filii hominum, usquequo gravi corde?

℟/ Scitote quoniam mirificavit Dominus sanctum suum.

Psalm 4, 3-4

Si non continuo sequantur Laudes, hic dicitur:

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

Oremus.

Deinde Oratio propria, cum integra conclusione. Et tunc ante Laudes dicitur secreto:

Pater noster ...

Ave Maria ...

Ad Laudes

℣/ Deus, in adiutorium meum intende.

℟/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi, Domine, Rex æternæ gloriæ.

Ant. 4. f. Miserere nostri.

Psalmus 62 (63)

Deus, Deus meus, *
ad te de luce vigilo.

Sitivit in te anima mea,
quam multipliciter tibi caro mea *
in terra deserta, et invia, et inaquosa.

Sic in sancto apparui tibi, *
ut viderem virtutem tuam et gloriam tuam.

Quoniam melior est misericordia tua super vitas, *
labia mea laudabunt te,

Sic benedicam te in vita mea, *
in nomine tuo levabo manus meas.

Sicut adipe et pinguidine repleatur anima mea, *
et labia exultationis laudabit os meum.

Si memor fui tui super stratum meum, *
in matutinis meditabor in te.

Quia fuisti adiutor meus, *
et in velamento alarum tuarum exultabo.

Adhæsit anima mea post te: *
me suscepit dextera tua.

Ipsi vero in vanum quæsierunt animam meam; *
introibunt in inferiora terræ.

Tradentur in manus gladii, *
partes vulpium erunt.

Rex vero lætabitur in Deo,
laudabuntur omnes qui jurant in eo; *
quia obstructum est os loquentium iniqua.

Psalm 63, 2-12

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Miserere nostri, Deus omnium,
et respice nos, et ostende nobis
lucem miserationum tuarum.

Jezus Sirach 36, 1

Ant. 7. c. Quare jejunavimus.

Psalmus 69 (70)

Deus in adjutorium meum intende: *
Domine, ad adjuvandum me festina.

Confundantur et reveantur, *
qui quærunt animam meam.

Avertantur retrorsum, et erubescant *
qui volunt mihi mala.

Avertantur statim erubescentes, *
qui dicunt mihi: Euge, euge.

Exultent et lætentur in te omnes qui quærunt te; *
et dicant semper, Magnificetur Dominus,
qui diligunt salutare tuum.

Ego vero egenus et pauper sum: *
Deus, adjuva me.

Adjutor meus et liberator meus es tu: *
Domine, ne moreris.

Psalm 70, 2-6

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Quare jejunavimus; et non aspexisti:
humiliavimus animas nostras, et nescisti?

Jesaja 58, 3

Ant. 8. G. Loquimini.

Psalmus 99 (100)

Jubilate Domino, omnis terra, *
servite Domino in lætitia.

Introite in conspectu ejus *
in exultatione.

Scitote quoniam Dominus ipse est Deus: *
ipse fecit nos, et non ipsi nos.

Populus ejus, et oves pascuæ ejus,
introite portas ejus in confessione, *
atria ejus in hymnis: confitemini illi.

Laudate nomen ejus, *
quoniam suavis est Dominus.

In æternum misericordia ejus, *
et usque in generationem et generationem veritas ejus.

Psalm 100, 1-5

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo,
et malum contra amicum ne cogitetis in cordibus vestris;
et jejunium erit domui Juda in gaudium.

Zacharia 8, 15-17

Ant. 6. F. Frange.

Canticum trium puerorum

Benedicite, omnia opera Domini, Domino; *
laudate et superexaltate eum in secula.

Benedicite, Angeli Domini, Domino: *
laudate et superexaltate eum in secula.

Benedicite, aquæ omnes, quæ super cœlos sunt, Domino: *
benedicite, omnes virtutes Domini, Domino.

Benedicite, sol, et luna, Domino: *
benedicite, stellæ cœli, Domino.

Benedicite, omnis imber et ros, Domino: *
benedicite, omnes spiritus Dei, Domino.

Benedicite, ignis et æstus, Domino: *
benedicite, frigus, et æstus, Domino.

Benedicite, rores et pruina, Domino: *
benedicite, gelu et frigus, Domino.

Benedicite, glacies et nives, Domino: *
benedicite, noctes et dies, Domino.

Benedicite, lux et tenebræ, Domino: *
benedicite, fulgura et nubes, Domino.

Benedicat terra Dominum: *
laudet et superexaltet eum in secula.

Benedicite, montes et colles, Domino: *
benedicite, universa germinantia in terra, Domino.

Benedicite, fontes, Domino: *
benedicite, maria et flumina, Domino.

Benedicite, cete, et omnia quæ moventur in aquis, Domino: *
benedicite, omnes volucres cœli, Domino:

Benedicite, omnes bestię et pecora, Domino: *
benedicite, filii hominum, Domino.

Benedicat Israel Dominum: *
laudet et superexaltet eum in secula.

Benedicite, sacerdotes Domini, Domino: *
benedicite, servi Domini, Domino.

Benedicite, spiritus et animæ justorum Domino: *
benedicite, sancti et humiles corde, Domino.

Benedicite, Anania, Azaria, Misael, Domino: *
laudate et superexaltate eum in secula.

Hic, loco Gloria Patri, dicitur:

Benedicamus Patrem, et Filium,
cum sancto Spiritu; *
laudemus et superexaltemus eum in secula.

Daniël 3, 57-88

Benedictus es, Domine, in firmamento cœli: *
et laudabilis, et gloriosus, et superexaltatus in secula.

Ant.: Frange esurienti panem tuum,
et egenos vagosque induc in domum tuam;
cum videris nudum, operi eum.

Jesaja 58, 7

Ant. 1. a. Erumpet.

Psalmus 148

Laudate Dominum de cœlis; *
laudate eum in excelsis.

Laudate eum, omnes Angeli ejus: *
laudate eum, omnes virtutes ejus.

Laudate eum, sol et luna: *
laudate eum, omnes stellæ et lumen.

Laudate eum, cœli cœlorum; *
et aquæ omnes quæ super cœlos sunt,
laudent nomen Domini.

Quia ipse dixit, et facta sunt; *
ipse mandavit, et creata sunt.

Statuit ea in æternum
et in seculum seculi: *
præceptum posuit, et non præteribit.

Laudate Dominum, de terra;
dracones, et omnes abyssi;

Ignis, grando, nix, glacies,
spiritus procellarum, *
quæ faciunt verbum ejus;

Montes, et omnes colles; *
ligna fructifera, et omnes cedri;

Bestiæ, et universa pecora; *
serpentes et volucres pennatæ;

Reges terræ, et omnes populi; *
principes, et omnes iudices terræ;

Juvenes et virgines, senes cum junioribus,
laudent nomen Domini, *
quia exaltatum est nomen ejus solius.

Confessio ejus super cœlum et terram; *
et exaltabit cornu populi sui.

Hymnus omnibus sanctis ejus, *
filiis Israel, populo appropinquanti sibi.

Psalm148, 1-14

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Erumpet quasi mane lumen tuum,
et sanitas tua citius orietur;
et anteibit faciem tuam justitia tua,
et gloria Domini colliget te.

Jesaja 58, 8

Capitulum

℣/ Sta in sorte propositionis et orationis altissimi Dei.
In partes vade seculi sancti,
cum vivis et dantibus confessionem Deo.
Non demoreris in errore impiorum.

Jezus Sirach 17, 24-25

℟/ Deo gratias.

Hymnus

Solemne nos jejunii
Nunc tempus ad planctum vocat;
Plorat sacerdos; flebili
Clamore templa personant.

Lugubris at frustra sonus
Ad numen iratum venit,
Ni corde pulsus intimo
Sensum doloris indicet.

Nil frontibus sparsus cinis,
Nil scissa vestis proderit,
Ni fracta scindatur simul
Vivo dolore pectora.

Vultum rigantis fletibus,
Flectamus iram numinis,
Quæ criminis nostri memor,
Intentat ultrices minas.

O juste Judex! o Deus!
Sis lentus ad pœnam, Pater:
Das pœnitendi tempora,
Et cor simul da pœnitens.

Præsta, beata Trinitas,
Concede, simplex Unitas,
Ut fructuosa sint tuis
Jejuniorum munera. Amen.

℟/ Deus misereatur nostri, et benedicat nobis:

℞/ Illuminet vultum suum super nos.

Psalm 67, 2

Ad Benedictus

Ant. 2. D. Assumit.

Benedictus Dominus Deus Israel, *
quia visitavit, et fecit redemptionem plebis suæ;

Et erexit cornu salutis nobis, *
in domo David pueri sui,

Sicut locutus est per os sanctorum, *
qui a seculo sunt, Prophetarum ejus,

Salutem ex inimicis nostris, *
et de manu omnium qui oderunt nos;

Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, *
et memorari testamenti sui sancti:

Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, *
datum se nobis;

Ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, *
serviamus illi

In sanctitate et justitia coram ipso, *
omnibus diebus nostris.

Et tu, puer, Propheta Altissimi vocaberis; *
præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus,

Ad dandam scientiam salutis plebi ejus, *
in remissionem peccatorum eorum,

Per viscera misericordiæ Dei nostri, *
in quibus visitavit nos Oriens ex alto;

Illuminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent, *
ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

Lucas 1, 68-79

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Assumit Jesus Petrum, et Jacobum, et Joannem fratrem ejus,
et ducit illos in montem excelsum seorsum,
et transfiguratus est ante eos.

Matteüs 17, 1

Oratio

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Oremus.

Deus, qui nos inter mundi pericula, cœlestis beatitudinem expectatione sustentas: præsta, ut terrena despicientes, quæ sursum sunt semper sapiamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Benedicamus Domino.

℣/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde:

Pater noster ...

Ad Primam

℟/ Deus, in adiutorium meum intende.

℞/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi, Domine, Rex æternæ gloriæ.

Hymnus

Jam lucis orto sidere,
Deum precemur supplices,
Nostras ut ipse dirigat,
Lux increata, semitas.

Nil lingua, nil peccet manus,
Nil mens inane cogitet:
In ore simplex veritas,
In corde regnet claritas.

Incœpta dum fluet dies,
O Christe, custos pervigil,
Quæ sævus hostis obsidet
Portas tuere sensuum.

Præsta diurnus ut tuæ
Subserviat laudi labor;
Autore quæ te cœpimus,
Da, te favente, prosequi.

Superba ne nimis caro
Menti licenter imperet;
Carnis domet superbiam
Potus cibique parcitas.

Deo Patri sit gloria,
Ejusque soli Filio,
Sancto simul cum Spiritu,
Nunc, et per omne seculum. Amen.

Ant. 3. a. Resplenduit.

Psalmus 117 (118)

Confitemini Domino quoniam bonus, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

Dicat nunc Israel quoniam bonus, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

Dicat nunc domus Aaron, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

Dicant nunc qui timent Dominum, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

De tribulatione invocavi Dominum, *
et exaudivit me in latitudine Dominus.

Dominus mihi adjutor, *
non timebo quid faciat mihi homo.

Dominus mihi adjutor, *
et ego despiciam inimicos meos.

Bonum est confidere in Domino, *
quam confidere in homine.

Bonum est sperare in Domino, *
quam sperare in principibus.

Omnes gentes circuierunt me; *
et in nomine Domini quia ultus sum in eos.

Circumdantes circumdederunt me; *
in nomine autem Domini quia ultus sum in eos.

Circumdederunt me sicut apes,
et exarserunt sicut ignis in spinis; *
et in nomine Domini quia ultus sum in eos.

Impulsus, eversus sum ut caderem, *
et Dominus suscepit me.

Fortitudo mea, et laudatio mea Dominus; *
et factus est mihi in salutem.

Vox exultationis et salutis *
in tabernaculis justorum.

Dextera Domini fecit virtutem,
dextera Domini exaltavit me, *
dextera Domini fecit virtutem.

Non moriar, sed vivam, *
et narrabo opera Domini.

Castigans castigavit me Dominus, *
et morti non tradidit me.

Aperite mihi portas justitiæ; *
ingressus in eas, confitebor Domino.

Hæc porta Domini; *
justi intrabunt in eam.

Confitebor tibi quoniam exaudisti me, *
et factus es mihi in salutem

Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, *
hic factus est in caput anguli.

A Domino factum est istud, *
et est mirabile in oculis nostris.

Hæc est dies quam fecit Dominus: *
exultemus et lætemur in ea.

O Domine, salvum fac,
o Domine, bene prosperare: *
benedictus qui venit in nomine Domini.

Benediximus vobis de domo Domini: *
Deus Dominus, et illuxit nobis.

Constituite diem sollemnem in condensis, *
usque ad cornu altaris

Deus meus es tu, et confitebor tibi: *
Deus meus es tu, et exaltabo te.

Confitebor tibi, quoniam exaudisti me; *
et factus es mihi in salutem.

Confitemini Domino quoniam bonus, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

Psalm 118, 1-29

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalmus 118 (119)

Beati immaculati in via, *
qui ambulant in lege Domini.

Beati qui scrutantur testimonia ejus, *
in toto corde exquirent eum.

Non enim qui operantur iniquitatem, *
in viis ejus ambulaverunt.

Tu mandasti *
mandata tua custodire nimis.

Utinam dirigantur viæ meæ *
ad custodiendas justificationes tuas!

Tunc non confundar, *
cum perspexero in omnibus mandatis tuis.

Confitebor tibi in directione cordis; *
in eo quod didici judicia justitiæ tuæ.

Justificationes tuas custodiam; *
non me derelinquas usquequaque.

In quo corriget adolescentior viam suam? *
in custodiendo sermones tuos.

In toto corde meo exquisivi te, *
ne repellas me a mandatis tuis.

In corde meo abscondi eloquia tua, *
ut non peccem tibi.

Benedictus es, Domine, *
doce me justificationes tuas.

In labiis meis *
pronuntiavi omnia judicia oris tui.

In via testimoniorum tuorum delectatus sum, *
sicut in omnibus divitiis.

In mandatis tuis exercebor, *
et considerabo vias tuas.

In justificationibus tuis meditabor: *
non obliviscar sermones tuos.

Psalm 119, 1-16

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Retribue servo tuo, vivifica me; *
et custodiam sermones tuos.

Revela oculos meos, *
et considerabo mirabilia de lege tua.

Incola ego sum in terra, *
non abscondas a me mandata tua.

Concupivit anima mea desiderare justificationes tuas *
in omni tempore.

Increpasti superbos: *
maledicti qui declinant a mandatis tuis.

Aufer a me opprobrium et contemptum; *
quia testimonia tua exquisivi.

Etenim sederunt principes,
et adversum me loquebantur; *
servus autem tuus exercebatur in justificationibus tuis.

Nam et testimonia tua meditatio mea est, *
et consilium meum justificationes tuæ.

Adhæsit pavimento anima mea; *
vivifica me secundum verbum tuum.

Vias meas enuntiavi, et exaudisti me; *
doce me justificationes tuas.

Viam justificationum tuarum instrue me; *
et exercebor in mirabilibus tui.

Dormitavit anima mea præ tædio, *
confirma me in verbis tuis.

Viam iniquitatis amove a me, *
et lege tua miserere mei.

Viam veritatis elegi; *
judicia tua non sum oblitus.

Adhæsi testimoniis tuis, Domine; *
noli me confundere.

Viam mandatorum tuorum cucurri, *
cum dilatasti cor meum.

Psalm 119, 17-32

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Quando fit Officium de Dominica, nisi aliter notetur, dicitur hic Symbolum sequens.

Quicumque vult salvus esse, *
ante omnia opus est ut teneat catholicam fidem:

Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, *
absque dubio in æternam peribit.

Fides autem catholica hæc est, *
ut unum Deum in Trinitate, et Trinitatem in unitate veneremur;

Neque confundentes personas,
neque substantiam separantes.

Alia est enim persona Patris, alia Filii, *
alia Spiritus Sancti:

Sed Patris, et Filii, et Spiritus Sancti una est divinitas, *
æqualis gloria, coæterna majestas.

Qualis Pater, talis Filius, *
talis Spiritus sanctus.

Increatus Pater, increatus Filius, *
increatus Spiritus sanctus.

Immensus Pater, immensus Filius, *
immensus Spiritus sanctus.

Æternus Pater, æternus Filius, *
æternus Spiritus sanctus;

Et tamen non tres æterni, *
sed unus æternus.

Sicut non tres increati, nec tres immensi, *
sed unus increatus, et unus immensus.

Similiter omnipotens Pater, omnipotens Filius, *
omnipotens Spiritus sanctus;

Et tamen non tres omnipotentes, *
sed unus omnipotens.

Ita Deus Pater, Deus Filius, *
Deus Spiritus sanctus;

Et tamen non tres dii, *
sed unus est Deus.

Ita Dominus Pater, Dominus Filius, *
Dominus Spiritus sanctus;

Et tamen non tres domini, *
sed unus est Dominus.

Quia, sicut singillatim unamquamque personam,
Deum ac Dominum confiteri christiana veritate compellimur: *
ita tres deos aut dominos dicere catholica religione prohibemur.

Pater a nullo est factus, *
nec creatus, nec genitus.

Filius a Patre solo est, *
non factus, nec creatus, sed genitus.

Spiritus Sanctus a Patre et Filio: *
non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens.

Unus ergo Pater, non tres patres:
unus Filius, non tres filii: *
unus Spiritus sanctus, non tres spiritus sancti.

Et in hac Trinitate nihil prius aut posterius,
nihil majus aut minus; *
sed totæ tres personæ coæternæ sibi sunt et coæquales.

Ita ut per omnia, sicut iam supra dictum est, *
et Unitas in Trinitate,
et Trinitas in Unitate veneranda sit.

Qui vult ergo salvus esse, *
ita de Trinitate sentiat.

Sed necessarium est ad æternam salutem, *
ut incarnationem quoque Domini nostri Jesu Christi fideliter credat.

Est ergo fides recta ut credamus, et confiteamur, *
quia Dominus noster Jesus Christus
Dei Filius, Deus et homo est.

Deus est ex substantia Patris ante secula genitus: *
et homo est ex substantia matris in seculo natus.

Perfectus Deus, perfectus homo; *
ex anima rationali, et humana carne subsistens.

Æqualis Patri secundum divinitatem; *
minor Patre secundum humanitatem.

Qui licet Deus sit et homo, *
non duo tamen, sed unus est Christus.

Unus autem non conversione divinitatis in carnem, *
sed assumptione humanitatis in Deum.

Unus omnino, non confusione substantiæ, *
sed unitate personæ.

Nam sicut anima rationalis et caro,
unus est homo; *
ita Deus et homo unus est Christus,

Qui passus est pro salute nostra,
descendit ad inferos: *
tertia die resurrexit a mortuis:

Ascendit ad cœlos,
sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis, *
inde venturus est judicare vivos et mortuos;

Ad cuius adventum omnes homines resurgere habent
cum corporibus suis: *
et reddituri sunt de factis propriis rationem.

Et qui bona egerunt, ibunt in vitam æternam; *
qui vero mala, in ignem æternum.

Hæc est fides catholica; *
quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit,
salvus esse non poterit.

Ant.: Resplenduit facies ejus sicut sol,
vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix.

Matteüs 17, 2

Capitulum

℣/ Eratis aliquando tenebræ;
nunc autem lux in Domino.
Ut filii lucis ambulate;
fructus enim lucis est in omni bonitate,
et justitia, et veritate:
probantes quid sit beneplacitum Deo.

Efeziërs 5, 8-9

℟/ Deo gratias.

Responsorium breve

℣/ Christe Fili Dei vivi, * Miserere nobis.
℟/ Christe Fili Dei vivi, * Miserere nobis.
℣/ Qui venisti peccatores salvos facere.
* Miserere nobis.
℣/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.
℟/ Christe Fili Dei vivi, * Miserere nobis.

℣/ Exurge, Domine, adjuva nos;

℟/ Et redime nos propter nomen tuum.

Psalms 44, 27

Oratio

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Oremus.

Domine Deus omnipotens, qui ad principium hujus diei nos pervenire fecisti, tua nos hodie salva virtute; ut ad nullum declinemus peccatum, sed semper ad tuam justitiam facienda nostra procedant eloquia, dirigantur cogitationes et opera; Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Benedicamus Domino.

℟/ Deo gratias.

Ad Officium Capituli

Primo fit Lectio Martyrologii, in cuius fine nihil respondetur; sed statim Hebdomadarius dicit:

℣/ Pretiosa in conspectu Domini,

℟/ Mors sanctorum ejus.

Psalm 116, 15.

℣/ Sancta Maria, et omnes sancti adjuvent nos
in orationibus suis pro nobis ad Deum;
ut secundum eum qui vocavit nos, Sanctum,
et ipsi in omni conversatione sancti simus.

Romeinen 15, 30

1 Petrus 1, 15

℟/ Amen.

Deinde, ubi legitur Necrologium, post ejus lectionem dicitur:

Psalmus 129 (130)

De profundis clamavi ad te, Domine: *
Domine exaudi vocem meam.

Fiant aures tuæ intendentes *
in vocem deprecationis meæ.

Si iniquitates observaveris, Domine; *
Domine quis sustinebit?

Quia apud te propitiatio est, *
et propter legem tuam sustinui te, Domine.

Sustinuit anima mea in verbum ejus: *
speravit anima mea in Domino.

A custodia matutina usque ad noctem *
speret Israel in Domino;

quia apud Dominum misericordia, *
et copiosa apud eum redemptio;

Et ipse redimet Israel *
ex omnibus iniquitatibus ejus.

Psalm 130, 1-8

Requiem æternam dona eis, Domine; *
et lux perpetua luceat eis.

℟/ Requiescant in pace.

℣/ Amen.

℟/ Domine, exaudi orationem meam;

℣/ Et clamor meus ad te veniat.

Psalm 102, 2

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Oremus.

Absolve, quæsumus, Domine, animas famulorum tuorum et animas omnium
fidelium defunctorum, ab omni vinculo delictorum; ut in resurrectionis gloria, inter
sanctos et electos tuos resuscitati respirent; Per eum qui venturus est judicare vivos et
mortuos, et seculum per ignem.

℣/ Amen.

℟/ Requiescant in pace.

℣/ Amen.

℟/ Deus, in adjutorium meum intende.

℣/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

℟/ Deus, in adjutorium meum intende.

℟/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

℣/ Deus, in adiutorium meum intende.

℟/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.

Kyrie, eleison.

Christe, eleison.

Kyrie, eleison.

Secreto:

Pater noster ...

Alta voce:

℣/ Et ne nos inducas in tentationem;

℟/ Sed libera nos a malo.

℣/ Respice in servos tuos, Domine, et in opera tua; et dilige filios eorum.

℟/ Et sit splendor Domini Dei nostri super nos;
et opera manuum nostrarum dirige super nos,
et opus manuum nostrarum dirige.

Psalm 90, 16-17

℣/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:

℟/ Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.

℣/ Oremus.

Dirigere et sanctificare, regere et gubernare dignare, Domine Deus, Rex cœli et terræ, hodie corda et corpora nostra. sensus, sermones et actus nostros, in lege tua, et in operibus mandatorum tuorum; et hic, et in æternum, te auxiliante, salvi et liberi esse mereamur, Salvator mundi; Qui vivis et regnas in secula seculorum.

℟/ Amen.

Jube, domne, benedicere.

Benedictio

Det Dominus leges suas in mentem nostram,
et in cordo nostro superscribat eas.

Hebreeën 8, 20

℟/ Amen.

Canon

Ex Concilio Carthaginensi quarto. Anno 398. Can. 74. et 79.

Sacerdos pœnitentiam imploranti, absque personæ acceptione, pœnitentiæ leges injungat:
negligentiores pœnitentes tardius recipiantur.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

℣/ Adjutorium nostrum in nomine Domini:

℟/ Qui fecit cœlum et terram.

Psalm 124, 8

℣/ Benedicite.

℟/ Deus.

℣/ Deus pacis aptet nos in omni bono,
ut faciamus ejus voluntatem;
faciens in nobis quod placeat coram se.

Hebreeën 13, 21

℟/ Amen.

℣/ Et fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Ad Tertiam

℣/ Deus, in adiutorium meum intende.

℟/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi, Domine, Rex æternæ gloriæ.

Hymnus

O Fons amoris, Spiritus,
O sancte donorum parens,
Tuas refusus intimis
Accende flammam cordibus.

Qui caritatis vinculo
Cum Patre nectis Filium,
Et nos amoris mutui
Arctis coapta nexibus.

Deo Patri sit gloria,
Ejusque soli Filio,
Sancto simul cum Spiritu,
Nunc, et per omne seculum. Amen.

Ant. 7. d. Apparuerunt.

Ex Psalmo 118 (119)

Legem pone mihi, Domine,
viam justificationum tuarum; *
et exquiram eam semper.

Da mihi intellectum, et scrutabor legem tuam; *
et custodiam illam in toto corde meo.

Deduc me in semitam mandatorum tuorum; *
quia ipsam volui.

Inclina cor meum in testimonia tua, *
et non in avaritiam.

Averte oculos meos ne videant vanitatem: *
in via tua vivifica me.

Statue servo tuo eloquium tuum *
in timore tuo.

Amputa obprobrium meum, quod suspicatus sum; *
quia judicia tua jucunda.

Ecce concupivi mandata tua: *
in æquitate tua vivifica me.

Et veniat super me misericordia tua, Domine, *
salutare tuum secundum eloquium tuum.

Et respondebo exprobrantibus mihi verbum, *
quia speravi in sermonibus tuis.

Et ne auferas de ore meo verbum veritatis usquequaque; *
quia in judiciis tuis supersperavi.

Et custodiam legem tuam semper, *
in seculum, et in seculum seculi.

Et ambulabam in latitudine, *
quia mandata tua exquisivi.

Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, *
et non confundebar.

Et meditabar in mandatis tuis, *
quæ dilexi.

Et levavi manus meas ad mandata quæ dilexi; *
et exercebar in justificationibus tuis.

Psalm 119, 33-48

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Memor esto verbi tui servo tuo, *
in quo mihi spem dedisti.

Hæc me consolata est in humilitate mea; *
quia eloquium tuum vivificavit me.

Superbi inique agebant usquequaque; *
a lege autem tua non declinavi.

Memor fui iudiciorum tuorum a seculo, Domine; *
et consolatus sum.

Defectio tenuit me *
præ peccatoribus derelinquentibus legem tuam.

Cantabiles mihi erant justificationes tuæ *
in loco peregrinationis meæ.

Memor fui in nocte nominis tui, Domine; *
et custodivi legem tuam.

Hæc facta est mihi, *
quia justificationes tuas exquisivi.

Portio mea, Domine, *
dixi custodire legem tuam.

Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo: *
miserere mei secundum eloquium tuum.

Cogitavi vias meas, *
et avertisti pedes meos in testimonia tua.

Paratus sum, et non sum turbatus, *
ut custodiam mandata tua.

Funes peccatorum circumplexi sunt me; *
et legem tuam non sum oblitus.

Media nocte surgebam ad confitendum tibi *
super iudicia justificationis tuæ.

Particeps ego sum omnium timentium te, *
et custodientium mandata tua.

Misericordia tua, Domine, plena est terra: *
justificationes tuas doce me.

Psalm 119, 49-64

.
Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Bonitatem fecisti cum servo tuo, Domine, *
secundum verbum tuum.

Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doce me; *
quia mandatis tuis credidi.

Priusquam humiliarer, ego deliqui: *
propterea eloquium tuum custodivi.

Bonus es tu; *
et in bonitate tua doce me justificationes tuas.

Multiplicata est super me iniquitas superborum: *
ego autem in toto corde scrutabor mandata tua.

Coagulatum est sicut lac cor eorum: *
ego vero legem tuam meditatus sum.

Bonum mihi quia humiliasti me; *
ut discam justificationes tuas.

Bonum mihi lex oris tui *
super milia auri et argenti.

Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me: *
da mihi intellectum, et discam mandata tua.

Qui timent te videbunt me, et lætabuntur; *
quia in verba tua supersperavi.

Cognovi, Domine, quia æquitas judicia tua; *
et veritate humiliasti me.

Fiat misericordia tua ut consoletur me, *
secundum eloquium tuum servo tuo.

Veniant mihi miserationes tuæ, et vivam; *
quia lex tua meditatio mea est.

Confundantur superbi, quia injuste iniquitatem fecerunt in me: *
ego autem exercebor in mandatis tuis.

Convertantur mihi timentes te, *
et qui noverunt testimonia tua.

Fiat cor meum immaculatum in justificationibus tuis; *
ut non confundar.

Psalm 119, 65-80

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Apparuerunt Moyses et Elias cum Jesu loquentes;
et cum discederent ab illo, ait Petrus ad Jesum:
Domine, bonum est nos hic esse.

Matteüs 17, 3

Capitulum

¶ Moyses fidelis erat in toto domo tamquam famulus,
in testimonium eorum quæ dicenda erant:
Christus vero tamquam filius in domi sua;
quæ domus sumus nos,
si fiduciam et gloriam spei usque ad finem,
firmam retineamus.

Hebreeën 3, 5-6

¶ Deo gratias.

Responsorium breve

℣/ Filii hominum * In tegmine alarum tuarum sperabunt.

℟/ Filii hominum * In tegmine alarum tuarum sperabunt.

℣/ Inebriabuntur * ab ubertate domus tuæ.

Psalm 36, 8-9

* In tegmine alarum tuarum sperabunt.

℣/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

℟/ Filii hominum * In tegmine alarum tuarum sperabunt.

℣/ Beatus quem elegisti et assumpsisti:

℟/ Inhabitabit in atriis tuis.

Psalm 65, 5

Oratio

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Oremus.

Deus, qui nos inter mundi pericula, cœlestis beatitudinem expectatione sustentas: præsta, ut terrena despicientes, quæ sursum sunt semper sapiamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Benedicamus Domino.

℟/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Sextam

¶ Deus, in adiutorium meum intende.

¶ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi, Domine, Rex æternæ gloriæ.

Hymnus

Jam solis excelsum jubar
Toto coruscat lumine,
Sinusque pandens aureos,
Ignita vibrat spicula.

Tu, Christe, qui mundum nova,
Sol verus, accendis face,
Fac nostra plenam caritas
Crescendo surgat ad diem.

Deo Patri sit gloria,
Ejusque soli Filio,
Sancto simul cum Spritu,
Nunc, et per omne seculum. Amen.

Ant. 5. a. Ecce vox de nube.

Ex Psalmo 118

Defecit in salutare tuum anima mea; *
et in verbum tuum supersperavi.

Defecerunt oculi mei in eloquium tuum, dicentes: *
Quando consolaberis me?

Quia factus sum sicut uter in pruina; *
justificationes tuas non sum oblitus.

Quot sunt dies servi tui? *
quando facies de persequentibus me iudicium?

Narraverunt mihi iniqui fabulationes; *
sed non ut lex tua.

Omnia mandata tua veritas: *
inique persecuti sunt me, adjuva me.

Paulo minus consummaverunt me in terra: *
ego autem non dereliqui mandata tua.

Secundum misericordiam tuam vivifica me; *
et custodiam testimonia oris tui.

In æternum, Domine, *
verbum tuum permanet in cœlo.

In generationem et generationem veritas tua: *
fundasti terram, et permanet.

Ordinatione tua perseverat dies; *
quoniam omnia serviunt tibi.

Nisi quod lex tua meditatio mea est, *
tunc forte periissem in humilitate mea.

In æternum non obliviscar justificationes tuas; *
quia in ipsis vivificasti me.

Tuus sum ego, salvum me fac; *
quoniam justificationes tuas exquisivi.

Me expectaverunt peccatores ut perderent me: *
testimonia tua intellexi.

Omnis consummationis vidi finem: *
latum mandatum tuum nimis.

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalm 119, 81-96

Divio Psalmi 118 (119)

Quomodo dilexi legem tuam, Domine! *
tota die meditatio mea est.

Super inimicos meos prudentem me fecisti mandato tuo; *
quia in æternum mihi est.

Super omnes docentes me intellexi; *
quia testimonia tua meditatio mea est.

Super senes intellexi; *
quia mandata tua quæsivi.

Ab omni via mala prohibui pedes meos; *
ut custodiam verba tua.

A judiciis tuis non declinavi; *
quia tu legem posuisti mihi.

Quam dulcia faucibus meis eloquia tua! *
super mel ori meo.

A mandatis tuis intellexi; *
propterea odivi omnem viam iniquitatis.

Lucerna pedibus meis verbum tuum, *
et lumen semitis meis.

Juravi et statui *
custodire judicia justitiæ tuæ.

Humiliatus sum usquequaque, Domine: *
vivifica me secundum verbum tuum.

Voluntaria oris mei beneplacita fac, Domine, *
et judicia tua doce me.

Anima mea in manibus meis semper, *
et legem tuam non sum oblitus.

Posuerunt peccatores laqueum mihi; *
et de mandatis tuis non erravi.

Hereditate acquisivi testimonia tua in æternum; *
quia exultatio cordis mei sunt.

Inclinavi cor meum
ad faciendas justificationes tuas in æternum, *
propter retributionem.

Psalm 119, 97-112

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Iniquos odio habui, *
et legem tuam dilexi.

Adjutor meus et susceptor meus es tu; *
et in verbum tuum supersperavi.

Declinate a me, maligni, *
et scrutabor mandata Dei mei.

Suscipe me secundum eloquium tuum, et vivam; *
et non confundas me ab expectatione mea.

Adjuva me, et salvus ero; *
et meditabor in justificationibus tuis semper.

Sprevisti omnes discedentes a judiciis tuis; *
quia injusta cogitatio eorum.

Prævaricantes reputavi omnes peccatores terræ: *
ideo dilexi testimonia tua.

Confige timore tuo carnes meas: *
a judiciis enim tuis timui.

Feci iudicium et justitiam: *
non tradas me calumniantibus me.

Suscipe servum tuum in bonum: *
non calumnientur me superbi.

Oculi mei defecerunt in salutare tuum, *
et in eloquium justitiæ tuæ.

Fac cum servo tuo secundum misericordiam tuam; *
et justificationes tuas doce me.

Servus tuus sum ego: *
da mihi intellectum, ut sciam testimonia tua.

Tempus faciendi, Domine: *
dissipaverunt legem tuam.

Ideo dilexi mandata tua *
super aurum et topazion.

Propterea ad omnia mandata tua dirigebar: *
omnem viam iniquam odio habui.

Psalm 119, 113-128

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Ecce vox de nube, dicens: Hic est Filius meus dilectus
in quo mihi bene complacui;
ipsum audite.

Matteüs 17, 5

Capitulum

V/ Hæc dicit Dominus Deus:
Audite vocem meam,
et ero vobis Deus, et vos eritis mihi populus;
et ambulate in omni via quam mandavi vobis, ut bene fit vobis.

Jeremia 7, 23

R/ Deo gratias.

Responsorium breve

℣/ Audi, populus meus, * Et testificabor tibi.

℟/ Audi, populus meus, * Et testificabor tibi.

℣/ Deus, Deus tuus * ego sum,

* Et testificabor tibi.

℣/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

℟/ Audi, populus meus, * Et testificabor tibi.

Psalm 50, 7

℣/ Loquetur Dominus pacem in plebem suam,

℟/ Et super sanctos, et in eos qui convertuntur ad cor.

Psalm 85, 9

Oratio

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Oremus.

Deus, qui nos inter mundi pericula, cœlestis beatitudinem expectatione sustentas: præsta, ut terrena despicientes, quæ sursum sunt semper sapiamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Benedicamus Domino.

℟/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Nonam

℟/ Deus, in adiutorium meum intende.

℞/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi, Domine, Rex æternæ gloriæ.

Hymnus

Labente jam solis rota,
Inclinat in noctem dies;
Sed vita supremam cito
Festinat ad metam gradu.

O Christe, dum fixus cruci
Expandis orbi brachia,
Amare da crucem; tuo
Da nos in amplexu mori.

Deo Patri sit gloria,
Ejusque soli Filio,
Sancto simul cum Spritu,
Nunc, et per omne seculum. Amen.

Ant: 1. f. Audientes.

Ex Psalmo 118 (119)

Mirabilia testimonia tua: *
ideo scrutata est ea anima mea.

Declaratio sermonum tuorum illuminat, *
et intellectum dat parvulis.

Os meum aperui, et attraxi spiritum; *
quia mandata tua desiderabam.

Aspice in me, et miserere mei, *
secundum iudicium diligentium nomen tuum.

Gressus meos dirige secundum eloquium tuum; *
et non dominetur mei omnis iniustitia.

Redime me a calumniis hominum; *
et custodiam mandata tua.

Faciem tuam illumina super servum tuum; *
et doce me justificationes tuas.

Exitus aquarum deduxerunt oculi mei; *
quia non custodierunt legem tuam.

Iustus es, Domine, *
et rectum iudicium tuum.

Mandasti iustitiam testimonia tua, *
et veritatem tuam nimis.

Tabescere me fecit zelus meus; *
quia obliti sunt verba tua inimici mei.

Ignitum eloquium tuum vehementer: *
et servus tuus dilexit illud.

Adolescentulus sum ego, et contemptus: *
justificationes tuas non sum oblitus.

Iustitia tua, iustitia in æternum; *
et lex tua veritas.

Tribulatio et angustia invenerunt me: *
mandata tua meditatio mea est.

Æquitas testimonia tua in æternum: *
intellectum da mihi, et vivam.

Psalm 119, 129-144

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Clamavi in toto corde meo,
exaudi me, Domine, *
justificationes tuas requiram.

Clamavi te, salvum me fac; *
et custodiam mandata tua.

Præveni in maturitate, et clamavi; *
quia in verba tua supersperavi.

Prævenerunt oculi mei ad te diluculo;
ut meditarer eloquia tua.

Vocem meam audi secundum misericordiam tuam, Domine: *
secundum iudicium tuum vivifica me.

Appropinquaverunt persequentes me iniquitati: *
a lege autem tua longe facti sunt.

Prope es tu, Domine; *
et omnes viæ tuæ veritas.

Initio cognovi de testimoniis tuis; *
quia in æternum fundasti ea.

Vide humilitatem meam, et eripe me;
quia legem tuam non sum oblitus.

Judica iudicium meum, et redime me: *
propter eloquium tuum vivifica me.

Longe a peccatoribus salus; *
quia justificationes tuas non exquisierunt.

Misericordiæ tuæ multæ, Domine: *
secundum iudicium tuum vivifica me.

Multi qui persequuntur me, et tribulant me:
a testimoniis tuis non declinavi.

Vidi prævaricantes, et tabescebam; *
quia eloquia tua non custodierunt.

Vide quoniam mandata tua dilexi, Domine: *
in misericordia tua vivifica me.

Principium verborum tuorum veritas: *
et in æternum omnia judicia justitiæ tuæ.

Psalm 119, 145-160

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Principes persecuti sunt me gratis; *
et a verbis tuis formidavit cor meum.

Lætabor ego super eloquia tua, *
sicut qui invenit spolia multa.

Iniquitatem odio habui, et abominatus sum: *
legem autem tuam dilexi.

Septies in die laudem dixi tibi *
super judicia justitiæ tuæ.

Pax multa diligentibus legem tuam; *
et non est illis scandalum.

Expectabam salutare tuum, Domine; *
et mandata tua dilexi.

Custodivit anima mea testimonia tua: *
et dilexi ea vehementer.

Servavi mandata tua, et testimonia tua; *
quia omnes viæ meæ in conspectu tuo.

Appropinquet deprecatio mea in conspectu tuo, Domine, *
juxta eloquium tuum da mihi intellectum.

Intret postulatio mea in conspectu tuo: *
secundum eloquium tuum eripe me.

Eructabunt labia mea hymnum, *
cum docueris me justificationes tuas.

Pronuntiabit lingua mea eloquium tuum; *
quia omnia mandata tua æquitas.

Fiat manus tua ut salvet me; *
quoniam mandata tua elegi.

Concupivi salutare tuum, Domine; *
et lex tua meditatio mea est.

Vivet anima mea, et laudabit te; *
et judicia tua adjuvabunt me.

Erravi sicut ovis quæ periit: *
quære servum tuum, quia mandata tua non sum oblitus.

Psalm 119, 161-176

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Audientes discipuli ceciderunt in faciem tuam,
et timuerunt valde;
et accessit Jesus, et tetigit eos, dixitque eis:
Surgite, et nolite timere.

Matteüs 17, 6-7

Capitulum

¶ Nolite timere;
ut enim probaret vos venit Deus,
et ut terror illius esset in vobis,
et non peccaretis.

Exodus 20, 20

¶ Deo gratias.

Responsorium breve

℣/ Excelsus Dominus, * Et humilia respicit.

℟/ Excelsus Dominus, * Et humilia respicit.

℣/ Et alta * a longe cognoscit,

* Et humilia respicit.

℣/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

℟/ Excelsus Dominus, * Et humilia respicit.

Psalm 138, 6

℣/ Suscipiens mansuetos Dominus;

℟/ Humilians autem peccatores usque ad terram.

Psalm 147, 5-7

Oratio

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Oremus.

Deus, qui nos inter mundi pericula, cœlestis beatitudinem expectatione sustentas: præsta, ut terrena despicientes, quæ sursum sunt semper sapiamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Benedicamus Domino.

℟/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Vesperas

℟/ Deus, in adiutorium meum intende.

℞/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi, Domine, Rex æternæ gloriæ.

Ant. 2. D. Assumit.

Psalmus 109

Dixit Dominus Domino meo: *
Sede a dextris meis;

Donec ponam inimicos tuos *
scabellum pedum tuorum.

Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion: *
dominare in medio inimicorum tuorum.

Tecum principium in die virtutis tuæ
in splendoribus sanctorum: *
ex utero ante luciferum genui te.

Juravit Dominus, et non pœnitebit eum, *
Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.

Dominus a dextris tuis: *
confregit in die iræ suæ reges.

Judicabit in nationibus, implebit ruinas: *
conquassabit capita in terra multorum.

De torrente in via bibet: *
propterea exaltabit caput.

Psalm 110, 1-7

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Assumit Jesus Petrum, et Jacobum, et Joannem fratrem ejus,
et ducit illos in montem excelsum seorsum,
et transfiguratus est ante eos.

Matteüs 17, 1-2

Ant. 3. a. Resplenduit.

Psalmus 110

Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, *
in consilio justorum et congregatione.

Magna opera Domini, *
exquisita in omnes voluntates ejus.

Confessio et magnificentia opus ejus; *
et justitia ejus manet in seculum seculi.

Memoriam fecit mirabilium suorum,
misericors et miserator Dominus: *
escam dedit timentibus se.

Memor erit in seculum testamenti sui: *
virtutem operum suorum annuntiabit populo suo;

Ut det illis hereditatem gentium: *
opera manuum ejus veritas et iudicium.

Fidelia omnia mandata ejus,
confirmata in seculum seculi, *
facta in veritate et æquitate.

Redemptionem misit populo suo: *
mandavit in æternum testamentum suum.

Sanctum et terribile nomen ejus: *
initium sapientiæ timor Domini.

Intellectus bonus omnibus facientibus eum: *
laudatio ejus manet in seculum seculi.

Psalm 111, 1-10

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Resplenduit facies ejus sicut sol,
vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix.

Matteüs 17, 2

Ant.7. d. Apparuerunt.

Psalmus 111

Beatus vir qui timet Dominum: *
in mandatis ejus volet nimis.

Potens in terra erit semen ejus: *
generatio rectorum benedicetur.

Gloria et divitiæ in domo ejus; *
et justitia ejus manet in seculum seculi.

Exortum est in tenebris lumen rectis: *
misericors et miserator, et justus.

Jucundus homo qui miseretur et commodat,
disponet sermones suos in judicio; *
quia in æternum non commovebitur.

In memoria æterna erit justus: *
ab auditione mala non timebit.

Paratum cor ejus sperare in Domino,
confirmatum est cor ejus: *
non commovebitur donec dispiciat inimicos suos.

Dispersit, dedit pauperibus; *
justitia ejus manet in seculum seculi:
cornu ejus exaltabitur in gloria,

Peccator videbit et irascetur,
dentibus suis fremet et tabescet: *
desiderium peccatorum peribit.

Psalm 112, 1-10

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Apparuerunt Moyses et Elias cum Jesu loquentes;
et cum discederent ab illo, ait Petrus ad Jesum:
Domine, bonum est nos hic esse.

Matteüs 17, 3-4

Ant. 5.a. Ecce vox.

Psalmus 112

Laudate, pueri, Dominum: *
laudate nomen Domini.

Sit nomen Domini benedictum, *
ex hoc, nunc, et usque in seculum.

A solis ortu usque ad occasum *
laudabile nomen Domini.

Excelsus super omnes gentes Dominus; *
et super cœlos gloria ejus.

Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, *
et humilia respicit in cœlo et in terra?

Suscitans a terra inopem, *
et de stercore erigens pauperem;

Ut collocet eum cum principibus, *
cum principibus populi sui;

Qui habitare facit sterilem in domo, *
matrem filiorum lætantem.

Psalm 113, 1-9

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Ecce vox de nube, dicens:
Hic est Filius meus dilectus
in quo mihi bene complacui;
ipsum audite.

Matteüs 17, 5

Ant. 1. f. Audientes.

Psalmus 113 (114-115)

In exitu Israel de Ægypto, *
domus Jacob de populo barbaro,

Facta est Judæa sanctificatio ejus, *
Israël potestas ejus.

Mare vidit, et fugit: *
Jordanis conversus est retrorsum.

Montes exultaverunt ut arietes, *
et colles sicut agni ovium.

Quid est tibi, mare, quod fugisti? *
et tu, Jordanis, quia conversus es retrorsum?

Montes, exultastis sicut arietes, *
et colles, sicut agni ovium?

A facie Domini mota est terra, *
a facie Dei Jacob,

Qui convertit petram in stagna aquarum, *
et rupem in fontes aquarum.

Non nobis, Domine, non nobis, *
sed nomini tuo da gloriam
super misericordia tua et veritate tua:

Nequando dicant gentes, *
Ubi est Deus eorum?

Deus autem noster in cœlo: *
omnia quæcumque voluit, fecit.

Simulacra gentium, argentum et aurum, *
opera manuum hominum.

Os habent, et non loquentur; *
oculos habent et non videbunt

Aures habent, et non audient; *
nares habent, et non odorabunt.

Manus habent, et non palpabunt;
pedes habent, et non ambulabunt: *
non clamabunt in gutture suo.

Similes illis fiant qui faciunt ea, *
et omnes qui confidunt in eis.

Domus Israël speravit in Domino: *
adjutor eorum et protector eorum est.

Domus Aaron speravit in Domino: *
adjutor eorum et protector eorum est.

Qui timent Dominum speraverunt in Domino: *
adjutor eorum et protector eorum est.

Dominus memor fuit nostri, *
et benedixit nobis.

Benedixit domui Israël: *
benedixit domui Aaron:

Benedixit omnibus qui timent Dominum, *
pusillis cum majoribus.

Adjiciat Dominus super vos, *
super vos et super filios vestros.

Benedicti vos a Domino; *
qui fecit cœlum et terram.

Cœlum cœli Domino, *
terram autem dedit filiis hominum.

Non mortui laudabunt te, Domine, *
neque omnes qui descendunt in infernum.

Sed nos qui vivimus, benedicimus Domino, *
ex hoc, nunc, et usque in seculum.

Psalm 114, 1-8; 115, 1-18

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Audientes discipuli ceciderunt in faciem tuam,
et timuerunt valde;
et accessit Jesus, et tetigit eos, dixitque eis:
Surgite, et nolite timere.

Matteüs 17, 6-7

Capitulum

℟/ Qui audit me, non confundetur:
et qui operantur in me, non peccabunt.
Qui elucidant me, vitam æternam habebunt.

Jezus Sirach 24, 30-31

℟/ Deo gratias.

Hymnus

Audi, benigne Conditor,
Nostras preces cum fletibus,
In hoc sacro jejunio,
fusas quadragenaria.

Scrutator alme cordium,
Infirma tu scis virium;
Ad te reversis exhibe
Remissionis gratiam.

Multum quidem peccavimus,
Sed parce confitentibus,
Ad nominis laudem tui
Confer medelam languidis.

Sic corpus extra conteri
Dona per abstinentiam,
Jejunet ut mens sobria
A labe prorsus criminum.

Præsta, beata Trinitas,
Concede, simplex Unitas,
Ut fructuosa sint tuis
Jejuniorum munera. Amen.

¶ Adorate in monte sancto;

¶ Quoniam sanctus Dominus Deus noster.

Psalm 99, 9

Ant. 1. D. Descendentibus.

Canticum B. Mariæ Virginis

Magnificat *
anima mea Dominum,

Et exultavit spiritus meus *
in Deo salutari meo;

Quia respexit humilitatem ancillæ suæ: *
ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.

Quia fecit mihi magna qui potens est, *
et sanctum nomen ejus;

Et misericordia ejus a progenie in progenies *
timentibus eum.

Fecit potentiam in brachio suo: *
dispersit superbos mente cordis sui.

Deposuit potentes de sede, *
et exaltavit humiles.

Esurientes implevit bonis, *
et divites dimisit inanes.

Suscepit Israel puerum suum, *
recordatus misericordiæ suæ,

Sicut locutus est ad patres nostros, *
Abraham et semini ejus, in secula.

Lucas 1, 46-55

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Descendentibus discipulis de monte,
præcepit eis Jesus, dicens:
Nemini dixeritis visionem.
donec Filius hominis a mortuis resurgat.

Matteüs 17, 9

Oratio

℟/ Dominus vobiscum.

℞/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Oremus.

Deus, qui nos inter mundi pericula, cœlestis beatitudinem expectatione sustentas:
præsta, ut terrena despicientes, quæ sursum sunt semper sapiamus. Per Dominum
nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti
Deus, per omnia secula seculorum.

℞/ Amen.

℟/ Dominus vobiscum.

℞/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Benedicamus Domino.

℞/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Completorium

℟/ Converte nos, Deus salutaris noster;

℞/ Et averte iram tuam a nobis.

Psalm 85, 5

℟/ Deus, in adjutorium meum intende.

℞/ Domine, ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi, Domine, Rex æternæ gloriæ.

Ant. 8. G. Scuto.

Psalmus 4

Cum invocarem, exaudivit me Deus justitiæ meæ: *
in tribulatione dilatasti mihi.

Miserere mei, *
et exaudi orationem meam.

Filii hominum, usquequo gravi corde? *
ut quid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?

Et scitote quoniam mirificavit Dominus sanctum suum: *
Dominus exaudiet me cum clamavero ad eum.

Irascimini et nolite peccare: *
quæ dicitis in cordibus vestris,
in cubilibus vestris conpungimini.

Sacrificate sacrificium justitiæ,
et sperate in Domino: *
multi dicunt, Quis ostendet nobis bona?

Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine: *
dedisti lætitiā in corde meo.

A fructu frumenti, vini, et olei sui *
multiplicati sunt.

In pace in idipsum dormiam *
et requiescam,

Quoniam tu, Domine, *
singulariter in spe constituisti me.

Psalm 4, 2-9

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalmus 90 (91)

Qui habitat in adjutorio Altissimi, *
in protectione Dei coeli commorabitur.

Dicet Domino:
Susceptor meus es tu, et refugium meum: *
Deus meus, sperabo in eum;

Quoniam ipse liberabit me de laqueo venantium, *
et a verbo aspero.

Scapulis suis obumbrabit tibi, *
et sub pennis ejus sperabis.

Scuto circumdabit te veritas ejus: *
non timebis a timore nocturno,

A sagitta volante in die,
a negotio perambulante in tenebris, *
ab incursu et dæmonio meridiano.

Cadent a latere tuo mille,
et decem milia a dextris tuis; *
ad te autem non appropinquabit.

Verumtamen oculis tuis considerabis, *
et retributionem peccatorum videbis.

Quoniam, Tu es, Domine, spes mea; *
Altissimum posuisti refugium tuum;

Non accedent ad te malum, *
et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.

Quoniam Angelis suis mandabit de te, *
ut custodiant te in omnibus viis tuis;

In manibus portabunt te, *
ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.

Super aspidem et basiliscum ambulabis, *
et conculcabis leonem et draconem.

Quoniam in me speravit, liberabo eum: *
protegam eum, quia cognovit nomen meum.

Clamabit ad me, *
et exaudiam eum.

Cum ipso sum in tribulatione, *
eripiam eum, et glorificabo eum.

Longitudine dierum replebo eum, *
et ostendam illi salutare meum.

Psalm 91, 1-16

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalmus 133 (134)

Ecce nunc benedicite Dominum, *
omnes servi Domini,

Qui statis in domo Domini, *
in atriis domus Dei nostri.

In noctibus extollite manus vestras in sancta,
et benedicite Dominum.

Benedicat te Dominus ex Sion, *
qui fecit caelum et terram.

Psalm 134, 1-3

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Scuto circumdabit te veritas ejus:
non timebis a timore nocturno.

Psalm 91, 4-5

Hymnus

O Splendor æterni Patris,
Tu, Christe, qui verus dies,
Et vera lux de lumine,
Mentis fugas caliginem:

En solis abscessit jubar,
Noctisque succedunt vices:
Qui prosperum donas diem,
Da tuta noctis otia.

Si clausa torpent lumina,
Suspiret ad te mens vigil:
Potente, qui te diligunt,
Servos tuere dextera.

Tu quos molesti corporis
Gravis retardat sarcina,
Fac mentis alis libero
Sursum volatu tendere.

O spes salutis unica,
Votis adesto supplicum:
Defende quos mercatus es
Mercede fusi sanguinis.

Deo Patri sit gloria,
Ejusque soli Filio,
Sancto simul cum Spiritu,
Nunc, et per omne seculum. Amen.

Capitulum

℟/ Omnes vos filii lucis estis, et filii diei:
non sumus noctis, neque tenebrarum;
igitur non dormiamus sicut et ceteri,
sed vigilemus et sobrii simus.

1 Tessalonicenzen 5, 5-6

℞/ Deo gratias.

Responsorium breve

℟/ In manus tuas, Domine, * Commendo spiritum meum.

℞/ In manus tuas, Domine, * Commendo spiritum meum.

℟/ Redemisti me, Domine, * Deus veritatis.

* Commendo spiritum meum.

℟/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

℞/ In manus tuas, Domine, * Commendo spiritum meum.

Psalm 31, 6

℟/ Custodi me, Domine, ut pupillam oculi:

℞/ Sub umbra alarum tuarum protege me.

Psalm 17, 9

Ant. 3. c. Domine.

Canticum Simeonis

Nunc dimittis servum tuum, Domine, *
secundum verbum tuum in pace;

Quia viderunt oculi mei *
salutare tuum,

Quod parasti *
ante faciem omnium populorum,

Lumen ad revelationem gentium, *
et gloriam plebis tuæ Israel.

Lucas 2, 29-32

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Domine, dabis pacem nobis;
omnia enim opera nostra operatus es nobis.

Jesaja 26, 12

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Oremus.

Visita, quæsumus, Domine, habitationem istam, et omnes insidias inimici ab ea longe repelle: Angeli tui sancti habitent in ea, qui nos in pace custodiant, et benedictio tuo sit super nos semper; Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

Finito Completorio submissa voce dicitur:

℣/ Gratia Domino nostri Jesu Christi,
et caritas Dei,
et communicatio sancti Spiritus
sit cum omnibus vobis.

2 Korintiërs 13, 13

℟/ Amen.

Postea, si sit usus locorum, dicitur una ex Antiphonis de B. Maria Virgine:

Antiphona de Beata

Ad devotionem

In Quadragesima

Ave, Regina cœlorum,
Ave, Domina Angelorum,
Salve, radix, salve, porta,
Ex qua mundo lux est orta.
Gaude, Virgo gloriosa,
Super omnes speciosa,
Vale, o valde decora,
Et pro nobis Christum exora.

℟/ Elegit eam Dominus

℞/ In habitationem sibi.

Psalm 132, 13

℟/ Oremus.

Concede, misericors Deus, fragilitati nostræ, præsidium: ut qui sanctæ Dei genitricis memoriam agimus, intercessionis ejus auxilio a nostris iniquitatibus resurgamus: Per eundem Christum Dominum nostrum.

℞/ Amen.

Post Completum Officium dicitur secreto:

Pater noster ...

Ave Maria ...

Credo in Deum ...

Appendix

*Het officie van de tweede zondag van de Veertigdagentijd
volgens het brevier van Auxerre van 1736*

BREVIARIUM SANCTÆ AUTISSIODORENSIS ECCLESIAE,

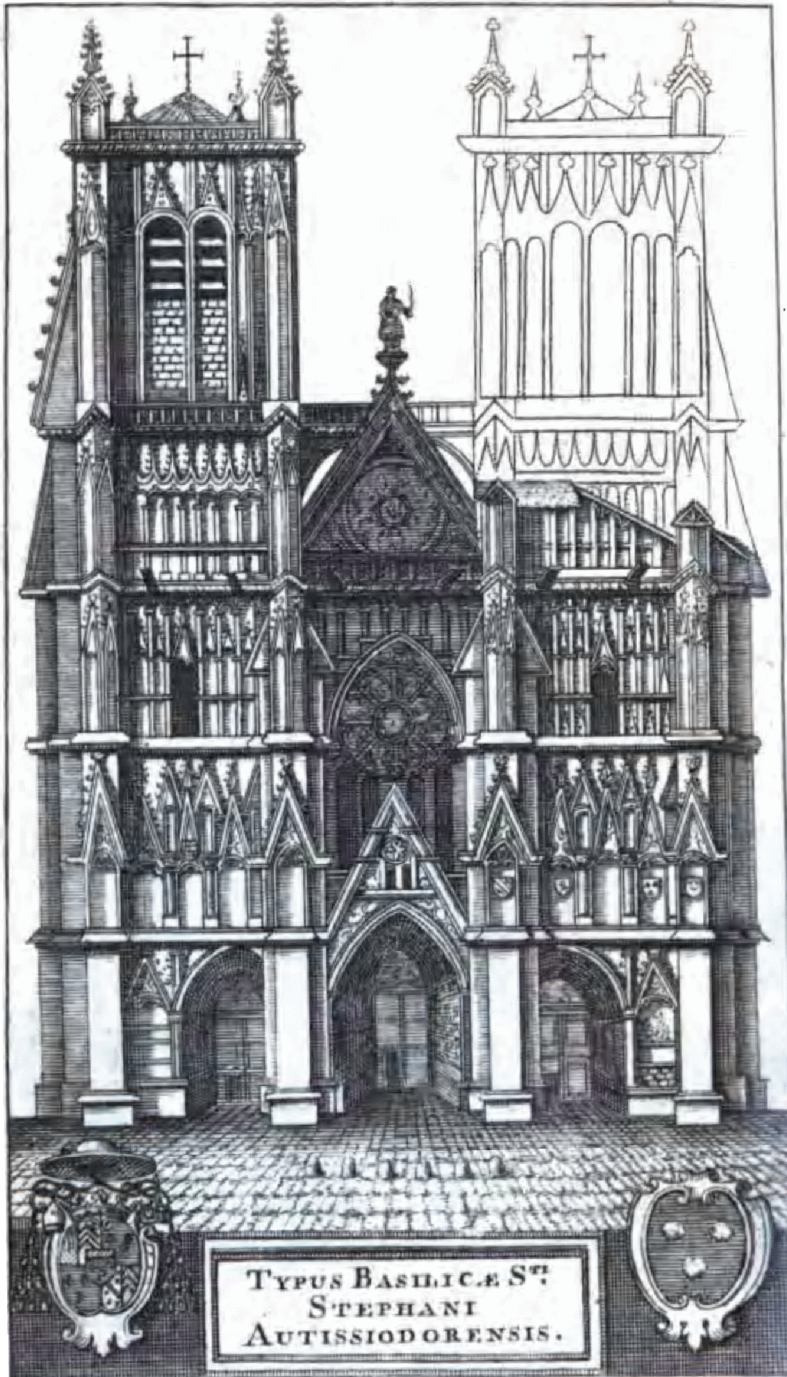
Illustrissimi & Reverendissimi in Christo Patris
Domini D. CAROLI DE CAYLUS Autissiodo-
rensum Episcopi autoritate, & ejusdem Ecclesiæ
Capituli consensu editum.

P A R S V E R N A.

P A R I S I I S,
Apud BARTHOLOMÆUM ALIX, Bibliopolam,
via San-Jacobza sub signo Gryphi.

M. DCC. XXXVI.
CUM PRIVILEGIO REGIS.

Breviarium sanctæ Autissiodorensis Ecclesiæ 1736

Dominica secunda Quadragesimæ

Ad officium nocturnum

Ante Officium Nocturnum dicitur secreto:

Pater noster ...

Ave Maria ...

Credo in Deum ...

Deinde clara sed demissa voce dicitur:

℟/ Domine labia mea aperies,

℣/ Et os mea annuntiabit laudem tuam.

Psalm 51, 17

℟/ Deus in adjutorium meum intende,

℣/ Domine ad adjuvandum me festina.

Psalm 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto;
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.

Laus tibi Domine, Rex æternæ gloriæ.

Invitatorium

Venite, adoremus, et procidamus ante Deum, *
Ploremus coram Domino qui fecit nos.

Psalm 95, 6

Psalmus 94 (95)

Venite, exultemus Domino;
jubilemus Deo salutari nostro:
præoccupemus faciem ejus in confessione,
et in psalmis jubilemus ei .

Venite, adoremus, et procidamus ante Deum, *
Ploremus coram Domino qui fecit nos.

Quoniam Deus magnus Dominus,
et Rex magnus super omnes deos;
quoniam non repellet Dominus plebem suam,
quia in manu ejus sunt omnes fines terræ,
et altitudines montium ipse conspicit.

Ploremus coram Domino qui fecit nos.

Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud,
et aridam fundaverunt manus ejus:
venite, adoremus, et procidamus ante Deum,
ploremus coram Domino qui fecit nos;
quia ipse est Dominus Deus noster:
nos autem populus ejus et oves pascuæ ejus.

Venite, adoremus, et procidamus ante Deum, *
Ploremus coram Domino qui fecit nos.

Hodie si vocem ejus audieritis,
nolite obdurare corda vestra;
sicut in exacerbatione,
secundum diem tentationis in deserto,
ubi tentaverunt me patres vestri,
probaverunt, et viderunt opera mea.

Ploremus coram Domino qui fecit nos.

Quadraginta annis proximus fui generationi huic,
et dixi: semper errant corde;
et isti non cognoverunt vias meas:
quibus juravi in ira mea;
Si introibunt in requiem meam.

Psalm 95, 1-11

Venite, adoremus, et procidamus ante Deum, *
Ploremus coram Domino qui fecit nos.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.

Ploremus coram Domino qui fecit nos.
Venite, adoremus, et procidamus ante Deum, *
Ploremus coram Domino qui fecit nos.

Hymnus

En tempus acceptabile,
Salutis ecce nunc dies
Utrumque quod foedus dicat
Deno quater jejunio.

Sit ergo potus, sit cibus,
Sit somnus ipse parcior;
Prudensque demat parcitas
Quod caritati feneret.

Suo tibi mens sobria
Litet, Deus, jejunio:
Hostis dolosi mens vigil
Numquam pateat fraudibus.

Das tempus acceptabile,
Et cor simul da pœnitens;
Convertat ut clementia,
Quos longa fert benignitas.

Præsta, beata Trinitas,
Concede simplex Unitas,
Ut fructuosa sint tuis
Jejuniorum munera. Amen.

In I. Nocturno

Ant. 1. a. Novit Dominus.

Psalmus 1

Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum,
et in via peccatorum non stetit, *
et in cathedra pestilentiae non sedit:

Sed in lege Domini voluntas ejus, *
et in lege eius meditabitur die ac nocte.

Et erit tamquam lignum
quod plantatum est secus decursus aquarum; *
quod fructum suum dabit in tempore suo:

Et folium ejus non defluet; *
et omnia quaecumque faciet, prosperabuntur.

Non sic impii, non sic; *
sed tamquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ.

Ideo non resurgent impii in iudicio, *
neque peccatores in consilio justorum.

Quoniam novit Dominus viam justorum, *
et iter impiorum peribit.

Psalm 1, 1-6

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto;

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Novit Dominus viam justorum,
et iter impiorum peribit.

Psalm 1, 6

Ant. 2. D. Servite Domino.

Psalmus 2

Quare fremuerunt gentes, *
et populi meditati sunt inania?

Astiterunt reges terræ,
et principes convenerunt in unum *
adversus Dominum, et adversus Christum ejus.

Disrumpamus vincula eorum, *
et projiciamus a nobis jugum ipsorum.

Qui habitat in cœlis irridebit eos; *
et Dominus subsannabit eos.

Tunc loquetur ad eos in ira sua, *
et in furore suo conturbabit eos.

Ego autem constitutus sum rex ab eo
super Sion montem sanctum ejus, *
prædicans præceptum ejus.

Dominus dixit ad me: *
Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Postula a me,
et dabo tibi gentes hereditatem tuam, *
et possessionem tuam terminos terræ.

Reges eos in virga ferrea, *
et tamquam vas figuli confringes eos.

Et nunc, reges, intellegite; *
erudimini qui iudicatis terram.

Servite Domino in timore, *
et exultate ei cum tremore.

Apprehendite disciplinam,
ne quando irascatur Dominus, *
et pereatis de via justa.

Cum exarserit in brevi ira ejus, *
beati omnes qui confidunt in eo.

Psalm 2, 1-12

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Servite Domino, in timore,
et exultate ei sum tremore.

Psalm 2, 11

Ant. 3. g. Exurge.

Psalmus 3

Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me? *
multi insurgunt adversum me.

Multi dicunt animæ meæ; *
non est salus ipsi in Deo ejus.

Tu autem, Domine, susceptor meus es, *
gloria mea, et exaltans caput meum.

Voce mea ad Dominum clamavi, *
et exaudivit me de monte sancto suo.

Ego dormivi, et soporatus sum; *
et exurrexi, quia Dominus suscepit me.

Non timebo milia populi circumdantis me: *
exurge, Domine, salvum me fac, Deus meus;

Quoniam tu percussisti omnes adversantes mihi sine causa; *
dentes peccatorum contrivisti.

Domini est salus; *
et super populum tuum benedictio tua.

Psalm 3, 2-9

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Exurge, Domine,
salvum me fac Deus meus.

Psalm 3, 8

℟/ Dixi: Confitebor adversum me injustitiam meam Domino:

In Choro respondetur tantum secreto, dum protrahitur neuma:

℟/ Et tu remisisti impietatem peccati mei.

Psalm 32, 5

Post Versiculum cujuslibet Nocturni dicitur secreto:

Pater noster ...

℟/ Et ne nos inducas in tentationem:

℣/ Sed libera nos a malo.

Benedictio

Jube, Domine, benedicere.

Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriae,
det nobis spiritum sapientiae.

Efeziärs 1, 17

℣/ Amen.

Lectio I.

Leviticus 1, 1-5

Incipit liber Levitici.

Vocavit autem Moysen, et locutus est ei Dominus de tabernaculo testimonii, dicens: Loquere filiis Israël, et dices ad eos: Homo qui obtulerit ex vobis hostiam Domino de pecoribus, id est, de bobus et ovibus offerens victimas, si holocaustum fuerit ejus oblatio, ac de armento; masculum immaculatum offeret ad ostium tabernaculi testimonii, ad placandum sibi Dominum: ponetque manus super caput hostiæ, et acceptabilis erit, atque in expiationem ejus proficiens. Immolabitque vitulum coram Domino, et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem ejus, fundentes super altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℣/ Deo gratias.

Responsorium I.

℣/ Hæc est lex holocausti:
Cremabitur in altari tota nocte:
ignis ex eodem altari erit.

* Ignis est iste perpetuus,
qui numquam deficiet.

Leviticus 6, 2

℟/ Dixit Dominus: Ignem veni mittere in terram,
et quid volo, nisi ut accendatur.

Lucas 12, 49

* Ignis est iste perpetuus,
qui numquam deficiet.

Benedictio

Jube, Domine, benedicere.

Filius Dei det nobis sensum,
ut cognoscamus verum Deum.

1 Johannes 5, 20

℟/ Amen.

Lectio II.

Leviticus 10, 1-3; 8-11

Arreptis Nadab et Abiu filii Aaron thuribulis, posuerunt ignem et incensum desuper, offerentes coram Domino ignem alienum; quod eis præceptum non erat. Egressusque ignis a Domino, devoravit eos; et mortui sunt coram Domino. Dixitque Moyses ad Aaron: Hoc est quod locutus est Dominus: Sanctificabor in iis qui appropinquant mihi, et in conspectu omnis populi glorificabor ... Dixit quoque Dominus ad Aaron: Vinum, et omne quod inebriare potest, non bibetis tu et filii tui, quando intratis in tabernaculum testimonii, ne moriamini: quia præceptum sempiternum est in generationes vestras. Et ut habeatis scientiam discernendi inter sanctum et profanum, inter pollutum et mundum; doceatque filios Israël omnia legitima mea, quæ locutus est Dominus ad eos per manum Moysi. Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium II.

℟/ Irritam quis faciens legem Moysi,
sine ulla miseratione moritur:

* Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia
qui Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?

Hebræen 10, 28-29

℣/ Arreptis Nadab et Abiu filii Aaron thuribulis,
imposuerunt incensum, offerentes ignem alienum:
egressusque ignis a Domino devoravit eos.

Leviticus 10, 1-2

* Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia
qui Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Benedictio

Jube, Domine, benedicere.

Spiritus veritatis doceat nos omnem veritatem.

Johannes 16, 13

℟/ Amen.

Lectio III.

Leviticus 19, 9-17

Cum messueris segetes terræ tuæ, non tondebis usque ad solum superficiem terræ; nec remanentes spicas colliges. Neque in vinea tua racemos et grana decidentia congregabis, sed pauperibus et peregrinis carpenda dimittes. Ego Dominus Deus vester. Non facietis furtum. Non mentiemini, nec decipiet unusquisque proximum suum. Non perjurabis in nomine meo, nec pollues nomen Dei tui. Ego Dominus. Non facies calumniam proximo tuo, nec vi opprimes eum. Non morabitur opus mercennarii apud te usque mane. Non maledices surdo, nec coram cæco pones offendiculum: sed timebis Deum tuum, quia ego sum Dominus. Non facies quod iniquum est, nec injuste judicabis. Non consideres personam pauperis, nec honores vultum potentis. Juste judica proximo tuo. Non eris criminator, nec susurro in populis. Non stabis contra sanguinem proximi tui. Ego Dominus. Non oderis fratrem tuum in corde tuo. Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium III.

℟/ Qui diligit proximum, legem implevit.
Nam, Non occides, Non furaberis:

* Et si quod est aliud mandatum,
in hoc verbo instauratur:
Diliges proximum tuum sicut teipsum.

† Plenitudo legis est dilectio.

Romeinen 13, 8-10

℟/ Non facies quod iniquum est:
non eris criminator, nec susurro in populo:
non oderis fratrem tuum.

Leviticus 19, 16-17

* Et si quod est aliud mandatum,
in hoc verbo instauratur:
Diliges proximum tuum sicut teipsum.
Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto.

† Plenitudo legis est dilectio.

In II. Nocturno

Ant. 4. E. Intende.

Psalmus 5

Verba mea auribus percipe Domine, *
intellige clamorem meum.

Intende voci orationis meæ, *
Rex meus, et Deus meus.

Quoniam ad te orabo; *
Domine mane exaudies vocem meam.

Mane astabo tibi, et videbo; *
quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.

Neque habitabit juxta te malignus, *
neque permanebunt iniusti ante oculos tuos.

Odisti omnes qui operantur iniquitatem; *
perdes omnes qui loquuntur mendacium.

Virum sanguinum et dolosum, *
abominabitur Dominus.

Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ
introibo in domum tuam; *
adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.

Domine deduc me in justitia tua,
propter inimicos meos: *
dirige in conspectu tuo viam meam.

Quoniam non est in ore eorum veritas; *
cor eorum vanum est.

Spulcrum patens est guttur eorum,
linguis suis dolose agebant: *
judica illos Deus.

Decidant a cogitationibus suis, *
secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos,
quoniam irritaverunt te Domine.

Et lætentur omnes qui sperant in te; *
in æternum exultabunt, et habitabis in eis.

Et gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum; *
quoniam tu benedices justo.

Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ *
coronasti nos.

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalm 5, 2-13

Ant.: Intende voci orationis meæ,
Rex meus, et Deus meus.

Psalm 5, 2

Ant. 5. a. Convertere Domine.

Psalmus 6

Domine, ne in furore tuo arguas me; *
neque in ira tua corripas me.

Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum; *
sana me Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

Et anima mea turbata est valde: *
et tu Domine usquequo?

Convertere Domine, et eripe animam meam: *
salvum me fac propter misericordiam tuam.

Quoniam non est in morte qui memor sit tui: *
in inferno autem quis confitebitur tibi?

Laboravi in gemitu meo; *
lavabo per singulas noctes lectum meum;
lacrymis meis stratum meum rigabo.

Turbatus est a furore oculus meus; *
inveteravi inter omnes inimicos meos.

Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem; *
quoniam exaudivit Dominus vocem fletus mei.

Exaudivit Dominus deprecationem meam; *
Dominus orationem meam suscepit.

Erubescant, et conturbentur vehementer omnes inimici mei: *
convertantur, et erubescant valde velociter.

Psalm 6, 2-11

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant. Convertere Domine,
et eripe animam meam:
salvum me fac propter misericordiam tuam.

Psalm 6, 5

Ant. 6. F. Justum.

Psalmus 7

Domine Deus meus, in te speravi; *
salvum me fac ex omnibus persequentibus me, et libera me.

Nequando rapiat ut leo animam meam, *
dum non est qui redimat,
neque qui salvum faciat.

Domine Deus meus, si feci istud, *
si est iniquitas in manibus meis;

Si reddidi retribuentibus mihi mala, *
decidam merito ab inimicis meis inanis;

Persequatur inimicus animam meam, et comprehendat,
et conculcet in terra vitam meam, *
et gloriam meam in pulverem deducat.

Exurge Domine in ira tua; *
et exaltare in finibus inimicorum meorum.

Et exurge Domine Deus meus in præcepto quod mandasti; *
et synagoga populorum circumdabit te:

Et propter hanc in altum regredere, *
Dominus iudicat populos;

Judica me Domine secundum justitiam meam, *
et secundum innocentiam meam super me.

Consumetur nequitia peccatorum, et diriges justum; *
et scrutans corda et renes Deus.

Justum adiutorium meum a Domino, *
qui salvos facit rectos corde.

Deus iudex justus, fortis, et patiens; *
numquid irascitur per singulos dies?

Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit: *
arcum suum tetendit, et paravit illum:

Et in eo paravit vasa mortis; *
sagittas suas ardentibus effecit,

Ecce parturiit injustitiam; *
concepit dolorem, et peperit iniquitatem.

Lacum aperuit, et effodit eum; *
et incidit in foveam quam fecit.

Convertetur dolor ejus in caput ejus, *
et in verticem ipsius iniquitas ejus descendet.

Confitebor Domino secundum justitiam ejus;
et psallam nomini Domini altissimi.

Psalm 7, 2-18

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Justum adjutorium meum a Domino,
et psallam nomini Domini altissimi.

Psalm 7, 11; 18

℣/ Iniquitatem meum annuntiabo,

℟/ Et cogitabo pro peccato meo.

Psalm 38, 19

Pater noster ...
et ne nos inducas in tentationem.

Benedictio

Jube, Domine, benedicere.

Illuscescat Deus in cordibus nostris,
ad illuminationem scientiæ claritatis Dei.

1 Korintiërs 4, 6

℟/ Amen.

Lectio IV.

Augustinus, In Joann. Ev., Tr. XVII, 4

Sermo sancti Augustini episcopi

Quadragenarius numerus sacratus, nobis in quadam perfectione commendatur. Notum esse arbitror caritati vestræ. Testantur sæpissime divinæ Scripturæ. Jejunium hoc numero consecratum est: bene nostis. Nam et Moyses quadraginta diebus jejunavit, et Elias totidem ipse Dominus noster, et salvator Jesus Christus hunc jejunii numerum implevit. Per Moysen significatur lex, per Eliam significantur Prophetæ, per Dominum significatur Evangelium. Ideo in illo monte tres apparuerunt, ubi se discipulis ostendit in claritate vultus et vestis suæ: Apparuit enim medius inter Moysen et Eliam, tanquam Evangelium testimonium haberet a lege et Prophetis.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium IV.

℟/ Projicite a vobis omnes prævaricationes veteras,
et facite vobis cor novum et spiritum novum: quia

* Nolo mortem morientis, dicit Dominus,
revertimini, et vivite.

Ezechiël 18, 31-32

℣/ Patienter agit Dominus propter vos,
nolens aliquos perire,
sed omnes ad pœnitentiam reverti.

2 Petrus 3, 9

- * Nolo mortem morientis, dicit Dominus,
revertimini, et vivite.

Benedictio

Jube, Domine, benedicere.

Sciamus supereminentem scientiæ caritatem Christi,
ut impleamur in omnem plenitudinem Dei.

Efeziërs 3, 19

℟/ Amen.

Lectio V.

Augustinus, In Joann. Ev., Tr. XVII, 4

Sive ergo in lege, sive in Prophetis, sive in Evangelio, quadragenarius numerus nobis in jejunio commendatur. Jejunium autem magnum et generale est, abstinere ab iniquitatibus, et illicitis voluptatibus seculi, quod est perfectum jejunium; ut abnegantes impietatem et seculares cupiditates, temperanter et juste et pie vivamus in hoc seculo. Huic jejunio quam mercedem addit Apostolus? Sequitur, et dicit: Expectantes illam beatam spem, et manifestationem gloriæ beati Dei, et salvatoris nostri Jesu Christi.]

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium V.

℟/ Quærite primum regnum Dei, et justitiam ejus:
* Facite vobis thesaurum non deficientem in cœlis:
ubi enim thesaurus vester est,
ibi et cor vestrum erit.

Lucas 12, 31; 33-34

℣/ Bona est oratio cum jejunio,
et eleemosyna magis quam thesauros auri recondere.

Tobit 12, 8

* Facite vobis thesaurum non deficientem in cœlis:
ubi enim thesaurus vester est,
ibi et cor vestrum erit.

Lucas 22

Benedictio

Jube, Domine, benedicere.

Unctio quam accepimus a Deo
maneant in nobis et doceat nos de omnibus.

1 Johannes 2, 27

℟/ Amen.

Lectio VI.

Augustinus, In Psalmum CXLVIII Enarratio, 1

In hoc ergo seculo quasi quadragesimam abstinentiæ celebramus, cum bene vivimus, cum ab iniquitatibus, et ab illicitis voluptatibus abstinemus. Sed quia hæc abstinentia sine mercede non erit, expectamus beatam illam spem, et revelationem gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi, in illa spe, cum fuerit de spe facta res, accepturi sumus mercedem denarium. Ipsa enim merces redditur operariis in vinea laborantibus secundum Evangelium quod vos crede reminisci: neque enim omnia commemoranda sunt, tanquam rudibus et imperitis. Denarius ergo, qui accepit nomen a numero decem, redditur, et conjunctus quadragenari fit quinquagenarius: unde cum labore celebramus Quadragesimam ante Pascha; cum lætitia vero, tanquam accepta mercede, Quinquagesimam post Pascha.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium VI.

℟/ Eleemosyna a morte liberat, et

* Purgat peccata, et

† Facit invenire misericordiam, et vitam æternam.

Tobit 12, 9

℣/ Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.

* Et † Postea redditio jucunditatis.

Lucas 11, 41

* Purgat peccata, et

† Facit invenire misericordiam, et vitam æternam.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:

† Facit invenire misericordiam, et vitam æternam.

In III. Nocturno

Ant. 7. d. Domine.

Psalmus 8

Domine Dominus noster, *

quam admirabile est nomen tuum in universa terra!

Quoniam elevata est magnificentia tua *

super cœlos.

Ex ore infantium et lactentium

perfecisti laudem propter inimicos tuos, *

ut destruas inimicum et ultorem.

Quoniam videbo cælos tuos,
opera digitorum tuorum; *
lunam et stellas quæ tu fundasti.

Quid est homo, quod memor es ejus?
aut filius hominis, quoniam visitas eum?

Minuisti eum paulo minus ab Angelis, *
gloria et honore coronasti eum,
et constituisti eum super opera manuum tuarum.

Omnia subjecisti sub pedibus ejus, *
oves et boves universas, insuper et pecora campi;

Volucres cœli, et pisces maris, *
qui perambulant semitas maris.

Domine Dominus noster, *
quam admirabile est nomen tuum in universa terra!

Psalm 8, 2-10

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Domine Dominus noster,
quam admirabile est nomen tuum
in universa terra!

Psalm 8, 2

Ant. 8. G. Lætabor.

Psalmus 9

Confitebor tibi Domine in toto corde meo; *
narrabo omnia mirabilia tua.

Lætabor et exultabo in te, *
psallam nomini tuo Altissime;

In convertendo inimicum meum retrorsum: *
infirmabuntur et peribunt a facie tua.

Quoniam fecisti iudicium meum et causam meam: *
sedisti super thronum, qui iudicas iustitiam.

Increpasti gentes, et periit impius *
nomen eorum delisti in æternum,
et in seculum seculi.

Inimici defecerunt frameæ in finem;
et civitates eorum destruxisti.

Periit memoria eorum cum sonitu; *
et Dominus in æternum permanet.

Paravit in iudicio thronum suum; *
et ipse iudicabit orbem terræ in æquitate,
iudicabit populos in iustitia.

Et factus est Dominus refugium pauperi; *
adiutor in oportunitatibus, in tribulatione.

Et sperent in te qui noverunt nomen tuum; *
quoniam non dereliquisti quærentes te, Domine.

Psallite Domino qui habitat in Sion; *
annuntiate inter gentes studia ejus.

Quoniam requirens sanguinem eorum recordatus est; *
non est oblitus clamorem pauperum.

Miserere mei, Domine; *
vide humilitatem meam de inimicis meis,

Qui exaltas me de portis mortis, *
ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.

Exultabo in salutari tuo: *
infixæ sunt gentes in interitu quem fecerunt.

In laqueo isto quem absconderunt, *
comprehensus est pes eorum.

Cognoscetur Dominus iudicia faciens: *
in operibus manuum suarum comprehensus est peccator.

Convertantur peccatores in infernum, *
omnes gentes quæ obliviscuntur Deum.

Quoniam non in finem oblivio erit pauperis; *
patientia pauperum non peribit in finem.

Exurge Domine, non confortetur homo: *
judicentur gentes in conspectu tuo.

Constituere Domine legislatorem super eos; *
sciant gentes quoniam homines sunt.

Psalm 9, 2-21

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Lætabor et exultabo in te,
psallam nomini tuo Altissime.

Psalm 9, 3

Ant. 7. a. Dominus regnabit.

Divisio Psalmi 9 (10)

Ut quid Domine recessisti longe,
despicias in oportunitatibus, in tribulatione?

Dum superbit impius, incenditur pauper: *
comprehenduntur in consiliis quibus cogitant.

Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ; *
et iniquus benedicitur,

Exacerbavit Dominum peccator, *
secundum multitudinem iræ suæ non quæret.

Non est Deus in conspectu ejus: *
inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore.

Auferuntur judicia tua a facie ejus: *
omnium inimicorum suorum dominabitur.

Dixit enim in corde suo: Non movebor; *
a generatione in generationem sine malo.

Cujus maledictione os plenum est,
et amaritudine, et dolo: *
sub lingua ejus labor et dolor.

Sedet in insidiis cum divitibus in occultis, *
ut interficiat innocentem.

Oculi ejus in pauperem respiciunt; *
insidiatur in abscondito, quasi leo in spelunca sua.

Insidiatur ut rapiat pauperem; *
rapere pauperem dum attrahit eum.

In laqueo suo humiliabit eum, *
inclinabit se, et cadet cum dominatus fuerit pauperum.

Dixit enim in corde suo: Oblitus est Deus, *
avertit faciem suam ne videat in finem.

Exsurge Domine Deus, exaltetur manus tua; *
ne obliviscaris pauperum.

Propter quid irritavit impius Deum?
dixit enim in corde suo: Non requiret.

Vides, quoniam tu laborem et dolorem consideras, *
ut tradas eos in manus tuas.

Tibi derelictus est pauper: *
orphano tu eras adjutor.

Contere brachium peccatoris et maligni: *
quæretur peccatum illius, et non invenietur.

Dominus regnabit in æternum,
et in seculum seculi: *
peribitis gentes de terra illius.

Desiderium pauperum exaudivit Dominus: *
præparationem cordis eorum audivit auris tua.

Judicare pupillo et humili, *
ut non apponat ultra magnificare se homo super terram.

Psalm 10, 1-18

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Dominus regnabit in æternum,
et in seculum seculi.

Psalm 10, 16

℟/ Delictum meum cognitum tibi feci,

℞/ Et injustitiam meam non abscondi.

Psalm 32, 5

Pater noster
sed libera nos a malo.

Benedictio

Jube, Domine, benedicere.

Evangelium non sit in sermone tantum,
sed et in virtute;
en in Spiritu-sancto, et in plenitudine multa.

1 Tessalonicenzen 1, 5

℞/ Amen.

Lectio VII.

Johannes Chrysostomus, Hom. in Matthæum XVII

In illo tempore: Egressus Jesus, secessit in partes Tyri et Sidonis. Et ecce mulier Chananæa a finibus illis egressa clamavit, dicens ei: Miserere mei, Domine fili David: filia mea male a dæmonio vexatur. Et reliqua.

Matteüs 15, 21-22

Homilia sancti Joannis Chrysostomi.

Ecce mulier a finibus illis egressa, rogabat eum; dicens: [Misere mei Domine fili David.] O præclara confessio! Evangelista fit mulier, deitatem ejus, et dispensationem annuntians. Confitetur enim et dominationem et incarnationem ejus. [Miserere mei.] Vide philosophicam mulieris animam dicentis: [Miserere mei.] Non, inquit, habeo conscientiam bonorum operum, nec rectæ vitæ fiduciam: ad misericordiam confugio, ad tranquillum

portum peccantium: ad misericordiam confugio, ubi cessat iudicium: ad misericordiam confugio, ubi ineffabilis salus est.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium VII.

℟/ Mulier Chananæa clamavit:
Miserere mei Domine, fili David:
filia mea male a dæmonio vexatur.
Jesus non respondit ei verbum.
At illa venit, et adoravit eum, dicens:

* Domine

† Adjuva me.

℣/ Adjuva me, cujus præter te nullus et auxiliator alius.

* Domine

† Adjuva me.

Matteüs 15, 22-23; 25

Ester 14, 14

Benedictio

Jube, Domine, benedicere.

Occuramus omnes in unitate fidei,
et agnitionis Filii Dei;
ut non circumferamur omni vento doctrinæ.

Efeziërs 4, 13-14

℟/ Amen.

Lectio VIII.

Johannes Chrysostomus, Hom. in Matthæum XVII

Vide prudentiam mulieris! Non rogat Jacobum, non obsecrat Joannem, neque pergit ad Petrum, nec intendit Apostolorum chorum, non quæsiuit mediatorem: sed pro omnibus illis pœnitentiam accepit comitem, quæ advocationem locum implevit, et sic ad summum fontem perrexit. Propterea, inquit, descendit, propterea carnem assumpsit, et homo factus est, ut et ego ei audeam loqui. Sursum in cœlis Cherubim eum tremunt, et Seraphim metuunt; et deorsum meretrix loquitur cum eo, [Miserere mei.] Nudus quidem sermo, sed immensitatem salutis continens, [Miserere mei:] propterea, inquit, venisti, propterea factus es quod ego sum.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium VIII.

- ℟/ Ait Jesus: Non sum missus
nisi ad oves quæ perierunt domus Israël.
* Sine prius saturari filios;
non est enim bonum sumere panem filiorum,
et mittere canibus.
℣/ Hæc dicit Dominus:
Filius meus primogenitus Israël.
* Sine prius saturari filios;
non est enim bonum sumere panem filiorum,
et mittere canibus.

Matteüs 15, 24; Marcus 7, 27

Exodus 4, 22

Benedictio

Jube, domne, benedicere.

Deus spei repleat nos omni gaudio et pace in credendo;
ut abundemus in spe et virtute Spiritus-sancti.

Romeinen 15, 13

℟/ Amen.

Lectio IX.

Johannes Chrysostomus, Hom. in Matthæum XVII

[Ipse autem non respondit ei sermonem.] O nova rerum materies! Rogat mulier, obsecrat, deprecatur, deflet casum suum, auget tragoediam, enarrat passionem: et amator hominum non respondit, sermo tacet, fons clausus est; medicus medicamenta retinuit. Quid novum? quid admirabile? Alios provocas ad sequendum, et hanc miserabilem insequentem abigis. Sed considera medici sapientiam, [qui non respondit ei verbum.] Cur non respondit? Quia fidem illius amplius provocabat, et animum perseverantia exercebat, et discipulorum miserationes exercitabat. Dicunt quippe ad eum discipuli ejus; [Dimitte eam, quia clamat post nos.] Vos, inquit, deforis clamare auditis, ego autem intrinsecus video: grandis quidem vox ex ore procedit, sed major est mentis. Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

Responsorium IX.

- ℟/ Dixit mulier:
Domine, et catelli comedunt sub mensa
de micis puerorum.
Ait Jesus: Propter hunc sermonem
* Vade, exiit dæmonium a filia tua.

Marcus 7, 28

℣/ Hæc dicit habitans cum contrito et humili spiritu:
Creavi pacem ei qui longe est,
et qui prope, et sanavi.

Jesaja 57, 15; 19

* Vade, exiit dæmonium a filia tua.
Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:

℣/ Dixit mulier:
Domine, et catelli comedunt sub mensa
de micis puerorum.

Ait Jesus: Propter hunc sermonem

* Vade, exiit dæmonium a filia tua.

Versus sacerdotalis

℣/ Glorificabo nomen tuum in æternum:

℣/ Quia misericordia tua magna est super me.

Psalm 86, 12-13

Si Laudes non sequantur continuo, hic dicitur:

Oremus.

Deinde Oratio propria cum integra conclusione; ac postea iterum:

℣/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Benedicamus Domino.

℣/ Deo gratias.

Ad Laudes Matutinas

℟/ Deus in adiutorium meum intende.

℟/ Domine ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi Domine, Rex æternæ gloriæ.

Ant. 6. F. Deus meus.

Psalmus 92 (93)

Dominus regnavit, decore indutus est; *
indutus est Dominus fortitudinem, et præcinxit se.

Etenim firmavit orbem terræ, *
qui non commovebitur.

Parata sedis tua ex tunc; *
a seculo tu es.

Elevaverunt flumina Domine, *
elevaverunt flumina vocem suam.

Elevaverunt flumina fluctus suos, *
a vocibus aquarum multarum.

Mirabiles elationes maris; *
mirabilis in altis Dominus.

Testimonia tua credibilia facta sunt nimis: *
domum tuam decet sanctitudo,
Domine in longitudine dierum.

Psalm 93, 1-5

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Deus meus confundor et erubesco
levare faciem meam ad te;
quoniam iniquitates nostræ multiplicatæ sunt
super caput nostrum.

Ezra 9, 6

Ant. 4. E. Peccavimus.

Psalmus 99 (100)

Jubilare Domino, omnis terra, *
servite Domino in lætitia.

Introite in conspectu ejus *
in exultatione.

Scitote quoniam Dominus ipse est Deus: *
ipse fecit nos, et non ipsi nos.

Populus ejus, et oves pascuæ ejus,
introite portas ejus in confessione, *
atria ejus in hymnis: confitemini illi.

Laudate nomen ejus, *
quoniam suavis est Dominus.

In æternum misericordia ejus *
et usque in generationem et generationem veritas ejus.

Psalm 100, 1-5

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Peccavimus, iniquitatem fecimus,
impie egimus, et recessimus,
et declinavimus a mandatis tuis.

Daniël 9, 5

Ant. 8. G. Multiplicatæ sunt.

Psalmus 62 (63)

Deus, Deus meus, *
ad te de luce vigilo.

Sitivit in te anima mea,
quam multipliciter tibi caro mea *
in terra deserta, et in via, et in aquosa.

Sic in sancto apparui tibi, *
ut viderem virtutem tuam et gloriam tuam.

Quoniam melior est misericordia tua super vitas, *
labia mea laudabunt te,

Sic benedicam te in vita mea, *
in nomine tuo levabo manus meas.

Sicut adipe et pinguidine repleatur anima mea, *
et labia exultationis laudabit os meum.

Si memor fui tui super stratum meum, *
in matutinis meditabar in te.

Quia fuisti adjutor meus, *
et in velamento alarum tuarum exultabo.

Adhæsit anima mea post te: *
me suscepit dextera tua.

Ipsi vero in vanum quæsierunt animam meam; *
introibunt in inferiora terræ.

Tradentur in manus gladii, *
partes vulpium erunt.

Rex vero lætabitur in Deo,
laudabuntur omnes qui jurant in eo; *
quia obstructum est os loquentium iniqua.

Psalm 63, 2-12

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Multiplicatæ sunt iniquitates nostræ coram te,
et peccata nostra responderunt nobis;
quia iniquitates nostræ cognovimus.

Jesaja 59, 12

Ant. 3.g. Domine.

Canticum trium puerorum

Benedicite omnia opera Domini, Domino: *
laudate et superexaltate eum in secula.

Benedicite Angeli Domini, Domino: *
laudate et superexaltate eum in secula.

Benedicite, aquæ omnes, quæ super cœlos sunt, Domino: *
benedicite omnes virtutes Domini, Domino.

Benedicite sol, et luna Domino: *
benedicit, stellæ cœli Domino.

Benedicite omnis imber et ros Domino: *
benedicite omnes spiritus Dei Domino.

Benedicite ignis et æstus Domino: *
benedicite frigus et æstus Domino.

Benedicite rores et pruina Domino: *
benedicite gelu et frigus Domino.

Benedicite glacies et nives Domino: *
benedicite noctes et dies Domino.

Benedicite lux et tenebræ Domino: *
benedicite fulgura et nubes Domino.

Benedicat terra Dominum: *
laudet et superexaltet eum in secula.

Benedicite montes et colles Domino: *
benedicite universa germinantia in terra Domino.

Benedicite fontes Domino: *
benedicite maria et flumina Domino.

Benedicite cete, et omnia quæ moventur in aquis Domino: *
benedicite omnes volucres cœli Domino:

Benedicite, omnes bestię et pecora Domino: *
benedicite filii hominum Domino.

Benedicat Israël Dominum: *
laudet et superexaltet eum in secula.

Benedicite sacerdotes Domini Domino: *
benedicite servi Domini Domino.

Benedicite, spiritus et animæ justorum Domino: *
benedicite sancti et humiles corde Domino.

Benedicite Anania, Azaria, Misaël, Domino: *
laudate et superexaltate eum in secula.

Benedicamus Patrem, et Filium, *
cum sancto-Spiritu;

laudemus et superexaltemus eum *
in secula seculorum. Amen.

Daniël 3, 57-88

Ant.: Domine, nobis confusio faciei;
tibi autem Domino Deo nostro
misericordia et propitiatio.

Daniël 9, 8

Ant. 3. E.. Nunc quid dicemus.

Psalmus Laudum 150

Laudate Dominum in sanctis ejus; *
laudate eum in firmamento virtutis ejus.

Laudate eum in virtutibus ejus; *
laudate eum secundum multitudinem magnitudinis ejus.

Laudate eum in sono tubæ; *
laudate eum in psalterio et cithara.

Laudate eum in tympano et choro; *
laudate eum in cordis et organo.

Laudate eum in cymbalis benesonantibus,
laudate eum in cymbalis jubilationis: *
omnis spiritus laudet Dominum.

Psalm 150, 1-6

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Nunc quid dicemus Deus noster?
quia dereliquimus mandata tua:
nunquid iratus es nobis usque ad consummationem?

Ezra 9, 10; 14

Capitulum

¶ Humiliemus Deo animas nostras,
et in spiritu constituti humiliato, servientes illi,
dicamus flentes Domino,
ut secundum voluntatem suam
sic faciat nobiscum misericordiam suam.

Judit 8, 16-17

¶ Deo gratias.

Hymnus

Audi, benigne Conditor,
Nostras preces cum fletibus
In hoc sacro jejunio
Fusas quadragenaria.

Scrutator alme cordium,
Infirma tu scis virium;
Ad te reversis exhibe
Remissionis gratiam.

Multum quidem peccavimus;
Sed parce confitentibus:
Ad nominis laudem tui
Confer medelam languidis.

Sic corpus extra conteri
Dona per abstinentiam,
Jejunet ut mens sobria
A labe prorsus criminum.

Præsta, beata Trinitas,
Concede, simplex Unitas,
Ut fructuosa sint tuis
Jejuniorum munera. Amen.

¶ Miserere mei Deus; miserere mei;

¶ Quoniam in te confidit anima mea.

Psalm 57, 2

Ad Benedictus

Ant. 4. E. Benedicimus.

Benedictus Dominus Deus Israël, *
quia visitavit, et fecit redemptionem plebi suæ;

Et erexit cornu salutis nobis, *
in domo David pueri sui,

Sicut locutus est per os sanctorum, *
qui a seculo sunt, Prophetarum ejus,

Salutem ex inimicis nostris, *
et de manu omnium qui oderunt nos;

Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, *
et memorari testamenti sui sancti:

Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, *
datum se nobis;

Ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, *
serviamus illi

In sanctitate et iustitia coram ipso, *
omnibus diebus nostris.

Et tu, puer, Propheta Altissimi vocaberis; *
præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus,

Ad dandam scientiam salutis plebi ejus, *
in remissionem peccatorum eorum,

Per viscera misericordiæ Dei nostri, *
in quibus visitavit nos Oriens ex alto;

Illuminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent, *
ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

Lucas 1, 68-79

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Benedicimus te Domine Deus Israëli;
fecisti enim nobiscum misericordiam,
et exclusisti a nobis inimicum persequentem nos.

Tobit 8, 17

Oratio

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Oremus.

Deus, qui conspicias omni nos virtute destitui, interius exteriusque custodi; ut ab omnibus adversitatibus muniamur in corpore, et a pravis cogitationibus mundemur in mente; Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus-sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Benedicamus Domino.

℣/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Primam

℣/ Deus in adiutorium meum intende.

℟/ Domine ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.

Laus tibi Domine, Rex æternæ gloriæ.

Hymnus

Jam lucis orto sidere,
Deum precemur supplices,
Ut in diurnis actibus
Nos servet a nocentibus.

Lingam refrænans temperet,
Ne litis horror insonet;
Visum fovendo contegat,
Ne vanitates hauriat.

Sint pura cordis intima,
Absistat et vecordia;
Carnis terat superbiam
Potus cibusque parcitas.

Ut cum dies abscesserit,
Noctemque sors reduxerit,
Mundi per abstinentiam
Ipsi canamus gloriam.

Præsta, Pater piissime,
Patrique compar Unice,
Sancto simul cum Spiritu
Regnans per omne seculum. Amen.

Ant. Altissimus.

Psalmus 117 (118)

Confitemini Domino quoniam bonus, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

Dicat nunc Israël quoniam bonus, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

Dicat nunc domus Aaron, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

Dicant nunc qui timent Dominum, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

De tribulatione invocavi Dominum, *
et exaudivit me in latitudine Dominus.

Dominus mihi adjutor, *
non timebo quid faciat mihi homo.

Dominus mihi adjutor, *
et ego despiciam inimicos meos.

Bonum est confidere in Domino, *
quam confidere in homine.

Bonum est sperare in Domino, *
quam sperare in principibus.

Omnes gentes circuierunt me; *
et in nomine Domini quia ultus sum in eos.

Circundantes circumdederunt me; *
in nomine autem Domini quia ultus sum in eos.

Circundederunt me sicut apes,
et exarserunt sicut ignis in spinis; *
et in nomine Domini quia ultus sum in eos.

Impulsus, eversus sum ut caderem, *
et Dominus suscepit me.

Fortitudo mea et laus mea Dominus, *
et factus est mihi in salutem.

Vox exultationis et salutis *
in tabernaculis justorum.

Dextera Domini fecit virtutem,
dextera Domini exaltavit me, *
dextera Domini fecit virtutem.

Non moriar, sed vivam; *
et narrabo opera Domini.

Castigans castigavit me Dominus, *
et morti non tradidit me.

Aperite mihi portas justitiæ,
ingressus in eas, confitebor Domino: *
hæc porta Domini,
justi intrabunt in eam.

Confitebor tibi quoniam exaudisti me, *
et factus es mihi in salutem

Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, *
hic factus est in caput anguli.

A Domino factum est istud, *
hoc est mirabile in oculis nostris.

Hæc est dies quam fecit Dominus; *
exultemus et lætemur in ea.

O Domine, salvum fac,
o Domine, bene prosperare: *
benedictus qui venit in nomine Domini.

Benediximus vobis de domo Domini: *
Deus Dominus, et illuxit nobis.

Constituite diem sollemnem in condensis, *
usque ad cornu altaris

Deus meus es tu, et confitebor tibi; *
Deus meus es tu, et exaltabo te.

Confitebor tibi quoniam exaudisti me, *
et factus es mihi in salutem.

Confitemini Domino quoniam bonus, *
quoniam in seculum misericordia ejus.

Psalm 118, 1-29

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalmus 118 (119)

Beati immaculati in via, *
qui ambulant in lege Domini.

Beati qui scrutantur testimonia ejus, *
in toto corde exquirent eum;

Non enim qui operantur iniquitatem *
in viis ejus ambulaverunt.

Tu mandasti *
mandata tua custodire nimis.

Utinam dirigantur viæ meæ *
ad custodiendas justificationes tuas!

Tunc non confundar, *
cum perspexero in omnibus mandatis tuis.

Confitebor tibi in directione cordis, *
in eo quod didici judicia justitiæ tuæ.

Justificationes tuas custodiam; *
non me derelinquas usquequaque.

In quo corriget adulescentior viam suam? *
in custodiendo sermones tuos.

In toto corde meo exquisivi te; *
ne repellas me a mandatis tuis.

In corde meo abscondi eloquia tua, *
ut non peccem tibi.

Benedictus es, Domine, *
doce me justificationes tuas.

In labiis meis *
pronuntiavi omnia judicia oris tui.

In via testimoniorum tuorum delectatus sum, *
sicut in omnibus divitiis.

In mandatis tuis exercebor, *
et considerabo vias tuas.

In justificationibus tuis meditabor: *
non obliviscar sermones tuos.

Psalm 119, 1-16

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Retribue servo tuo, vivifica me, *
et custodiam sermones tuos.

Revela oculos meos, *
et considerabo mirabilia de lege tua.

Incola ego sum in terra; *
non abscondas a me mandata tua.

Concupivit anima mea desiderare justificationes tuas *
in omni tempore.

Increpasti superbos; *
maledicti qui declinant a mandatis tuis.

Aufer a me opprobrium et contemptum; *
quia testimonia tua exquisivi.

Etenim sederunt principes,
et adversum me loquebantur; *
servus autem tuus exercebatur in justificationibus tuis;

Nam et testimonia tua meditatio mea est, *
et consilium meum justificationes tuæ.

Adhæsit pavimento anima mea, *
vivifica me secundum verbum tuum.

Vias meas enuntiavi, et exaudisti me; *
doce me justificationes tuas.

Viam justificationum tuarum instrue me, *
et exercebor in mirabilibus tui.

Dormitavit anima mea præ tædio, *
confirma me in verbis tuis.

Viam iniquitatis amove a me, *
et lege tua miserere mei.

Viam veritatis elegi, *
judicia tua non sum oblitus.

Adhæsi testimoniis tuis, Domine; *
noli me confundere.

Viam mandatorum tuorum cucurri, *
cum dilatasti cor meum.

Psalm 119, 17-32

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Symbolum dicitur quando fit Officium de Dominica, et in festis SS. Trinitatis. Omittitur autem in Dominicis infra octavas quascunque occurrentibus.

Quicumque vult salvus esse, *
ante omnia opus est ut teneat catholicam fidem:

Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, *
absque dubio in æternam peribit.

Fides autem catholica hæc est, *
ut unum Deum in Trinitate, et Trinitatem in unitate veneremur;

Neque confundentes personas, *
neque substantiam separantes.

Alia est enim persona Patris, alia Filii, *
alia Spiritus-sancti:

Sed Patris, et Fili, et Spiritus-sancti una est divinitas, *
æqualis gloria, coæterna majestas.

Qualis Pater, talis Filius, *
talis Spiritus-sanctus.

Increatus Pater, increatus Filius, *
increatus Spiritus-sanctus.

Immensus Pater, immensus Filius, *
immensus Spiritus-sanctus.

Æternus Pater, æternus Filius, *
æternus Spiritus-sanctus.

Et tamen non tres æterni, *
sed unus æternus.

Sicut non tres increati, nec tres immensi, *
sed unus increatus, et unus immensus.

Similiter omnipotens Pater, omnipotens Filius, *
omnipotens Spiritus-sanctus.

Et tamen non tres omnipotentes, *
sed unus omnipotens.

Ita Deus Pater, Deus Filius, *
Deus Spiritus-sanctus.

Et tamen non tres dii, *
sed unus est Deus.

Ita Dominus Pater, Dominus Filius, *
Dominus Spiritus-sanctus.

Et tamen non tres domini, *
sed unus est Dominus.

Quia, sicut singillatim unamquamque personam,
Deum ac Dominum confiteri christiana veritate compellimur: *
ita tres Deos aut Dominos dicere catholica religione prohibemur.

Pater a nullo est factus, *
nec creatus, nec genitus.

Filius a Patre solo est, *
non factus, nec creatus, sed genitus.

Spiritus-sanctus a Patre et Filio: *
non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens.

Unus ergo Pater, non tres patres:
unus Filius, non tres filii: *
unus Spiritus-sanctus, non tres Spiritus-sancti.

Et in hac Trinitate nihil prius aut posterius,
nihil maius aut minus; *
sed totæ tres personæ coæternæ sibi sunt et coæquales.

Ita ut per omnia, sicut iam supra dictum est, *
et Unitas in Trinitate,
et Trinitas in Unitate veneranda sit.

Qui vult ergo salvus esse, *
ita de Trinitate sentiat.

Sed necessarium est ad æternam salutem, *
ut incarnationem quoque Domini nostri Jesu Christi fideliter credat.

Est ergo fides recta ut credamus, et confiteamur, *
quia Dominus noster Jesus Christus,
Dei Filius, Deus et homo est.

Deus est ex substantia Patris ante secula genitus: *
et homo est ex substantia matris in seculo natus.

Perfectus Deus, perfectus homo; *
ex anima rationali et humana carne subsistens.

Æqualis Patri secundum divinitatem; *
minor Patre secundum humanitatem.

Qui licet Deus sit et homo, *
non duo tamen, sed unus est Christus.

Unus autem non conversione divinitatis in carnem, *
sed assumptione humanitatis in Deum.

Unus omnino, non confusione substantiæ, *
sed unitate personæ.

Nam sicut anima rationalis et caro,
unus est homo: *
ita Deus et homo unus est Christus.

Qui passus est pro salute nostra,
descendit ad inferos: *
tertia die resurrexit a mortuis.

Ascendit ad cœlos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis, *
inde venturus est judicare vivos et mortuos;

Ad cuius adventum omnes homines resurgere habent
cum corporibus suis: *
et reddaturi sunt de factis propriis rationem.

Et qui bona egerunt, ibunt in vitam æternam; *
qui vero mala, in ignem æternum.

Hæc est fides catholica; *
quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit,
salvus esse non poterit.

Ant.: Altissimus misertus est pœnitentibus:
impiis et peccatoribus reddet vindictam,
custodiens in die vindictæ.

Jezus Sirach 12, 3-4

Capitulum

℟/ Regi seculorum immortalis, invisibilis,
soli Dei honor, et gloria
in secula seculorum. Amen.

1 Timoteüs 1, 17

℞/ Deo gratias.

Responsorium breve

℟/ Christe Fili Dei vivi, * Miserere nobis.

℞/ Christe Fili Dei vivi, * Miserere nobis.

℟/ Qui venisti peccatores salvos facere.

* Miserere nobis.

℟/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto.

℞/ Christe Fili Dei vivi, * Miserere nobis.

℟/ Exurge, Domine, adjuva nos;

℞/ Et redime nos propter nomen tuum.

Psalm 44, 27

Preces

Sequentes dicuntur in Dominicis et Festis quibuscunque, ac in Feriali Officio. (Dicuntur genibus flexis, et voce demissa, quando Preces dicta sunt ad Laudes.

Kyrie eleison, **ter.**

Christe eleison, **ter.**

Kyrie eleison. **ter.**

Secreto:

Pater noster ...

℟/ Et ne nos inducas in tentationem;

℞/ Sed libera nos a malo.

℟/ Vivet anima mea, et laudabit te;

R/ Et judicia tua adjuvabunt me.

Psalm 119, 175

Secreto:

Credo in Deum ...

usque ad

D/ Carnis resurrectionem;

R/ Vitam æternam. Amen.

D/ Ego ad te Domine clamavi,

R/ Et mane oratio mea præveniet te.

Psalm 88, 14

D/ Repleatur os meum laude,

R/ Ut cantem gloriam tuam, tota die magnitudinem tuam.

Psalm 71, 8

D/ Os meum annuntiabit justitiam tuam,

R/ Tota die salutare tuum.

Psalm 71, 15

D/ Domine, exaudi orationem meam;

R/ Et clamor meus ad te veniat.

Psalm 102, 2

D/ Dominus vobiscum.

R/ Et cum spiritu tuo.

D/ Oremus.

Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui nos ad principium hujus diei pervenire fecisti, tua nos hodie salva virtute et misericordia; et concede ut ad nullum declinemus peccatum, nec aliquod incurramus periculum, sed semper ad tuam justitiam faciendam nostra procedant eloquia, dirigantur corda, cogitationis, sensus et opera; Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus-sancti Deus, per omnia secula seculorum.

R/ Amen.

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Benedicamus Domino.

℣/ Deo gratias.

Ad Officium Capituli

Primo Lector petit benedictionem, dicens:

Jube Domine benedicere.

Hebdomadarius benedicit:

Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doceat nos Dominus.

Psalm 119, 66

Respondit Chorus:

℟/ Amen.

Tum fit lectio Canonis:

Ex Concilio Mediolanensi primo.

An. 1565, part. 2., cap. 6

Confessarii sint pii, bene morati, docti, prudentes, patientes, de animorum salute solliciti, et fideles custodes eorum quæ in confessione dicuntur.

Tu autem, Domine, miserere nostri.

℟/ Deo gratias.

[A privatim recitantibus post lectionem Canonis, omissis Martyrologio, quod extra Chorum ab libitum legitur, dicitur:

℣/ Pretiosa

ut infra.]

Fit Lectio Martyrologii, in cujus fine Hebdomadarius dicit:

℣/ Pretiosa in conspectu Domini,

℟/ Mors Sanctorum ejus.

Psalm 116, 15

℣/ Sancta Maria, et omnes Sancti intercedant pro nobis ad Deum;
ut nos mereamur ab eo adjuvari et salvari,
qui vivit et regnat in secula seculorum.

℟/ Amen.

Denique, ubi legitur Necrologium, post ejus lectionem, Hebdomadarius dicit:

℣/ Requiescant in pace.

℟/ Amen.

℣/ Deus in adjutorium meum intende.

℟/ Domine ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

℣/ Sit nomen Domini benedictum;

℟/ Ex hoc nunc et usque in seculum.

Psalm 113, 2

℣/ Benedicamus Domino.

℟/ Deo gratias.

Ad Tertiam

℟/ Deus in adiutorium meum intende.

℟/ Domine ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi Domine, Rex æternæ gloriæ.

Hymnus

Nunc sancte nobis Spiritus,
Unum Patri cum Filio,
Dignare promptus ingeri
Nostro refusus pectori.

Os, lingua, mens, sensus, vigor,
Confessionem personent;
Flammescat igne caritas,
Accendat ardor proximos.

Præsta, Pater piissime,
Patrique compar Unice,
Sancto simul cum Spiritu
Regnans per omne seculum. Amen.

Ant. 3. c. Jam securis.

Ex Psalmo 118 (119)

Legem pone mihi, Domine,
viam justificationum tuarum; *
et exquiram eam semper.

Da mihi intellectum, et scrutabor legem tuam; *
et custodiam illam in toto corde meo.

Deduc me in semita mandatorum tuorum; *
quia ipsam volui.

Inclina cor meum in testimonia tua, *
et non in avaritiam.

Averte oculos meos ne videant vanitatem: *
in via tua vivifica me.

Statue servo tuo eloquium tuum *
in timore tuo.

Amputa obprobrium meum, quod suspicatus sum; *
quia judicia tua jucunda.

Ecce concupivi mandata tua: *
in æquitate tua vivifica me.

Et veniat super me misericordia tua, Domine, *
salutare tuum secundum eloquium tuum.

Et respondebo exprobrantibus mihi verbum, *
quia speravi in sermonibus tuis.

Et ne auferas de ore meo verbum veritatis usquequaque; *
quia in judiciis tuis supersperavi.

Et custodiam legem tuam semper, *
in seculum, et in seculum seculi.

Et ambulabam in latitudine, *
quia mandata tua exquisivi.

Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, *
et non confundebam.

Et meditabar in mandatis tuis, *
quæ dilexi.

Et levavi manus meas ad mandata quæ dilexi; *
et exercebar in justificationibus tuis.

Psalm 119, 33-48

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Memor esto verbi tui servo tuo, *
in quo mihi spem dedisti.

Hæc me consolata est in humilitate mea; *
quia eloquium tuum vivificavit me.

Superbi inique agebant usquequaque; *
a lege autem tua non declinavi.

Memor fui judiciorum tuorum a seculo, Domine; *
et consolatus sum.

Defectio tenuit me *
præ peccatoribus derelinquentibus legem tuam.

Cantabiles mihi erant justificationes tuæ *
in loco peregrinationis meæ.

Memor fui in nocte nominis tui, Domine; *
et custodivi legem tuam.

Hæc facta est mihi, *
quia justificationes tuas exquisivi.

Portio mea, Domine, *
dixi custodire legem tuam.

Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo: *
miserere mei secundum eloquium tuum.

Cogitavi vias meas, *
et avertisti pedes meos in testimonia tua.

Paratus sum, et non sum turbatus, *
ut custodiam mandata tua.

Funes peccatorum circumplexi sunt me; *
et legem tuam non sum oblitus.

Media nocte surgebam ad confitendum tibi *
super iudicia justificationis tuæ.

Particeps ego sum omnium timentium te, *
et custodientium mandata tua.

Misericordia tua, Domine, plena est terra: *
justificationes tuas doce me.

Psalm 119, 49-64

.
Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Bonitatem fecisti cum servo tuo, Domine, *
secundum verbum tuum.

Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doce me; *
quia mandatis tuis credidi.

Priusquam humiliarer, ego deliqui: *
propterea eloquium tuum custodivi.

Bonus es tu; *
et in bonitate tua doce me justificationes tuas.

Multiplicata est super me iniquitas superbiorum: *
ego autem in toto corde scrutabor mandata tua.

Cagulatum est sicut lac cor eorum: *
ego vero legem tuam meditatus sum.

Bonum mihi quia humiliasti me; *
ut discam justificationes tuas.

Bonum mihi lex oris tui *
super milia auri et argenti.

Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me: *
da mihi intellectum, et discam mandata tua.

Qui timent te videbunt me, et lætabuntur; *
quia in verba tua supersperavi.

Cognovi, Domine, quia æquitas judicia tua; *
et veritate humiliasti me.

Fiat misericordia tua ut consoletur me, *
secundum eloquium tuum servo tuo.

Veniant mihi miserationes tuæ, et vivam; *
quia lex tua meditatio mea est.

Confundantur superbi, quia iniuste iniquitatem fecerunt in me: *
ego autem exercebor in mandatis tuis.

Convertantur mihi timentes te, *
et qui noverunt testimonia tua.

Fiat cor meum immaculatum in justificationibus tuis; *
ut non confundar.

Psalm 119, 65-80

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Jam securis ad radicem arborum posita est.
Omnis arbor non faciens fructum bonum excidetur,
et in ignem mittetur.

Lucas 3, 9

Capitulum

℟/ Terra proferens spinas ac tribulos,
reproba est, et maledictio proxima;
cujus consummatio in combustionem:
confidimus autem de vobis, dilectissimi,
meliora, et viciniora saluti.

Hebreeën 6, 7-8

℟/ Deo gratias.

Responsorium

℣/ Deduc me in semitam mandatorum tuorum Domine,
quia ipsam volui.

* Inclina cor meum in testimonia tua:
averte oculos meos ne viderem vanitatem.

Psalm 119, 35-36

℣/ Velle, adjacet mihi:
perficere autem bonum, non invenio;
non enim quod volo bonum hoc facio.

Romeinen 7, 18-19

* Inclina cor meum in testimonia tua:
averte oculos meos ne viderem vanitatem.
Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto.

℣/ Deduc me in semitam mandatorum tuorum Domine,
quia ipsam volui.

℣/ Fiat cor meum immaculatum in justificationibus tuis,

℟/ Ut non confundar.

Oratio

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Oremus.

Deus, qui conspicias omni nos virtute destitui, interius exteriusque custodi; ut ab omnibus adversitatibus muniamur in corpore, et a pravis cogitationibus mundemur in mente; Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus-sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Benedicamus Domino.

℣/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℟/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℞/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Sextam

U/ Deus in adiutorium meum intende.

R/ Domine ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi Domine, Rex æternæ gloriæ.

Hymnus

Rector potens, verax Deus,
Qui temperas rerum vices;
Splendore mane illuminas,
Et ignibus meridiem.

Extingue flammam litium,
Aufer calorem noxium,
Confer salutem corporum,
Veramque pacem cordium.

Præsta, Pater piissime,
Patrique compar Unice,
Sancto simul cum Spiritu
Regnans per omne seculum. Amen.

Ant. 8. G. Retribuet.

Ex Psalmo 118

Defecit in salutare tuum anima mea; *
et in verbum tuum supersperavi.

Defecerunt oculi mei in eloquium tuum, dicentes: *
Quando consolaberis me?

Quia factus sum sicut uter in pruina; *
justificationes tuas non sum oblitus.

Quot sunt dies servi tui? *
quando facies de persequentibus me iudicium?

Narraverunt mihi iniqui fabulationes; *
sed non ut lex tua.

Omnia mandata tua veritas: *
iniquae persecuti sunt me, adjuva me.

Paulo minus consummaverunt me in terra: *
ego autem non dereliqui mandata tua.

Secundum misericordiam tuam vivifica me; *
et custodiam testimonia oris tui.

In æternum, Domine, *
verbum tuum permanet in cœlo.

In generationem et generationem veritas tua: *
fundasti terram, et permanet.

Ordinatione tua perseverat dies; *
quoniam omnia serviunt tibi.

Nisi quod lex tua meditatio mea est, *
tunc forte perissem in humilitate mea.

In æternum non obliviscar justificationes tuas; *
quia in ipsis vivificasti me.

Tuus sum ego, salvum me fac; *
quoniam justificationes tuas exquisivi.

Me expectaverunt peccatores ut perderent me: *
testimonia tua intellexi.

Omnis consummationis vidi finem: *
latum mandatum tuum nimis.

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalm 119, 81-96

Divio Psalmi 118 (119)

Quomodo dilexi legem tuam, Domine! *
tota die meditatio mea est.

Super inimicos meos prudentem me fecisti mandato tuo; *
quia in æternum mihi est.

Super omnes docentes me intellexi; *
quia testimonia tua meditatio mea est.

Super senes intellexi; *
quia mandata tua quæsi.

Ab omni via mala prohibui pedes meos; *
ut custodiam verba tua.

A judiciis tuis non declinavi; *
quia tu legem posuisti mihi.

Quam dulcia faucibus meis eloquia tua! *
super mel ori meo.

A mandatis tuis intellexi; =
propterea odivi omnem viam iniquitatis.

Lucerna pedibus meis verbum tuum, *
et lumen semitis meis.

Juravi et statui *
custodire judicia justitiæ tuæ.

Humiliatus sum usquequaque, Domine: *
vivifica me secundum verbum tuum.

Voluntaria oris mei beneplacita fac, Domine, *
et judicia tua doce me.

Anima mea in manibus meis semper, *
et legem tuam non sum oblitus.

Posuerunt peccatores laqueum mihi; *
et de mandatis tuis non erravi.

Hereditate acquisivi testimonia tua in æternum; *
quia exultatio cordis mei sunt.

Inclinavi cor meum
ad faciendas justificationes tuas in æternum, *
propter retributionem.

Psalm 119, 97-112

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Iniquos odio habui, *
et legem tuam dilexi.

Adjutor meus et susceptor meus es tu; *
et in verbum tuum supersperavi.

Declinate a me, maligni, *
et scrutabor mandata Dei mei.

Suscipe me secundum eloquium tuum, et vivam; *
et non confundas me ab expectatione mea.

Adjuva me, et salvus ero; *
et meditabor in iustificationibus tuis semper.

Sprevisti omnes discedentes a judiciis tuis; *
quia injusta cogitatio eorum.

Prævaricantes reputavi omnes peccatores terræ: *
ideo dilexi testimonia tua.

Confige timore tuo carnes meas: *
a judiciis enim tuis timui.

Feci iudicium et justitiam: *
non tradas me calumniantibus me.

Suscipe servum tuum in bonum: *
non calumnientur me superbi.

Oculi mei defecerunt in salutare tuum, *
et in eloquium justitiæ tuæ.

Fac cum servo tuo secundum misericordiam tuam; *
et justificationes tuas doce me.

Servus tuus sum ego: *
da mihi intellectum et sciam testimonia tua.

Tempus faciendi, Domino: *
dissipaverunt legem tuam.

Ideo dilexi mandata tua *
super aurum et topazion.

Propterea ad omnia mandata tua dirigebar: *
omnem viam iniquam odio habui.

Psalm 119, 113-128

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Retribuet Deus retributionem,
unicuique in caput ipsorum;
pœnitentibus autem dedit viam justitiæ.

Jezus Sirach 17, 23-24

Capitulum

¶ Vivo ego, dicit Dominus Deus:
Nolo mortem impii, sed ut convertatur impius a via sua, et vivat.
Convertimini a viis vestris pessimis:
et quare moriemini?

Ezechiël 33, 11

¶ Deo gratias.

Responsorium

℟/ Statui custodire iudicia justitiæ tuæ:
humiliatus sum usquequaque Domine:

* Vivifica me secundum verbum tuum.

Psalm 119, 106-107

℟/ Deus propitius esto mihi peccatori.

Lucas 18, 13

* Vivifica me secundum verbum tuum.

℟/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto.

℟/ Statui custodire iudicia justitiæ tuæ:
humiliatus sum usquequaque Domine:

* Vivifica me secundum verbum tuum.

℟/ Fac cum servo tuo secundum misericordiam tuam;

℣/ Et justificationes tuas doce me.

Psalm 119, 124

Oratio

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Oremus.

Deus, qui conspicias omni nos virtute destitui, interius exteriusque custodi; ut ab omnibus adversitatibus muniamur in corpore, et a pravis cogitationibus mundemur in mente; Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus-sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℣/ Amen.

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Benedicamus Domino.

℟/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Nonam

℟/ Deus in adiutorium meum intende.

℞/ Domine ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi Domine, Rex æternæ gloriæ.

Hymnus

Rerum Deus tenax vigor,
Immotus in te permanens,
Lucis diurnæ tempora
Successibus determinans:

Largire clarum vespere,
Quo vita nusquam decidat,
Sed præmium mortis sacræ
Perennis instet gloria.

Præsta, Pater piissime,
Patrique compar Unice,
Sancto simul cum Spiritu
Regnans per omne seculum. Amen.

Ant. 7. a. Quam magna.

Ex Psalmo 118 (119)

Mirabilia testimonia tua: *
ideo scrutata est ea anima mea.

Declaratio sermonum tuorum illuminat, *
et intellectum dat parvulis.

Os meum aperui, et attraxi spiritum; *
quia mandata tua desiderabam.

Aspice in me, et miserere mei, *
secundum iudicium diligentium nomen tuum.

Gressus meos dirige secundum eloquium tuum; *
et non dominetur mei omnis iniustitia.

Redime me a calumniis hominum; *
et custodiam mandata tua.

Faciem tuam illumina super servum tuum; *
et doce me iustificationes tuas.

Exitus aquarum deduxerunt oculi mei; *
quia non custodierunt legem tuam.

Iustus es, Domine, *
et rectum iudicium tuum.

Mandasti iustitiam testimonia tua, *
et veritatem tuam nimis.

Tabescere me fecit zelus meus; *
quia obliti sunt verba tua inimici mei.

Ignitum eloquium tuum vehementer: *
et servus tuus dilexit illud.

Adolescentulus sum ego, et contemptus: *
iustificationes tuas non sum oblitus.

Iustitia tua, iustitia in æternum; *
et lex tua veritas.

Tribulatio et angustia invenerunt me: *
mandata tua meditatio mea est.

Æquitas testimonia tua in æternum: *
intellectum da mihi et vivam.

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalm 119, 129-144

Divisio Psalmi 118 (119)

Clamavi in toto corde meo,
exaudi me, Domine, *
justificationes tuas requiram.

Clamavi te, salvum me fac; *
et custodiam mandata tua.

Præveni in maturitate, et clamavi; *
in verba tua supersperavi.

Prævenerunt oculi mei ad diluculo;
ut meditarer eloquia tua.

Vocem meam audi secundum misericordiam tuam, Domine: *
secundum iudicium tuum vivifica me.

Appropinquaverunt persequentes me iniquitatio: *
a lege autem tua longe facti sunt.

Prope es tu, Domine; *
et omnes viæ tuæ veritas.

Initio cognovi de testimoniis tuis; *
quia in æternum fundasti ea.

Vide humilitatem meam, et eripe me;
quia legem tuam non sum oblitus.

Judica iudicium meum, et redime me: *
propter eloquium tuum vivifica me.

Longe a peccatoribus salus; *
quia justificationes tuas non exquisierunt.

Misericordiæ tuæ multæ, Domine: *
secundum iudicia tua vivifica me.

Multi qui persequuntur me, et tribulant me:
a testimoniis tuis non declinavi.

Vidi prævaricantes, et tabescebam; *
quia eloquia tua non custodierunt.

Vide quoniam mandata tua dilexi, Domine: *
in misericordia tua vivifica me.

Principium verborum tuorum veritas: *
et in æternum omnia judicia justitiæ tuæ.

Psalm 119, 145-160

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Divisio Psalmi 118 (119)

Principes persecuti sunt me gratis; *
et a verbis tuis formidavit cor meum.

Lætabor ego super eloquia tua, *
sicut qui invenit spolia multa.

Iniquitatem odio habui, et abominatus sum: *
legem autem tuam dilexi.

Septies in die laudem dixi tibi *
super judicia justitiæ tuæ.

Pax multa diligentibus legem tuam; *
et non est illis scandalum.

Expectabam salutare tuum, Domine; *
et mandata tua dilexi.

Custodivit anima mea testimonia tua: *
et dilexi ea vehementer.

Servavi mandata tua, et testimonia tua; *
quia omnes viæ meæ in conspectu tuo.

Appropinquet deprecatio mea in conspectu tuo, Domine, *
juxta eloquium tuum da mihi intellectum.

Intret postulatio mea in conspectu tuo: *
secundum eloquium tuum eripe me.

Eructabunt labia mea hymnum, *
cum docueris me justificationes tuas.

Pronuntiabit lingua mea eloquium tuum; *
quia omnia mandata tua æquitas.

fiat manus tua ut salvet me; *
quoniam mandata tua elegi.

Concupivi salutare tuum, Domine; *
et lex tua meditatio mea est.

Vivet anima mea, et laudabit te *
et judicia tua adiuvabunt me.

Erravi sicut ovis quæ periit: *
quære servum tuum, quia mandata tua non sum oblitus.

Psalm 119, 161-176

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Quam magna misericordia Domini,
et propitiatio illius convertentibus ad se!

Jezus Sirach 17, 29

Capitulum

℣/ Dicit Dominus:
Si impius egerit pœnitentiam
ab omnibus peccatis suis, quæ operatus est,
et custodierit universa præcepta mea,
et fecerit iudicium et justitiam,
vita vivet, et non morietur.
Omnium iniquitatum ejus, quas operatus est,
non recordabor.

Ezechiël 18, 21-22

℣/ Deo gratias.

Responsorium

- ℣/ Erravi sicut ovis quæ periit;
* Quære servum tuum, Domine,
quia mandata tua non sum oblitus. Psalm 119, 176
- ℣/ Venit Filius hominis quærere,
et salvum facere quod perierat. Lucas 9, 10
- * Quære servum tuum, Domine,
quia mandata tua non sum oblitus.
- ℣/ Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto.
- ℣/ Erravi sicut ovis quæ periit;
* Quære servum tuum, Domine,
quia mandata tua non sum oblitus.
- ℣/ Vide humilitatem meam, et eripe me.
- ℣/ Quia legem tuam non sum oblitus. Psalm 119, 153

Oratio

℣/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Oremus.

Deus, qui conspicias omni nos virtute destitui, interius exteriusque custodi; ut ab omnibus adversitatibus muniamur in corpore, et a pravis cogitationibus mundemur in mente; Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus-sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℣/ Amen.

℣/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Benedicamus Domino.

℣/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Vesperas

℟/ Deus in adiutorium meum intende.

℞/ Domine ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi Domine, Rex æternæ gloriæ.

Ant. 6. F. Deus meus.

Psalmus 109

Dixit Dominus Domino meo: *
sede a dextris meis;

Donec ponam inimicos tuos *
scabellum pedum tuorum.

Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion: *
dominare in medio inimicorum tuorum.

Tecum principium in die virtutis tuæ
in splendoribus sanctorum: *
ex utero ante luciferum genui te.

Juravit Dominus, et non pœnitebit eum, *
Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.

Dominus a dextris tuis: *
confregit in die iræ suæ reges.

Judicabit in nationibus, implebit ruinas: *
conquassabit capita in terra multorum.

De torrente in via bibet: *
propterea exaltabit caput.

Psalm 110, 1-7

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Deus meus confundor et erubesco
levare faciem meam ad te;
quoniam iniquitates nostræ multiplicatæ sunt
super caput nostrum.

Ezra 9, 6

Ant. 4. E. Peccavimus.

Psalmus 110

Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, *
in consilio justorum et congregatione.

Magna opera Domini, *
exquisita in omnes voluntates ejus.

Confessio et magnificentia opus ejus; *
et justitia eius manet in seculum seculi.

Memoriam fecit mirabilium suorum,
misericors et miserator Dominus: *
escam dedit timentibus se.

Memor erit in seculum testamenti sui: *
virtutem operum suorum annuntiabit populo suo;

Ut det illis hereditatem gentium: *
opera manuum eius veritas et iudicium.

Fidelia omnia mandata ejus,
confirmata in seculum seculi, *
facta in veritate et æquitate.

Redemptionem misit populo suo: *
mandavit in æternum testamentum suum.

Sanctum et terribile nomen ejus: *
initium sapientiæ timor Domini.

Intellectus bonus omnibus facientibus eum: *
laudatio ejus manet in seculum seculi.

Psalm 111, 1-10

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Peccavimus, iniquitatem fecimus,
impie egimus, et recessimus,
et declinavimus a mandatis tuis.

Daniël 9, 5

Ant. 8. G. Multiplicatæ sunt.

Psalmus 111

Beatus vir qui timet Dominum: *
in mandatis ejus volet nimis.

Potens in terra erit semen ejus: *
generatio rectorum benedicetur.

Gloria et divitiæ in domo ejus; *
et justitia ejus manet in seculum seculi.

Exortum est in tenebris lumen rectis: *
misericors et miserator, et justus.

Jucundus homo qui miseretur et commodat,
disponet sermones suos in iudicio; *
quia in æternum non commovebitur.

In memoria æterna erit justus: *
ab auditione mala non timebit.

Paratum cor ejus sperare in Domino,
confirmatum est cor ejus: *
non commovebitur donec dispiciat inimicos suos.

Dispersit, dedit pauperibus; *
justitia ejus manet in seculum seculi:
cornu ejus exaltabitur in gloria,

Peccator videbit et irascetur,
dentibus suis fremet et tabescet: *
desiderium peccatorum peribit.

Psalm 112, 1-10

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Multiplicatae sunt iniquitates nostrae coram te,
et peccata nostra responderunt nobis;
quia iniquitates nostrae cognovimus.

Jesaja 59, 12

Ant. 3.g. Domine.

Psalmus 112

Laudate pueri, Dominum: *
laudate nomen Domini.

Sit nomen Domini benedictum, *
ex hoc, nunc, et usque in seculum.

A solis ortu usque ad occasum *
laudabile nomen Domini.

Excelsus super omnes gentes Dominus; *
et super caelos gloria ejus.

Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, *
et humilia respicit in caelo et in terra?

Suscitans a terra inopem, *
et de stercore erigens pauperem;

Ut collocet eum cum principibus, *
cum principibus populi sui;

Qui habitare facit sterilem in domo, *
matrem filiorum laetantem.

Psalm 113, 1-9

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Domine, nobis confusio faciei;
tibi autem Domino Deo nostro
misericordia et propitiatio.

Daniël 9, 8

Ant. 3. E. Nunc quid dicemus.

Psalmus 113 (114-115)

In exitu Israëel de Ægypto, *
domus Jacob de populo barbaro,

Facta est Judæa sanctificatio ejus, *
Israëel potestas eius.

Mare vidit, et fugit: *
Jordanis conversus est retrorsum.

Montes exultaverunt ut arietes, *
et colles sicut agni ovium.

Quid est tibi, mare, quod fugisti? *
et tu, Jordanis, quia conversus es retrorsum?

Montes, exultastis sicut arietes, *
et colles, sicut agni ovium?

A facie Domini mota est terra, *
a facie Dei Jacob,

Qui convertit petram in stagna aquarum, *
et rupem in fontes aquarum.

Non nobis, Domine, non nobis, *
sed nomini tuo da gloriam
super misericordia tua et veritate tua:

Nequando dicant gentes, *
Ubi est Deus eorum?

Deus autem noster in cœlo: *
omnia quæcumque voluit, fecit.

Simulacra gentium, argentum et aurum, *
opera manuum hominum.

Os habent, et non loquentur; *
oculos habent et non videbunt

Aures habent, et non audient; *
nares habent, et non odorabuntur.

Manus habent, et non palpabunt;
pedes habent, et non ambulabunt: *
non clamabunt in gutture suo.

Similes illis fiant qui faciunt ea, *
et omnes qui confidunt in eis.

Domus Israël speravit in Domino: *
adjutor eorum et protector eorum est.

Domus Aaron speravit in Domino: *
adjutor eorum et protector eorum est.

Qui timent Dominum speraverunt in Domino: *
adjutor eorum et protector eorum est.

Dominus memor fuit nostri, *
et benedixit nobis.

Benedixit domui Israël: *
benedixit domui Aaron:

Benedixit omnibus qui timent Dominum, *
pusillis cum majoribus.

Adjiciat Dominus super vos, *
super vos et super filios vestros.

Benedicti vos a Domino;
qui fecit cœlum et terram.

Cœlum cœli Domino, *
terram autem dedit filiis hominum.

Non mortui laudabunt te, Domine, *
neque omnes qui descendunt in infernum.

Sed nos qui vivimus, benedicimus Domino, *
ex hoc, nunc, et usque in seculum.

Psalm 114, 1-8; 115, 1-18

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Nunc quid dicemus Deus noster?
quia dereliquimus mandata tua:
nunquid iratus es nobis usque ad consummationem?

Ezra 9, 10; 14

Capitulum

℣/ Scitote quoniam exaudiet Dominus preces vestras,
si manentes permenseritis in jejuniis,
et orationibus in conspectu Domini.

Judit 4, 12

℟/ Deo gratias.

Responsorium

℟/ Mulier Chananæa clamavit:
Miserere mei Domine, fili David:
filia mea male a dæmonio vexatur.
Jesus non respondit ei verbum.
At illa venit, et adoravit eum, dicens:

* Domine

† Adjuva me.

℣/ Adjuva me, cujus præter te nullus et auxiliator alius.

* Domine

† Adjuva me.

Matteüs 15, 22-23; 25

Ester 14, 14

Hymnus

Audi, benigne Conditor,
Nostras preces cum fletibus
In hoc sacro jejunio
Fusas quadragenaria.

Scrutator alme cordium,
Infirma tu scis virium;
Ad te reversis exhibe
Remissionis gratiam.

Multum quidem peccavimus;
Sed parce confitentibus:
Ad nominis laudem tui
Confer medelam languidis.

Sic corpus extra conteri
Dona per abstinentiam,
Jejunet ut mens sobria
A labe prorsus criminum.

Præsta, beata Trinitas,
Concede, simplex Unitas,
Ut fructuosa sint tuis
Jejuniorum munera. Amen.

℟/ Adorate in monte sancto;

℟/ Quoniam sanctus Dominus Deus noster.

Psalm 99, 9

Ant. 8. G. O mulier.

Canticum D. Mariæ Virginis

Magnificat *
anima mea Dominum;

Et exultavit spiritus meus *
in Deo salutari meo;

Quia respexit humilitatem ancillæ suæ; *
ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.

Quia fecit mihi magna qui potens est, *
et sanctum nomen ejus:

Et misericordia eius a progenies in progenies *
timentibus eum.

Fecit potentiam in brachio suo; *
dispersit superbos mente cordis sui.

Deposuit potentes de sede; *
et exaltavit humiles.

Esurientes implevit bonis; *
et divites dimisit inanes.

Suscepit Israël puerum suum, *
recordatus misericordiae suae,

Sicut locutus est ad patres nostros, *
Abraham et semini ejus, in secula.

Lucas 1, 46-55

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: O mulier, magna est fides tua:
fiat tibi sicut vis.
Et sanata est filia ejus ex illa hora.

Matteüs 15, 28

Oratio

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Oremus.

Deus, qui conspicias omni nos virtute destitui, interius exteriusque custodi; ut ab omnibus adversitatibus muniamur in corpore, et a pravis cogitationibus mundemur in mente; Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus-sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

℟/ Dominus vobiscum.

℣/ Et cum spiritu tuo.

℟/ Benedicamus Domino.

℣/ Deo gratias.

Post quamlibet Horam, si aliud Officium non sequatur, dicitur secreto:

℣/ Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace.

℟/ Amen.

Deinde: Pater noster ...

Ad Completorium

℣/ Converte nos, Deus salutaris noster,

℟/ Et averte iram tuam a nobis.

Psalm 85, 5

℣/ Deus in adjutorium meum intende.

℟/ Domine ad adjuvandum me festina.

Ps 70, 2

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui-sancto:
Sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in secula seculorum. Amen.
Laus tibi Domine, Rex æternæ gloriæ.

Ant. 8. G. Miserere mei.

Psalmus 4

Cum invocarem, exaudivit me Deus justitiæ meæ: *
in tribulatione dilatasti mihi.

Miserere mei, *
et exaudi orationem meam.

Filii hominum, usquequo gravi corde? *
ut quid diligitis vanitatem et quæritis mendacium?

Et scitote quoniam mirificavit Dominus sanctum suum: *
Dominus exaudiet me cum clamavero ad eum.

Irascimini et nolite peccare: *
quæ dicitis in cordibus vestris,
in cubilibus vestris conpungimini.

Sacrificate sacrificium justitiæ,
et sperate in Domino: *
multi dicunt, Quis ostendet nobis bona?

Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine: *
dedisti lætitiā in corde meo.

A fructu frumenti, vini, et olei sui, *
multiplicati sunt.
In pace in idipsum *
dormiam et requiescam,

Quoniam tu, Domine, *
singulariter in spe constituisti me.

Psalm 4, 2-9

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalmus 90 (91)

Qui habitat in adjutorio Altissimi, *
in protectione Dei cœli commorabitur.

Dicet Domino:
Susceptor meus es tu, et refugium meum: *
Deus meus, sperabo in eum;

Quoniam ipse liberabit me de laqueo venantium, *
et a verbo aspero.

Scapulis suis obumbrabit tibi, *
et sub pennis ejus sperabis.

Scuto circumdabit te veritas ejus: *
non timebis a timore nocturno,

A sagitta volante in die,
a negotio perambulante in tenebris, *
ab incursu et dæmonio meridiano.

Cadent a latere tuo mille,
et decem milia a dextris tuis; *
ad te autem non appropinquabit.

Verumtamen oculis tuis considerabis, *
et retributionem peccatorum videbis.

Quoniam, Tu es, Domine, spes mea; *
Altissimum posuisti refugium tuum;

Non accedet ad te malum, *
et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.

Quoniam Angelis suis mandabit de te, *
ut custodiant te in omnibus viis tuis;

In manibus portabunt te, *
ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.

Super aspidem et basiliscum ambulabis, *
et conculcabis leonem et draconem.

Quoniam in me speravit, liberabo eum: *
protegam eum, quia cognovit nomen meum.

Clamabit ad me, *
et exaudiam eum.

Cum ipso sum in tribulatione, *
eripiam eum, et glorificabo eum.

Longitudine dierum replebo eum, *
et ostendam illi salutare meum.

Psalm 91, 1-16

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Psalmus 133 (134)

Ecce nunc benedicite Dominum, *
omnes servi Domini,

Qui statis in domo Domini, *
in atriis domus Dei nostri.

In noctibus extollite manus vestras in sancta,
et benedicite Dominum.

Benedicat te Dominus ex Sion, *
qui fecit coelum et terram.

Psalm 134, 1-3

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Miserere mei, et exaudi orationem meam.

Psalm 4, 2

Hymnus

Functum laboribus diem
Jam noctis excipit quies:
Somni gravat necessitas;
Fac, Christe, castus sit sopor.

Et somnus et mors quam brevi
Discriminantur limite!
Hac nocte fors clanget tuba,
Somnumque rumpet ultimum.

Ne nos repentinus dies
Incogitantes occupet;
Seu nocte seu die venis,
Te praestolemur jugiter.

Præsta, Pater piissime,
Patrique compar Unice,
Sancto simul cum Spiritu
Regnans per omne seculum. Amen.

Capitulum

℟/ Convertimini ad me,
et convertar ad vos,
dicit Dominus exercituum.

Zacharia 1, 3

℟/ Deo gratias.

℣/ Custodi me, Domine, ut pupillam oculi:

℟/ Sub umbra alarum tuarum protege me.

Psalm 17, 9

Ant. 3. g Aperi.

Canticum Simeonis

Nunc dimittis servum tuum, Domine, *
secundum verbum tuum in pace;

Quia viderunt oculi mei *
salutare tuum,

Quod parasti *
ante faciem omnium populorum,

Lumen ad revelationem gentium, *
et gloriam plebis tuæ Israël.

Lucas 2, 29-32

Gloria Patri, et Filio, *
et Spiritui-sancto:

Sicut erat in principio, et nunc, et semper, *
et in secula seculorum. Amen.

Ant.: Aperi, Domine, oculos tuos, et vide:
quia anima quæ tristes est super magnitudine mali,
et incedit curva et infirma,
et oculi deficientes, et anima esuriens
dat tibi gloriam et justitiam Domino.

Baruch 2, 17-18

℣/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Oremus.

Veritas tua, quæsumus Domine, semper maneat et luceat in cordibus nostris; et per gratiam sancti-Spiritus omnis falsitas inimici destruat: salva nos omnipotens Deus, et lucem nobis concede perpetuam Dominum nostrum Jesum Christum filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate ejusdem Spiritus-sancti Deus, per omnia secula seculorum.

℟/ Amen.

/ Dominus vobiscum.

℟/ Et cum spiritu tuo.

℣/ Benedicamus Domino.

℟/ Deo gratias.

Antiphona de B. Maria Virgine

Ad devotionem

In Quadragesima

Salve Regina, mater misericordiæ,
vita, dulcedo, et spes nostra salve:
ad te clamamus exules filii Hevæ:
ad te suspiramus gementes et flentes
in hac lacrymarum valle:
eïa ergo advocata nostra,
illos tuos misericordes oculos ad nos converte;
et Jesum benedictum fructum ventris tui,
nobis post hoc exilium ostende,
o clemens, o pia, o dulcis virgo Maria,

℣/ Vultum tuum deprecabuntur

℟/ Omnes divites plebis.

Psalm 45, 13

℣/ Oremus.

Omnipotens sempiterne Deus, qui gloriosæ virginis matris Mariæ corpus et animam, ut dignum Filii tui habitaculum effici mereretur, Spiritu-sancto cooperante præparasti: da, ut cujus commemoratione lætamus, ejus pia intercessione ab instantibus malis, et a morte perpetua liberemur. Per eundem Christum Dominum nostrum.

℟/ Amen.

Inhoud

	<i>Inleiding</i>	3
1.	De totstandkoming van het Breviarium Romanum	6
2.	De tweede zondag van de Veertigdagentijd	8
3.	Het Romeinse brevier van 1568 en zijn directe bronnen	11
	3. 1. Zaccaria Ferreri en de herziening van het hymnarium	11
	3. 2. Het Kruisbrevier van Quiñonez	12
	3. 3. Het Breviarium Romanum van 1568 en het Concilie van Trente	15
4.	De receptie van het brevier van Pius V	17
	4. 1. Structuur en inhoud van het brevier	18
	4. 2. Herzieningen van het Breviarium Romanum tijdens het receptieproces	21
	4. 3. Politieke en sociale omstandigheden in Frankrijk	22
5.	Het gallicanisme als achtergrond van een liturgische beweging	22
6.	De eerste ontwikkelingsfase: van het Rituale van Alet tot 1682	29
7.	De tweede fase: 1682 tot circa 1720	35
	7. 1. Claude de Vert en het Breviarium Clunicacense	35
	7. 2. Pasquier Quesnel en de constitutie Unigenitus	41
8.	De derde fase: van de Voyages liturgiques tot in de negentiende eeuw	44
	8. 1. De Voyages liturgiques van Le Brun Desmarettes	44
	8. 2. Het Projet d'un nouveau Bréviare van Frédéric-Maurice Foinard	58
	8. 3. Liturgische boeken als dragers van een ideologie: het Officie van Gregorius VII	65
9.	De diocesane brevieren van de kerkprovincie Sens	70
	9. 1. Sens en Troyes	70
	9. 2. Auxerre	75
	9. 3. Nevers	79
	9. 4. Moulins	82
10.	De breviaria van Urbain Robinet	87
	10. 1. Het Breviarium Rotomagense	87
	10. 2. Het Breviarium Ecclesiasticum	91
11.	Het Breviarium Bajocense	102
12.	Het Breviarium Parisiense van 1736	106

13.	De brevieren van Toul en Reims	118
	13.1. Het Breviarium Tullense	118
	13.2. Het Breviarium Remense	123
14.	Het Breviarium Ambianense	125
15.	Het Breviarium Lexoviense	129
16.	Het Breviarium Pictaviense	134
17.	Brevieren van orden	138
	17.1. De Benedictijnen	138
	17.2. De Norbertijnen	138
	17.3. De Kartuziers	138
	<i>Enige voorlopige conclusies</i>	140
<i>Appendix</i>	Het officie van de tweede zondag van de Veertigdagentijd (Parijs 1736)	143
<i>Appendix</i>	Het officie van de tweede zondag van de Veertigdagentijd (Auxerre 1736)	229